

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'ÂN'DA İMAN KAVRAMININ
SEMÂNTİK ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynel Abidin ALPTEKİN

VAN – 2009

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'ÂN'DA İMAN KAVRAMININ
SEMÂNTİK ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zeynel Abidin ALPTEKİN

Danışman
Prof. Dr. Abdulbaki GÜNEŞ

KABUL ve ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI, TEFSİR BİLİM DALI'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan :

Üye (Danışman) :

Üye :

Üye :

Üye :

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... / / 2000

.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN TEKNİK VE BİLİMSEL ALT YAPISI.....	1
1.1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
1.1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEM VE AMACI.....	2
1.1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
1.2. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ ZEMİN BİLGİLERİ.....	7
1.2.1. İNANCIN İNSAN HAYATINDAKİ YERİ, ÖNEMİ VE FITRİLİĞİ	7
1.2.2. SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ	16
BİRİNCİ BÖLÜM	22
İMANIN KAVRAMSAL ALANI.....	22
2.1.FİLOLOJİK AÇIDAN İMAN	22
2.2. LUGAVİ OLARAK İMAN.....	23
2.2.1. EMNİYET VE TASDİK ETME	28
2.2.2. HİMAYE VE GÜVEN	32
2.2.3. DEĞER VERME VE ONURLANDIRMA	33
2.3. KAVRAM OLARAK İMAN.....	34
2.3.1. KUR'ÂN'DA İMAN KAVRAMI.....	34
2.3.3. İMAN-GÜVEN İLİŞKİSİ	47
2.3.5. İMAN'IN YAKIN ANLAMLILARI.....	50
2.3.5.1. İSLÂM	50
2.3.5.2. HİDÂYET	58
2.3.5.3. TAKVA	67
2.3.5.4. ŞÜKÜR	72
2.3.5.5. İRŞAD-RÜŞD	75
2.3.5.6. BİRR	77
2.3.6. İMAN'IN ZİT ANLAMLILARI.....	79
2.3.6.1. KÜFÜR	79
2.3.6.2. DALALET	85
2.3.6.3. ŞİRK	87
2.3.6.4. NİFAK	91
2.3.6.5. FISK.....	95
İKİNCİ BÖLÜM.....	100
İMANIN KURAMSAL ALANI.....	100
3.1. İMANIN UNSURLARI.....	100
3.1.1. İNANMA EYLEMİ: İMAN	100
3.1.2. İNANAN ÖZNE: MÜMİN.....	102
3.1.3. İNANILAN NESNE :MÜ'MEN BİH.....	104
3.2. İMANIN MAHİYETİ	105
3.2.1. TASDİK.....	105
3.2.2. İKRAR	110
3.2.3. AMEL.....	113
3.3. İMAN'IN MAHALLİ: KALP	116
3.4. MÜ'MİN VE ÖZELLİKLERİ.....	121
3.5. İMANIN NESNELERİ: TEMEL İNANÇ ESASLARI.....	129

3.5.1. ALLAH: VARLIK VE BİRLİĞİ.....	129
3.5.2. MELEKLER.....	130
3.5.3. KİTAPLAR.....	132
3.5.4. PEYGAMBERLER.....	134
3.5.5. AHİRET.....	135
3.5.6. KAZA VE KADER.....	138
3.6. MÜ'MİN'DE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER.....	141
3.6.1. ALLAH SEVGİSİ.....	141
3.6.2. ALLAH KORKUSU.....	142
3.6.3. İHLAS.....	145
3.6.4. ŞÜKÜR.....	146
3.6.5. SALİH AMEL.....	147
3.6.6. SABIR.....	149
3.7. MÜ'MİN'DE BULUNMAMASI GEREKEN NİTELİKLER.....	150
3.7.1. NANKÖRLÜK.....	150
3.7.2. İSTİKBAR.....	151
3.7.3. RİYA/GÖSTERİŞ.....	153
3.7.4. İSTİHZA/ALAY.....	153
3.8. İMAN'IN ETKİLEŞİMLERİ.....	155
3.8.1. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ.....	155
3.8.2. İMAN-BİLGİ İLİŞKİSİ.....	161
3.8.3. İMAN-SEVGİ İLİŞKİSİ.....	164
3.9. İMAN KONUSUYLA İLGİLİ PROBLEMLER.....	166
3.9.1. İRTİDAD.....	166
3.9.2. BÜYÜK GÜNAH.....	167
3.9.3. KAFİRLERİ DOST EDİNME.....	169
3.9.4. TEKFİR.....	170
3.9.5. İMAN'IN ARTIP EKSİLMESİ.....	171
4. SONUÇ.....	175
5. KAYNAKLAR.....	179
6. ÖZET/SUMMARY.....	183

ÖNSÖZ

Beşeriyet, yaratılmadan önceki ruhlar âleminde, Allah'ın var ve bir olduğunu ikrarının ardından sınanmak için gönderildiği dünyada, yaratıldığı selim kalp üzere kalmanın uğraşını vererek, Allah ile yaptığı sözleşme uyarınca ahbine bağlı kalmanın amacı içerisindedir. Söz konusu amacın gerçekleştirilmesi yolunda takip edeceği yolun koordinatlarını belirleyen ve onu küfr'ün yıkıcı etkilerinden muhafaza eden sisteme kısaca iman demek mümkündür.

İnsanı yaratan Allah, onun ihtiyaçlarını ondan daha iyi bilmekte ve bu doğrultuda desteğini hayatın her aşamasında sağlamaktadır. İnsanın imtihan yurdunu başarıyla geçmesini temin eden İlâhî vahiylerin kılavuzluğunu kabul etme aşamasını problemsiz atlatanları bekleyen en ağır sorumluluğu, intisap ettiği kurtuluş tercihi üzerinde sebat etmesidir. Yani, öz olarak, iman etmenin değil, iman üzere kalmanın önem arz ettiği bu atmosferde, takip ettiği metoda sadık kalması, varlık sorununun iki ölçekli yelpazesinde hayati derecede etkilerde bulunacaktır.

Bu manada Mü'min'e rehberlik yapan Kur'ân, sürekli ahiret inancına vurgu yapar. Yönünü öteler ötesi âleme döndürür. Ebedi yaşam mekânının, geçici olana tercih edilmesinin daha akılcıca bir eylem olduğundan bahseder. Buna yönelik olarak; ebedi âlemdeki huzur ve refah için sunduğu reçetede, Allah'ın yeryüzündeki varlığının birer delili olan varlıklara, Allah'a karşı bir davranış içerisindeymişçesine hareket etmesini talep eder. Yapılan her bir iyiliğin, ahiretteki konuma yapılan bir yatırım olduğu inancı, dünyayı ve insanı yaşatmaktan başka işlev göremez. İman'ı küfürden ayıran en çarpıcı karşıtlık burada yatmaktadır.

Kur'ân'ın temel indiriliş gayesi, insanlara hayat kaynağı olmaktır. Bu kaynağın sunduğu imkânlardan yararlanma, belli şart ve ilkeleri yerine getirmeyi beraberinde zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda güvenilir ve inanılır olmayı kendine isim edinen Mü'min'in, tam anlamıyla iman etmesi, Kur'ânî ilke ve esasları samimiyetle kuşanmasına bağlıdır. İnsanların ağızlarıyla 'iman ediyorum' demelerini kayda değer bulmayan Kur'ân'ın, iman'ın kemali için, inanılan değerler uğrunda yaşanmasını şart koşarak, yüzünü ahirete dönen Mü'min'i, yine kendi kurtuluşu için emniyete alması, tasavvuru kolay bir hadise olmasa gerektir!

Özeti sunulan genel amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiğimiz araştırmaya bizi iten temel saikin bu anlayış olduğu söylenebilir. Bilimsel araştırma ve semântik analiz metodunun sınırları içinde ifa etmeye gayret ettiğimiz çalışmanın her aşamasında ilgi ve alakasını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdulbaki GÜNEŞ ile tezi inceleyerek ilgi gösteren ve bilgilerini cömertçe sarf eden başta değerli hocam Doç. Dr. Ömer KARA olmak üzere, diğer arkadaş ve hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Zeynel Abidin ALPTEKİN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.y.	: Adı geçen yazar
a.s.	: Aleyhi's-selâm
A.Ü.İ.F.D	: Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dzl.	: Düzelten
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicrî
h. no:	: Hadis no
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Yayınevi.
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
md.	: Maddesi.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Neşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve selem
Şerh	: Şerh eden
Terc.	: Tercüme eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik eden
tlhs	: Telhis eden
tlk.	: Talik yazan
trs.	: Trihsiz
v.	: Vefatı
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
UÜİLFD	: Uludağ Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi
v.b.	: Ve benzeri
v.s.	: Vesair
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınevi/ Yayın

GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN TEKNİK ve BİLİMSEL ALT YAPISI

1.1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Yüce Allah'ın insanlara doğruyu bulmaları için en gerçek ve en güvenilir rehber olarak gönderdiği Kur'ân, insanın dünya ve ahiret mutluluğuna erişmesini ana gaye edinmiştir. Allah, Peygamberi vasıtasıyla gönderdiği bu ilâhî mesajı “*sağlam ve sarsılmaz kulp*” (*el-urvetu'l-vuska*)¹ olarak takdim ederken, yer yer de onun bir hidâyet rehberi,² aydınlık ve aydınlanma kaynağı³ ve bir öğüt⁴ olduğunu vurgular. Bu ve benzeri niteliklerle donatılmış olan bu ilâhî kitap, pek çok âyetinde insan sınıflandırmalarını ele alır. Bu sınırlandırmalar içerisinde Mü'min ve kâfir, iyi ve kötü, hayırlı ve şerli ayırımına gider.⁵

Genel bir ifâde ile Kur'ân nazarında, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan veya buna sebep olan davranışlar iyi, yani imana dayalı; söz konusu mutluluğu engelleyenler ise tek kelimeyle kötü, Kur'ân'ın öğütlediği tarzda olan küfürdür. İşte biz bu çalışmamızda, Kur'ân'ın Mü'minlerde bulunması gereken olumlu ahlâkî bir sıfat olarak tanıttığı iman'ın yer aldığı âyetlerdeki özel anlamları ve buradan hareketle Kur'ân bütünlüğü içerisindeki kavramsal anlamını semântik analiz ışığında belirlemeye çalışacağız. İman'ın Kur'ân'da işleniş şekillerine çalışırken, semântik analiz yöntemi ilkeleri gereği, imanla anlam bağlamında ilişkili odak kavramları ele alırken, mana açısından muhtevanın belirgin kılınabilmesi için anlama ilişkin dokuların oluşturulması paralelinde, iman kavramının zıt kutbunda yer alan küfür anlam sahasıyla ilgili asli ve tali kavramlara da değineceğiz.

İman kavramı ele alınırken onun anlam sahası ile ilişkili diğer kavramlar ve İslâm ilâhîyatında baştan itibaren çalışma sahası edinilen imanla ilgili temel itikadî sorunlar konumuz bağlamında çalışmamız kapsamında yer alacaklardır. Özetle iman ve onunla aynı semântik anlam sahasına sahip kavramlar ile imanın zıt kutbu olan küfür ve onunla ilgili temel kavramlar çalışmanın ana çekirdeğini oluşturacaktır.

¹ Bakara, 2/256.

² Bakara, 2/185; Nahl, 16/64; Yusuf, 12/111; Neml, 27/2, 77.

³ Bakara, 2/257; Mâide, 5/16; İbrahim, 14/1.

⁴ Âli İmran, 3/138; Yunus, 110/57.

⁵ Enâm, 6/160; Neml, 27/89-90; Zilzâl, 99/7-8.

1.1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEM VE AMACI

Bu konuyu inceleme ve araştırma sebeplerimizin başında, tefsir ve kelam ilimlerinin temel kaynaklarında derinlemesine incelenmesine karşın, iman kavramının son bilimsel çalışmalar ışığında, semântik açıdan derli toplu bir biçimde ele alınma ihtiyacının ortaya çıkmış olmasıdır. Kur’ân metni merkezli ve tefsir geleneği çerçevesinde yapılacak incelemede, günümüz şartlarında ortaya çıkan soru ve sorunlara cevap sadedinde kaleme alınmış güncel çalışmalardan da yararlanılmaya özen gösterilecektir. Bir manada kadim ve güncel eserler bir potada birleştirilerek, Kur’ân’da iman kavramının anlam dokusuna ilişkin tespitlerde bulunmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızın temel amacı, Kur’ân’ın asli kavram yapısını öğrenmemize yardımcı olan semântik analiz vasıtasıyla Kur’ân’da, muhatapları nezdinde en hayati sorunların başında bulunan iman nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Kur’ân, kendisine inananlara kılavuzluk yapmak amacıyla indirilmiştir. Kur’ân’ın amacına ulaşabilmesi ve muhataplarının ondan yeterli oranda yararlanabilmesinin yolu, O’nun doğru biçimde anlaşılmasından geçer. Bu anlamda kavramların asıl anlamlarıyla öğrenilebilmesi çok önemli bir ihtiyaçtır. Biz bu çalışmamızda Kur’ân-ı Kerim’de imanla ilgili argümanları ele alarak, onların Kur’ân konteksi içerisinde kazandıkları manaları tespit edip, konuyla ilgili temel problemleri genel ilke ve esaslar paralelinde orta yere koymayı hedefleyeceğiz.

1.1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmayla ilgili takip edilecek yöntemi izah etmeye geçmeden konuyla ilgili araştırma ve metod kavramlarını izah etmek, bundan ne anladığımızı ortaya koymak mevzunun daha anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır.

Dilbilim bağlamında araştırma, “bilginin bulunması, geliştirilmesi ve gerçeğe uygun olup olmadığının kontrol edilmesi için harcanan çaba” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶ Harcanan çabanın amacına ulaşabilmesi için izlenmesi gereken metodu belirlemek gerekmektedir. Çabaları anlamlı birer bütün halinde elde etmemizi sağlayan metod, “bilinmeyen bir şeyi bulup meydana çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralamak ve kullanmak ya da bir başka sonuç ilişkilerini ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için

⁶ Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B, İstanbul, 1989, s. 167-168.

izlenmesi gereken yol” biçimde özlü olarak tanımlanmıştır.⁷ En geniş anlamda metod, “bizi gerçeğe götüren yoldur.”⁸

Araştırmacının çalışma süreci içinde takip edeceği koordinatları belirleyen metod, zihni bir süreçtir. Zihin, gerçeklik amacına ulaşmak için çeşitli yollar izler. Fakat herkesin aklına esen bir yol tutması halinde elde edilen birikimler ve onları doğuran çabalar boşuna gider ve çoğu zaman da gerçeğe ulaşılmaz. Bunun için en uygun yolların neler olduğunun bilinmesi gerekir.⁹ Bu tür çalışmalar, daha önceki deneyim ve bilimsel çalışmaların uzun soluklu ve hesapsız emeklerinin neticelerini, en kısa yoldan önümüze sunar.

Kâinatta her ne var ise insan için yaratılmıştır. Objeye hâkimiyet ve onu insan yararına kullanmak ve onun zararından insanı korumak ilmin temel amacıdır. Ancak ilmin bu amacına yönelmesi için araştırma yöntemleri dediğimiz bir takım modelleri kullanması gerekir. İnsan aklı üstün bir kavrayış yeteneğine sahip olmasına karşın, geç olgunlaşabilen bir yapıya sahiptir. Yılların deneyimi ve elde edilen yoğunluklu tecrübe çıkarımları, kat edilecek, emek ve zaman verilecek çalışmalar konusunda tasarruf sağlar. Daha üst düzey ve ayrıntılı inceleme olanaklarıyla insan istifâdesine sunulmuş olur.

İnsanın muhtelif sıkıntı ve zorluklarla dolu olan bu dünyada, ebedi istirahatgahı ahirette mutlu yaşamasına yol açacak cennete nail olmasını temin edecek hal ve tavırları ortaya koymasının tek çıkar yolu, bu amaçla insanlığa gönderilmiş Kur’ânî ilke ve esasları takip etmesine bağlıdır. Belirtilen hedef doğrultusunda yol alınmasının en geçerli yöntemi, Kur’ân’ın hikmet dolu prensiplerini anlamaktan ve yaşamaktan geçer. Kesinlikle bilinen bir husustur ki, bu hikmetli prensiplerin ruhuna uygun olarak davranabilmek de, Kur’ân’ın derinlemesine incelenmesi ve anlaşılması şartına bağlıdır. Bu ise, ancak, Kur’ân’ın kelimelerinin delâlet ettiği manaları ortaya çıkarmakla mümkün olabilir.

Kur’ân’ın delâlet ettiği manalara vakıf olabilmek için anlamı taşıyan öbeklere hakkıyla vakıf olmak gerekmektedir. Dil içinde vücut bulduğu toplumun eğitim, kültür, sosyal ve ekonomik yapısından bağımsız değildir. Özellikle Arapça gibi iki önemli semântik devreye ait dilin incelikleri, Kur’ân’ı anlamamız için öncelikli çalışma alanıdır. Kur’ân’da iman kavramının bütün semântik alanı, derin bir sembolik anlam kazanır. Çünkü Kur’ân, bir fikir alanını, onu meydana getiren bütün kelimelerle birlikte alır, maddi düşünce düzeyinden dini düşünce düzeyine nakleder, ma’nevileştirir ve mecazî bir düşünce sistemi kurar ve bu suretle dini felsefesini inşa edeceği temeli meydana getirir.¹⁰

⁷ Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 3.

⁸ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 169.

⁹ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimler için Araştırma Metod ve Teknikleri*, İFAV Yay., İstanbul, 1996, s. 64.

¹⁰ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuk Yay., İstanbul, trs., s.169-170.

Bu amaçla İslâm'ın iman düşüncesinin Kur'ân içindeki tarihi gelişimi incelenmek istendiğinde, Kur'ân dilinin cahiliye öncesi çağına ve Kur'ân'ın inşa ettiği yeni dile ayna tutulmalıdır. Aynı zamanda iki ayrı döneme ayrılan Kur'ân dilinin Mekke dönemi ayağı ile Medine döneminde nazil olan vahiylerdeki dil ve mana farkını gözetmek gerekmektedir. Buna örnek olarak, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti, vahiy dilinde derin etkiler yapması örnek olarak sunulabilir.¹¹ Süreç içerisinde beliren yeni oluşum ve şartlara uyarlanarak gelişen ve değişen dilin anlam haritaları iyi okunmadığında, dilin sembolize ettiği anlam katmanlarını ayıklamak ve anlamak mümkün değildir.

İslâm düşünce tarihi içerisinde ortaya çıkan ihtilafların çoğunun, konuların Kur'ânî bütünlükten uzak bir şekilde ele alınmasından ve her mezhebin Kur'ân'ı kendi savlarına uyar tarzda doğru yanlış değerlendirmesinden kaynaklandığı genel kabul gören bir görüştür. Her bir oluşumun Kur'ân'ın lafız ve mana itibarıyla bir olan âyetine değişik bir mana yüklemesinin bu görüşü destekler mahiyette olduğu görülecektir. Bu noktada çok önemli bir konumda bulunan semântik analiz yönteminde araştırmacı ya da müfessirin Kur'ân'ı anlama ve yorumlama sürecinde tamamen devre dışı kalarak Kur'ân'ı konuşturması söz konusudur. Çünkü İslâm tarihinde birçok konu Kur'ânî ekseninden uzaklaştırılarak tahrife uğradı/uğratıldı.¹²

Bu anlamda, semântik analiz yönteminde araştırmacının nüvesini malzemeden ziyade o malzemeye uygulanan lingüistik analiz yöntemi oluşturur.¹³ Semântik biliminin kavram çalışması sırasında öncelediği en önemli prensibi, araştırma konusu kavramı içinde geçtiği metin bağlamında değerlendirmektir. Semântik bilimci Prof. J. Marouzeau, bu konuda şunu ifâde ediyor: “Anlamı anlaşılmayan bir kelime ile karşılaştığımızda, kelimenin geçtiği bölümün tüm çevresine (siyak ve sibakına) müracaatta bulunalım.”¹⁴ Kelimeler içinde bulunduğu muhteva çerçevesinde yepyeni bir mana kazanarak farklı bir rol üstlenebilmektedir. Buna kelimenin içinde bulunduğu bağlam çerçevesinde kazandığı mana da denmektedir.

Kur'ân'ın genel muhtevası göz önüne alındığında, dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayati rol oynayan bütün anahtar terimler, Kur'ân'da, geçtikleri bölüm ve cümleler içerisinde yeni bir mana kazanırlar. Arapların, vahyin nazil olduğu süreçte dil, edebiyat ve kültürel bilinçlilik unsurları bazında üst düzeyde birikime sahip olmalarına karşın, dünya ve insanlık görüşlerini kökünden değiştirip yükselten başlıca etken, bu mana değişikliği ve bunun sebep olduğu ahlâkî ve dini inkılabtır.¹⁵ Kur'ân'ın dünya görüşünü sembolize eden kavramların, yerleşik ve geleneksel terkiplerinden alınıp tamamen farklı bir ilişkiler düzlemi içerisinde

¹¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 60–61.

¹² İslamoğlu, *İman*, Denge Yay., İstanbul, 2005, s. 11.

¹³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1997, s. 17, 18.

¹⁴ İzutsu, *a.g.e.*, s. 62 (J. Marouzeau, Latince'nin Çevrilmesi, Paris, ts., s. 38'den naklen).

¹⁵ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 36-42.

kullanılması, böyle derin ve etkili bir değişikliğe sebep olmuştur. İzutsu'nun tabiriyle buna “muhtevanın çarpmasından hâsıl olan etki” denir.¹⁶

Evrensel ölçekte insanlığa hitap eden zikre değer her sistemin, inşa edildiği bir kültürel ve zihinsel kalıbı olmalıdır. Kur'ân'ın bütün fikir sistemi de Kur'ân düşüncesine özgü bir kalıp üzerine kurulmuştur ki bu kalıp Kur'ân düşünce sistemini, gerek İslâmi, gerek gayri İslâmi diğer bütün düşünce sistemlerinden ayırır.¹⁷ Bu düşünce sistemini ayrıcalıklı kılan temel unsur, kurulu olduğu düşünce kalıbının çarpıcılığında yatmaktadır. İslâmi düşünsel pencerenin temel inşa süreci, akılları ve kalpleri ikna etmeyi hedefleyen strateji ile oluşturulmuştur. Kısa zamanda, Kur'ân mesajının kıtalar boyunca ses bulmasının sebeplerinin başında, ilâhî vahiylerin insan doğasıyla uyuşan yeni bir düşünsel kalıp inşa etmesi gelmektedir.

Bu çalışma boyunca geçmişte iman kavramı üzerinde yapılan kelâmî tartışmaların uzağında kalınarak, Kur'ân ilimleri bağlamında, iman odak kelimesinin kullanılış şekil ve anlamlarının tespiti üzerinde durulacaktır. Kur'ân'î kavramların anlamlarının tespitinde yine Kur'ân'ın kendi kendini tefsir etme yöntemi olan semântik analiz yöntemini kullanacağımız bu çalışmada, konuya bir dil sorunu biçiminde bakma yerine, bir yöntem sorunu şeklinde yaklaşmanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Konuya Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde yaklaşma babında Kur'ân'ın nüzul sıralaması mı yoksa tertip edildiği son şekli mi esas alınacaktır, sorusu önem taşımaktadır. Her iki metod da salık verilebilir ancak kavramların semântik yapıları; anlam kayıpları, yeni anlamlar kazanmaları ve ilgili kavramlarla ilişkilerinin ortaya konabilmesi için Kur'ân'ın, nüzul tarihi esas alınarak incelenmesi gerektiği açıktır. Özellikle tevhiid-şirk, iman-küfür zıtlığı; ulûhiyyet, vahiy, âhiret gibi odak kavramlar, ilâhî teşri siyasetinin temel özellikleri ve iman, İslâm, Kur'ân ahlâkı, iman-amel ilişkisi gibi, dinin esâsını teşkil eden konuların Kur'ân'da nasıl bir gelişme gösterdiği, kronolojik sıralamanın esas alınması durumunda ortaya konabilir.¹⁸ Elimizdeki veriler ölçüsünce vahiylerin nüzul sıralaması göz önünde bulundurularak anlam yapıları verilmeye gayret gösterilecektir.

Bu çalışma bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Gerçi, birbiriyle tam bir örgü halinde bulunan kavramları belli kategorilere dâhil etmenin zorluğu çalışmayı bölümlere ayırmayı güçleştirmede değil; bununla birlikte gerek çalışmanın okunmasını kolaylaştırmak, gerekse birbiriyle çok daha yakından bağlantılı görünen kavramları bir arada ele alabilmek için her türlü zorluğuna rağmen belli bir kategorilendirmeye gitme zorunluluğu duyduk.

¹⁶ İzutsu, *a.g.e.*, s. 36-42.

¹⁷ İzutsu, *a.g.e.*, s. 36-42.

¹⁸ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşr., İstanbul, 2005, 2. baskı, s. 34.

Bu çalışma iman kavramının Kur’ân’da ele alınış konusuna yönelik sübjektif, nazari bir irdelenişinden başka bir şey değildir. Çünkü özü tayin eden bizim temel düşünsel tavrımızdır. Bir şey ile o şeyin ismi arasında bütünüyle objektif, basit, bire bir hiçbir ilişki bulunmadığını açıkça beyan etmek gerekmektedir. Bu ikisinin arasına, her zaman garip bir zihinsel faaliyet, şeyi şey olarak öznel açıdan görmenin barındırdığı yaratıcı eylem, belli bir görüş açısı girmektedir.¹⁹ Dolayısıyla, çalışma başlığından yola çıkarak, ya da konu çalışılırken yapılan bölümlemeler ve açıklayıcı tanımlamalar, salt ispatlanmış bilimsel veriler olmaktan çok, bakış açımızı yansıtan temel düşünsel tavır olduğu, hatırdan çıkarılmamalıdır.

Giriş bölümünü, sonuna semântik analiz ile ilgili ön bilgileri ilave etmek suretiyle, girişten çok bir bölüm mahiyetinde özellikle uzun tuttuğumuzu hemen belirtelim. Başlangıç bölümünde, araştırmanın konusu, yöntemi, önemi, amacı ve kapsamı konularına değinilmiştir. Birinci bölümde ise iman kavramı kavramsal açıdan işlenerek etimolojisi verilmeye çalışılmıştır. Kavramsal açıdan iman Kur’ân’da işleniş şekilleri, yakın ve zıt anlamlıları hususları detaylı bir biçimde ele alındı. Çalışmanın ikinci bölümünde, iman olgusunu semântik açıdan açıklama; olay, olgu ve nesneler arasındaki düzenli ilişkilerini genel açıdan tespit etme ve bu sonuçlara göre iman mahiyetini belirleme, temel aldığı varsayımları araştırma ve bu sayede temel materyali ortaya koyma hedefleri gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu amaçla, iman unsurları, iman mahiyeti, Mü’minin özellikleri, temel inanç esasları, semântik açıdan iman bağlamında olumlu ahlâkî nitelikler ile iman semântik açıdan zıt kutbunu teşkil eden küfrün karakteristik yapısı, iman ilişkili olduğu alanlar ile kadim iman problemleri ele alınmaya çalışıldı. Son olarak sonuç bölümünde varılan neticeler özetlenerek çalışma sona erdirildi.

Bu kavram çalışmasının verilerini ilk etapta Arap dili ile ilgili temel lügatlerden elde etmeye, daha sonra temel tefsir kaynakları ve güncel Kur’ân araştırmalarından yararlanarak bir araya getirmeye çalıştık. Kur’ân’ın bu temel kavramlara yüklediği manaları tespit ettikten sonra, ileriki çağlarda bu kavramlar bazında uğranılan mana değişimlerini belirtmeye gayret ettik. Bu konudaki farklı görüş ve düşünceleri de vurgulamak suretiyle zengin veri sisteminin detaylarını verdik. Âyetlerin meallerini verirken Muhammed Esed’in *Kur’ân Mesajı* adlı tefsir-meal çalışmasından yararlandık. Gerekli görülen yerde alıntı yapılan müelliflerin kendi verdikleri manaları vermeye de gayret gösterdik. Özellikle okuyucuya Kur’ân metni merkezli araştırması sırasında pratik bir imkân sunmak ve verilerin asıl metinle karşılaştırılması olanağını sağlamak maksadıyla, çalışma metnine âyetleri Arapça orijinaleri ile ilave etmeye çalıştık.

Çalışmamızın temel yapı birimini oluşturan iman kavramı, Kur’ân’daki izdüşümü ve semântik yapısı itibariyle, bugüne kadar çeşitli vesilelerle akademik ve özel çalışmalara en fazla konu olmuş mevzuların başında gelmektedir. Sorunun etrafı bir analizi Kur’ân Semântiği üzerine derli toplu çalışmaları olan Prof. Dr. Toshihiko İzutsu tarafından muhtelif eserlerde yapılmıştır. Özellikle “İslâm

¹⁹ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 25.

Düşüncesinde İman Kavramı”, “*Dini ve Ahlâkî Kavramlar*” ve “*Kur’ân’da Allah ve İnsan*” eserlerinde bu konu ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bu çalışmaların ülkemizde de tercümeleri yapılmış ve tefsir sahasında, Kur’ân semântiği üzerindeki çalışmalar bağlamında öncü eserler olarak görülmüşlerdir. Özellikle “*İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*” isimli çalışma, tamamıyla bu konunun itikadi ve semântik açıdan pratiğe dökülmüş eseri konumundadır. Bunun dışında Prof. Dr. Mehmet Soysaldı’nın “*Kur’ân Semântiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*”, Prof. Dr. Hüseyin Atay’ın “*Kur’ân’da İman Esasları*”, Murat Sülün’ün “*Kur’ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*”, Mustafa İslâmoğlu’nun ‘*İman*’ gibi çalışmaları konuyu değişik açılardan işleyen derinlikli eserler olarak ilim dünyasına armağan edilmişlerdir. Burada İbn Teymiye’yi unutmamanın kendisine büyük haksızlık olacağı kanısındayız. Kendisinin ‘*Kitabu’l-İman*’ ile bunun derlemesinden oluşan ‘*İman Üzerine*’ isimli eserleri, tefsir geleneği çerçevesinde, iman’ın konu alındığı en kapsamlı eserler konumundadırlar.

Öte yandan; Murat Sülün’den ilhamla söylemek gerekirse, tefsir alanında yapılan sistematik çalışmaların “*Kur’ân’da*”, “*Kur’ân’a göre*”, “*Kur’ân ışığında*”, “*Kur’ân-ı Kerim açısından*” gibi başlıklar taşımasının bir kısım çevrelerce tenkit edildiği bilinmektedir. Gerçekten de böyle bir başlık, kendi görüşlerimizi, itikadî veya fikhî mezhebimizin sabitelerini Kur’ânî görüş olarak sunma hatasına yol açabilecek mahiyettedir. Mezkûr tenkidin esas sebebi de bu olsa gerektir. Bu tip çalışmalarda aslî gaye, Kur’ân’ın belli bir konudaki görüş ve maksadını ortaya koymak olmasına rağmen, araştırmacı da nihâyet, belli birtakım zaafı olan, objektif olmaya çalışmakla birlikte yer yer sübjektif olabilen, menfî-müspet belli bir birikimi bulunan bir yapıda olduğu için, en azından üslûbunun oraya yansımamasına imkân yoktur. Bu sebeple, şunu açık yüreklilikle söyleyelim ki bir konuyu belli bir mesnedi mihver alarak; meselâ bir kitaba ya da belli bir şahsiyete göre ele alan herkes, esasen ona kendinden bir şeyler katmaktadır.²⁰ Bu bakımdan çalışmamızın “*Kur’ân’da İman Kavramının Semântik Analizi*” şeklindeki başlığıyla biz de “*Kur’ân’ın iman hakkındaki görüşü bize göre şudur*” demiş oluyoruz.

1.2. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ ZEMİN BİLGİLERİ

1.2.1. İNANCIN İNSAN HAYATINDAKİ YERİ, ÖNEMİ VE FITRİLİĞİ

Kâinât’taki insanı tanıyabilmek için insandaki kâinâtı tanımak gerekir. Evrenle insan arasında oldukça garip, kozmik ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin sırrı eşyanın hakikatinde gizlidir. Bu ilişkinin farkında olan insan varlıklar arasındaki

²⁰ Sülün, a.g.e, s. 15.

mevkisini, kendisini, Rabbini ve haddini daha iyi tanıyacaktır.²¹ Çünkü ‘kendini bilen Rabbini de bilir.’

Sırrının hikmetine bir türlü erişilemeyen ontolojik yapıya sahip insanoğlunun gizli yönlerini onu yaratan Allah’tan başkasının bütün detaylarıyla bilebilmesi mümkün değildir. İnsan bu dünyaya sınırlı bir hürriyet ve iradeye sahip akıllı bir varlık olarak gönderilmiştir. Kendisinin gönderildiği bu imtihan aleminde doğru yolu bulmasına yardımcı olacak kılavuzları, Allah rahmetinin bir sonucu olarak her zaman için göndermiştir. Bu kılavuzlar kitap ve peygamberler olmuştur. Bunlar vasıtasıyla doğru ve yanlış yolları öğrenebilmiş, hayatta kendisine rehber olmuşlardır. Bu hidâyet rehberlerinin sonuncusu Kur’ân-ı Kerim’dir. Hükümlerinin kalıcılığı ve canlılığı kıyamete değin baki kalacak yegâne ilâhî kitaptır.

Kur’ân, esas olarak insanın kurtuluşu meselesiyle ilgilenen ilâhî bir kitaptır. Şayet bu mesele olmasaydı Kur’ân gönderilmezdi. Kur’ân bunun üzerinde defalarca durmaktadır.²² Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona incelediğimizde inanca çok önem verdiğini görmekteyiz. Nitekim ilk inen âyetler de inanç konularıyla ilgilidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de insanları ilk olarak sağlam inanca ve imana çağırmıştır.²³ İnsan, kurtuluşu için herşeyden önce sağlam ve sıhhatli bir imana sahip olması gerekir. İbâdet ve amel ise ancak sağlam bir imanla yapılırsa kabul görür.²⁴ Aksi takdirde imansız amel tek başına kişiyi kurtuluşa götürmez.

Allah’ın bize bildirdiğinden anlıyoruz ki insan, bir avuç toprak ve O’ndan üflenmiş bir ruhtan ibarettir. Allah’ın ruhundan gelen bu yüce üfleyiş insana, ruhundaki inceliği, anlayışı ve idraki, gayba iman kudretini vererek ondaki topraktan kalma kabalığı gideriyor. Bu sayede yüce yaratılış dengede kalıp ‘en güzel şekil’e giriyor. Cesedin istek ve arzuları yanında ruhun da istek ve arzuları oluyor. Allah’ın insanlığa indirdiği vahiy, eksik bırakmaya daha meyyal olduğu ruhun istek ve arzularını karşılama amacına yönelik olarak gönderilmiştir.

İslâmi dünya görüşünün temel tezi, insanın yeryüzünde denenmekte olduğudur. Deneme, Kur’ân’a göre, insanoğlunun yeryüzündeki serüveninin adıdır. Bu amaca yönelik olarak, Kur’ân, kâinattaki hiçbir şey başıboş olarak yaratılmadığını ifâde eder. İnsan da amaçsız değildir ve başıboş da bırakılmayacaktır. Hayatın gayesinin de insanların ve cinlerin ibâdeti ve Allah’ı hakkıyla tazim etmek olduğunu beyan eder.²⁵ İbâdetle yükümlü tutulup denenmekte olan ‘insan’ açısından zorunlu olarak bir takım donanımlar gerekmektedir. Bunların başında ahlâkî özgürlük ve denenmenin konusunu gerçekleştirebilme kabiliyeti gelir. Kur’ân’ın yeryüzünde denendiğini/sınandığını belirttiği insan, bu iki donanıma da sahiptir. O, ahlâkî anlamda iyi ve kötü davranışları tanıma, tasarlama, seçme ve yapma

²¹ Mustafa İslamoğlu, *Yürek Devleti*, Denge Yay., İstanbul, 1998, s. 11.

²² Hac, 22/77; Cuma, 62/10; A’râf, 7/203; Âl-i İmran, 3/138; Yunus, 10/57; Yusuf, 12/111; Nahl, 16/64.

²³ Mehmet Soysaldı, *Kur’an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s. 19.

²⁴ Furkan, 25/23.

²⁵ Mülk, 67/2; Zariyat, 51/56.

konusudan hem yetkin hem de özgürdür. Denenmesinin sonucu ise, kazanma veya kaybetme (iman ya da küfür), sonunda cezalandırma ve mükâfât vardır.²⁶

İnsan ulvî duygu ve düşüncelerden zevk alan ruh ile süflî hareketlerden hoşlanan nefisten mürekkep bir varlıktır. Eğer ruhunu ibâdet ve taatle berraklaştırmaz, kalbini şirkin kirlerinden arındırmazsa şeytanlara, tağutlara kul olur. Yaratılmışların en şerefli iken en adi bir varlık haline gelir.²⁷ Bu sayısız ihsan ve nimetlere karşı şükür borcunu ancak Allah'ı gereği gibi tanıyarak ve ibâdet ederek gerçekleştirebilir. Çünkü insanların doğru zannettikleri bir takım şeyler, Allah indinde ve hakiki veçhede doğru olmayabilir. Bu yüzden bilerek şükür ve tazim görevini yerine getirmek ehemmiyet arz etmektedir. Allah'ın kullarından istediği emir ve yasaklar da genel anlamda İslâmiyet adı altında bütünleşmektedir. Allahu Teâlâ bunu kitabı Kur'ân ve Resûlleri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.²⁸

Kur'ân'da Allah inancına dayalı olarak sunulan deliller arasında Allah'ın varlığı ve birliğinin yanı sıra Kur'ân'da en çok üzerinde durulan konunun ölüm ötesi hayat olduğu görülür. Hatta Kur'ân'ın üçte bir gibi önemli bir bölümü, ilk nazil olan âyetlerden itibaren ölüm ötesi hayatı canlı bir üslûpla anlatır.²⁹ Mü'minin asıl hazırlanması gereken ebedi vatanı ahirette yegâne azığı imandır.³⁰

“İmanı muhafaza etmenin kor ateş tutmak gibi zor olduğu” bir devrin içinde bulunduğumuz ya da kıyamet alametlerinden sayılan bu vakayı bugün yaşadığımız iddia edilse de aksi istikamette görüş bildirenlerin de az sayıda olmadığı bir tartışmanın içerisindeyiz. Hakikaten Resûlullah'ın bu hadisinin yanında zikrettiği “kişinin Mü'min olarak sabahlayıp kâfir olarak akşamlayacağı”³¹ dönem yakın gelecekte kapımızı çalacaktır. Bu anlamda insanı insan yapan temel değerlerin başındaki iman'ın asli kaynağından olduğu şekliye kavranması temel ihtiyaçların başında gelmektedir.

Kur'ân'ın kavramsal örgüsünün merkezinde Allah kavramı vardır. İnsan kavramıyla ilişki ve irtibatına bakıldığında ise, bu irtibatın merkezinde, -yaratmanın neticesi olarak- iman ve küfür kavramları yer almaktadır. İnsanın yüce yaratıcısına karşı mukabelesi, bu manada iman yahut küfür şeklinde tezahür etmektedir. Ulûhiyet ve ubûdiyetle doğrudan ilişkili bu iki hususu önemli kılan durum, Allah'a karşı tutumu ve inancının emirleri karşısında nasıl bir davranış içerisinde bulunması gerektiği konusudur.

²⁶ Ömer Özsoy- İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, (Sistemik Kur'an Fihristi), Fecr Yay., İstanbul, 2006, s. 91.

²⁷ Tin, 95/ 4, 5.

²⁸ Ahmed Faruki Serhendi, (İmam Rabbani), *Mektubati Rabbani*, III.cilt, 17. mektup nakleden Mevlana Halidi Bağdadi, *Herkese Lazım Olan İman*, (Çev. Kemahlı Feyzullah Efendi), Hakikat Yay., İstanbul, 1996, s.6.

²⁹ Ahmet Güneş, “Kur'an'ı Kerim'de imana vurgu ve vicdani sorumluluk”, *Yeni Ümit Dergisi*, sayı: 66, İstanbul, 2004, s. 11.

³⁰ Ankebut, 29/ 2-6.

³¹ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temimi es-Semerikandi ed-Darimî (ö. 255/868), *Sünen-i Darimi*, (Abdullah Aydın), Madve Yay., İstanbul, 1994, (I-VI), I, 109.

Allah’a imanın bir Müslüman’ın hayatında çok önemli bir yeri vardır. Çünkü onun her iki cihanda da mutluluğu, Rabbine olan imanın kuvvetine ve O’na olan yakınlığına bağlıdır. Kim, emrettiği şeylerde Allah’a itaat eder, yasakladığı şeylerden sakınır ve: ‘İşittik ve itaat ettik’³² derse gerçekten büyük kurtuluşa ermiş olur. Çünkü iman, insanın mutluluk ve saadet kaynağı olduğu gibi, göz ve gönül aydınlığı, umut ve güven kaynağıdır.³³

Kur’ân’da, bireyin emniyet içinde yaşama isteği ve ilâhî mesaja teslimiyet göstermesi, iman olarak adlandırılmaktadır. Hem kendini hem de çevresindikeleri huzur, güven ve sükûn hisleriyle yaşatmak şeklinde değerlendirebilecek iman ve taşıyıcısı Mü’min, aynı zamanda Allah’ın yeryüzünde arzu ettiği insan tipinin ortaya çıkmasını sağlayan kişidir.³⁴ Akıl ve irade gibi potansiyel fonksiyonları üst düzeyde iki güçle donatılan insan, hak ve batıl seçenekler üzerinde tercihlerde bulunma hürriyeti ile gönderildiği dünyada, işlediği her türlü olumlu ve olumsuz amellerin hesabını verme sorumluluğu ile yüklenmiştir. Sorumluluk bilincini inşa etme amacı ile gönderilen ilâhî yol gösterici Kur’ân, insana işlediklerinin neticesi olarak karşılaşıacağı hesapta ceza veya mükâfâtla karşılaşacağını beyan etmektedir.

Kişinin ‘iman’ı gerek iç gerekse dış dünyasında özümsemesi ve onunla bütünleşmesi, ‘iman’ın keyfiyetini, ne olup olmadığını doğru bir şekilde kavramasıyla irtibatlıdır. Bu da Kur’ân gibi imanın asıl kaynağını, imanın konusu olan Allah ve buyruklarının menşeiini doğru bir şekilde idrak edebilmekle mümkündür. İnsanlar, bilmedikleri ve tanımadıkları nesne, şahıs ve unsurları sevip içselleştiremezler. İnsanın imanı ve karşıt kutbu imansızlık halini (küfrü) bilmesi durumunda, kurtuluş yoluna sevk olunması daha kolaylaşır. Söz konusu iki temel kavramın mahiyetlerini bilmek ve aralarındaki ilişki sistemini doğru tespit etmek, insanın denenme sürecini olumlu yönde etkiler.³⁵

İman, Kur’ân’ın en mühim ve omurga kavramlarından biri olduğu gibi tüm Kur’ânî düşüncenin tam çekirdeğini teşkil eder.³⁶ İman ve Mü’min ile ilgili veriler tüm Kur’ân’ın yaklaşık dörtte üçünü oluşturur. İman mevzuu hem Mekki hem de Medeni âyetlerin mihenk taşıdır. İmanın kökü olan *emn* (*emânet* ve *emân*) ilâhî kitapta türevleriyle birlikte 900 civarında yerde kullanılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu (300 civarında) fiil ve (200 küsur yerde) isim şeklinde geçmektedir. Bunun dışında hemen hemen her surede imanın bir yönüne ya doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka değinilmektedir. Kur’ân’da emir tekrarının da en çok yapılmış olduğu alan imandır. Bunun anlamı; iman olmadan ne insanın ne de onun yapıp ettiklerinin

³² Bakara, 2/285.

³³ Abdullah b. Abdulhamid el-Eseri, *Ehli Sünnete Göre İman*, (Çev. Ahmet İyibildiren), Guraba Yay. İstanbul, 2004, s.10; İslamoğlu, *İman*, s. 257.

³⁴ Tefvik Yücedoğlu, “Kur’an’da İman Kavramı”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, trs., Yayınlanmamış makale, s.1.

³⁵ Yunus Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık, (Küfür Kavramının Semantik Tahlili)*, Işık Yay., İstanbul, 2001, s. 11.

³⁶ Toshihiko İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çev. Selahaddin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 2005, 200s. 17.

bir değeri yoktur. Kişi iman etmekle, kendisine ait olan varlık alanını, cansız maddelerden, bitkilerden ve hayvanlardan ayırarak insaniyet konumuna yücelir.³⁷

Dikkat çeken noktalardan biri de imanın fiil halinde kullanımlarının büyük kısmının amel (iş, aksiyon, hareket) ile birlikte yer almasıdır. Bu da gösterir ki Kur'ân, spekülasyon halinde kalmış bir iman yerine, aksiyona dönüşmüş imanı esas almaktadır.

Kur'ân, insanları bariz bir biçimde ikiye ayırmaktadır. İnsan ya Müslümandır ya da kâfir.³⁸ İnsanın fiilleri iman ve küfür noktaları arasında meydana gelir. Kişi, ya âlemlerin Rabbi Allah'a ve O'nun bildirdiklerine göre hayatını sürdürür ya da âlemlerin Rabbi Allah'ı ve O'ndan gelenleri tanımaz, kabul etmez ve hayatını başka ilâhların istediği gibi yaşar.³⁹ Yani iman, bütün fiillerin en önemlisi ve yerine getirilmesi gereken ilk dini ödevdir.

Tarihen de iman, İslâm'daki kavramların ilki ve en önemlisidir. İslâm kültürünün ilk birkaç yüzyılında da özlü bazı sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunların bazıları, sayıları her gün artan Müslüman cemaat için kelimenin tam manasıyla hayat memat meseleleridir.⁴⁰ Bunun için kimse iman dinin temel noktası olduğunu inkâr edemeyecektir.⁴¹

İnsanlık tarihiyle eşdeğer bir tarihe sahip olan iman, tarihin etrafında döndüğü temel bir eksen olma özelliğini korumuş önemli bir kavramdır. Tarihin yapıcısı, insanın yaratıcısı, yakın bir biçimde bu gerçeği vurgulamaktadır. Yeryüzünde kendi emânetinin temsilcisi konumuna yükseltilen insan, erişilmez bir şerefe mazhar olmuştur.

İman, insanın kendi derinliğine dalarak Allah'a doğru yükselme, hayatın bütün zahmet ve çileleri arasında Yaratıcıya yol bulma sırrını ihsas ettiren bir duygu yumağıdır. İman, insanı iş ve vazifeye bağlamak suretiyle bunlardaki derin hikmetleri ve sebeplerini kavratır. İman, insana ruhun en yüksek tekâmüle erişme duygusunu kazandırır. İmanın zayıfladığı toplumlarda itaat ve disiplin çok azalır ve zayıflar. İnsanlar arasındaki sevgi ve ilgi bağları kopar, toplumda belirsizlik hâkim olmaya başlar.

'İman', insan olmanın, yaratılış ve oluşu tanımanın, varlık âleminde meydana gelen olayları anlamanın, evrendeki sırları bilmenin ve sonunda bütün dengeleri bulmanın yoludur. İnsan önce kendi içerisindeki dengeyi iman düşüncesiyle sağlar. Çünkü 'iman', insana kendi gerçeğini ve yeryüzündeki konumunu öğretir. Aynı şekilde iman ile insan, tabiatla, yaratıklarla, diğer insanlarla

³⁷ Ahmet Kalkan, *Müslümanın Akaidi-İnanç Esaslarımız*, Rağbet Yay., İstanbul, 2005, s. 25.

³⁸ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 18.

³⁹ Hüseyin K. Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan, İstanbul, 2006, 2. baskı, trs., s. 290.

⁴⁰ İzutsu, *İman Kavramı*, önsöz.

⁴¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 11.

ve yaratıcı ile olan ilişkisinin dengesini sağlar.⁴² Hakikatte Allah'a inanmak insanda doğuştan gelen fitri bir ihtiyaçtır. İmansız fertlerde bile söz konusu olan bu fitri ihtiyaç sıkıntılı zamanlarda daha çok ortaya çıkar.

İnsanda ruhu destekleyen ve onu en güzel örneğe bağlayan, insan kalbi ile Allah arasında köprü olan iman sayesinde ancak Mü'min yeryüzündeki hayatının gerçek sebebini bilebilir.⁴³ Çünkü iman şahsiyetin temeli, kuvvetin sırrıdır. İmanla insanlığın sancağı dalgalanır. Şerefın sırrı, silkinmenin sebebi ve gelecekteki ümitlerin dayanağı imandır.⁴⁴

İman, insanı kopmaz, çürümez bir bağa kavuşturur ve boşluklara yuvarlanmasını önler.⁴⁵ İmandan yoksun kalanları Kur'ân, hayvanların en şerlisi olarak anmaktadır.⁴⁶ Ne yazık ki, insanlığın çoğunluğu bu imandan uzak bulunmuştur.⁴⁷ Mü'min, Allah'ın yardımcısı, Allah'ın dostu, velisi olarak nitelendirilmiştir.⁴⁸

İslâm dairesi içerisine giren Mü'minler arasındaki en önemli bağ konumundaki iman, en basit ve kısa tanımıyla, İslâmi değerler ölçütünün ta kendisidir. Bu değer ölçütlerinin temel kaynakları ise Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'tir. Mü'minler arasındaki bu en temel ve kaçınılmaz bağın sağlam ve güçlü kalabilmesi, İslâm inanç sisteminin çok iyi bilinmesine bağlıdır. Müslümanlar Kur'ân gerçekleri hakkında yeterli bilgiye sahip bulundukları ve değerlerine bağlı oldukları çağlarda hep yükselmiş, aksine gittikçe de hep çözülmüş ve çökmüşlerdir. Çünkü Mü'minlerin hem dünyada birlik ve beraberlik içinde güçlü ve mutlu yaşayabilmeleri, hem de âhirette ebedî kurtuluşa ermeleri ancak sağlam bir imanla mümkündür. Bu yüzden Allah, hep birlikte sımsıkı Allah'ın ipi olan Kur'ân'a ve onun özelinde iman bağına sımsıkı sarılın, sakın ayrılığa düşmeyin diye Mü'minleri önemle uarmaktadır.⁴⁹

İmanın tahrifi, kimlik bunalımlarını da beraberinde getirmiştir. Bugün ve tarih boyunca ümmeti oluşturan fertlerin en büyük sorunu şahsiyet sorunu olmuştur. Bu tür sıkıntılar iman zafiyetinden kaynaklanmaktadır.⁵⁰ İman gibi muazzam bir imkânı kullanmayan insan bedeninin daracık kabuğuna sıkışıp kalmış, meleklerle ve diğer aşkın varlıklarla yarıştığı bir kulvarı terk ederek kendisini, hayvanlarla paylaştığı fiziğin dünyasına mahkûm etmiş demektir.⁵¹

⁴² Ece, *a.g.e.*, s. 290.

⁴³ Muhammed Kutup, *İslam İnancı*, (Çev. Nureddin Yıldız), Risale Yay., İstanbul, 2006, 3. baskı, s. 188.

⁴⁴ Yusuf el-Kardavi, *İman ve Hayat*, (Terc. Abdulvahhab Öztürk), Hilal Yay., İstanbul, 2003, s. 10.

⁴⁵ Bakara, 2/256.

⁴⁶ Enfal, 8/55.

⁴⁷ Hûd, 11/17; Ra'd, 13/1, 31; Yunus, 99; Yusuf, 16, 103.

⁴⁸ Muhammed, 47/7, 11; Saff, 61/14; Âl-i İmran, 3/68.

⁴⁹ Âl-i İmran, 3/103.

⁵⁰ İslamoğlu, *İman*, s. 9.

⁵¹ İslamoğlu, *a.g.e.*, s. 257-258.

Bu anlamda iman, bir Mü'minin hayatının ve fiillerinin muharrik gücüdür. İmanın tahrifi dinin tahribi anlamına gelmektedir. Çünkü din insanların hayatlarını anlamlandıran ve onlara ebedi mutluluğun yollarını gösteren İlâhî bir müessesedir. Bu müessesenin ayakta kalabilmesi ise iman ile mümkündür. İman gibi muazzam bir imkândan yoksun kalan insanlığa, hiçbir arayış çare olamamıştır. İman'a dönük gerileme, varlıkla ilgili saklı temel sır ve saikları gün yüzüne çıkarmıştır. Mahlûkatın efendisi konumundaki insanın üstün konumunu muhafaza etme sürecinde destek aldığı iman, varlığıyla ilişkisini yitirdiğinde, yaşamın bir amaç ve değer taşımadığı sonucuna varılmıştır. Allah'a yüzünü dönmekle sükûnet ve huzur bulan insanlık, yaratılışının tabiatına ters yollara saptığında bunalım ve çalkantıların kucağına düşmektedir.

Allah, Kur'ân'da insanlığa gönderdiği din ve onun belirleyici unsuru iman'ı emânet olarak tavsif etmiştir. Bu konuda müfessirler birtakım yorumlarda bulunmuşlardır.⁵² Bu yorumlar daha çok akıl ve seçme özgürlüğü, irade ve din, doğru ile eğri ve hakikat ile dalalet arasındaki farkı anlama yeteneği⁵³ biçiminde öne çıkmış ve bu noktalarda ağırlık kazanmıştır. İlk devir âlimleri bundan kastın namaz, zekat gibi farzlar ile insanın sorumluluğuna bırakılan korunması mutlak surette gerekli malı, canı, aklı, dini ve ırzı koruma ya da sorumluluk emaneti dolayısıyla terettüp eden sevap, ceza ve mükafat olduğunu ifâde etmişlerdir. Yaygın olan görüş bu sorumluluktan kastın, insanı diğer canlılardan ayıran temel nitelik olan akıl ve onunla ilişkili vicdan, beyan ve okuma gibi etkinlikleri yerine getirme yükümlülüğüdür.⁵⁴

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ

Gerçek şu ki, Biz emâneti göklere, yere ve dağlara sunmuştuk; ama (sorumluluğundan) korktukları için onu yüklenmeyi reddettiler. O (emânet)i insan üstlendi zaten o, daima haksızlığa ve akılsızlığa son derece meyyal biridir.”⁵⁵

Rabb olarak bir Allah'ı kabul edip ilk misakta, ilâhî sözleşmeyi imzalayan insan yeryüzünde hilafet göreviyle onurlandırılırken, Allah insanı yalnız halife seçmekle kalmayarak, bu görevi gereği gibi icra edebilmesi için de onun hayati ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlar bahsettiğini ifâde etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, insanlarda aslın iman ve tevhid olduğunu, Allah'ın bütün insanları, yalnız kendisinin Rableri olduğuna şahit tuttuğunu bildiriyor. Bu, doğumdan önce ruhlar âleminde gerçekleşmiş olan bir olaydır.

إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ

تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ

المُبْطِلُونَ “Rabbin insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demiş, buna kendilerini

⁵² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 1999, c. II, s. 868.

⁵³ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, s. 892.

⁵⁴ Abdülkâki Güneş, *Kur'ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü Yay., İstanbul, 2005, s. 16.

⁵⁵ Ahzab, 33/72.

şahit tutmuştu. Onlar da: ‘Evet şahidiz’ demişlerdi. Bu, kıyamet günü, ‘bizim bundan haberimiz yoktu’ dersiniz veya ‘daha önce babalarımız Allah’la ortak koşmuşlardı, bizde onlardan sonra gelen bir soyuz. Bizi, boşa çalışanların yaptıklarından ötürü yok eder misin?’ dersiniz diyedir. Belki doğru yöne dönerler diye âyetleri böylece uzun uzadıya açıklıyoruz.”⁵⁶

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ *“Hakka yönelenlerle kendini Allah’ın insanlara yaratılıştaki verdiği dine ver. Zira Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler. Hep Allah’a dönüp itaat edin, Ondan korkun ve namaza devam edin; müşriklerden olmayın.”*⁵⁷

Bu iki âyetten anlaşılıyor ki, tevhid ve yalnızca Allah’a kulluk olan dosdoğru din, Allah’ın insanları onunla yarattığı dindir. Nitekim Resûlullah’ın (s.a.s), bir hadiste, kişinin Allah’a boyun eğmesi ve yalnız O’na ibâdet etmesi demek olan İslâm’ın yaratılış dini olduğunu haber veriyor: “Her doğan fitrat üzere (İslâm üzere) doğar, sonra anne ve babası onu Yahudi, hristiyan ve Mecusileştirir.”⁵⁸

İnsan Allah’ın yaratmış olduğu varlıklardan birisidir. O da diğerleri gibi O’na kulluk özelliği ile yaratılmıştır. Bununla beraber, Allah onu pek çoğuna üstün kılarak, düşünüp kavrama ve seçme hakkı vermiştir.⁵⁹ İnsanoğlunun istifâdesine sunulan hesapsız nimetlere ve onun mahlukat arasında şerefli bir mevkiye layık görülmesine karşın isyanda ısrar etmek, kendi aslını inkâr etmekle eş değer tutulmaktadır.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا *“And olsun ki, Biz insanoğullarını şerefli kıldık, onları karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.”*⁶⁰

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا *“Biz insanı karışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz. Bu yüzden onu iştmesini ve görmesini sağlamışızdır. Şüphesiz ona yol gösterdik; buna kimi şükreder kimi de nankörlük eder.”*⁶¹

⁵⁶ A’raf, 7/172-174.

⁵⁷ Rum, 30/30-31.

⁵⁸ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi-Kütüb-i Site*, Akçağ Yay., İstanbul, trs., I, s. 148.

⁵⁹ Kutup, *İslam İnancı*, s. 132-134.

⁶⁰ İsra, 17/70.

⁶¹ İnsan, 76/2-3.

وَاللّٰهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
 “Allah sizi annelerinizin karnından, bir şey bilmez halde çıkarmıştır. Belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp vermiştir.”⁶²

وَالْمَنَاجِيَّ وَالْأَفْئِدَةَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ وَالْأَفْئِدَةَ وَالْأَفْئِدَةَ
 “Biz onun için iki göz, iki dil ve iki dudak var etmedik mi? Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?”⁶³

‘Allah’a dosdoğru kulluk yaparak, istikamet üzere olanlar yaratıldıkları fitrat olan, ‘en güzel yaratılış’ta kalmışlardır. Şirk ve inkârla gerçek ibâdetten sapanlar ise ‘aşağıların aşağısı’ durumuna düşerek Allah’ın insanlara olan ikramındaki haklarını kaybettirmişlerdir. Artık onlar Allah’ın alçalttığı kimselerdir. Allah’ın alçalttığını yükseltecek olan yoktur.⁶⁴

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا
 “Kişiyi ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki; kendini arıtan saadete ermiştir, kendini fenalıklara gömen kişi de ziyana uğramıştır.”⁶⁵

Nefis Allah’ı zikir ile itminan ve istikrara erer. Allah’ın zikri dışında ibâdet ve taat edilen her şey din ve iman yerine konmuş sahte oyalanma malzemelerinden öteye geçmeyecektir. Allah insanları İslâm üzere yaratmış⁶⁶ ve kurtuluşlarını burada göstermiştir. وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ “Onların kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzura kavuşurur.”⁶⁷

Allah, Âdem (a.s)’ı yaratınca onun soyundan gelecek bütün çocuklarını çıkarıp onlardan hiçbir şeyi O’na ortak koşmayacaklarına dair söz aldı. Bu şirkin aslında cinlerin ve insanların amacından sapmak demek olduğunu gösteriyor: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben insanları ve cinleri ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım.”⁶⁸

Bunların kimileri insan ruhunun derinliklerinde fitratın sesine dayanmışlardır.⁶⁹ Kimileri nefis ve şeytanlarının vesveselerine aldanarak kendi elleriyle kendilerine zulüm etmişlerdir. Yaratılıştaki asıl olan ve Allah katında yegane din konumundaki İslâm’dan yüz çevirmek bir manada fitrattan yüz çevirmek, tabiat yasalarına aykırı hareket etmek demektir: أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ “Hiç gökleri ve yeri yaratan Allah’ın birliğinden şüphe edilir mi?”⁷⁰

⁶² Nahl, 16/78.

⁶³ Beled, 90/8-10.

⁶⁴ Hacc, 22/18.

⁶⁵ Şems, 91/7-10.

⁶⁶ Rum, 30/30.

⁶⁷ Ra’d, 13/28.

⁶⁸ Zariyat, 51/56.

⁶⁹ Kardavi, İman ve Hayat, önsöz.

⁷⁰ İbrahim, 14/10.

1.2.2. SEMÂNTİK ANALİZ YÖNTEMİ

Kur'ân'ın kendi kendini tefsir etme metodu olan semântik metod, Kur'ân'ın bütünlüğü çerçevesinde kavram ve konuları analitik düzeyde araştırma ve incelenmesine fırsat verir.⁷¹ Araştırma konumuzun anahtar kavramı olması ve inceleme metodumuzu teşkil etmesi hasebiyle, semântik metod hakkında özlü bilgiler vermek, okuyucunun zihninde araştırmanın metodunun anlaşılması hususunda fayda temin edecektir.

Allah'ın kelamını 'doğru anlamak' gibi zor ve riskli olan bir çalışmaya, öncelikle o ilâhî mesajın kelimelerini doğru anlayarak başlanmalıdır. Bunun için de başta, en son ve en mükemmel mesajın 'dil'inin ve bu 'dil'in genel niteliklerinin çok iyi bilinmesi gerekir.⁷² Kur'ân dili ve bu dilin ifâde aracı olan harfler, kelimeler ve cümleler onun zahirî yanını oluşturduğundan, ancak bu yanını tanıdıktan sonra onun asıl özüne inmek mümkün olabilir.⁷³ Bir manada dil, bir mesajın anlaşılmasına yarayan en temel anahtar rolündedirler. Nasıl ki, bir evin kapısından içeri girebilmeyi sağlayan kapının açılması anahtar sayesinde vuku buluyorsa, bir mesajın mahiyetini kavrama noktasında, mesajın kendisiyle aktarıldığı dili anlamak da o derece önemlidir.

Tarih boyunca Kur'ân araştırmalarında, sorunlarına Kur'ân'dan cevap arayanların aynı konuda farklı çözümler üretmesinin temel sebebi, Kur'ân'ın herhangi bir konuda belli bir nihâî görüşünün bir arada verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Varılan bütün netice ya da çıkarımlar, her araştırmacının Kur'ân'da kendi düşünsel seviye ve tavrıyla bulup çıkardığı sonuçlardır. Herkes konusuyla ilgili Kur'ân bütünlüğünü kendisi oluşturmaktadır. Çünkü Kur'ân, sistematik olmak bir tarafa, kitabî değil hitâbî olarak vahyedilmiştir. O -peyderpey yazıya geçirilmekle birlikte-yazılı bir metin olmaktan ziyade, okunma ve hitap özelliği ağır basan (Kur'ân) bir metindir.⁷⁴ Kur'ân'ın bu vasfı, müşriklerin ona karşı takındıkları olumsuz tavrı konu alan bazı âyetlerde açıkça görülür.⁷⁵ Kur'ânî vahiyler, yazıya geçirilip kitaplaştırılırken bile yazı diliyle değil, sözlü bir hitap olma vasfıyla tespit edilmişlerdir. İster belli bir sebebe bağlı olarak isterse ibtidâen indirilmiş her pasaj, şüphesiz bir konuyla ilgilidir, fakat vahiylerin konu bütünlüğü arz etmediği; her kavramı her yerde aynı anlamda kullanmadığı; ele aldığı herhangi bir konuyla ilgili olarak akla takılabilecek hususları cevaplamadığı da bir vakıadır. Çünkü o, toplumsal-ahlâkî problemlere yönelik çözümler tasarlayan bir ıslahatçının belli bir sistem ve kurgu dâhilinde kaleme aldığı bir reform projesi değil,

⁷¹ Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod-Kur'an'da Kavm Kelimesinin Semantik Analizi*, Ötüken Neşr., İstanbul, 2002, önsöz.

⁷² Gezgin, *a.g.e.*, s. 30.

⁷³ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1986, s. 7.

⁷⁴ Dücâne Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2005, s. 99-102.

⁷⁵ Mâide, 5/83; A'râf, 7/25; Fussilet, 41/26; Kalem, 68/51.

vahyedildiği durum ve şartlara yönelik çözümler getiren ilâhî bir vahydir.⁷⁶

Bu açıdan, Kur'ân'ın bir konudaki hükmü incelenirken dikkatten uzak tutulmaması gereken en önemli husus, o konuda bir bütün olarak ne dediğidir. Ahlâkî, îtikadî, kozmolojik, fikhî, tarihî... herhangi bir konudaki Kur'ân kaynaklı ihtilâfların büyük çoğunluğu, birbirini destekleyen veya tenakuz ilhâm eden pasajları bir arada düşünememekten kaynaklanmaktadır. Zira karşıt görüşlülerle mücadele edilirken, ilgili görülen her pasaj hatta âyet parçası hem bağlamından kopararak hem de benzer pasajlarla ilişkisi irdelenmeden sunulmakta; tabir caizse günlük olarak tüketilmektedir. Bunun sebebi, Kur'ân'a onu anlama ve açıklama (tefsir) gayesiyle değil, ele alınan görüşü destekleyebilecek bir delil bulma gayesiyle yaklaşılmasıdır.⁷⁷ Kur'ân, kendisine yönelen her bir kimsenin, kendi görüşünü destekleyecek mahiyette parçalar bulup çıkarabileceği mahiyette tertip edilmiştir. Parçacı yaklaşımla konu bağlamından koparılmakla kalmıyor, ana muhteva konusunda yanlış anlaşılmalara da meydan verilmektedir.

Kur'ân'ın anlaşılma problemi sürecinde girilen olumsuz çabaların doğurduğu sıkıntıların önüne geçme, mesajı asıl kaynağından alarak anlamaya çalışma ve doğru bilgi sahibi olma ihtiyacı, Kur'ân'ı doğru biçimde anlama ve yorumlama gereğini ihsas ettirmiştir. Vahyin indiği dönemde yazılı ve sözlü nakil kaynaklarının sınırlılığı, ortaya yeni çıkan yeni problemler, vahyin indiği canlı ortamı teneffüs eden neslin vefatı gibi sıkıntılar, Kur'ân'ı doyurucu bir tarzda anlama imkânlarının araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bununla ilgili olarak ilk dönemden itibaren muhtelif çalışmalar yapılmıştır.

Kur'ân'ı âyet âyet ele alan klasik tefsirlere ilaveten, ilk temelleri Hz. Peygamber tarafından atılmış olup, günümüzde daha da genişletilerek sürdürülen 'Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri' ile 'Konulu Kur'ân Tefsiri' çerçevesindeki çalışmalar Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabaları arasında zikredilebilir. Kur'ân'ı anlamak için yapılan çalışmalar elbette bunlarla sınırlı değildir. Geçmiş eski olmakla birlikte, bir bilim olarak kuruluşu yeni olan 'Semântik Analiz Yöntemi'(Anlambilim) de Kur'ân'ı doğru anlamada yardımcı metodlardan biridir.

Bu çalışmalar içerisinde araştırmamız boyunca tercih ettiğimiz semântik metodun, 'Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri' ile 'Konulu Kur'ân Tefsiri'ni bünyesinde barındıran, yapılan analiz ve tahlillerle okuyucu ve araştırmacıyı daha sağlıklı ve objektif yorumlara ulaştırabilecek nitelikte olan bir metod olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yirmibirinci yüzyılda insanlığa Kur'ân'ı yorumlarken istifade edilecek bir metod da, bizzat Kur'ân ve sahih sünnetle baş başa kalarak, her türlü peşin hükümden uzak, İsrailî ve hurafe haberleri ayıklayarak, bilimsel temellere dayanan reel ve rasyonel yorumlar yapmak mümkündür. Kur'ân'ın anahtar kelimeleri, bu temel prensipler dâhilinde ayrı ayrı ele alınarak, derinlemesine analiz edilmelidir.

⁷⁶ Bkz. J. M. S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, (Çev. Şaban Ali Düzgün), Ankara 1994, s. 67-68.

⁷⁷ Sülün, *a.g.e.*, s. 32-33.

Zira Kur'ân'ı, Hz. Peygamber ve sahabenin anladığı şekilde anlayabilmenin yolu böyle bir çalışmadan geçmektedir.⁷⁸

Kur'ânî kavramları anlamaya yönelik çalışmalarda başvuru olan semântik analiz yöntemiyle temel amaç, Kur'ân'ın indiği süreçte Kur'ân'ın canlı muhatapları Hz. Peygamber ve sahabenin, mevcut lafızlardan anladığı anlamı kavrayabilmektir. Bu konuda elde bulunan sözlükler asıl manaya ışık tutmaktan uzak olabilmektedir. Bu konuda Kur'ân araştırmacısı ya da Müfessirin asıl anlamını öğrenmek istediği kavramla ilgili bizzat kendisinin araştırma yapmasından başka sağlıklı ve tutarlı yol bulunmamaktadır.⁷⁹

Kur'ân diline vakıf olabilmek amacıyla Kur'ân'ın bütününe yayılan sistem ağını sağlıklı takip edebilmek, kavramın anlamını Kur'ân'ın genel yapısı göz önünde bulundurulmak suretiyle öğrenilmesine bağlıdır. Kur'ân'ın inşa ettiği dünya görüşüne ait kavramları sadece Arap gramerine dayanarak manalandırmak araştırmacıyı yanlış ve eksik yollara sürükleyebilir. Bu kelime ve kavramları Kur'ân'ın semântik alanı ve siyakın onlara kazandırdığı manaları göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmak gerekir.⁸⁰ Kelimeyi içinde bulunduğu bağlam paralelinde anlam verilmesi ile ilgili olarak zikredilmesi gereken en önemli tespit, pasajların bağlamından koparılması sorunudur. Kelimeler içinde bulunduğu muhteva içerisinde yep yeni bir anlam kazanırlar. Bu yeni manaları ortaya çıkarmak, kelimeyi içinde kullanıldığı bağlam çerçevesinde adlandırmakla mümkün olabilir.

Araştırmacılar çeşitli lügatler yardımıyla herhangi bir kavram veya terimi ya da iki kavramın birbiriyle ilişkisini, semântik bir tahlille ortaya koymaya çalışırlar. Ancak şu bir gerçektir ki anlamın büyük kısmını taşıyabilen bağlam, okunmakta olunan kavram ve terimlerden, genellikle daha fazla anlam ve önem taşımaktadır.⁸¹ 'Bir pasajın önündeki ve sonundaki pasajla bağlantısı' şeklinde anlaşılabilir olan bağlam,⁸² Kur'ân'ın yazılı bir metin olarak kurgulanmadığı düşünülürse daha geniş bir anlam ve öneme sahip olduğu gözükmektedir. "Ortak geçmiş tecrübeler, konu hakkındaki ortak bilgiler ve doğru olarak kabul edilen ve o yüzden de kelimelere dökülmesine gerek olmayan diğer noktalar sayesinde, konuşan ve dinleyenin paylaştığı anlamlar; durumun yorumlanması, zaman, mekân ve bizzat olayın anlam ve önemi"⁸³ gibi hususlar da bağlama dâhil edilmelidir.

Bir kavramın iyice anlaşılması diğer kavramların ve dolayısıyla kitabın bütününe anlaşılmasına bağlı olmaktadır.⁸⁴ Kur'ân'da iman kavramının muhtevasının anlaşılmasına yönelik çalışmada elde edilecek veriler, Kur'ân'ın genel fikri çerçevesi hakkında okuyucuya ipuçları verecektir. Kur'ân'ın dile ve anlama

⁷⁸ Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, s. 30-35.

⁷⁹ Gezgin, *a.g.e.*, s. 30-35.

⁸⁰ Gezgin, *a.g.e.*, s. 30-35.

⁸¹ Condon, *Anlambilim ve İletişim*, s. 159 vd.

⁸² Bağlam kavramı için bkz. Serinsu, *Esbâb-ı Nüzul*, s. 308 vd.

⁸³ Condon, *a.g.e.*, s. 159.

⁸⁴ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 8

yüklediği ana sistemin genel hatlarıyla bu çalışmayla elde edildiğinde diğer kavram araştırmaları ve çalışmalarında konunun anlaşılması daha pratik olacaktır.

Kelimelerin tarihi seyir içinde kazandığı manalar açısından incelemeye tabi tutulmasına semântik tahlil denir.⁸⁵ Bir başka açıdan semântik, bir dilin anahtar kelimeleri üzerinde yapılan tahlili çalışmadır. Bu çalışma, dilin konuşma aleti olarak değil, bu dili konuşanları kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerini de kavramak için yapılan çabaları da kapsar. Bu anlamda semântik, bir ulusun bir devirde sahip olduğu dünya görüşünün mahiyeti ve yapısı hakkında bir çalışmadır. Bu çalışma, o ulusun yapıp, dilindeki anahtar terimler içerisinde ifâde ettiği kültürel düşüncelerin metodolojik bir analizi vasıtasıyla yürütülür.⁸⁶

Manalar yalnız başına değil, daima bir sistem ve sistemler içinde değer kazanır. Her kelimenin kendine özgü bir manası vardır. Söz konusu bir kelime, bulunduğu münasebet sistemi dışında da mütalaa edilse, kelime yine o manayı taşır. Mesela kitap kelimesi, gerek Kur’ân’da gerekse Kur’ân dışında olsun daima aynı şeyi ifâde eder. Konuşma dilinde kitap deyince her zaman bir şey anlaşılır. İşte kelimenin bu sürekli manasına esas mana denir.

Kur’ân’da kullanıldığı sürece kitap kelimesinin anlamı, kitabın manasının bir kısmıdır. Bu mana, kelimenin esas manasından çok daha önemlidir. Kelimenin kökünden gelmeyen, fakat içinde bulunduğu münasebet sisteminden doğan manaya izafî mana denir.⁸⁷ Bir dildeki kelimeler birbirleriyle bir ağ teşkil eder. Bu ağ, sistemin ana kalıbı ve dilde özel önemi olan kelimeler tarafından yapılır. Ontolojik yapının tesisinde, dildeki bütün kelimelerin önemi aynı değildir. Diğer bakımlardan önemli olan bazı kelimeler, ontolojik bakımdan önemli olmayabilir. Örneğin En’am suresinde geçen, kağıt anlamındaki kırtas “قرطاس” kelimesi de yalnız dil bakımından değil, fakat Arap kültürü bakımından çok enteresan bir kelimedir ama Kur’ân’ın dünya görüşünü yansıtmada önemli bir rol oynamaz.⁸⁸

Bir kelime bu veya öteki sisteme ait olmakla değişik semântik değer kazanır. Mesela eski Arabistan’ın iki büyük düşünce sistemi, -yani İslâm öncesi ve Kur’ân düşünce sistemleri- müşterek unsurlarda bile tamamıyla farklı düşünce alanlarına aittir. Herhangi bir devreye ait müşterek ama sahip olunulan dünya görüşü bağlamında yüklenilen anlam farklılığı göz ardı edildiğinde verilen ve anlaşılan anlamda büyük bir hataya düşülmüş olur. Semântik analiz, bir düşünce sisteminin doğuş ve gelişim aşamalarının kritik evrelerini ve tarihi süreçte zihni yapılanmayı anlamamıza yardım eder.⁸⁹ Semântik sistem sayesinde muhtelif evrelerde uğranılan anlam farklılıkları elde edilebilir.

Her düşünce sisteminin bir ana planı, belli bir kalıbı vardır. Bu ana plan ya da

⁸⁵ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Çevirenin Önsözü.

⁸⁶ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 15.

⁸⁷ İzutsu, *a.g.e.*, s. 25–26.

⁸⁸ İzutsu, *a.g.e.*, s. 30–31.

⁸⁹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 35.

bütün Kur'ân sistemini çalıştıran ve yöneten 'yapısal dehayı' bulup çıkarmak, bu mukaddes kitaba eğilmek isteyen semântikçinin son hedefini teşkil etmelidir. Çünkü semântik disiplini, kültürel bir bilimdir. Bu başarıldığı vakit Kur'ânî dünya görüşü bulunmuş olur ki, bu felsefi açıdan Kur'ân antolojisinden başka bir şey değildir. Semântik analizin hedefi bu doğrultuda uğraş göstermektir. Her ne kadar ulaşılması güç bir ideal olsa da, her adım bu sahada atılmış bir mesafe sayılır.⁹⁰

Kur'ân terimleri, zamanla İslâm'a girmiş olan gayri Kur'ânî sistemlerde araştırılmak istendiğinde, Kur'ân'da bulunan o kelimelerin mana özelliğine bir ışık tutulmuş olunur. Çünkü her kelimenin Kur'ân'ın nüzul sürecinden önce kullanıldığı bir kök anlamı vardır. Kur'ân, gönderildiği Arap toplumunun kullandığı dil özelliklerini kullanarak nazil olmuştur. Kendi içinde kavramlara yeni anlam öbekleri inşa etse de kelimenin temel anlamında herhangi bir değişim söz konusu değildir. Bir manada anlam genişlemesine uğrayan kavram, Kur'ânî sistemde yeni bir çehreye bürünür.⁹¹

İman, Kur'ânî dünya görüşünün temel ve odak kavramlarından birisidir. Doğrudan Allah ile ilişkili olan ve kulların Allah ile olan ilişkilerini en üst düzeyde sistematize eden bir anahtar terimdir. Bu kelime anahtar terimler arasındaki yerine göre değişik ve çeşitli ilişkiler meydana getirir. İman kavramı Allah, İslâm, küfür, nebi gibi kelimelerle ortak bir anlam dokusuna sahiptir. Bu kelimeler birbirlerinden bağımsız duramazlar, çok çeşitli ve karışık yollardan birbirleriyle bağlanırlar. Bu şekildeki ilişkiye semântik alan denir. Semântik alan, bir bütünün parçasını, asıldan ayırarak değerlendirildiği alandır. Genel kelimeler bütünü içerisinde, dine ait belli odak veya anahtar kavramları ayırıp değerlendirmek semântik alan olarak adlandırılır.⁹²

İman kelimesinin kökenini ele almak gerektiğinde şu tespitlerde bulunulabilir: İman kelimesi aynı kökten doğmuş amene آمن (inandı), Mü'min المؤمن (inanana) gibi öteki kelimelerle birlikte Kur'ân'da çok önemli bir rol oynar. Kendi alanının yöneticisi sayılan bu kavramın etrafında, odak kelime sayısınca birçok önemli anahtar kelimelerin dizildiği ve böylece hepsinin birlikte Kur'ân vokabularisinde önemli bir mana alanı meydana getirdiği görülür.⁹³

Bu anahtar terimler olumlu veya olumsuz mahiyette olabilirler. İman kavramı etrafında olumlu yanda şükür (teşekkür etme), İslâm (İnsanın kendisini Allah'a vermesi), tasdik (vahyedilen sözleri doğru kabul etme), Allah (inanma objesi) vardır. Yine bu kelime ağının olumsuz yanında da küfür (inanmamak), tekzib (yalanlamak), kezzib (yalan), isyan (itaat etmemek) ve nifak (yalandan inanmış görünmek) vs. kavramlar bulunmaktadır.⁹⁴

⁹⁰ İzutsu, *a.g.e.*, s. 42.

⁹¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁹² İzutsu, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁹³ İzutsu, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁹⁴ İzutsu, *a.g.e.*, s. 37-38.

Böylece önemli bir anahtar kelimeler grubu, bütün grubu temsil eden ve birleştiren merkezi bir kelime etrafında toplanmakta, birbirine sıkıca bağlanarak müstakil bir mana alanı meydana getirmektedirler. Merkezde bulunan kelime, bütün çevreyi sınırlayıp bize bir birlik fikrini verirken onun etrafındaki kelimelerin her biri, ana mananın özel bir yönünü içinde taşımaktadır. Bunların ayrıcalığı, odak kelimeye birleştirmenin temsilcileri oluşlarındandır. Bütün alan, Kur'ân kavram ağı içinde kendi başına küçük bir kavram ağı teşkil etmektedir. Bu daha büyük bir mana sisteminin içerisinde bulunan tali, küçük bir mana sistemlerinden biridir. Bu büyük mana sistemi de küçük alanların birleştirilmesinden meydana gelmektedir.⁹⁵

Kur'ân semântiği üzerinde kavram tahlili yapılırken dikkat edilmesi gereken iki temel nokta üzerinde durmak gerekmektedir: Bunlardan ilkinde göre, kavramın, kendisiyle aynı kökten gelen kelimelerin tahlil edilerek aydınlatılması, meselâ 'iman' olgusunun, 'emn' kökü ve türevleriyle anlatılması; ikinci bakış açısına göre, aynı kökten gelmemekle birlikte, kavram ve mana olarak mezkûr olguyla aynı anlama gelen lâfızların kullanılmasıdır. Yine semântik tahlil metodunun diğer analiz yöntemlerine göre, irdelenen kelimenin, hangi kelimelerle eş anlamlı; hangi kelimelerle zıt anlamlı kullanıldığı da büyük önem taşımaktadır. Zira böylece kelimenin kendi anlam sahası ve içyapısındaki kelimeler tespit edilebileceği gibi karşıt sahaya dâhil kelime grubu da belirlenebilecek; metnin, o kavrama hangi anlamı yüklemiş olduğu ortaya çıkacaktır. Hâsılı, Kur'ân'da iman kavramı araştırılırken, sadece inanç ve türevleri incelendiği takdirde, kavram tam olarak ortaya konulmuş olmayacaktır. Bu bakımdan bir kelimeyi, kavram, lâfız ve terim olarak ele almak gerekmektedir.⁹⁶

Kur'ân hiç bir zaman tek bir anlam düzeyine hitap eden monoton bir kitap değildir. O sınırsız ve ulaşılabilen derinlikte anlam katmanlarıyla doludur. Nasıl her insanın kalbî hayatı ve dolayısıyla anlayış, kavrayış derecesi birbirinden farklıysa, işte her bir insan bu farklılığı içinde Kur'ân'dan kabı kadar, kapasitesi kadar alır.⁹⁷ Bu bağlamda araştırma süreci boyunca, geniş ilmi birikimin yanı sıra, hadiselerle yaklaşım açıları mümkün olduğu en üst düzeyde geniş tutulması gerekmektedir. Kur'ân ilimleri sahasında sağlanacak yeterliğin yanında, konunun ilgili olduğu sahayla alakalı birikim ve Kur'ân'ın dili olan Arapça'ya da vakıf olmak gerekmektedir.

⁹⁵ İzutsu, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁹⁶ Sülün, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁹⁷ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 8.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMANIN KAVRAMSAL ALANI

2.1.FİLOLOJİK AÇIDAN İMAN

Kur’ân’da veya Sünet’te zikredilen herhangi bir kavramın delâlet ettiği manayı anlamamız için öncelikle o kelimenin Arapça’daki karşılığını bilmemiz, sonra Allah’ın o kelimeyi hangi durum ve şekillerde kullandığını araştırmamız gerekir. Bu çalışmada Arap dil ve lügat kitapları ile özellikle Kur’ân’ın iman kavramına nasıl yaklaştığını, ona hangi manaları yüklediğini anlamaya çalışacağız. Kur’ân vahyinin kendi diliyle indirildiği Arap toplumunun nüzul süreci boyunca sahip olduğu dünya görüşünü ve kelimelere yüklediği anlamları bilmeden İlâhî pasajlara mana vermek, okuyucuyu yanıltabilir.

İman kelimesine, Allah ve Resûlünün irade ettiği manaların dışında bir mana yüklemek asla doğru değildir. Çünkü bu şekilde kelimenin asli yapısına, yani nassa bir ekleme söz konusu olmuş olur. Bu türden harici etkilerden uzak, Kur’ân’la başbaşa kalarak, İlâhî kelimayı konuşurmanın en pratik yöntemi olan semântik analiz metodunun prensiplerinden hareketle çalışmada bulunmak, bu noktada düşülen hataları azaltacaktır.

Genel anlamda zihnin herhangi bir nesne hakkında sahip olduğu genel düşünce ya da “bir şeyin zihindeki tasavvuru”, bir diğer ifâdeyle “başka şeylerden ayırdığımız, tasarlayabildiğimiz şey”,⁹⁸ “mana itibariyle içine sığdırdığımız belli bir görüş açısını temsil eden, öznel bir perspektifin kristalleşmesi”⁹⁹ şeklinde tanımlanan kavram, lâfız ve terimden farklı bir anlam yapısı arz eder. Çünkü kavramların aksine, lâfız ve terimler harflerden oluştuğu gibi, aynı kavram çeşitli terimler tarafından ifâde edilebilir. Kavramlar, kelimelerin anlamlarından ibaret olmadığı gibi, bunlara ‘zorunlu olarak bağlı’ da değildirler. Nitekim bir şey henüz terimleşmemişken genelde insan zihninde o şeyin kavramı oluşur, fakat kavramların ikinci kişilere aktarılabilmesi için birtakım lâfızların kullanılması gerekmektedir.¹⁰⁰ Bu lafızlar değişik şekiller alabilmektedir ancak, iş ve olgunun mahiyetini, özünü bünyesinde barındıran kavram, asli yapısını her şekilde korumaktadır.

İşte kavram olarak iman dediğimizde, duygu, düşünce ve hareket açısından “iman”la bağlantılı, fakat iman kökünden olmayan kavramları da hesaba katmış oluyoruz. Zira, tek bir kavram, hele bu iman gibi kompleks bir kavramsa, ayrı ayrı

⁹⁸ Necip Taylan, *Mantık, Tarihçesi, Problemleri*, İfav Yay., İstanbul, 1996, s. 73-74; Sülün, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁹⁹ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 26.

¹⁰⁰ Taylan, *a.g.e.*, s. 73-74.

kavrayışlardan oluşabilmektedir ki “semântik, kristalleşerek kelimeye dönüşmüş bu farklı görüş açılarının tahlîle dayalı bir tetkikidir.”¹⁰¹

Öte yandan kavramların içerdiği anlamların, tarifler yoluyla sınırlanması ya da genişletilmesi birtakım sakıncalar doğurabilmektedir. Zira tarifler biraz çapraşık şeyler hakkında doğru ve nihaî bir bilgi vermeye fazla elverişli değildir. En iyilerinin, eksik bir tahlil kadar bile değeri yoktur. Çünkü bunlara, daima veresiye bir şey katışır ya da aksine, güvenç getirmek için elde gerekli kuralları yoktur. İrdelenen nesnenin lâfız ve kavram olarak tahlilinde ise, o ‘şey’in türeyişinin asıl kendisini takip etme mecburiyeti vardır. Onun için, tahlil iyi yapılıncaya, şüphesiz, herkesi kendi etrafında toplamış bulacak, dolayısıyla da çekişmelere bir son verecektir.¹⁰²

Fiolojik ve etimolojik açıdan iman kavramını incelemekten önce filoloji ve etimoloji hakkında bakış açımızı belirlemek ve bu ilim dallarının çalışma alanları hakkında bilgi sahibi olmak daha doğru olacaktır. Türk Dil Kurumuna göre Filoloji, ‘dil varlıklarını ve yazılı belgeleri dil ve tarih açısından inceleyen, temelde dil yoluyla bir toplumun kültürünü ele alan bir dilbilim dalı’dır.¹⁰³ Bu tariften hareketle filoloji’yi, dile ait tarihsel metinleri karşılaştırmalı olarak ele alan ve araştırmalarda bulunan bir dilbilim şubesi olarak ele alabiliriz.

Etimoloji, bir dildeki kelimelerin ilk ve orjinal anlamlarını şekillerden yola çıkarak meydana çıkarmayı¹⁰⁴ amaç edinen bilim dalıdır. Daha açık bir ifâdeyle etimoloji, kelimelerin şekil yapılarıyla anlamları arasında irtibat sağlayan ve bu kelimelerin yapı ile anlamlarını köklerine doğru takip ederek ilk defa hangi köke dayandıklarını, hangi kavramları yansıttıklarını ve zaman içinde hangi evrelerden geçerek ne gibi gelişmeler gösterdiklerini inceleyen ve köken bilgisi ile diğer konuları araştıran bilim dalıdır.¹⁰⁵

2.2. LUGAVİ OLARAK İMAN

İmanın tasdik anlamına geldiği konusunda ittifak bulunduğu¹⁰⁶ söyleniyorsa da gerek “iman lafzı, tasdik, emn ve itminan lâfızlarından birine tekabül eder”¹⁰⁷ diyen Mâverdî’de gerekse imanın, aslî vaz’ itibarıyla hem emin kılma hem de tasdik anlamına vaz’edilmiş olduğunu belirten Şeyhzâde’de de (ö. 951/1544) müşahede

¹⁰¹ İzutsu, *Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 26.

¹⁰² E.B. Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, (Çev. Miraç Katırcıoğlu), İstanbul, 1992, s. 130; İzutsu, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰³ *Türkçe Sözlük*, Komisyon, TDK Yay., Ankara 1988, c. I, s. 505.

¹⁰⁴ Palmer, F.R., *Semantics*, s. 11.

¹⁰⁵ *The New Encyclopedia Britannica*, “Etymology” maddesi, c. IV, s. 587; Üçok, *Genel Dilbilim*, s. 41-42.

¹⁰⁶ Cemaledin Ebü'l-Fazl el-İfrîkî İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (Neşr. Ali Şiri), Beyrut, 1992, “e-m-n” md., I, 224.

¹⁰⁷ Ebu'l-Hasen Muhammed b. Habib el-Maverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, (Tefsiru'l-Maverdi), (Neşr. Es-Seyyid b. Abdulkasud), Beyrut, trs., I, 68-69

edildiği üzere¹⁰⁸ imanın dildeki ilk ve gerçek karşılığının ne olduğu muğlak olup, bu muğlaklığın giderilmesi de, her şeyden önce kelimenin kökenini tahlil etmekle mümkündür.¹⁰⁹

Kur’ân’ın anahtar kavramlarının başında yer alan iman kavramı, bütün Arapça dil bilginleri ve ilgili kaynaklara göre Arapça kökenli bir kelimedir. Günlük dilde sık sık kullanılan *emniyet*, *emân*, *emânet*, *emîn*, *temin*, *teminât* kelimeleri ile aynı kökten, ‘*emn*’ veya ‘*emân*’ mastarından gelmektedir. Türkçe’de genellikle inanmak fiili ile eşanlamlı kullanılan iman, Arapça’da *emn*, *vüsûk* ve *tasdik* kelimeleri ile irtibatlandırılmaktadır. Kelimede bir *güvenme* ve *doğrulama* anlamı bulunduğu bir vakıa olmakla birlikte bunların, kelimenin aslî anlamı mı yoksa sonradan kazandığı semântik unsurları mı olduğu aşikâr değildir. Bu sebeple, diğer unsurlardan önce, *emn* kökü üzerinde durulması gerekmektedir.

Kelimenin türediği “ا-م-ن” kökü, genel olarak gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması anlamına gelir. *Emn*’in “ا-م-ن” if’âl kalıbı olan iman, aslında i’ mân َ اَّمَن َ olup kesreli hemzeden sonra harekesiz bir hemze bulunmasına dayalı kaide gereği hemzenin “yâ”ya çevrilmesi sonucu îmân ایمان şeklini almıştır.¹¹⁰

“E-m-n” kökünden türeyen ‘iman’ kelimesi genel olarak Arapça’da inanmak, doğrulamak, tasdik etmek, güven duymak anlamlarına gelir. “*Emne*” kelimesi, nefsin sükûnet, huzur, itmi’nan ve güven içinde olması demektir. Bunlardan ayrı olarak, emniyet, emânet, inanma, güven, dürüstlük, barış, tehlikeden uzak, vekil ve huzur bulma anlamlarına tekabül eden bu kavram,¹¹¹ asıl anlam alanı olarak, gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması ile ilgili olarak kullanılır.¹¹² Yani öz olarak “*emne*” mastarının lugat manasının karşıtları, hıyanet ve korku (havf) kelimeleridir. Araplar arasında, mal ve mülkün en kalitelisine ve sahibinin yanında en kıymetlisine “*amenü mâlin*” denilir.¹¹³

Bu kökün sözlüklerden tespit edilen diğer karşılıkları barış, huzur, sükûn, tasdik, dürüst, tehlikeden uzak, koruma, himaye, kefalet, teminat, sadakat, vekillik, itimat, sigortalama, garanti, kredi ve inançtır.¹¹⁴

¹⁰⁸ Muhammed b. Muslihüddin Mustafa Muhyiddin Şeyhzade (ö. 951/1544), *Haşiye A’la Tefsiri’l-Kadi el-Beydavi*, Hakikat Yay., İstanbul, 1981, I, s. 84.

¹⁰⁹ Sülün, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹⁰ Muhammed b. Ebubekir er-Razi, *Muhtaru’s-Sıhah*, (thk, şerh ve dzl: Said Mahmud Ukayy), Dare’l-Cil, Beyrut, 2001, EMN, s.41; er-Rağıp el-İsfahani, *Müfredat, Kur’an Istılahları Sözlüğü, (el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an)*, (Terc. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul, 2006, c.I, s. 84.

¹¹¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s. 26-27.

¹¹² İsfahani, *a.g.e.*, I, s. 84.

¹¹³ Mahmud b. Ömer b. Muhammed Carullah ez-Zemahşeri (ö. 538/1143), *Esasu’l-Belağa*, Beyrut, 1989, s.20.

¹¹⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 27; Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul, 1982, s. 50, 51.

Bu kökün türediği امن ile امانة ve امان kelimeleri aslında mastardırlar. Bunlar arasında *emân*, insanın tam *emin* olmadığı bir hal yerine güven içinde olduğu bir durumu/hali anlatmak için kullanılır.¹¹⁵ الأمان “*el emânu*” ve الأمانة “*el emânetü*” kelimeleri aynı manada kullanılır. Her ikisi de güven, korkunun tersi olan huzur ve emniyet anlamlarını karşılar. En açık anlamıyla *emn*, korkunun zıddı olan şey demektir.¹¹⁶ Kureyş suresinde Allah Teâlâ Kureyşlilerle ilgili olarak وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ “*onları korkudan emin kıldı*” âyeti bu manaya müteallık olarak kullanmıştır.

İman’ın filolojik açıdan en önemli anlamı, nefsin mutmain olması, korkunun giderilmesi, başkalarına güven vermek, güven içinde olmaktır. İman sahibi kişi, yani Mü’min, hem inandığı gücün sağladığı güvenin içinde emin olan; hem de kendisi başkalarına güven veren demektir.¹¹⁷ Karşılıklı olarak emânlaşmanın söz konusu olduğu iman fiilinde Mü’min, iman edilecek objeye karşı tam bir güven telkin ederken, iman’ın objesi durumundaki Allah ya da yeryüzünde varlığının tecellileri konumundaki Mü’minler de kendisine karşı bir emniyet ve güven hissi içerisindeyler.

“*Amene*” fiili teaddi için kullanıldığında, emniyet veya güven vermek, tekzipten asude kalmak; sayruret için kullanıldığında ise, emin ve güvenilir olmak, yalanlama korkusu taşımamak, anlamlarına gelir. Yine “*ba*” harf-i ceri ile müteaddi olduğunda ikrar ve itiraf manasını, “*lam*” harf-i ceriyle ise iz’an ve kabul anlamını taşır.¹¹⁸

Emn kökünün bir başka anlamı, kişiyi güvensizliğe ve kuşkuya düşürecek şeylerden ve kusurlardan uzak olması demektir.¹¹⁹ Güvenirlilik ve hıyanet etmeme anlamını taşıyan bir kelimeyle varlıkların en hayırlılarının isimlendirilmesi (Mü’min) dikkat çekicidir. Zira emniyet ve vefa, insani ilişkilerde çok önemli ve evrensel bir fazilettir.¹²⁰ Daha sonra, konunun geçtiği bölümlerde geniş açıklamalar yapılacaktır.

Emn, kişinin kendi içinde olup biten (lâzım) bir fiil gibi görülebilir.¹²¹ Ancak, söz konusu güvenin, kimi âyetlerde akıl sahibi bir varlığa karşı,¹²² kiminde ise, bir eylem ya da bir nesneye¹²³ karşı hissedildiğine dikkat edilecek olursa, kelimenin

¹¹⁵ Isfahani, *Müfredat*, I, s. 84.

¹¹⁶ Razi, *Muhtaru’s-Sıhah*, s. 41.

¹¹⁷ Kalkan, *Müslümanın Akaid*, s. 41.

¹¹⁸ Isfahani, *Müfredat*, I, s. 84-87.

¹¹⁹ Bu kullanım, Mü’minleri, yaratılanların en hayırlısı olarak tavsif etmektedir. Bu Beyyine suresinin şu (98/7) âyetini çağrışmaktadır: “Şüphesiz iman edip Salih amel işleyenler, yaratılanların en iyileridir.”

¹²⁰ Sülün, *a.g.e.*, s. 67-70.

¹²¹ Sözelimi M. 'Abdür-rauf, Nahl sûresinin 45. âyetini verdikten sonra: 'Şu fiil açık bir şekilde geçişsizdir' demektir. "Some Notes On The Qur'anic Use Of The Terms İslâm and İmân" The Müslim World, LVII/2, s. 97 "Kur'an'ın İmân ve İslâm Terimlerini Kullanışı Üzerine Bazı Notlar", (Çev. Ömer Aydın, Kur'an Mesajı), İstanbul, 1997, II, 71'den naklen Sülün, *a.g.e.*, s. 67-70.

¹²² "O fenalıkları yapmak için tuzak kurup duranlar Allah'ın kendilerini yerin dibine batırıvermeyeceğinden. emin midirler!?" (Nahl, 16/45-46. Ayrıca bkz. Mülk, 67/16, 17).

¹²³ "O kasaba'ların halkları, geceleyin uyurlarken 'yahut kuşluk vakti eğlenirlerken kendilerine azabınızın gelmeyeceğinden emin midirler!?" (A'raf, 7/97-99).

müte'addî olarak kullanıldığı açıkça görülecektir.

Emn, *emân* ve *emânet*, hepsi aynı güveni ifâde eden mastarlar olmakla birlikte, *emânet*, şu iki anlamdan birinde kullanılır: Bazen insanın '*emn*' içinde iken sahip olduğu durumun adı olurken, bazen de birine güvenilip teslim edilen nesne (*emânet*) anlamında kullanılır.¹²⁴

Âmene fiili, -ona güvendi anlamındaki *آمنه* '*amenehû*'¹²⁵ örneğinde olduğu gibi- kendi başına, yani harfsiz geçişli olabilir. Allah'a da bu anlama dayanılarak *المؤمن* Mü'min¹²⁶ denmektedir. Çünkü Allah, Mekkelileri civar kabilelerin tasallut ve akınlarından emin kıldığı¹²⁷ gibi bütün kullarına, kendilerine haksızlık¹²⁸ etmeyeceği, Mü'minlere de kendilerine azap etmeyeceği¹²⁹ hususunda güvence vermektedir. Esmâü'l-Hüsna'dan *المهيمن* Müheyminin de aslında *emn* kökünden, mü'e-minin yumuşatılmış hali olduğu rivâyet ediliyor ise de bu "hem kelimenin *هيمن* /*heymane* fiilinden olduğu, hem de *مؤمن* /*mu'âmin* gibi bir kelimedede tahfif yapılacağı zaman, bunun *مهيمن* 'müheymin' değil *مؤمن* 'muâmin' şekline dönüşerek gerçekleşmesi lâzım geldiği" gerekçesiyle reddedilmiştir.¹³⁰

Hemzenin '*emn*'e giriş (duhûl) anlamı kazandırdığı kabul edildiği takdirde ise, kendini *emne* dâhil etme anlamı söz konusu edilmiş; bu güvenin neye karşı olduğunu izah sadedinde ise iman eden kişinin, kendisini şüpheden, küfürden ve azaptan emin kıldığı düşünülmüştür.¹³¹ Yalnız bu, ilk bakışta *beyne'l-havf ve'r-reca* ilkesi ile bağdaşmaz gibi görülebilir. Hiç kimse, kendini azaptan kesin olarak kurtardığı inancında olmamalı, aksine daimî bir yaşama psikolojisi içinde bulunmalıdır. Ancak mezkûr mülâhaza, "imanlı ölebilen *korku-ümit arasında* birinin, günahkâr da olsa, nihâî olarak cehennemden kurtulacağı" şeklinde anlaşılacak olursa problem kalmayacaktır.¹³²

Aldığı edatların iman kelimesine kattığı anlamlardan biri de, Be harfi olmaksızın tek mef'ullü olarak ve çift mef'ullü olarak kullanıldığında *آمنته* denir.

¹²⁴ İsfahânî, *Müfredât*, I, s. 84. (Ebû Züeyb (ö. 28/648-49) bir şiirinde şöyle der: *Haramdır bana kesinlikle, emanete hıyanet ve güvenmek, içini bilmediğim bir insana!*).

¹²⁵ Ebu'l-Kemal Ahmed Âsim Efendi (ö. 1320/1820), *el-Okÿânü'l-Besit Fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, İstanbul, 1272, III, 593'den naklen Sülün, *a.g.e.*, s. 67-70.

¹²⁶ Haşr, 59/23; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul. 1987, s. 269-70.

¹²⁷ "وَأَمْنُهُمْ مِنْ خَوْفٍ", *Onları korkudan emin kıldı.* (Kureys, 106/4).

¹²⁸ İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhah*, (Thk. Ahmed Abdulgafûr Atar), Beyrut 1983, V, 2071; Elmalılı, Allah'ın Mü'min ism-i şerifini şöyle açıklıyor: "İmân, emniyet ve emân verici, şek ve tereddütleri kaldıran, dehalet edenlere iman; korkudakilere ise emniyet veren ve verecek olan." (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sâde. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul, trs.VI, s. 4872).

¹²⁹ Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 68; Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferra' el-Bağavî (ö. 516/1122), *Ma'âlimü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vil*, (Neşr. Halid İbrahim el-'Akk-Mervan Süvar), Beyrut, 1992, I, 46; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., 1989, IX, s. 363. (Bundan sonraki değinilerde *Çağdaş Tefsir* diye geçecektir.)

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, s. 224.

¹³¹ Hücûrî, *Kesfî'l-Mahcûb*, s. 422'den naklen Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 50. Ayrıca bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, I, s. 68.

¹³² Tâhâ, 20/112 ve Cin, 72/13.

Ayrıca birisi, birini doğruladığı zaman آمنه ‘âmenehû’ denir ki bu ifâdenin gerçek manası, ‘yalanlayıp karşı çıkmayacağına dair ona güvence verdi’ şeklindedir.¹³³ Kelime geçişsiz olarak, sayrûret anlamında kullanıldığında ‘güven duyar hale geldi/صار ذا أمن’ ‘Sara zâ-emn!’ anlamına gelir.¹³⁴

İman lafzının nadiren güvenip dayanma (vüsûk) anlamında kullanıldığı görülmektedir ki bu anlamda kullanıldığı zaman da sayrûret sözkonusudur. Meselâ yolculuğa çıkmak istemeyen birinin, ما أمنت أن أجد صحابة şeklindeki mazereti, “bir yol arkadaşı bulabileceğime güvenemedim!” (vüsûk), anlamında olup, gerçekte, arkadaş bulamayacağım hususunda tam bir içgüvene sahibim (sayrûret); içim, tamamen rahat ve mutmain bir haldeyim, demektir.¹³⁵

Özetle, emn kökü, emniyet içinde bulunma, korkunun zail olması, doğrulamak, huzur ve sükûnet anlamlarına gelir. İman kelimesi haber, inşa ve benimseme şekillerinde de kullanılır. Eğer haber verilen şey benimsemeyi, iltizamı gerektiriyorsa iman etti diye kullanılır. Eğer benimsemeyi ve iltizamı gerektirmiyorsa, tasdik kelimesi kullanılır. Kelime kullanıldığı edatlara göre değişik anlamlara gelebilmektedir. Emn kökü lazım fiil olarak kullanıldığı gibi tadiye için de kullanılır. آمن ‘âmene’nin hemzesi “geçişlilik” için kullanılırsa, tasdik eden kişi, iman ettiği kişi veya ilkeyi, yalanlanmaktan emin kılmış; yani ona, kendisini yalanlamayacağı garantisi vermiş olur. “Giriş” için kullanılırsa, nefsi emana sokup her türlü şüpheden uzaklaşarak imanını garantiye almak anlamında; “oluş” için kullanıldığında ise, tasdik eden kişinin, bizzat kendisini yalanlanmaktan emin kılması anlamına gelmiş olur.¹³⁶

Anlaşılan odur ki ‘âmentü’ diyen biri, akla gelen ilk ve gerçek manada “emniyet ve sükûnet sahibi oldum” demektedir. Bu anlam önce, ‘vüsûk’a, ondan da ‘tasdik’e nakledilmiş olsa da şu açıktır ki bu iki anlam mecazîdir.¹³⁷ Zira kelimenin

¹³³ Mahmud b. Ömer b. Muhammed Carullah ez-Zemahşeri (ö. 538/1143), *el-Keşşâf ‘an Hakaiki Ğavamidü’t-Tenzil ve ‘Uyuni’l-Ekavil fi Vücuhi’t-Te’vil*, (neşr. M. Mürsi Amir), Kahire, trs., I, s. 24; Şeyhzâde, *Haşiye*, I, s. 84; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâye’l-Kitâbil-Kerim*, Beyrut 1994, I, 30; Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Aynî (ö. 855/1451) *‘Umdetü’l-Kâri Şerhu Sahihi’l-Buhari*, Kahire, 1972, I, 115.

¹³⁴ Isfahani, *Müfredât*, I, s. 84-86; Sa’dedin Mes’ud b. ‘Ömer Taftazani (ö. 791/1388) *Şerhu’l-Makasid*, (Thk-İlk. Abdurrahman Amire), Alemlü’l-Kütüb, Beyrut, 1989, II, 181; Şihabüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî fi Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’il-Mesani*, Beyrut, 1987, I, 112; Mevlânâ Hasen Çelebi b. Muhammed Şah el-Fenârî, *Haşiyetü Şerhi’l-Mevâkıf*, Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1407, III, 245.

¹³⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 24; A.g.y., *Esâsü’l-Belağâ*, s. 22 "e.m.n." md.; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, I, s. 223; Şeyhzâde, *Haşiye*, I, s. 83-84.

¹³⁶ Ebu’l-Fazl Şihabuddin Seyyid el-Bağdadi el-Âlûsî (ö. 1270/1853), *Rûhu’l-Ma’ânî fi Tefsiri’l-Kur’an’i’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesani*, Beyrut, 1987, I, 112; Hasen Çelebi, *Haşiye ‘Alâ Şerhi’l-Mevâkıf*, III, 245; Kemal b. Ebu Şerif, *el-Müsâmere Şerhu’l-Müsâyere*, Mısır, 1317, s. 285; A. Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı, Tekfir Meselesi*, Marifet Yay., İstanbul, 1997, s. 19.

¹³⁷ Kadi Ebu Sa’id Abdullah b. Ömer Nasreddin el-Beydavi (ö. 685/1286), *Envârü’t-Tenzil ve Esrarü’t-Te’vil*, (Mecmau’t-Tefasir içinde), İstanbul, 1996, I, s. 43-44; es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413) *Haşiye ‘Ale’l-Keşşaf*, Beyrut ts. (Keşşaf’la birlikte), I, 126-27; Şeyhzâde, *Haşiye*, I, s. 84; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, I, s. 30; Aynî, *‘Umdetü’l-Kâri*, I, s. 115; Ebu’l-Bakâ, *el-Kütüyyât, Mu’cem fi’l-Musta’lahât ve’l-Furûk el-Luğaviyye*, Adnan Derviş-

gerçek manası yani “sahip olduğu iç güvene dayalı olarak ilgili şahıs ya da nesneye güven telkin etme”, zorunlu olarak o kişiyi tasdik etmeyi de gerektirdiği için, kelime, tasdik anlamında kullanılır olmuştur. Buradaki ‘gerçek manası’ ibaresinin, -ayrı mecazî değil- dildeki ilk ve hakîkî karşılığı¹³⁸ şeklinde anlaşılması durumunda dahi¹³⁹ tasdik, imanın aslî anlamı olmadığı aşîkârdır.¹⁴⁰

2.2.1. EMNİYET VE TASDİK ETME

Konunun ana başlığından itibaren vurgulandığı üzere, kişinin muhatabına karşı emniyet duyması, kalbin itminane ermesi ve ona güvenmesi امن *e-m-n* kökünden türeyen kelimelerin temel anlamıdır. Bu anlamda Yusuf suresinde; kardeşleri Yusuf (a.s)’u, babasının onu kendilerinden daha çok sevip ilgilenmesine içeren başka anneden kardeşleri, hileli oyunlarla kendi babaları Yakub (a.s)’tan kaçırarak kuyuya atmaları sonrasında, Yusuf (a.s)’un kuyudan kurtulup Mısır krallığında Maliye nazırı olması sırasında kardeşi Bünyamin’i görmek ve yanına almak için baba bir kardeşlerinden bir dahaki erzak alımı için Mısır’a geldiklerinde onu getirmelerini şart koşması karşısında, çaresiz biçimde kardeşleri Yusuf (a.s)’in acısını yüreğinde yaşayan Yakub (a.s)’den bu talebi değerlendirmesini isterler. Bu vaka karşısında Yakub (a.s) oğullarına cevaben şunları ifâde eder: قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِنَّا كَمَا أَمْنُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ [Yakub:] “Daha önce kardeşinizi nasıl size emânet ettiysem onu da aynı şekilde size emânet edeyim, öyle mi?”¹⁴¹ Âyette ifâde edilen امن kökü, güvenme ve muhataba karşı kalbi inanç duyma anlamında kullanılmıştır.¹⁴²

Yine güvenme ve doğrulama anlamına ilişkin Kur’ân’da yer alan aynı suredeki âyet te bu manaya delâlet açısından uygun bir örnektir:¹⁴³ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ “Ama [biliyoruz ki,] biz böylece doğruyu söylüyor olsak da sen bize inanmayacaksın!”¹⁴⁴ Burada sadık ile Mü’min kelimelerinin aynı âyet içerisinde birlikte zikrediliyor olması, ikisinin temelde iki ayrı manaya geldiğini ama birbirleriyle ilişkili olduklarını gösterir. Emânet; malı güvenle teslim etme, bir kimseye inanma, tasdik etme ve ondan gelecek hile ve oyunlara karşı güven duyma

Muhammed el-Mısırî, Beyrut 1992, s. 212; Salâh 'Abdülfeţâh el-Hâlidî, *Fızlâli'l-İmân*, Ürdün, 1987, s. 11, 12, 40; ayrıca bkz. Âsım Efendi, *el-Okyânûs*, III, s. 593.

¹³⁸ Cûrcânî, *Haşîye 'Ale'l-Keşşâf*, I, 126. Krş. Şeyhzâde, *Haşîye*, I, 84.

¹³⁹ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, s. 21-22 "e.m.n." md.

¹⁴⁰ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 129; Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam Takıyeddin İbn Teymiyye (ö. 728/1327), *Kitâbu'l-İmân*, (tlhs-thk-şerh. Hasen Yusuf el-Ğazel), Beyrut, 1993, s. 210-211; İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, (Terc. Salih Uçan), Pınar Yay., İstanbul, 1994, s. 111 vd.; İzutsu, *İman Kavramı*, s. 204-205; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Razi (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, 1934, II, 26; Ebu'l-Hasen Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim el-Amidi (ö. 631/1233), *Ebkaru'l-Efkar*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa- no: 807, II, 638b; Aynî, *'Umdetü'l-Kâri*, I, s. 119.

¹⁴¹ Yusuf, 12/67.

¹⁴² *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Komisyon (İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan Ziyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali Neccar), Çağrı Yay, İstanbul, 1992, EMN, s. 28.

¹⁴³ *el-Mu'cemu'l Vasit*, s. 28.

¹⁴⁴ Yusuf, 12/17.

manalarına gelir. Âyette geçen sözcüğün anlamı, sen bize inanacak, tasdik edecek, doğrulayacak değilsin diye çevirilir

Bu açıdan değerlendirildiğinde iman kelimesinin ilk manası tasdike dayanmaktadır. Burada وَمَا أَنتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا âyet ifadesine ‘sen bize güven vermiyorsun’ manası verildiğinde, konuşan kimsenin dinleyenin kendisini yalanlamasından ve kabul etmemesinden korkması doğal olacaktır. Çünkü dinleyen konuşana iman ederse, yani burada onu tasdik ederse, yalancı düşürülme korkusundan kurtarmış olur. Bu şekilde kendisine güven verdiğini, söylediklerini doğru kabul ettiğini ve söylediklerinden dolayı kendisine emniyet duyduğunu deklare etmiş oluyor.¹⁴⁵

İman kavram “hem haber vermeyi” (ihbarı), hem “isteği (inşai)” ve hem de “benimsemeyi (iltizamı)” ifâde eder. Karşı tarafa haber verene güven duymayı gerektirmeyen bir haber verilince “falanca iman etti” denmez. Tasdik etti denilir. Fakat eğer verilen haber, haber verene karşı güven beslemeyi gerektiriyorsa o zaman verilen haberin, haberi alan kişinin itaat etmesini gerektirip gerektirmediğine bakılır. Eğer haber, haberi verene itaat etmeyi gerektiriyorsa o zaman karşı taraf haberi tasdik etmenin yanında haberi verene itaat etmeyi de benimsemedikçe hakkında “iman etti” deyiimi kullanılmaz. Tasdik kelimesi kullanılır. Bu bağlamda tasdik ile iman kavramı arasındaki en belirgin fark, haber verilen şeyin itaat ve iltizam gerektirip gerektirmediğinde düğümlenip kalmaktadır. Şayet, itaatsizlik ve boyun eğmeme tutumu görülürse “iman”ın zıddı olan “küfür” terimi kullanılır.¹⁴⁶

İman etmeyi ve inananları nitelemek için iman kavramı ile beraber ‘doğru söyleme’ anlamındaki sıdk kökü, kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifâde etmek için ‘şüpheden uzak olarak bilmek’ manasına yakın, kalbin huzur bulması, sükûnete ermesi, güven duymak anlamında itmi’ nan kavramı kullanılır.¹⁴⁷ Sıdk kökü, kalbin derinliklerinde iç işleyişle alakalı durumu anlatmaktadır.

Her hangi bir vakanın olumlu veya olumsuz (menfi) hallerini belirtmek için kullanılan “doğru” ve “yalan” terimleri nasıl ki, realitenin öz niteliğini değil de bu realiteler konusundaki olumlu veya olumsuz haberin karakteri ile ilgili ise bu terimler “sevgi”, “nefret” ve benzeri kavramların sıfatları olarak kullanılınca da realitelerin temel özünü değil, “sevgi” ve “nefret”in niteliğini belirtirler. Oysa “iman” ve “küfür” terimleri böyle değildir. Bu terimler, ikrar, inkâr, sevgi, nefret, güven ve güvensizlik gibi duyguları araya katmaksızın, doğrudan doğruya ilgili “zat”lara dönüktürler.¹⁴⁸

Öte yandan “iman” terimi verilen habere “inanmak” anlamında da kullanılarak bu anlamda (falanca Allah’a ve Peygambere) “iman etti” denebilir. Buna göre “iman” terimi verilen habere inanmak anlamını da kapsamına almaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Sülün, *a.g.e.*, s. 70-79.

¹⁴⁶ Taftazani, *Şerhu’l-Mekasid*, V, s. 151-156

¹⁴⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, DİA, İstanbul, 2002, c.22, s. 212 vd.

¹⁴⁸ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 121-127.

¹⁴⁹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 121-127.

Yine yapılan bir duadan sonra dua eden kişinin duasından sonra onu onaylama ve katılma anlamında آمين denilir.

“O halde,] siz ey imana erişenler, Allah’a ve Elçi’ye karşı haince davranmayın; size tevdi edilen emânete bilerek ihanet etmeyin!”¹⁵⁰ âyetinde bahsedilen “emânet” bu manadaki verilen görev ya da tevdi edilen şeylere yapılan ihanettir.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا “Gerçek şu ki, Biz [akıl ve irade] emâneti[ni] göklere, yere ve dağlara sunmuştuk; ama (sorumluluğundan) korktukları için onu yüklenmeyi reddettiler. O (emânet)i insan üstlendi; zaten o, daima haksızlığa ve akılsızlığa son derece meyyal biridir,”¹⁵¹ âyetindeki emânet ise tevhid, adalet, alfabedeki harfler ve akıl diye çeşitli anlamlarda yorumlanmıştır. Müfessirlerin bu yorumlarına göre akıl söz konusu olunca, insan onunla tevhidî öğrenir, adaleti gerçekleştirir, alfabeyi öğrenir, hatta onunla insanın öğrenebileceği her şeyi öğrenmesine, gerçekleştirebileceği bütün güzel işleri gerçekleştirmeye imkân sağlamış olur ve yaratılmışlardan üstün konumunu bu sayede korumuş olur.¹⁵²

“Bu güvenli topraklara (yemin ederim).”¹⁵³ Ahfeş, burada Allah’ın güvenli beldeyi kast ettiğini ve bu kelimenin temelde امن kökünden türediğini ifâde ediyor.¹⁵⁴

“Oraya giren artık âmin/güvende olur,”¹⁵⁵ âyetindeki آمن kelimesi ise, ateşten korunmuş olur, manasına gelir.¹⁵⁶ Bu eminlik hali zihinsel dinginlik ve korkudan uzak olmayı ifâde eder.¹⁵⁷ İsfahani, hangi korkudan emin olunacağına yorumunda ise الْحَيَاةُ الدُّنْيَا “Allah bunlarla onlara dünya hayatında azap etmeyi istiyor” âyetinde sözü edilen kişilerin çektikleri dünya sıkıntıları anlamında olduğunu ifâde ediyor.¹⁵⁸

Emn kökünün anlamı için kimileri de söz olarak haber, mana olarak emirdir demiştir. Yıkımdan/yok oluştan yana emin/güvende olurlar da denmiştir. Allah hükmünde güvendedir diyenler de vardır. Bu tıpkı: Bu helaldir, bu haramdır demek gibidir ki, Allah’ın hükmünde bu böyledir, manasına gelir. Âyetin toplu anlamı ise şöyledir: ‘Cennete girene, oradan çıkmadığı müddetçe, artık kısas yapmak gerekmez ve o, orada hiçbir şekilde öldürülmez.’¹⁵⁹

¹⁵⁰ Enfal 8/27.

¹⁵¹ Ahzab, 33/72.

¹⁵² İsfahani, Müfredat, I, s. 84-87..

¹⁵³ Tin, 95/3.

¹⁵⁴ Razi, Muhtaru’s-Sıhah, s. 42.

¹⁵⁵ Âl-i İmran, 3/97.

¹⁵⁶ İsfahani, Müfredat, I, s. 84.

¹⁵⁷ Esed, Kur’an Mesajı, c. I, s. 109.

¹⁵⁸ İsfahani, Müfredat, I, s. 84.

¹⁵⁹ İsfahani, Müfredat, I, s. 84.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا ¹⁶⁰ ”Bizim, âmin/güven içinde bir belde yaptığımızı görmüyorlar mı ?“ ¹⁶¹ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ¹⁶² ”Hani biz, Beyt’i/Ka’be’yi insanlar için bir sevap kazanma mekânı ve emn/güvenlik sahası kılmiştık“ ¹⁶³ ثُمَّ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ مِنَ ¹⁶⁴ ”Sonra Allah size bir emene/güvenlik atmosferi olarak bir uyuklama hali indirdi“ ¹⁶⁵ âyetlerinde geçen emn kelimesi de bu anlamlara gelmektedir. Son âyette geçen أَمْنَةً kelimesinin كتبة kâtipler gibi çoğul olduğu da söylenmiştir. ¹⁶⁶

Hiz. İsa’nın gelişine ilişkin hadiste: وتقع الأمانة في الأرض ”Yeryüzünde emene/güvenlik atmosferi hâkim olur“ denmektedir. ثُمَّ أَلْبَعَثْهُ مَأْمَنَةً ¹⁶⁷ ”Sonra onu kendini güvende hissedeceği yere kadar ulaştır“ ¹⁶⁸ âyetinde geçen مَأْمَنَةً ise, ‘kişinin kendini güvende hissettiği evidir.’ ¹⁶⁹

امن kökünden türemiş isim Mü’min المؤمن Allah’ın esmau’l-hüsna’sındandır. Bu ismin karşıladığı kavramın sözlük anlamı, muhatabına güven vermektir. Allah Teâlâ’nın bu ismi kullanmasının nedeni, kullarına zulmetmeyeceğine dair verdiği güvencedir. ¹⁷⁰

Aşağıdaki âyette lugavi ve dini anlamlar aynı yerde geçmektedir. قُلْ أَذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ ¹⁷¹ ”Evet öyledir ama hep hakkınızdaki iyi sözlerle kulak veren biridir, Allah’a inanır ve Mü’minlere güvenir...“ ¹⁷² Bu âyette Resûlullah anlatılmaktadır. Âyette iki kere geçen يُوْمِنُ ”yü’minü“ kelimesi, Allah lafzıyla alakalı olunca dini anlamını, Mü’minlerle ilgili olunca lugavi anlamını taşımaktadır. ¹⁷³

Küfür ve benzeri kavramlarda olduğu gibi iman kelimesine dini anlam kazandıran unsur Allah kavramıyla irtibatı ve geçtiği siyaktır. Yine, إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ ¹⁷⁴ ”Şüphesiz Allah, iman edenleri savunur. Zira Allah hain (havyân) ve nankör (Kefur) olan hiç kimseyi sevmez.“ ¹⁷⁵ Bu âyette, Mü’min kavramına karşıt olarak havyân ve kefur zikredilmiştir. İman kavramının hem dini hem de lugavi anlamda karşıtı birlikte zikredilmiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere emn-hıyanet, ve iman-küfür karşıt anlamdadırlar.

Beytullah’ın insanlar için emniyetli kılınması, ¹⁷⁶ güven veya korku telkin edecek bir haberin gelmesi ¹⁷⁷ ve güven içinde olmaya kimlerin daha lââyık

¹⁶⁰ Ankebut, 29/67.

¹⁶¹ Bakara, 2/125.

¹⁶² Âl-i İmran, 3/154.

¹⁶³ İsfahani, Müfredat, s. 85.

¹⁶⁴ Tevbe, 9/6.

¹⁶⁵ İsfahani, Müfredat, s. 85.

¹⁶⁶ Razi, Muhtaru’s-Sihah, s. 41.

¹⁶⁷ Tevbe, 9/61.

¹⁶⁸ Elmalı, Hak Dini, IV, s. 377.

¹⁶⁹ Hacc, 22/38.

¹⁷⁰ Bakara, 2/135.

¹⁷¹ Nisâ, 4/83.

olduğundan¹⁷² bahsedilirken kullanılan *emn* mastar olarak, korku verici bir şeye karşı kendini güvende hissetmek; isim olarak da, ‘korkunun ortadan kalkması üzerine ruhun rahatlaması durumu’ olarak tanımlanabilir. Kur’ân öncesi Arap edebiyatında da Kur’ân’daki anlamında kullanılmıştır.¹⁷³

İlgili âyetler incelendiğinde, kelimenin gönül rahatlığı (itminan) ile anlam yakınlığı bulunduğu,¹⁷⁴ ‘havf’ın zevali ile ortaya çıkan hâlet-i ruhiye’ anlamında kullanılışının¹⁷⁵ yanısıra, ‘ğamm’ın, yani üzüntü ve tasanın sona ermesinden sonra ortaya çıkan ruh hâli anlamında kullanıldığı¹⁷⁶ görülür. ‘Emn’deki bu, ‘kendini korku ve tasadan yana garantide hissetme’ fikri, kelimenin din dışı kullanımında çok daha belirgindir.¹⁷⁷

2.2.2. HİMAYE VE GÜVEN

امن kökü bir kimsenin emniyet içinde olması ve başkasına güven verme anlamına da gelir. Bir kimseye sürekli güven duyma anlamında kullanıldığı gibi bir kimsenin himayesi altına girme anlamına da gelir. Bu manada bir Zimmi, İslâm devletinin hakim olduğu sınırlara dâhil olduğunda مستأمن olur, yani himaye ve emniyet ister ve kendisine الأمان yani himaye edildiğine dair güven ve emniyet telkin edilir. Şairin dediği gibi: ... حلفتُ يميناً لا أخون أمني “Vay sana ki sen daha beni tanımadın ya Esma, ben bir kere beni güvencesi altına alana ihanet etmem diye güçlü yemin ettim”. Burada “emn” kelimesinden kasıt himaye demektir.¹⁷⁸

¹⁷² En’âm, 6/81: ‘Güven içinde oluş, ancak, iman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar için söz konusudur’ mealindeki 6/82. âyet ve korkuları kesinlikle emniyete çevrilecek olanlardan bahseden Nûr 24/55’te burada mütâlâ edilebilir.

¹⁷³ Aşağıdaki örnekler, bize yeterli bir kanaat verecektir: Kuss b. Sâ’ide der ki: “Emin olma sakın hilesinden zamanın; zamandır çünkü tahrib eden, *Şemmera'l-Vaddâh*’ı.” 'Urve b. el-Verd'in (ö. Bî'setten kısa süre önce) şu ifâdesi bir başka örnektir: “Yok mu sanki benim önümde de bastonla sürüneceğim bir zaman! / Bütün düşmanlarım emîn olurken benden, ailemin bıkıp usanacağı.” Bir başka örnekte kelime kendisine sığınan birine garanti vermek anlamındadır. “Katlettiniz derin alimlerin pîri ve / himayesine girenin emîn olduğu Kâb'ı!” (Heimer Ringgren, *The Conception Of Faith In The Koran*, s. 2, 4.

¹⁷⁴ Nahl, 16/112.

¹⁷⁵ Nisâ, 4/83; Nur, 24/55

¹⁷⁶ Âl-i İmran, 3/153.

¹⁷⁷ “Baba! Sen, ... Yusuf hakkında bize hiç güvenmezken, ne tür bir gerekçeyle hareket ediyorsun!” (Yusuf, 12/11); “Daha önce kardeşi (Yusuf) hakkında size ne kadar güvendiysen, bunun hakkında da o kadar güvenirim!” (Yusuf, 12/64); “.. Çevrenizde, hem sizden hem de kendi toplumlarından 'emin almak' isteyen başkA'larını da bulacaksınız” (Nisâ, 4/9: Âyette, Mü'minleri kâfirlerin arasından kaldıkları için, her iki grubun da kendisine zarar verebileceği endişesiyle iki grubu da memnun etmeye çalışarak mevhum zarardan emîn olmak isteyen birtakım karakterler anlatılmaktadır (Ebu Ca'fer Muhammed b.Cerir b. Yezid b. Halid et-Taberi (ö. 310/922), *Câmi'ul-Beyân An Te'vili Ayi'l-Kur'an*- (Neşr. Sıdkı C. el-Attar), Beyrut, 1995, c. IV, s. 273-274.

¹⁷⁸ Razi, *Muhtaru's-Sihah*, s. 41; Isfahani, *Müfredat*, I, s. 84.

amen kökü mecazî olarak çeşitli manalara gelir. “فرس أمين” “emin at” denildiğinde, güçlü, kuvvetli anlamında kullanılır. “ناقة أمون” “nakatun emunun” denildiğinde kuvvetli, durgun ve sakin oluşundan emin olunan deve anlamı kastedilir. Hem kendisinden emniyet duyulan hem de sahibine güven veren, sütü ve davranışlarından emniyet duyulan deve diye bahsedilir.¹⁷⁹

Yine bu kökten türeyen الأمان kelimesi güvenilir kişi anlamına gelir. Güven duyulan kişinin verdiği emniyetin boyutu mübalağa ve ziyade siğasıyla ifâde edilmiştir. Söz konusu kişinin bu siğayla çok çok güvenilir olduğu vurgulanmaktadır. Elif harfinin şeddeli ve dammeli halde geldiği bu kelimedden bahisle şair A’şe bir beytinde mezkur manada kullanıyor: ... أَمَّانَ مَوْرُودًا شَرَّابُهُ: Taciri bu konuda sınıadım ki şarabının asilliği konusunda güvenilirdir.¹⁸⁰

2.2.3. DEĞER VERME VE ONURLANDIRMA

amen kökünün geldiği anlamlardan birisi de değer verme, onurlandırmadır. “وأعطيت فلاناً من آمن مالي” “Filana malımın en güvende olanından verdim” denildiğinde “malımın bana göre en değerlisini ve en iyisini verdim” anlamına gelir ki, insan çok sevdiği hayvanını kesmekten kaçınır, bu da hayvanın güvende olduğu anlamına gelir.¹⁸¹

Dilcilere göre “falanca şefaate ve kabir azabına iman ediyor” demek, bunları tasdik ediyor demektir.¹⁸² Kur’ân, peygamberlerin emin (güvenilen) kişiler olduğunu ifâde ediyor.¹⁸³ Aynı zamanda, peygamberlere vahyi ulaştıran gök habercisi Cebrail’in de emin olduğunu belirtiyor.¹⁸⁴ Yine Kur’ân, insanın büyük sorumluluğundan bahsederken onu emâneti yüklenen varlık olarak tanıtıyor. Emânet de imanla aynı kökten gelen ve güvene tevdi edilmiş şey anlamı taşıyan bir kelimedir.¹⁸⁵

İman sahibine Mü’min denir ki, bir anlamı da emânet taşıyan kişi demektir. Mü’min, hem Allah’ın, hem de insanın sıfatıdır. Esmâü’l-Hüsнадan biri, el-Mü’min’dır. Allah’ın Mü’minliği, güven verici, güven kaynağı olmayı; insanın Mü’minliği de el-Mü’min’e (Allah’a) güvenmeyi ifâde eder. İman, bu karşılıklı güvenin işleyişidir. Allah’a güven tam olmadan iman olmaz. Allah’a güvenin tam olması için, O’nu herşeyden fazla sevmemiz, O’nun emir ve hükümlerini de herşeye

¹⁷⁹ Razi, *Muhtaru’s-Sıhah*, s. 41; Zemahşeri, *Esasu’l-Belağa*, s. 11. (‘Mektebetü Şamile’ adlı internet kaynak eser sitesinin 2.11 nolu serisindeki hali kaynak alınmıştır.Z.A.A)

¹⁸⁰ Cevheri, *Sıhah*, s. 23.

¹⁸¹ Zemahşeri, *Esasu’l-Belağa*, s. 11.

¹⁸² Eş’ari, *el-Luma*, s. 75; Kadı Ebubekir Muhammed et-Tayyip el-Bâkillâni (ö. 403/1013), *et-Temhid fi’r-Redd ‘Ale’l-Mülhideti’l-Mu’attile ver’r-Rafıza ve’l-Havaric ve’l-Mu’tezile*, Kahire, 1973, s. 347; Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, III, s. 245.

¹⁸³ A’raf, 7/68; Şuara, 26/107.

¹⁸⁴ Şuara, 26/193.

¹⁸⁵ Ahzab, 33/72.

tercih etmemiz gerekir: وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ “İman edenlerin Allah’a olan sevgileri çok fazladır.”¹⁸⁶

2.3. KAVRAM OLARAK İMAN

2.3.1. KUR’ÂN’DA İMAN KAVRAMI

Çeşitli şekiller altında iman sözcüğü Kur’ân’da en çok geçen kavramlardan biridir. İnsanların da en çok kullandığı terimlerin de başında gelir. Bu kavramın anlam yapısının tahlili yapılmadan Kur’ân’da iman ve diğer mefhumların anlaşılabilme şansı yoktur. Bu başlık altında Kur’ân’da iman farklı şekillerde ele alınması üzerinde durularak, ifâde ettiği manalar anlaşılmasına çalışılacaktır.

İman kavramı Kur’ân’ın çeşitli pasajlarında, küfr,¹⁸⁷ tekzib,¹⁸⁸ fîsk,¹⁸⁹ zulm,¹⁹⁰ küfr, fîsk ve isyân¹⁹¹ gibi kavramlara karşıt olarak kullanılmış olduğu için, iman lafzına, hangi kavramın karşıtı olarak kullanılıyorsa, o çerçevede anlam verilmelidir. Ayrıca, Kur’ân’ın imandan ne kasdettiği tespit edilirken, iman lafzını nasıl kullandığı esas olmakla birlikte, iman’ın geçtiği pasajlara ilâveten, mahiyet ve kavram olarak imanla aynı şeyi ifâde eden kavramlar da irdelenmelidir.¹⁹²

Kur’ân’da iman kavramı ve türevlerinin, hem isim hem de fiil olarak kullanıldığını görüyoruz: Kelime, biri (1) nekire master; on yedisi (17) lâm-i tarifli master; yirmisi (20) zamire izafe edilmiş master; iki yüz otuzbiri (231) de ism-i fail formunda olmak üzere toplam iki yüz altmış dokuz (269) kez isim olarak kullanılırken, yüz yetmiş üçü (173) fiil-i muzârî, on dokuzu (19) emr-i hâzır; ikisi (2) nehy-i hâzır; dört yüz kırk altısı (446) da fiil-i mazi olmak üzere toplam altı yüz otuz dokuz (639) kez fiil olarak kullanılmıştır. Böylece nihâî toplam, dokuz yüz sekiz (908) rakamına ulaşmaktadır (639+269=908)¹⁹³ ki, bu, söz konusu kavrama Kur’ân’ın ne kadar önem verdiğini gözler önüne sermektedir.¹⁹⁴

İmanın lügatte tasdik anlamına geldiği hususunda herkesin müttetik olduğu¹⁹⁵ şeklinde yaygın bir kanaat hasıl olsa da imanın, kullanıldığı edatlardan bağımsız, yani mutlak olarak ele alındığı ortadadır. Oysa kelime, şer’î terminolojinin

¹⁸⁶ Bakara, 2/165.

¹⁸⁷ Bakara, 2/108; Âl-i İmran, 3/86, 90, 100, 106, 167, 177, 193; Tevbe, 9/23; Nahl, 16/106; Mü’min, 40/10.

¹⁸⁸ A’raf, 7/72.

¹⁸⁹ Âl-i İmran, 3/110; Secde, 32/18; Hucurât, 49/11.

¹⁹⁰ En’âm, 6/82.

¹⁹¹ Hucurât, 49/7.

¹⁹² Sülün, a.g.e., s. 70-79.

¹⁹³ Bkz. M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres Li Elfazı’l-Kur’ani’l-Kerim*, Kahire, 1980, “İman” md.; Salâh ‘Abdülfeâtâh el-Hâlidî, *Fîzılâli’l-Îmân*, Ürdün, 1987, s. 32-34.

¹⁹⁴ Sülün, a.g.e., s. 70-79.

¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, s. 224; es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî (ö. 816/1413) *Kitab et-Ta’rifât*, Beyrut, 1988, s. 40; Ebu Şerif, *el-Müsdemere*, s. 285.

oluşmasında aslî kaynak olan Kur'ân'da, farklı bağlam ve ortamlarda inen vahiylerde, edatsız olarak kullanıldığı gibi, birtakım edatlarla birlikte de kullanılmaktadır.¹⁹⁶

Farklı harflere göre farklı anlamlar kazanan iman, farklı ortamlarda kullanıldığında da farklı anlamlara gelebilmekte; farklı derûnî tecrübeler, hissedişler, kalbî ameller tek bir lâfızla, imanla ifâde edilebilmektedir. Buna mukabil aynı tecrübeyi ifâde etmek için, yukarıda belirttiğimiz gibi, farklı kalıp ve lâfızlar kullanıldığı da olmaktadır. Çünkü aynı kelime, bir bağlamda ifâde ettiği anlamı başka bir bağlamda ifâde etmeyebilir; orada farklı bir anlam taşıyabilir. Bütün iman lâfızlarının tasdik anlamına geldiği söylenemeyeceği gibi, iç güven, emn ve vüsûk anlamında olduğu da söylenemez.¹⁹⁷ Kullanıldığı ortam ve bağlama göre farklı anlamlar kazanan her kavram gibi iman da, içinde bulunduğu ortam ve bağlama çerçevesinde değerlendirilmelidir.

İman lafzının ganîmet, karz-ı hasen, savaş gibi Resûle güven unsurunun ağır bastığı hususlarla¹⁹⁸ ilgili olarak kullanıldığında, bizzat bir iman aktı anlamında Allah ve Resûlünü tasdik edip bildiğimiz manada iman etmekten ziyade Peygambere güvenmek ve onun ilgili emir-yasaklarının mutlaka bir hikmete mebnî olduğuna, vaad ve tehditlerinin mutlaka gerçekleşeceğine bel bağlamak ve bu hususta ona karşı tam bir iç güvene sahip olmak demektir. Tabii, mevcut iman hâlini yenileyip devamını sağlayan bir iman fiili¹⁹⁹ olmak hasebiyle, -bu da neticede bir imandır-, ne var ki bu gibi yerlerde iman lafzının aslî anlamları olan emn ve vüsûk, mecazî anlamı olan tasdikten daha ağır basmaktadır.²⁰⁰

İbn Teymiye, iman sözcüğünün Kur'ân'da mutlak ve mukayyed anlamda kullanışı ile ilgili olarak aşağıdaki semântik analizi yapar: İman sözcüğü Kur'ân'daki kullanımı içinde bazen mutlak olarak kullanılır, bazen de şartlı olarak kullanılır. Bu anlamda Kur'ân okunurken bu ikisini birbirinden ayırmak bakımından çok dikkatli olmak gerekmektedir. İman kavramının diğer kavramlarla bağlantısı ya da anlamı

¹⁹⁶ Sülün, a.g.e., s. 70-79.

¹⁹⁷ Sülün, a.g.e., s. 70-79.

¹⁹⁸ 57/Hadîd sûresinin, bizzat iman edenlerin iman etmesini isteyen şu âyetlerinde olduğu gibi: "Allah'a ve Resûlüne 'iman edin' ve size tasarrufta bulunma yetkisi verdiği şeylerden (Allah uğrunda) harcayın! Zira, 'iman edip' de malını harcayanlarınız için büyük bir mükâfat söz konusudur./ Peygamber sizi, Rabbinize iman etme'ye çağırdığı halde, niçin Allah'a 'iman' etmiyorsunuz!?" (Hadîd, 57/7-8). "Her kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah onun karşılığını kat kat verecektir." (Hadîd, 57/11. Bunların tefsiri için bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IX, s. 257-259; Gerek Zemahşerî'nin, (*Keşşâf*, VI, 82) gerekse Taberî'nin (*Cami'u'l-Beyân*, XIII, s. 284) iman lafızlarını, Allah'ın vahdaniyetini ikrar ve tasdik anlamında, yani yeni yapılmış bir iman aktı olarak algılamış oldukları görülmektedir. Çünkü bu vb. zaten Hz. Muhammed'e iman etmiş olanların, iman etmesinden bahseden âyetler, bir güven tazeleme olayından ibarettir. Muhammedi kaydını koymamızın sebebi ise, süre sonundaki âyetin hristiyanları muhatap almış olmasıdır (*Keşşâf*, VI, s. 87). Hristiyanlara yöneltilen "İman edin ki, Allah size ecrinizi iki kat versin!" (Hadîd, 57/28) emri, önceden olmayan yeni bir iman aktını konu etmiş olmaktadır.

¹⁹⁹ Bu iki kavram için bkz. Mustafa Bilgin, *Kur'an'a Göre İman-İlim İlişkisi*, Bursa, UÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1984, s. 51-59.

²⁰⁰ Sülün, a.g.e., s. 70-79.

konusundaki hata ve yanlış anlamaların ekserisi, bu temel semântik vakıya dikkat etmemenin sonucundan başka bir şey değildir.²⁰¹

İman'ın mutlak kullanımı kendi içinde ele alınmaya daha fazla müsaittir. Buna rağmen ihtiyatlı davranılmazsa, koşullu biçimde kullanılan kavram, okuyucuyu yanıltabilir. Çünkü bazen “iman” sözcüğünün kullanımı belli bir kavramı koşullarken başka bir zamanda da mümkün olan kavramlardan bir başkası ile kullanıldığı görülür. Bu durum zihin bulanıklığına sebebiyet verebilir. Örneğin biri iman kelimesinin Kur’ân’da İslâm ve salih amel şeklinde kullanıldığına dikkat etmiştir. Bunu kelimenin standart kullanımı olarak alabilir ve kendi iman mefhumunu bu özel bileşkeye dayalı olarak geliştirebilir. Tabii bu iman’ın manasının ihtisaslaşmasına gider. Ondan sonra da ne zaman kullanılsa şu veya bu şekilde koşullu olup olmadığına hatta koşullu mu yoksa mutlak mı olup olmadığına²⁰² bakmaksızın kelimeyi o özel manada anlayacaktır. Eldeki konu açısından daha somut terimler kullanmak gerekirse, İbn Teymiyye’nin vurgulamak istediği odur ki, iman sözcüğü örneğin iman, İslâm ve salihat (hayırlı işler) gibi bir bileşke içinde kullanıldığı zaman her bir kavram birbirinden ayrı şekilde anlaşılmamalıdır. Daha doğrusu, İslâm ve salih ameller, iman’ın anlam öbeklerinden ikisi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu âyette geçen İslâm ve salih amel öğeleri iman’ın birçok ögesinden ikisidirler ve belirli bir sebeple tebarüz ettirilmektedirler. Doğal olarak iman’ın böyle bir durumdaki anlamsal yapısı aynı kelimenin koşulsuz kullanıldığı zamankinden farklıdır.²⁰³

Gerek Kur’ân gerek Sünnet’te iman kelimesi “mutlak” manada kullanıldığı zaman birr, takva, ve din demektir. Örneğin *لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ* “**Birr** sizin yüzlerinizi Doğuya ve Batı’ya çevirmeniz demek değildir”,²⁰⁴ âyetinin, insanların iman’ın manasını sorduklarında vahyolunmuş olduğu söylenir. Allah bu âyette *birr*’in manası olarak iman, takva ve insanları Allah’a yaklaştıracak iyi amelleri zikreder ama başka âyetlerde *birr*’le ilgili muhtelif anlam bağıntılarına girer. Sadece bu âyetten yola çıkarak *birr*’ kelimesine mutlak anlam vermek, Kur’ân’ın bütünlüğü çerçevesinde ‘*birr*’ kelimesine yüklenen diğer anlamları kısıtlamaya, eksik ve yanlış bilgi vermeye sebep olur.

İbn Teymiyye sözlerine devamla aynı bağıntının *birr* ve *takva* kavramları arasında da olduğunu gösterir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى* “*Ey İmam edenler... birbirinize birr ve takva konusunda yardım edin*”²⁰⁵ âyetinde iki kavram birbirinden ayırt edilmektedir. Başka türlü söyleyecek olursak, burada dikkat çeken husus, her birinin burada, dar kapsamlı bir mana ile kullanılmalarıdır. Zira onların her iki kavramın ilk ve temel anlamlarından farklı olarak (takyid manaları ile) koşullanarak bir arada yani mana mefhumu halinde kullanıldıkları görülür. Dahası, âyetin girişi, (*Ey İmam edenler!*) bütün her şeyin anahtar kavram iman’ı

²⁰¹ İbn Teymiyye, *İman*, s. 150-152.

²⁰² İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 4-5.

²⁰³ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 150-152; İzutsu, *İman Kavramı*, s. 90-94.

²⁰⁴ Bakara, 2/177.

²⁰⁵ Mâide, 5/2.

alakalandırıldığını göstermektedir. Fakat diğer bazı yerlerde, takva kelimesi mutlak manada kullanılmaktadır. Böyle bir durumda, “*İşte onlar gerçek muttakûndur (Takva sahibi manasındaki muttaki’nin çoğulu)*”²⁰⁶ âyetinin gösterdiği gibi, *takva*, *birr* ile tamamıyla anlamdaştır. Bu kelimelerin; “*Birr, sizin yüzlerinizi Doğu’ya ve Batı’ya çevirmeniz demek değildir.*” diye başlayan âyetin²⁰⁷ sonuç cümlesi oluşu mühimdir. Başka türlü söyleyecek olursak, karakteri *birr* olanlarla karakteri *takva* olanlar birbiriyle eşitlenmektedirler.²⁰⁸

İbn Teymiye sonuç olarak demektedir ki, mukayyed manada kullanıldıklarında, *iman*, *birr* ve *takva*, bir ve aynı şeydir. Mutlak manada ele alındığında ise iman son derece geniş ve kapsamlı bir kavramdır. Genel manada Kur’ân’da ele alınan tüm olumlu ahlâkî ilkeler iman ile ilişkilendirilirler. Bu anlamda iyi amelin olmadığı yerde iman olamaz.²⁰⁹ Bu genel girişten sonra kavramsal açıdan Kur’ân’da imanın ele alınış şekilleri söz konusu edilebilir.

Mekke döneminde inen ilk Kur’ân vahiyleri, Mekke putperest toplumunun karakteristik yapılarıyla beraber, o günün ekonomik, sosyal, kültürel ve politik şartlarının havasını yansıtan bir ton taşırlar. İnen vahiylerde kurulan cümleler son derece vurgulu, ince ve derin manalar taşıyan, edebi düzeyi üst seviyede, çarpıcı etkilere sahip ama son derece kısa mesajlardır. Bu üslub ve edebi tarz, Arap dil ve edebiyatının altın çağını yaşadığı, üstünlük kriterinin dili en güzel ve etkili biçimde kullanmaya bağlandığı dönemde olağanüstü dikkat toplamaktadır. Hiçbir mahir edip ya da şairin oluşturmaya kudret yetiremediği ilâhî mesajlar, bunları söyleyebilecek çok üstün, kudret ve kemalinin sonu olmayan yüce bir yaratıcı fikrini dimağlara aşılmiştir.

İman’ın hayata yansıyan, davranışa dönük boyutlarını teşkil eden dinin ilk temelleri Mekke’de atılmıştır. Bu temele dayanan sosyal, siyasi ve hukuki düzenlemeleri esas alan vahiyler ise Medine’de nazil olmuştur. İmani ve ahlâkî düzlemdeki konuların toplumsal mevzulara kıyasla Mekki âyetlerde daha çok ön planda yer aldığı görülür. Bu tedrici kimlik inşa aşamasının ön katmanında hedef kitle, çekirdek kadrodur. Bu anlamda ilk vahiylerde, tevhid inancına dayalı Allah’a iman kavramının zihinlere ikame edildiği, hayatın temel amacı bağlamında ebedi ahiret yaşamının korkunç azabı veya akla hayale sığmayacak cennet vaatleri ön planda tutulmaya çalışıldığı izlenir. Bunun için *havf*, *haşyet* ve *ittika* kavramları daha çok kullanılarak, iman’ın temel niteliği biçiminde daha sonra vaz edilecek ümit ve korku arası bir inanç ikame edilmeye çalışılır.

Mekke şirk toplumunun inanan kesime uyguladığı maddi-manevi işkence, boykot ve baskılarına karşı ilâhî vahiyler, Mü’minlere sürekli direnme ve sabretmeyi tavsiye ile doludur. Bunun karşılığında mükâfât olarak ebedi saadet yurdu cennet

²⁰⁶ Bakara 2/177.

²⁰⁷ Bakara, 2/172.

²⁰⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 150-152; İzutsu, *a.g.e.*, s. 90-94.

²⁰⁹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 150-152; İzutsu, *a.g.e.*, s. 90-94.

vaad edilmektedir. Kur'ân, yerleştirmeyi hedeflediği dini kimliğin inşasına, o günün yerleşik anlayışlarını çok farklı bir anlam alanına taşıyarak başladı. Takva kavramı, maddi güvenlik ihtiyacını karşılayan anlamından uhrevi-manevi atmosferi yansıtan bir havaya büründürüldü. Şükür kavramı, Allah'ın verdiği sonsuz nimetlere karşın şükran ve ibâdet gereği ya da öz itibarıyla dinin karşılığında bir anlamla ilişkilendirildi. İnanan kesimi temsil edecek iman kavramı, korkunun ve ihanetin zıddı anlamındaki emniyet ve güven manasından Allah'ın var ve bir olduğunu kabul eden kimseyi tanımlayan bir yapıya kavuşturuldu. Bu dil, kültür ve dünya görüşü inkılabları, inşa sürecinde ayrıştırılan kesimin aidiyet problemini aşmaya yönelikti. Yerleşik kabilevi, ailevi ve kan bağına dayalı birlikteliğin karşısında, daha üst ve kuşatıcı kimlik '*iman kardeşliği*' çatısı ikame edildi. Artık maddi ve manevi anlamda kendini emniyette hisseden bireyler topluluğu, karşılıklı güven akdi anlamına gelen iman ortak paydası altında, yeni bir çatının ilk mümesilleri olma erdemini kuşanarak sonsuz özgüven sahibi oldular.

Güvenliğin en öncelikli ihtiyaç biçiminde gözüktüğü toplumsal yaşamda, tevhid inancına ve iman kardeşliği şuuruna dayalı birlikteliğin temellerinin atılması, kendisini azınlıkta, kimsesiz ve mazlum gören kesimleri İslâm şemsiyesi altına toplanmaya itti. Mekke ileri gelenlerinin Kabe'nin inanmış topluluklara ziyaret mekânı ve kutsal ev kılınmasının avantajını ekonomik anlamda elde etmenin verdiği şımarıklıkla kendini büyük görme, yetim ve fakiri hor görme, yoksul kesime yapılacak yardımın önüne geçme, ilâhî vahiyleri yalan sayma, maddi açıdan yoksul kesimleri dışlama ve hatta insan yerine koymama gibi olumsuz ahlâkî davranışlar içerisine girmeleri, ilk etapta bu kitlelere kucak açacak nitelikte, onları sahiplenen ve gerçek erdemi, maddi bakış açısıyla değerlendiren yerleşik sistemin aksine manevi değerleri kuşanmada görmesi, gerçek amacının niteliğine ilişkin ezici çoğunluğun kalbinin ısınmasına yol açtı.

Mekke döneminde nazil olan vahiylerin genel bağlamı iman-ahlâkî tutum ve davranışlara dayalıdır. Bu dönemdeki Kur'ân'ın genel karakteristik yapısında bir yandan ahiret düşüncesi, hesap endişesi vb. hususlar üzerinde durup fertlere iman şuuru kazandırma hedefi saptanırken, diğer yandan da Mü'minlerin zihinlere daha sonraki aşamada önlerine çıkacak siyasi-hukuki emir ve yasakları kolayca benimsetebilme amacı, satır aralarında okunur. Bu pasajlarda Kur'ân'ın mensuplarını belli bir ilkeler bütünü çerçevesinde örgütlenme yoluna gittiğini, bunun sonucunda Mü'minlerin, yaşadıkları küfür toplumunun ahlâkî-imanî değerlerinden yavaş yavaş kopmaya başladığını; böylece akrabalık ve kabile bağlarının yerlerini, iman bağına bıraktığı bir sürecin ortaya çıktığını okumak mümkündür.

Mekke döneminin son devrelerinde inen vahiyler ele alındığında *ittikâ*, *haşyet*, '*ibâdet*, *tezekkî*, *ihsan*, *İslâm* gibi salt tasdik ya da salt amel olmayıp bu ikisini aynı anda ifâde eden kavramlarının üzerinde dikkat çekici ölçüde durulduğu gözlemlenir. Kur'ân'ın, tâ baştan beri kuru bir tasdiki hedeflemediğini, aksine, ilâhî

vaad ve tehditlere kulak verip maddî-mânevî yaşamına çekidüzen veren,²¹⁰ Allah'a yönelen,²¹¹ düşünceli,²¹² tek kelimeyle, ilâhî emirlere riâyetkar (muttaki) bir karakter istediğini açıkça göstermektedir.

Peygamber otoritesinin kurumsallaştığı ve Kur'ân'ın öngördüğü perspektife dayalı hayatı okuma biçiminin iyice kök salmaya başladığı bir ortamda, iman olgusuna yapılan vurgular devam etmekle birlikte, iman, salt kalbî bir hadise olmaktan ziyade dışa yansımaları gereken bir olgu olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İttikâ vb. kalbî unsurlara yine yer verilmekle birlikte, daha çok salâh, din, velâ-berâ, muhabbet-buğz, emr-i bi'l-mârûf, nehy-i 'ani'l-münker, i'tisâm, imanın bölünmezliği, Peygamber'e itâ'at, güven, teslîmiyet ve bu güven bağlamında infak ve karz-ı hasen kavramları üzerinde durulmuştur. Bu dönem, ayrıca vatandaşların Peygamber'e güven telkin etmeyen bütün tutum ve davranışların yerildiği bir ortama tekabül etmektedir.²¹³

Kur'ân, inşasını hedeflediği iman ölçekli şahsiyetlerin temellerinin atıldığı Mekke döneminde inen vahiylerde, iman lafzından ziyade, *haşyet*, *takva* gibi kavramları, imanı karşılayacak şekilde ele almaktadır. Ahiret düşüncesi ve hesap endişesinin ağırlıklı tonunu oluşturduğu ilâhî vahiylerin karşısında, kendini büyük görerek Hz. Peygamber ve arkadaşlarının karşısında duran inkârcı kesim için küfür lafzından ziyade, istiğna, şakâvet ve tekzîb gibi lâfızlar ifâde edilir. İlk vahyler itibariyle Kur'ân'ın, iman-küfür zıddiyetini, şu karşıtlıklarla ifâde etmiş olduğu görülür:²¹⁴ *Takvâ-şakâvet*.²¹⁵ *takvâ-fücûr*,²¹⁶ *takvâ-icrâm*,²¹⁷ *takvâ-tezkîb*,²¹⁸ *takvâ-tuğyân*,²¹⁹ *takvâ-istiğnâ*,²²⁰ *haşyet-istiğnâ*,²²¹ *tezekkî-istiğnâ*,²²² *tasdik-tezkîb*,²²³ ve *birr-fücûr*.²²⁴

Lehtekilerin tutumlarını *tasdik*,²²⁵ *tezekkî*,²²⁶ vb. kavramlarla da ifâde eden Kur'ân, muhaliflerin din karşıtı tutum ve davranışlarını, uzak durma,²²⁷ sırt dönme²²⁸

²¹⁰ Kâf, 50/37, 45.

²¹¹ Kâf, 50/31; Sâd, 38/24,44.

²¹² Abese, 80/4; Kamer, 54/1 7, 22, 32, 40.

²¹³ Sülün, *a.g.e.*, s. 480-481.

²¹⁴ Sülün, *a.g.e.*, s. 50.

²¹⁵ Leyl, 92/15-17; A'lâ, 87/10-11; Şems, 91 /12.

²¹⁶ Şems, 91/8; Sâd, 38/28.

²¹⁷ Mürselât, 77/41-46.

²¹⁸ Mürselât, 77/24, 28 34 40-41-45, 47, 49.

²¹⁹ Nebe', 78/22-31; Sâd, 38/55.

²²⁰ Leyl, 92/5-8.

²²¹ Abese, 80/5-9.

²²² Abese, 80/3-5-7.

²²³ Kıyâme, 75/32; Leyl, 92/5-6, 15-16.

²²⁴ İnfitâr, 82/13-14; Mutaffîfin, 83/7, 18, 22; Sülün, *a.g.e.*, s. 50-51.

²²⁵ Kıyâme, 75/31; Leyl, 92/6; Vakia, 56/57.

²²⁶ Leyl, 92/9, 18; A'lâ, 87/14; Abese, 80/3, 7; Nâzi'ât, 79/18.

²²⁷ A'lâ, 87/11.

²²⁸ A'raf, 96/1 3; Leyl, 92/1 6; Me'âric, 70/1 7; Kıyâme, 75/32; Necm, 53/29, 33; Duhân, 44/14; Sâffât, 37/90; Yûnus, 10/72.

ve çevirme;²²⁹ kuşkulama,²³⁰ kararsızlık,²³¹ ta'accüb,²³² istiğna,²³³ azgınlık,²³⁴ ve tekzîbin yanı sıra, günahkârlık²³⁵ ve suçluluk²³⁶ kavramları ile anlatır.

Terim olarak imanla bağlantılı olmamakla birlikte, ilk pasajlarda müspet karakterlere ait birer davranış olarak zikredilen iktisâdî-ahlâkî mahiyetteki tutum ve davranışların da imanın anlam dairesi içerisinde yer aldığı açıktır. Sözgelimi, ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardımlar ilk vahiylerde önemli bir yer işgal etmekte,²³⁷ mal sevgisi tenkit edilmektedir.²³⁸

Cehennemliklerin, oraya atılış sebeplerini konu alan bir pasajda şöyle buyrulmaktadır:

مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمَصْلِينَ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمِسْكِينَ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بَيُّومَ الدِّينِ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ *'Sizi buraya sokan nedir?' sorusuna günahkârların şöyle cevap verecekleri bildirilir: "Biz ne salât sahiplerinden (Allah'a bilinçli bir şekilde kulluk edenlerden) idik; ne de miskinleri doyururduk; (üstelik) kendilerini günaha kaptıran diğer günahkârlarla birlikte günaha dalar, hesap gününü de yalanlardık, nihâyet (ölünce). İşin gerçeğini kavradık."*²³⁹

(Ey İnsanlar!) “لا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ وَسَيَجْزِيهَا الْاُنْفَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَرَكْ” *Sizi, alev alev yanan bir ateşe karşı ikaz etmiş bulunuyorum. O ateşe ancak, yalanlayıp sırt çeviren bedbaht girecek! Manen temizlenmek amacıyla malını hayra veren Müttakî ise uzak tutulacak ondan!*”²⁴⁰

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ وَلَا يَحْضُ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينَ قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ *"Baksana şu, dini yalan sayana! İşte odur, yetimi itip kakan! Odur, fakiri doyurmaya teşvik etmeyen! Yazıklar olsun işte bu, ciddîye almaksızın namaz kılıp da gösteriş yapanlara; işte bu, hayra manî olup duranlara!"*²⁴¹

²²⁹ Necm, 53/29; Sâd, 38/68; Ahkâf, 46/3; En'am, 6/4, 35; Yâsîn, 36/46; Enbiyâ, 21/1, 24, 32; Mü'minûn, 23/3, 71.

²³⁰ Kâf, 50/25; Hûd, 11/62, 110; İbrahim, 14/9; Fussilet, 41/45; Şûrâ, 42/14.

²³¹ Sâd, 38/8; Mü'min, 40/34; Yûnus, 10/104; Hûd, 11/62, 110; İbrahim, 14/9–10; Fussilet, 41/45; Duhân, 44/9.

²³² Necm, 53/59; Kâf, 50/2–3; Sâffât, 37/12; A'raf, 7/63 ve 69; Sâd, 38/4, 5; Yûnus, 10/2 30; A'lak, 96/7; Abese, 80/5; Leyl, 92/8; Sâd, 38/2.

²³³ A'lak, 96/6; Kalem, 68/31; Hâkka, 69/5; Şems, 91/1 1; Kâf, 50/27; Tûr, 52/32; Necm, 53/52; Zâriyât, 51/53; Nâzi'ât, 79/1 7, 37; Fecr, 89/11; Sâffât, 37/30.

²³⁴ Mülk, 67/18; Hâkka, 69/4; Kâf, 50/12; Sâd, 38/12; Şems, 91/11; Leyl, 92/9; Kamer, 54/9, 18, 23, 33; Burûc, 85/19.

²³⁵ Müddessir, 74/41; Mutaffifin, 83/29; Me'âric, 70/11; Ahkâf, 46/25; Hûd, 11/35; Tâhâ, 20/74; Yâsîn, 36/59; Duhân, 44/22, 37; Murselât, 77/18, 46.

²³⁶ Kalem, 68/17–32; Hâkka, 69/34.

²³⁷ Fecr, 89/17–20; 'Âdiyât, 100/8; Hümeze, 104/2–3.

²³⁸ Esed, a.g.e., III, s. 1208; Sülûn, a.g.e., s. 51.

²³⁹ Müddessir, 74/42–47.

²⁴⁰ Leyl, 92/15–18.

²⁴¹ Mâ'ûn, 107/1–7; Fecr, 89/15–30.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ أَوْ مَسْكِينًا ذَا
 فَكَاتٍ O sarp yokuşu aşamadı! O sarp yokuş ne, biliyor musun? Köle âzâd etmek veya açlık
 gününde yakını olan bir yetimi veya aç açık bir fakiri doyurmaktır; ayrıca iman
 edenler ile sabır ve merhameti tavsiyeleşenler arasında yer almaktır.”²⁴²

وَلَيْسَ لَكَ لِلْيُسْرَىٰ فَرْجٌ إِنْ نَفَعْتَ الذَّكَرَىٰ سَيَدُّكَرُ مَنْ يَخْشَىٰ وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَىٰ الَّذِي بَصُلَّى النَّارَ الْكُبْرَىٰ
 “Seni en kolay olana muvaffak
 kılacağız, o halde öğüt ver, şayet fayda verirse! Haşyet sahibi, bu öğütten
 yararlanacaktır. Ve, uzak duracaktır o bedbaht! Hiç kuşkusuz kurtuluşa ermiş
 olacaktır, Rabbinin adını anarak manen temizlenen.”²⁴³

وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٌ عُلٌّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ
 “Alabildiğine yemin eden, aşağılık, dâima kusur arayıp kınayan, devamlı lâf
 taşıyan, iyiliği engelleyip duran, günaha dadanmış, kaba ve haşin, ayrıca
 soysuzlukla damgalanmış hiçbir kimseye, -malı ve çocuğu var diye- sakın boyun
 eğme.”²⁴⁴

إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَالَّذِينَ
 “Gevşeklik göstermeden namaz kılanlar, kendi mallarından, isteyene
 ve mahrum olana belli bir hak tanıyanlar, ceza ve hesap gününü onaylayanlar,
 Rablerinin azabından korkanlar...”²⁴⁵

Din karşıtlarının, nankör, azgın, sapkın, taşkın, saldırgan, ikiyüzlü, hoyrat, küstah, çalımlı, zalim, fasık, şımarık, cimri, müsrif... olarak tasvirine mukabil, iman sahiplerinin, müteşekkik, dosdoğru, mütevazı, haşyet sahibi, çekingen, dengeli, sabırlı, ahlâklı, mütevekkil, cömert, kendini arındırmaya çalışan kimseler olarak tasvir edildiği ilk Kur’ân vahiylerinin, vahyin indiği ortam ve kişiler açısından Kur’ân’ın inşa etmeyi hedeflediği Mü’min kimliği ile karşıtı inkârcı portrenin hangi yönü önem arz ediyorsa, sadece o yönü iman ve küfrün anlam yelpazesinden müstakil bir kısım olarak çıkarılmakta ve iman/inkâr portresini onunla resmetmektedir. Bir gerçeklik, o anda hangi açısı tercih ediliyorsa o açıdan parçalara bölünmektedir.²⁴⁶

Bu genel açıklama ve özetleyici tasvirin ardından Kur’ân’ın iman ve Mü’min kavramlarına genel bakışını ve iman mahiyeti ele alındığında şu hususlar ön plana çıkar. Kur’ânî kavramlardan olumlu anlamda bütün ahlâkî değerleri bünyesinde barındıran ve bu kavramların merkezinde bulunan kavram, iman kavramıdır. İman, tüm İslâmî erdemlerin kendisinden neşet ettiği kaynaktır. İslâm, genel anlamda imandan oluşur. Çünkü İslâm’da Allah’a ve vahiylerine karşı içten bir inanışa dayalı

²⁴² Beled, 90/11–18; Asr, 103/1–5.

²⁴³ A’lâ, 87/8–15.

²⁴⁴ Kalem, 68/10–14.

²⁴⁵ Me’âric, 70/26.

²⁴⁶ Sülün, a.g.e., s. 55.

olmayan hiç bir fazilet düşünülemez.²⁴⁷ Fakat imanın niteliği ile ilgili İslâm ilâhîyatında haddinden fazla tartışmalar yaşanmıştır. Bütün bunlar karşısında hakiki iman bilgilerini bağrında taşıyan vahyin kılavuzluğuna başvurmak, insanı bütün yanılğı ve sapmalardan kurtaracaktır.

Kur'ân'da araştırma konumuzun ana temasını oluşturan iman'ı sahiplenenleri anlatan, bu tür kimseleri tanımlayan isim formu Mü'min ile onu çoğul sigası olan Mü'minun adında iki sure vardır. Kur'ân, bu önemli adlandırmalar yoluyla, iman sahiplerinin kuşanması gereken temel karakterin inşası boyutuna ne denli önem verdiğini göstermektedir. Bundan daha önemlisi, Allah'ın dini istikametinde yol alacakların en temel ismi olan Mü'min'in anlamında yatan inceliklerdir. İman'ın en temel anlamı emniyet ve güvendir. Ahlâkî nitelikleri kapsayan en kuşatıcı kavram olan güven ve emniyet'in Müslümanlara isim olması, Allah'ın, Kur'ân'ı temel gönderiş amacını daha iyi kavramaya yarayan bir delildir. Hayatın bütün katmanlarında kendisinden emniyet ve güven sudur etmeyen şahısların, kelimenin gerçek manasıyla bu dine müntesip olamayacaklarının ifâde edilmesi, İslâm'ın olumlu, adil ve objektif ahlâkın inşası sürecindeki samimiyetini belgeler.

Kur'ân, bizatihi kendine tabi olanlara verdiği isim olan iman'ın sudur ettiği kaynaktır. Bu açıdan yaklaşıldığında, Kur'ân, büsbütün iman'ın yeryüzünde hâkim olmasını sağlayan kılavuz niteliğindedir. Şayet Kur'ân'ın bir adı daha olsaydı bu beliki de '*Mü'min'in Kılavuzu*' olurdu. Kâinâtı O'nu Yaratana tasvir ettiği şekilde algılamının, okumanın ve anlamının aracı olan Kur'ân, gerçek manada imani değerleri hayatlarına ikame eden kulları '*Rahman'ın has kulu!*' diye tavsif ederek onurlandırmaktadır. Kur'ân'ın Mü'min'e, sadece 114 sureden iki tanesini onun ismiyle ilişkilendirerek değer verdiğini ifâde etmek, genel mahiyeti gözden kaçırmaya sebep olur. Bütün surelerde, Mü'min'i ve genelde tüm insanlığı gerek organik anlamda gerekse inorganik anlamda ilgilendiren mevzular ele alınır.

Allah'a kalben teslimiyet gösteren Mü'min ismiyle, lafız ve mana itibarıyla birebir ilişkili surelerden Mü'minun, Kur'ân'ın 23. Sûresi olup Mekke devrinin sonlarına doğru inmiştir ve 118 âyettir. Bu sûrenin ilk âyetleri Mü'min imajının ilk ve önemli belirtilerini bize çok kısa ve öz olarak anlatmaktadır ki, bu özellikler, kurtuluşa eren Mü'minlerin belirgin vasıflarıdır.

Yine Mekke döneminin son döneminde inen Mü'min suresi, üçüncü âyetinden geçen Gafir kelimesiyle anıldığı gibi, surede anlatılan Musa (a.s) kıssası sırasında yanlış yoldaki yurttaşlarını Hz. Musa'nın tebliğinin doğruluğu konusunda ikna etmeye çalışan "Firavun ailesinin Mü'min ferdi"ni anlattığı için Mü'min adıyla da anılmıştır.

Kur'ân'da iman ve Mü'min'e verilen değerlerin kaynağı ile ilgili boyutunda Allah Teâlâ, imanın mahiyeti ve Mü'min'in karakteri konusunda özlü olarak aşağıdaki bir takım hususlara yer verdiği görülür. İmanın en kuşatıcı özelliği 'Allah'a şüphesiz

²⁴⁷ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 245.

inanma'dır. Cenab-ı Allah, aşağıdaki âyette gerçek manada iman eden Mü'minlerin, "inandık" dedikten sonra bu doğrultuda hayatlarını sürdürenler olduklarını belirtiyor. Böyle bir imanı olan kimse, Allah'a kopmaz, çürümez ve insanı saptırmaz bir bağla bağlanmış ve emniyet içinde olmuş olur. Bu şekildeki imanın en önemli özelliği, şüphe ve tereddüt içermemesidir.²⁴⁸ Âyetin devamında inancında şüphe duymayanların inançlarını koruma ve Mü'minleri kollama uğruna can ve malları ile Allah yolunca mücadele ettikleri üzerinde durulmaktadır. Allah kendisine tam, samimi ve içten gelerek inanan kişiyi şöyle vasıflar:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ “[Şunu bil ki, gerçek] Mü'minler, yalnızca, Allah'a ve Elçisi'ne iman edenler ve (bu konuda) bütün şüphelerden uzak duranlardır; ve Allah yolunda bütün malları ve canları ile cihad edenlerdir: işte onlardır sözlerinde duranlar!”²⁴⁹

Aşağıda zikredilen âyet, Hz. Peygamber'in, Allah'tan aldığı vahiy ile Kur'ân mesajını yaşanılır kılmak ve Mü'minlerin onu pratik durumlara uygulayabilmelerini sağlamak amacıyla verdiği emirlere her Müslümanın teslim olması yükümlülüğünü tereddütsüz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu emir ve talimatlar, Peygamber Muhammed (s.a.s)'in *sünneti* (yani, “metodu”) olarak tanımlanan kavramı oluştururlar ve (her türlü şüphe ihtimalinden uzak bir kesinlik taşıdıkları takdirde) Kur'ân ile birlikte tam bir hukukî bağlayıcılık taşırlar.²⁵⁰

قُلْ أُولَٰئِكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا “Ama hayır, Rabbinde andolsun ki onlar, [ey peygamber], aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda seni hakem yapmadıkça ve sonra da senin kararına kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle tâbi olmadıkça, [gerçekten] inanmış olmazlar.”²⁵¹

Allah, Mü'minin dünyada ahiret hesabı düşüncesiyle yaşaması ve bu manada korkusunu tamamıyla bu alana hasretmesi gerektiğini bildirerek korkuyla imanı irtibatlı hale getiriyor.

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَآءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “Şeytan sizi kendi dostlarıyla korkutuyor. Eğer Mü'min iseniz onlardan korkmayın benden korkun.”²⁵²

Korku ve ümit arası yaşanması gereken imanı hayatın dikenli mecrasında Allah'tan ümit kesmek tevhide zedeleyen bir duygu olarak ortaya çıkıyor ve sonu küfre kadar varıyor. Çünkü إِيَّا الْقَوْمَ الْكَافِرُونَ “Allah'ın merhametinden ancak kâfir bir toplum keser.”²⁵³

²⁴⁸ Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 290.

²⁴⁹ Hucurât, 49/15.

²⁵⁰ Esed, a.g.e., I, s. 152.

²⁵¹ Nisâ, 4/65.

²⁵² Âl-i İmran, 3/175.

²⁵³ Yusuf, 12/87.

Bu nedenle mutlak emn ve ye's hali küfr sayılmıştır. Allah'ın rahmetinden kesin manada ümit kesmek ya da gazabından emin olmak akidede dengesizliktir. “*Beyne'l-havf ve'r-reca /Korkuyla ümit arasında*” özdeyişinde ifâdesini bulan duygu bu konudaki altın dentedir. Nasıl ki âyette Allah'ın merhametinden ümit kesmek küfür olarak niteleniyorsa, gazabından emin olmak da buna benzer bir üslûpla mahkûm ediliyor.

Makbul bir iman “dinin yalnızca Allah'a has kılındığı” tevhidi bir imandır: *“Her secde edilecek yerde yüzlerinizi ona döndürün ve dini yalnız Allah'a has kılarak dua edin.”*²⁵⁴

Kur'ân, iman edip salih amel işleyenlerin yeryüzünün en hayırlı varlıkları olduğunu ifâde ederken inkârcıların ise yeryüzünün en aşağılık yaratıkları kategorisinde yer aldıklarını beyan ediyor.²⁵⁵

*“İnَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ameller sergileyenler, varlıklar dünyasının en hayırlılarıdır.”*²⁵⁶ Bir gönül zenginliği, samimiyet, aşk ve sebat olan imanın insana kazandırdığı onur bedava değildir. Kur'ân, bu nokta üzerinde durur ve imanın bir imtihan, ıstırap ve çile işi olduğuna dikkat çeker:

*“İnsanlar sandılar mı ki, ‘inandık’ demeleriyle bırakılacak, inceden inceye imtihan ve ıstırapa çekilmeyecekler. Yemin olsun, biz onlardan öncekileri de inceden inceye deneylerden geçirimsizdir.”*²⁵⁷

Ankebût suresi 10. âyette, insanlardan gelen ıstırap ve eziyetleri, Allah'ın musibeti gibi görmenin iman sahibine asla yakışmayacağını, çoğu Mü'minin ayağını bu aldanışın kaydıracağı belirtiliyor. Kur'ân korkuya dayalı, menfaate yönelik imanlardan bahseder ve bunların gerçek anlamda iman olmadığını açıklar. Bunlar Kur'ân'ın istediği ölçüde iman değildir.²⁵⁸

Kısacası, ağzın “iman ettim” demesi yeterli olmamaktadır.²⁵⁹ Hakiki iman ancak ilim sahipleri tarafından elde edilir. Çünkü neye nasıl inanmaları gerektiğini bilerek yaşamaktadırlar. *“Kulları arasında ancak alimler, Allah'tan gereğince korkar.”*²⁶⁰

İslâm'ın ilk zuhur ettiği esnadaki zorluk, sıkıntı ve zayıflık halinde yapılan iman ile her türlü problemin üstesinden gelinerek İslâm'ın yeryüzünde hâkim güç

²⁵⁴ A'raf, 7/29.

²⁵⁵ Beyyine, 98/6.

²⁵⁶ Beyyine, 98/7.

²⁵⁷ Ankebût, 29/2.

²⁵⁸ Mü'min, 40/84, 85.

²⁵⁹ Bakara, 2/8, 14.

²⁶⁰ Fâtır, 35/28.

olmaya başladığı, maddi güç ve iktidar anlamında sıkıntıların aşıldığı anda edilen iman arasını Allah ayırmaktadır. Samimiyetin ve içten bağlılığın temel farkını oluşturduğu bağlılık sırasında, karşılık beklemeden iman edenlerin dereceleri, her türlü dünyevî güç ve iktidarın sağlandığı zamanda iman edenlerden daha üst seviyede tutulacaktır.

*“Göklerin ve yerin mirasının (tek başına) Allah’a ait olduğunu gördüğünüz halde neden Allah yolunda sınırsızca harcamazsınız? İçinizden Fetih’ten önce (Allah yolunda) harcayan ve savaşanlar (bundan kaçınanlar ile) eşit olmazlar: bu (önceki)lerin derecesi (Fetih’ten) sonra harcamaya ve savaşmaya başlayanların derecesinin üstündedir, halbuki Allah (kendi yolunda çaba sarf edecek) herkese en güzeli vaad etmiştir. Ve Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*²⁶¹

Kur’ân’da korku yüzünden son nefeste yapılan imanın en tipik şekli Firavun’un, Nil suları üstüne çullandığı anda *“İsrailoğullarının kendisine inandığından başka ilâh olmadığına inandım ve ben de müslümanlardanım”*²⁶² sözüyle ortaya çıkan imandır. Bu iman geçerli midir?

Kur’ân, ölümün yakaya yapıştığı ve üç boyutlu âlemle irtibatın kopma noktasına geldiği andaki tövbeyi geçersiz sayar. Çünkü iman’ın elle tutulana kabul değildir. İmanın bütün sırrı gaybde olanı tasdik ve kabuldür. Kur’ân bu noktaya, daha ilk âyetlerinde işaret eder ve Mü’minleri “gayba inananlar” olarak tanımlar,²⁶³ iman etmek için, Allah’ı açıkça görmek isteyen Beniisrail’i kınayan Kur’ân²⁶⁴ kafa gözünün gördüğünü kabulü insanın onurlanması için yeterli bir hareket olarak benimsememektedir.

Konuyu genel hatlarıyla özetlemek gerekirse; Kur’ân’ın nazil olduğu ilk Mekke döneminde, hüküm süren şirk inancına dayalı küfr psikolojisinin dayandığı temel argümanları temelinden sarsmayı hedefleyen bir strateji izlediği, genel kabul gören bir anlayış olarak zikredilmelidir. Edebi incelik ve tonlamaların üst düzeyde seyrettiği ilk Kur’ân vahiyleri, toplumsal algı ve ilgi alanlarının kuşattığı tüm katmanları içine alacak çerçevede, zihinleri, vereceği mesaja muhatap ve hazır hale getirdiği ilk planda izlenir. Ebedi yaşam düşüncesinin inkâr edilip hayatın bu dünya yaşamından ibaret görüldüğü temel cahiliye düşüncesinin yerine, ahiret hayatı fikrinin koordinatlarının genel anlamda verildiği bir ana temanın işlendiği vahiylerin ağırlıklı olarak yer aldığı Mekke döneminde, ahiret düşüncesi ve hesap endişesi mefhumu, inanan kesimin önüne hedef olarak konur. Direkt iman lafzının kullanılması yerine ahiret inancıyla alakalı *ittika*, *haşyet*, *hayf* ve *tasdik* unsurları aynı anlamı kuşatacak şekilde zikredilir. İman kardeşliği birlikteliğine dayalı kimlik algılamasının geliştirilmesine yönelik olarak, enfusi-ahlâkî-iktisadi ilke ve prensiplerin yoğunlukla işlenerek, kuru tasdike dayalı bir inanç söyleminin aksine,

²⁶¹ Hadid, 57/10.

²⁶² Yunus 10/90.

²⁶³ Bakara, 2/3.

²⁶⁴ Bakara, 2/55.

hayata dönük genel ilke ve esaslar vaz eden bir iman'ın hedeflendiği satır aralarında okunur. Buna bağlı olarak, Kur'ân'ın, zıt temel karakterlerin harita kodları konumundaki azgın, zalim, şımarık, cimri, müsrif, küstah, nankör ve sapkın nitelermeleri inkârcı şahsiyet için kullanılırken, mütekabilinde, iman'ı kuşanan bireylerin ahlâkî özellikleri bağlamında müteşekkir, mütevazı, çekingen, takvalı, dengeli, sabırlı, ahlâklı ve cömert kavramlarına vurgu yapılması ilginçtir. Çizilen söz konusu portrenin iman-küfür karşıtlığı paralelinde ele alındığı belirtilmelidir. Çünkü o günün koşullarında Mü'min-kâfir ayırımı net hatları ile belirgin değildi.

İman'ın en temel anlamı emniyet ve güvendir. İman, tüm İslâmi erdemlerin kendisinden neşet ettiği kaynaktır. İslâm, genel anlamda imandan oluşur. Kur'ân'da vaz edilen bütün olumlu ahlâkî değerleri bünyesinde barındıran merkezi kavram, iman'dır. Kur'ân'da araştırma konumuzun ana temasını oluşturan iman'ı sahipleneni, Mü'minleri tanımlayan isim formu Mü'min ile onun çoğul sigası olan Mü'minun adında iki süre vardır. Ahlâkî nitelikleri en kuşatıcı biçimde kapsayan kavramlar olan güven ve emniyet anlamındaki iman'ın, Müslümanlara isim olması, Allah'ın Kur'ân'ı temel gönderiş amacını daha iyi kavramaya yardım eder. Hayatın bütün katmanlarında kendisinden emniyet ve güven sudur etmeyen şahısların, kâmil manada dine müntesip olamayacaklarının ifâde edilmesi ile zahiren teslim oluş (Müslüman) ile bireyin bütün benliğiyle kendini dine vermesini (Mü'min) isim bazında ayırıştırması, İslâm'ın mahiyet ve anlamına dair ipuçları vermeye yeterdir. Kur'ân'da iman fiil halinde kullanımlarının büyük kısmında amel ile birlikte zikredilmesi, Allah'ın, spekülasyon halinde kalmış iman yerine, aksiyona dönüşmüş imanı esas aldığını gösterir.

Kur'ân'ın genel muhtevası içerisinde, iman'ın mahiyeti konusuyla ilgili ele alınan âyetlerde Allah, Mü'minleri, imanlarında tereddüte yer bırakmayarak, inandığı değerler doğrultusunda, samimiyetlerini ortaya koymaya yarayacak düzeyde, her türlü varlığıyla kendisini mücadeleye adayan, Kur'ân ve Sünnet'in inanılmasını emrettiği tüm konularda, onların hakemliğine içinde bir sıkıntı hissetmeden başvuran kişiler olarak tanımlar. Yine Mü'min'in her türlü sarsıntı ve ayağı kaydırıcı şeytani-enfüsi etmenin, sınır ve süre tanımsızın inanmaktan alıkoyacak şekilde saldırılarına karşı tetikte durarak, korku ve ümit arası bir duyguyla yaşaması gerektiği belirtilir. Allah'ın kendisine vaat ettiği mükâfâtlara nail olma ümidi ile her an ayağının doğru yoldan kayma ihtimal ve endişesini canlı tutan Mü'minler, hayatlarında tek otorite olarak Allah'ı kabul etmelidirler. İman'ın hayata dönük ilke ve esaslarının ikame edilmesini, yaşamalarının amacı kabul eden Mü'minler, iman'ın müntesiplerini ulaştırmayı hedeflediği mükâfâtları elde etmenin kolay olmadığı bilinciyle son nefese kadar çile ve ıstırap çekmeyi, mücadele etmeyi yegane felsefe edinirler.

Kur'ân, iman edip salih amel işleyenlerin yeryüzünün en hayırlı varlıkları olduğunu ifâde ederken inkârcıları ise yeryüzünün en aşağılık yaratıkları kategorisinde gösterir. Aynı şekilde korkuya dayalı, menfaate yönelik imanlardan bahsederek, bunların gerçek anlamda iman olmadığını açıklar. Bunun aksine Allah,

Mü'minin dünyada ahiret hesabı düşüncesiyle yaşaması gerektiğini, bu manada korkusunu tamamıyla bu alana hasretmesi lazım geldiğini bildirerek korkuyla imanı irtibatlı hale getirir. Kur'ân, ölümün yakaya yapıştığı ve üç boyutlu âlemle irtibatın kopma noktasına geldiği andaki tövbeyi geçersiz sayar. Dil ile “iman ettim” demeyi yeterli bulmayan Kur'ân, hakiki iman'ın ancak ilim sahipleri tarafından elde edilebileceğini ifâde ederek, inananları Allah'ın âyetleri ve ilim kaynakları üzerinde çalışma, tefekkür ve okumaya davet eder.

2.3.3. İMAN-GÜVEN İLİŞKİSİ

Etimolojisi itibariyle tasdike ilâveten imanda en önemli unsur, iman edilen şahıs ve ilkelere güven telkin edebilmektir. Gerek lugavî gerekse Kur'ân'da ele alınışı bağlamında, iman'ın öne çıkan en belirgin vasfı, güven telkin edebilmektir. Bizatihi anlamı itibariyle güven anlamına gelen iman ve güveni bütün benliğiyle kuşanan anlamında Mü'min, dini ve ahlâkî ölçülerde müntesiplerden yaşama dair bir takım ilke ve esasları vazeder. Ana hatları ile Kur'ân'ın bütün emir-yasaklarının arka planında, güveni kuşanan bir karakter inşa etmeyi amaçladığı görülür. İman sahiplerinin kuşanması gereken temel hususları yerine getirmeyen biri, ne dinî değer ve ilkelere ne de Mü'minlere, böyle bir güven veremez.²⁶⁵

Mü'min hem Allah'ın hem de insanın sıfatıdır. Allah'ın Mü'minliği güven verici, güven kaynağı olmayı, insanın Mü'minliği de Allah'a güvenmeyi ifâde eder. Ancak güven olayı bu boyutla kayıtlanamaz. Her iki kutuptaki Mü'min, (Allah ve insan), aynı zamanda hem güvenen, hem de güvenilen olmalıdır; iman, tam anlamıyla bu karşılıklı güvenin işleyişidir. Allah'a güvenin tam olması için, O'nu her şeyden fazla sevmek, O'nun emir ve hükümlerini de her şeye tercih etmek gerekir. Bunun içindir ki Kur'ân iman'ı, Allah'a sevgide iyice derinleşme olarak tanıtmıştır.²⁶⁶ Nitekim Kur'ân rıza (hoşnutluk) konusunda da bu karşılıklı işleyişi gündeme getirmiştir. Rızanın gerçekleşmesi için insan ve Allah aynı anda hem razı olan (râziye), hem de razı olunan (marziye) durumunda bulunmalıdır.²⁶⁷

Cenab-ı Allah'ın Mü'min olması, salih kullarına vaad ettiği mükâfâtı vermek suretiyle onları her türlü azap ve korkudan kurtarması, hatta dünyevî korku ve endişeleri kullarından bertaraf ederek onlara huzur ve sükûnet vermesi anlamlarına gelir.²⁶⁸ Bu anlamda “emn” mastarı iki yerde, biri “amene” kalıbıyla, diğeri de “el-Mü'min” kalıbıyla Allah'a isnad edilmektedir.²⁶⁹

²⁶⁵ Sülün, *a.g.e.*, s.100-102.

²⁶⁶ Bakara, 2/165.

²⁶⁷ Fecr, 89/ 27-25.

²⁶⁸ Veli Ulutürk, *Kur'an Allah'ı Nasıl Tanıttıyor?*, İzmir, 1996, s.140-141.

²⁶⁹ Kureyş, 106/4; Haşr, 59/23.

Kur'ân, insanlığa rehber olarak gönderilen kutlu elçilerin en önemli sıfatlarının emniyet (güven) olduğunu ifade ediyor.²⁷⁰ Aynı zamanda, peygamberlere vahyi ulaştıran gök habercisi Cebrail'in de emin olduğunu belirtiyor.²⁷¹ Yine Kur'ân, insanın büyük sorumluluğundan bahsederken onu emâneti yüklenen varlık olarak tanıtıyor. Emânet de imanla aynı kökten gelen ve güvene tevdi edilmiş şey anlamı taşıyan bir kelimedir.²⁷² İman sahibine Mü'min denir ki, bir anlamı da emânet taşıyan kişi demektir. Allah'a teslim olup O'nun yeryüzünde ilâhî mesajının sahiplenilen anlamındaki kimseye Mü'min denmesinin, İslâm ilâhîyatında güven ögesinin ne kadar mühim olduğunu göstermektedir.

İman, uhrevî azaba karşı belli ölçüde emniyet telkin etmesinin yanında, sahibine, gerek imansızlardan gerekse Mü'minlerden gelebilecek dünyevî tehlikelere karşı da güvence vermektedir. Bu anlamda iman eylemi, iman eden kişiyle Mü'min toplumun emânlaşması anlamına gelmektedir. Bu emânlaşmanın birinci boyutunu teşkil eder. Emânlaşmanın ikinci boyutunda ise iman eden kişinin topluma verdiği bir *emân* söz konusudur. Bilindiği gibi bütün dinler gibi İslâm'ın gönderiliş gayesi de "akıl, can, mal, namus ve nesli emniyet altına almak"tır. Kişi bu kutsal değerleri koruma altına alan bir dine iman ve intisap etmekle topluma söz konusu değerleri kendisinin de koruyacağı garantisi vermiş olmaktadır. Vahiy döneminde, iman ederek yeni dine giren biri, öncelikle imansızlardan gelebilecek tehlikelere karşı kendini güvence altına almaktadır.²⁷³

Özellikle, büyük bir asayişsizliğin hüküm sürdüğü, yağma ve esaretin olağan, hatta şeref telâkkî edildiği o günün şartları düşünülecek olursa,²⁷⁴ iman eden kişi, bu yeni siyâsî-dinî yapıya dâhil olmakla, söz konusu tehlikelere karşı bir sığınak bulmuş olmaktadır. Çünkü tehlikelerden kurtulmak, ancak ya bir kabîleye mensup olmakla ya da güçlü birinden emân almakla mümkündür. İşte İslâm, garantinin kaynağı olarak, kabile mensubiyetinden çok, aynı din çatısı altında bulunma olgusunu kabul etmek suretiyle bu yapıyı değiştirmiştir; artık o veya bu kabîleye mensup olmak değil, o dine veya bu dine mensup olmak vardır. Gerçekten, kâfirler de, İslâm'ın kendi müntesiplerine verdiği bu garantiye karşılık verircesine, kabileciliği bir kenara bırakarak bir din çatısı altında İslâm'a karşı tek vücut halde hareket etmeye başlamışlardır.²⁷⁵

Yalnız, ilk Mü'minlerin imanlarının ne anlama geldiğini izah sadedinde, kelimenin gerçek ve tek anlamı olarak, iman bu özelliğinin lanse edilmesi²⁷⁶ ile ilgili âyetlerin de hep bu perspektiften yorumlanması doğru değildir. Esasen, daha

²⁷⁰ A'râf, 7/68; Şuarâ, 26/107.

²⁷¹ Şuarâ, 26/193.

²⁷² Ahzâb, 33/72.

²⁷³ Sülün, a.g.e., s. 83.

²⁷⁴ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı), Birleşik Yayı., İstanbul, 1998, s. 24; krş. Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke'de*, (Çev. M.Rami Ayas, Azmi Yüksel), A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1986, s. 27-29, 80.

²⁷⁵ Sülün, a.g.e., s. 83-84.

²⁷⁶ M. 'Abdür-raûf, a.g.m., s. 98; Esed, *Kur'an Mesajı*, II, s. 70-71.

ziyade, ilk devir Mü'minleri açısından doğru değildir. Çünkü yeni dini ilk kabul edenlerin bilhassa fakir olanları, iman etmekle kendilerini garantiye almak şöyle dursun, büyük tehlikelerin kucağına atmış olmakta idiler.

Yeni dine giren biri, kendini imansızlara karşı koruduğu gibi Mü'minlerle de kardeş olmakta; namusunu, can ve malını onlardan gelebilecek tehlikelere karşı emniyet altına almaktadır. Bu yeni yapının lideri ve onun tabileri tarafından kendisine zımnî bir emân verilmektedir. Bu anlamı gâyet güzel yansıtan bir âyette şöyle buyrulur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ
عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا “Ey iman edenler Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman, iyice araştırın; size selâm verene dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek ‘sen Mü'min değilsin!’ demeyin.”²⁷⁷

“Mü'mini “komşusunun, şerrinden emin olduğu”²⁷⁸ insanların, malları ve canları hususunda kendilerini şerrinden emin hissettikleri²⁷⁹ kimse olarak tanımlayan hadisler, iman bu yapısını vurgulamaktadır. Nitekim kişi had gerektiren bir günah irtikâb ettiğinde söz konusu emân dünyevî açıdan kaldırılmaktadır. Çünkü bizzat kendisi, ya birini öldürmek, ya hırsızlık etmek ya da zina etmek suretiyle, topluma vermiş olduğu emânı hiçe saymış; toplumsal yapıyı zedeleyecek bir fesada sebebiyet vermiştir.²⁸⁰

İman, en kısa tanımıyla bir emânlaşma eylemidir. İmanda en önemli unsur, iman edilen şahıs ve ilkelere güven telkin edebilmektir. Bu anlamda çift boyutlu bir güven söz konusudur. Mü'min tasdik ve davranışlarıyla Allah'a ve Peygamberine iman ederken Allah ve Resûlü de onu her türlü korkudan emin kılmaktadır. Emn, Kur'ân'da ve İslâm'da çok önemli bir yere sahiptir. Mü'min hem inanan kimsenin ismidir hem de imanın kaynağı Allah'ın sıfatıdır. Bunun yanında mahiyeti muğlak olan ama bazı yorumlarda vahiy diye tefsir edilen emânet,²⁸¹ yeryüzüne indirilmiş ve insan onun temsilcisi olmuştur. Vahiy taşıyan Cebrail (a.s)'in bir adı da emin olarak Kur'ân'da geçmektedir.²⁸² Peygamberlerde bulunması gereken ilk sıfat olarak emniyetin buyurulması²⁸³ kavramın önemini açıklamaktadır.

Mü'minin imanıyla sağladığı emân çift boyutludur. İman eylemiyle beraber topluma güven telkin ederken onlardan kendisine gelebilecek tehlikeler karşısında da kendini emniyete almaktadır. Diğer yandan toplumsal açıdan korunması gereken

²⁷⁷ Nisâ, 4/94.

²⁷⁸ Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 209/827), *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, 1992, Kıyâmet, 60.

²⁷⁹ Tirmizî, İman, 12; Ebu Abdîrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Bahr en-Nesai (ö. 303/915), *Sünen (el-Mücteba)*, İstanbul, 1992, İman, 8; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce (ö. 273/886), *Sünen*, (Neşr. M. Fuad Abdülbaki), Kahire, 1952, Fiten, 2; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 145, 206, 215, 379; V, 224; VI, 21-22.

²⁸⁰ Sülün, a.g.e., s. 85.

²⁸¹ Güneş, *Kur'an Kıssaları*, s. 16.

²⁸² Tekvir, 81/21.

²⁸³ Şuara, 26/107.

temel değerleri muhafaza altına aldığı gibi ondan sadır olabilecek davranış konusunda güven telkin etmektedir. İlk vahiylerden itibaren vaz edilen iman formlarının ifâde ettiği anlamla sonraki vahiylerin anlamsal dokusu, vahiylerin nazil olduğu atmosfer açısından farklılık arz etmektedir. İslâm'ın hâkim olmadığı ve her türlü tasallut ve saldırı ihtimalinin söz konusu olduğu dönemde şemsiyesi altına girilen iman himaye anlamını da içerirken son dönem vahiylerinde son vücut bulmuş şekli olan iman konumunu almıştır.

2.3.5. İMAN'IN YAKIN ANLAMLILARI

2.3.5.1. İSLÂM

İslâm kelimesinin aslî manası, *teberru'*, yahut *berâet'*²⁸⁴ yani, sorumluluktan kurtulmak ve onu tümü ile bir başkasına devretmektir. Nitekim وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “*Rahmân'ın has kulları, yeryüzünde tevazu ve vekar içinde yürürler ve ne zaman kötü niyetli, dar kafalı kimseler (cahil) kendilerine laf atacak olsa, (sadece) selâm! derler.*” ifâdesindeki selâm, bildiğimiz selâmlama (tahiyeye) anlamında olmayıp, “bizim sizinle hiçbir işimiz yok; aramızda ne bir hayır ne de bir şer vesilesi bulunmaktadır” manasındadır. Bir şey birine tamamen devredildiği (tahsis edildiği) zaman, “*sellemtü*” denir. İslâm'ın hemzesi duhul anlamında olup kelime, ‘silm’e girmek demektir. Silm ise, zahirî ve batınî afetlerden uzak bulunmak ya da barış anlamındadır.²⁸⁵

Müslüman'a bu adın verilmesinin sebebi şudur: O her şeyden kurtulmuş (tebarraa) ve tamamı ile Allah'a kendini teslim etmiş (İslâm'a girmiş), aklını ve kalbini Allah'ın iradesine bırakmıştır.²⁸⁶ Bu terimlerin büyük ehemmiyeti şu malum hakikatten bellidir: İslâm bu dinin bizzat adıdır; Müslim, Müslüman ise Muhammed (a.s.v) tarafından kurulmuş olan dini cemiyetin bir ferdidir. Nitekim İslâm toplumunun bir üyesi haline gelmek için, kelime-i şehadet getirmek suretiyle bir teslimiyet gösterilmesi gerekmektedir.²⁸⁷ Öyle ki İslâm, Hz. Muhammed'in dininin özel adı olmuştur. Bu anlamda, Kur'ân, إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ “*hiç şüpheleniz olmasın ki Allah katında din İslâm'dır*” buyururken, Peygamber de ‘Rab olarak Allah’ı; din

²⁸⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, "s.l.m." md.; En'âm, 6/342.

²⁸⁵ İsfahani, *Müfredat*, I, s. 598-602.

²⁸⁶ İbn Hazm, *Fisal*, IV, s. 225–227'den naklen İzutsu, *İman Kavramı*, s. 87–89; İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 104.

²⁸⁷ Şu âyetlerde zikredilen teslimiyet bu anlamdadır: Âl-i 'İmran, 3/20 فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنْ ثَبَعَ وَفَلِّ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنِينَ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا (: *Şayet sizinle tartışmaya girecek olurlarsa, de ki: 'Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslim ettim. (Ehl-i Kitaba ve ümmilere sor: 'Siz de teslim oldunuz mu?' Eğer teslim olmuşlarsa, doğru yolu bulmuşlar demektir.)*; Fetih, 48/16 يَمْشُونَ عَلَيْكَ (: *Onlarla (Allah'a) teslim oluncaya dek vuruşacaksınız!*); Hucurât, 49/17: أَنُؤْمِنُ بِمَا كُنْتُمْ تُبْغُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ فَاسْلِمُوا فَإِنْ أَسْلَمْتُمْ فَلَا تَمْنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (*Onlar İslam'a girmiş olmalarını mi senin başına kakıyorlar?! De ki: İslam'a girişinizi benim başıma kakmayın! Doğru kimselerseniz bilin ki, asıl Allah sizi imana erdirecek olursa (veya "erdirmiş" bulunuyorsa) bunu başınıza kakma hakkına sahiptir*). Ayrıca bkz. Mâide, 5/44; En'âm, 6/14, 71; Nahl, 16/81; Hacc, 22/34; Neml, 27/44; Zümer, 39/54; Mü'min, 40/66; Cin, 72/14.

olarak da İslâm'ı benimseyenler imanın tadına varmışlardır' der.²⁸⁸ Istilâhta ise Hz. Peygamber'i kabul etmek suretiyle kelime-i şehadet getirerek dince gerekli şeyleri yapıp kötü görülmüş şeyleri de terk ederek Allah'a boyun eğmektir.²⁸⁹

İslâm din'den başka birşey değildir.²⁹⁰ Din ise "Tevazu ile teslimiyet" manasındaki dâne fiilinin yalın halidir. Allah'ın hoşnut olduğu ve Resûllerine gönderdiği İslâm dini yalnız Allah'a tam bir teslimiyet'ten başka bir şey değildir. Böylelikle, kökü insan kalbindedir ve mahiyeti Allah'a teslimiyet ile yalnızca O'na kulluk etmektir.²⁹¹

Kelimenin kök anlamından yola çıkarak bir kısım alim, İslâm'ın kök kavramı olan eslama'nın, kılıç korkusu ile teslim olma ya da İslâm'a resmi bir girişi sembolize ettiğini ifâde etmişlerdir.²⁹² İslâm itikad sistemi içerisinde, bir kısım alime göre imanın üstün bir çeşidi olan İslâm, kişinin kendisini Tanrısal iradeye teslim etmesi demektir. İslâm, Allah katında çok üstün bir dini değer taşır.²⁹³ Aynı zamanda Kur'an'a göre İslâm, dini skandalları temizleme, tevhit inancını saf haliyle yeniden kurma hareketidir.²⁹⁴

Cin suresinde, İslâm'ı kabul eden Müslüman, 'doğru yoldan ayrılan' manasındaki الْقَاسِطُ /kasit ile zıt manada kullanılmakta ve İslâm'ın izlenecek tek doğru yol olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁹⁵ Aynı zamanda bu âyetle İslâm, bulunduğu konum itibarıyla iman ile özdeşleştiriliyor:

وَأَنَا مِمَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِمَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا
*"Ama içimizde kendilerini Allah'a teslim edenler bulun[duğu doğrudur], tıpkı kendilerini zulme kaptıranlar bulunduğu gibi. Kendilerini Allah'a teslim edenler doğru ile eğriyi ayırd etme bilincine ulaşanlardır; ama kendilerini zulme kaptıranlar yalnızca cehennem [ateşi] için yakıt oldular!"*²⁹⁶

Buradaki teslimiyet insanın bütün varlığını Allah'a ve sadece Allah'a teslim etmesi demek olduğu için şirk karşısında uzlaşmacı tavır takınması halinde bir Müslüman kendisi ile açıktan açığa çelişkiye düşecektir. Bu manada Müslüman, Müşrik'in tam karşıtıdır. Fıtraten insanın Allah ile yaptığı misakta verdiği söze bağlı

²⁸⁸ Buhâri, 'İman, 29, Mevâkîf, II; Müslim, İman, 56, Salât, 13; Tirmizî, İman, 10.

²⁸⁹ Hz. Peygamber'in kendisine İslâm'ın ne olduğunu soran Cibrail Aleyhisselâm'a verdiği cevap da buna delildir: "İslâm: Allah'a, hiçbir şeyi ortak koşmadan kulluk etmek, dosdoğru namaz kılmak, farz kılınmış zekâtı ödemek, Ramazan'da oruç tutmaktır" (Buhâri, İman, 37; Müslim, İman, 5).

²⁹⁰ Bu öneri Kur'an'a dayalıdır, إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ, "Hiç şüphe yok ki Allah nezdinde din İslâm'dır." (Âl-i İmran, 3/19). وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ. "İslâm'dan başka herhangi birşeyi din edinenlerden o kabul edilmeyecek, ve o Ahiret'te kaybedenlerden olacaktır!". (Âl-i İmran, 3/85). "Yüzünü (tüm varlığını) Allah'a teslim etmiş(eslame, İslâm'a tekabül eden fiil hali) olandan din'ce daha hayırlı olan kimdir?" (Nisâ, 4/125), vd.

²⁹¹ İbn Teymieye, İman, s. 221.

²⁹² İzutsu, a.g.e., s.100.

²⁹³ İzutsu, , Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 60–61.

²⁹⁴ İzutsu, a.g.e., s. 89.

²⁹⁵ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 253.

²⁹⁶ Cin, 72/14–15.

kalmasına da kinaye yoluyla imada bulunan bu ibare, İslâm hakkında tanımlayıcı bir ifâdede bulunuyor.

“De ki: “Ben, Allah’a teslim olanların öncüsü olmakla emrolundum”.²⁹⁷

İslâm öz manası itibarıyla dini yalnızca Allah’a has kılmanın, O’nun dışında hiç bir emir ve yasak mercii tanımayarak Allah’a bağlanmanın adıdır. Dini yalnızca Allah’a has kılma anlamında مخلص ‘muhlis’ kelimesi ile İslâm arasında çok sıkı bir bağ olduğu vurgulanmaktadır.

“De ki [ey Muhammed]: “İçten bir inançla Allah’a bağlanarak yalnız O’na kulluk etmekle emrolundum; ve Allah’a teslim olanların öncüsü olmakla”.²⁹⁸

Normal şartlarda iman ve İslâm’ı kuşanan anlamında Mü’min ve Müslüman, cehennem azabından kendisini korumak için ilâhî hidâyeti seçen insan demektir. Teknik tabirle her iki kelime de aynı delâlete sahiptir. Her biri farklı noktalardan aynı şeyi gösterir. Bir kimse Müslim ve Mü’min kavramlarıyla aynı inanç durumunu paylaşmaktadır. Burada iki kelime, aynı şahsın farklı cephelerini göstermektedir.²⁹⁹ Bu açıdan anlam ve belirlenen hedef bağlamında aralarında bir ayırım teşkil edilmez. Daha alt düzeydeki nüansları kelimeler alimlerini meşgul etmiştir.

Bazı alimlere göre tüm zahiri söz ve davranışlar “İslâm” adı ile anılırlar. Kullanılış yerine göre bu söz ve davranışlar bazen iman kapsamına alınır, bazen alınmaz.³⁰⁰ Özellikle İslâm’ın beş direğinin ortaya atılması iman’ın, İslâm’ın öğeleri arasında sayılmasına yol açtı. Genelde ehl-i sünnet’in genel görüşü budur. Bu durumu Bakillani’nin sözü çok iyi anlatmaktadır: “İslâm iradeyi terk, inkiyad ve teslim olma demektir. Kişinin Rabbine teslim olduğu ve emrine itaat ettiği her eylem İslâm’dır. İman ise İslâm’ın yalnızca temel öğelerinden biridir. Bu yüzden bütün iman İslâm’dır, ancak bütün İslâm iman değildir.”³⁰¹ Bu durumda her Müslüman

²⁹⁷ En’am, 6/14.

²⁹⁸ Zümer, 39/11–12.

²⁹⁹ “[Şunu bil ki, gerçek] Mü’minler, yalnızca, Allah’a ve Elçisi’ne iman edenler ve (bu konuda) bütün şüphelerden uzak duranlardır; ve Allah yolunda bütün malları ve canları ile cihad edenlerdir: işte onlardır sözlerinde duranlar!” Kur’anın tanımına göre Mü’min o kimsedir ki Allah’a ve O’nun peygamberine kuşkusuz inanır. Allah’ın rızasını kazanmak için malını ve canını vermekten kaçınmaz.

Müslim de o kimsedir ki bütün varlığını, ruhunu ve bedenini Allah’a, yalnız Allah’a teslim eder. إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْتَ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ “Rabbi o’na “Bana teslim ol!” dediğinde; “[Sana], bütün âlemlerin Rabbine teslim oldum!” diye cevap verdi.” (Bakara, 2/131); رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ “Ey Rabbimiz, bizi Sana teslim olanlardan kıl ve bizim soyumuzdan Sana teslim olacak bir topluluk çıkar, bize ibadet yollarını göster ve tevbemizi kabul et: şüphesiz yalnız Sensin tevbeleri kabul eden, rahmet dağıtan!” (Bakara, 2/128).

³⁰⁰ İbn Teymiye, İman Üzerine, s.153.

³⁰¹ Bakillani, Kitab el-‘Temhid, (Yayımcı: Richard Mc Carthy), Beyrut, 1957, s. 347’den naklen İzutsu, İman Kavramı, s. 79–80.

Mü'mindir ama her Mü'min, temel İslâmi fiilleri yerine getirmemesi halinde Müslüman değildir. Bu durum, iman kavramını İslâm'ın bir üst düzeyi olarak gören İbn Teymiye'ye göre saçma bir fikirdir.³⁰²

İslâm itikad düşüncesinde iman ve İslâm kavramları arasındaki ilişkiyi anlatan üçüncü bir görüş daha vardır. Buna göre iman ve İslâm lisanen farklılık taşıyalar da öz itibariyle aralarında anlam açısından bir fark yoktur. Maturidi ve Nesefi'nin "iman ve İslâm birdir"³⁰³ şeklindeki kısa ifâdesi bunu anlatır. Zira iman'ın semântik yapısında önemli bir teslimiyet, itaat manasındaki 'izan' yahut yenilme ögesi barındırır. Buna göre "iman etmiş" olan, zımnen ilâhî emirlere teslim olmuştur.³⁰⁴

İbn Teymiye, iman ve İslâm kavramları arasındaki farklılık görüşünü temellendirmek için kendi üslûbu gereği şu semântik tahlili yapar. Her hangi bir kelimenin tek başına kullanıldığı anlamı ile yakın ya da zıt anlamlı bir kelime ile birlikte kullanıldığı zamanki anlamı birbirinden farklı olur. Tek başına kullanıldığı zaman yakın anlamlı her iki kelimenin anlamlarını tek başına kapsamına aldığı halde yakın anlamdaşı ile birlikte kullanılınca sadece kendi anlamını ifâde eder. Meselâ "fakir" ve "miskin" kelimelerini ele alalım. Bu kelimelerden biri tek başına kullanılınca kendi öz anlamı ile birlikte ötekini anlamını da kapsamına alır. Fakat her iki kelime yan yana kullanıldığı takdirde her birinin anlamı, sadece kendi kavramsal içeriği (muhtevası) ile sınırlı kalır.³⁰⁵

Ona göre, bedenen işlenen görünür söz ve eylemler, batını eylemlerin sonucu ve gerekleri olduklarına göre bir yerde sadece "iman" terimi kullanılınca iman ve İslâm anlamlarını kapsamına alması gerekir. Bu manada iman, İslâm kavramının bir üst derecesini oluşturur.³⁰⁶

Eğer "iman" kelimesi ile "İslâm" kelimesi yan yana kullanılırsa o zaman İslâm kavramının muhtevası, "iman" kelimesinden ayrılmış olur. İslâm zahirdeki amellere verilen ad olurken iman sadece kalple ilişkili olur. Bununla birlikte İslâm, iman'ın gereği olmuş olur.³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde kaydettiği aşağıdaki hadis bu görüşün delili durumundadır: 'İslâm bir dış meseledir, iman ise kalptedir.'³⁰⁸ Buna göre İslâm, imanı izleyen zarurî ve kaçınılmaz tezahürleri alarak anlaşılmalıdır.³⁰⁹

³⁰² İzutsu, *İman Kavramı*, s. 79–80.

³⁰³ "el-İman ve'l-İslam vahid" Necmeddin en-Nesefi, *el-Akaid el-Nesefiye*, Taftazani'nin şerhi ile, Kahire, 2 b., 1939.

³⁰⁴ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 86.

³⁰⁵ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 153.

³⁰⁶ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 153.

³⁰⁷ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 158.

³⁰⁸ Wensinck, *İslam İtikadı*, adlı eserinde nakleder. (s. 23) İbn Teymiye, s.10'dan naklen İzutsu, *İman Kavramı*, s.78.

³⁰⁹ İbn Teymiye, *İman*, s. 221–222

İman ve İslâm kavramlarının farklı manalar taşıdıklarına kanaat getiren alimler delil olarak bir çok âyeti gösterdikleri gibi Ahzab Suresi 35. âyetinde zikredilen *وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ* “Müslüman erkek ve kadınlar ile Mü’min erkek ve kadınlar...”³¹⁰ ifadesini de kaynak gösterirler.

Üzerinde daha çok durulan Hucurat Suresi 14. âyetinin nüzul sebebi olarak şu olay naklediliyor. Bu âyet Esedoğulları kabilesinden bir grubun, kuraklık senesi Medine’ye gelerek kelime-i şehâdeti söylemeleri, buna karşılık da Resûlullah’tan maddî yardım istemeleri neticesinde nazil olmuş³¹¹ ve elçisine Yüce Allah şunları vahyetmiştir:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ “Bedevîler, “Biz imana erdik” derler. De ki [onlara, ey Muhammed]: “Siz [daha] imana ermediniz: ‘Biz [zahiren] teslim olduk’ demeniz daha doğrudur; çünkü [gerçek] inanç henüz kalplerinize girmiş değil”. Ama Allah’a ve Elçisi’ne [gerçekten] kulak vererseniz O, hiçbir işinizin boşa gitmesine izin vermez: çünkü şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, bir rahmet kaynağıdır. [Şunu bil ki, gerçek] Mü’minler, yalnızca, Allah’a ve Elçisi’ne iman edenler ve (bu konuda) bütün şüphelerden uzak duranlardır; ve Allah yolunda bütün malları ve canları ile cihad edenlerdir: işte onlardır sözlerinde duranlar!”³¹²

Bu âyette çöl Araplarının karakterine atfen, İslâm olgusu, iman fiilinden kesin olarak ayırt edilmektedir. “İslâm, imana doğru atılmış bir ilk adımdır. Henüz imanın kalbe yerleşmediği hazırlayıcı bir safhadır.”³¹³ Böylece bütün ‘Mü’minler’ doğal ‘müslimdirler’ fakat bunun tersi her zaman doğru değildir. Aynı şekilde Mü’min olmayı Müslüman olmanın üstünde bir değer olarak göstermektedir.³¹⁴ Bir başka açıdan bu âyete göre Müslim, İslâm Devleti’nin hakimiyetini kabul ettiği, onun hükmüne siyasal anlamda teslim olduğu halde henüz iman kalplerine inmemiş, iç iktidarını değiştirmemiş kimselere verilen isimdir.³¹⁵ Aynı âyetin devamı ile beraber ele aldığımız 15. âyette vurgulanan İslâm fiillerinin vurgulanması ve bunlara devam edilmesi halinde gerçek manada iman’ın kalbe dâhil olacağının ya da imana erişileceğinin belirtilmesi bu görüşü destekler mahiyetteki yorumlardan biri olarak gösteriliyor.

Bununla beraber âyette sözü edilen teslim olmanın dini anlamından öte, resmen inanış bildirisinde kullanılan ‘teslim oldum’ formülüne atıf olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Görünüşe göre anlatılmak istenen sadece bir kimsenin Müslüman camiasına katılmasının, onda kelimenin gerçek anlamında iman olduğunu garanti etmediğidir. Çağdaş dilbilim terminolojisi içinde, resmen teslim olma lafzını

³¹⁰ Ahzab, 33/35.

³¹¹ Ali b. Ahmed Vâhidî, *Esbabu Nüzûlü'l-Kur’ân*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, trs., s. 419.

³¹² Hucurât, 49/14, 15.

³¹³ İzutsu, *Kur’anda Allah ve İnsan*, s. 50.

³¹⁴ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 252.

³¹⁵ İslamoğlu, *İman*, s. 31

kullanması, konuşmacıyı bağlayan bir tip konuşma olduğu akılda tutulmalıdır. Yani, ‘eslantü’ diye beyanda bulunmak sureti ile şahıs kendini gelecekte belli bir şekilde davranışta bulunmaya icbar etmekte yahut da belli bir tavır ya da niyet sahibi olduğunu anlatmaktadır. Ama ‘eslantü’ ifâdesi gayri samimi da olabilir.

Tabii bu, kişinin nefsini içten ve bütünü ile Allah’a teslim eylemi olarak İslâm’ın yüksek dini değerinden hiçbir şekilde bir şey eksiltmez. Ünlü muhaddis Buhari’inin Sahihi’nde resmi ve dini anlamda İslâm lafızlarını kullanmaya yönelik bab başlığı açması, konunun temelini destekleyici mahiyette makul bir girişimdir. İslâm’ın saiki tamamıyla dinsel olmayan şekli ve sathi, Müslümanların egemenliği altında güvende olma endişesiyle atılmış bir adımdır. Al-i İmran suresinin 19. âyeti İslâm’ın bu ikinci türüne atıftır.³¹⁶ *إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ* “Şüphesiz, Allah nezdinde din İslâm’dır.”³¹⁷

Bu anlamda, İslâm, bu dinin iman’dan daha az önemli olmayan bir ögesidir. Çünkü adının bile ifâde ettiği gibi, İslâm, tevazu, tahammül (sabır), itikad (güven), yardımlaşma (her şeyi kendinden bekleme) vs. gibi fikirler üzerine bina edilmiştir.³¹⁸

O günün sosyal, ekonomik ve güvenlik şartlarında sosyal bir nizam olarak İslâm’a bağlı yaşayanlar sistemin insanlar arası plandaki tüm nimetlerinden yararlanmada hiçbir haksızlığa uğratılmazlar. Ancak bu onların ilâhî emâneti taşıyan Allah’ın aynası insanlar olduğunu ispatlamaz.³¹⁹

İmân ile İslâm’ın aynı şey olduğunu savunanlar şu âyetleri delil getirirler: *وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ* “Mûsâ dedi ki: ‘Ey kavmim, eğer Allah’a inandıysanız, gerçekten (O’na) teslim olan insanlar iseniz O’na dayanın.’”³²⁰

*...Sen, ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin ve onlar derhal Müslüman olurlar.”*³²¹

Yukarıdaki âyetlerde aynı grup insanlardan bazen Mü’min bazen de Müslim diye bahsedilmekte, iman ile İslâmın farklı şeyler olmadıkları ortaya konulmaktadır.

“Orada فَأُخْرِجْنَا مِنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ” Orada Mü’minlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada Müslümanlardan bir ev (halkın)dan başka kimseyi bulmadık.”³²²

³¹⁶ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 252; İbn Hazm, *Fisal*, IV, s. 225–227’den naklen İzutsu, *İman Kavramı*, s. 87–89.

³¹⁷ el-Kirmani, *Şerhu Sahih el-Buhari*, Kahire, 1939, s. 128.

³¹⁸ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 252.

³¹⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1995, s. 233–249.

³²⁰ Yûnus, 10/84.

³²¹ Neml, 27/81.

³²² Zâriyât, 51/35, 36.

Bu âyetin bahsettiği kıssada, Hz. Lut'un (a.s) eşi, şehirde kalan ailelerden birine mensuptu. O şehirden çıkarılıp kurtulanlar arasında değildi. Çünkü o görünüşte kocasının dinine bağlı olup tarafında yer alır gibi davranıyor idi ise de, aslında kabilesinin yanında ve onların dinine bağlı idi. Bu yüzden eve gelen misafirleri kabilesine haber vererek kocasına ihanet etmişti.³²³ Bu yüzden kendisinden zahir teslim olmasına karşın, gönülden bir teslimiyet göstermediği için teslim olmuş diye bahsedilmektedir.

Lut (a.s)'ın hanımı, o şehirde bulunan Müslüman bir aile olan Hz. Lut'un ailesine mensup olduğu için Cenab-ı Allah (c.c) onun hakkında 'zaten orada Müslümanlardan bir ev halkından başka kimseyi bulamadık' buyurmuştur. Yani Kur'ân-ı Kerim, 'şehirden çıkarmaktan' bahsederken 'Mü'min'liği dile getirerek bize hikmetli üslûbunun bir örneğini vermektedir.³²⁴

Bazıları bu âyete göre 'Mü'min' ile 'Müslüman' terimlerinin aynı anlama geldiklerini ve buna göre bu âyet arasında sıkı bir anlam benzerliği vardır. Çünkü Cenab-ı Allah (c.c) ikinci âyette 'orada bulunan Mü'minleri çıkardığını, fakat orada bir tek ev halkından başka hiçbir Müslüman'a rastlamadığını' bildirmektedir.

İzutsu, İslâm ilâhîyatçısı İbn Hazm'ın konuyla ilgili görüşlerini *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı* adlı eserinde serdederken şu ifâdeleri nakleder: İbn Hazm İslâm'da iman ve İslâm'ın temelde özdeşliği tezini savunan büyük düşünürlerden biri olarak ön plana çıkar. Yalnız o görüşlerini bizim gördüğümüz türden hayli değişik bir metotla ifâde eder. Düşüncesi, her zaman olduğu gibi, kendisine has linguistik yahut semântik teoriye dayalıdır. Ona göre bu mesele şu şekilde tahlil edilmelidir: Her Arapça kelimenin bilinen, standart manası vardır. Ancak Allah, Kendi Arapça vahyinde bunların bazılarını sadece Kendisi tarafından tanımlanan özel, standart dışı manalara naklederek kullanmıştır. Başka türlü söyleyecek olursak, vahiy'de kullanılan Arapça kelimelerin bazıları tanımı Allah'ça yapılan teknik bir manaya kavuşmuşlardır. Bu ilkeyi iman ve İslâm'a tatbik ederek İbn Hazm, iki kelimenin, sıradan ve normal Arapça kelimeler olarak hayli farklı şeyler demek olduğunu, ama bu sözcüklerin, Allah tarafından tesis olunan teknik terminolojide tamamıyla aynı manaya geldiklerini söylemektedir.³²⁵

İbn Hazm ile aynı görüş sahiplerine göre, Allah tarafından kabul edilen İslâm, iman temeline dayanır, ondan ayrı düşünülemez; fakat iç âlemi itibariyle değil de zahiren teslimiyet gösterildiği takdirde batını anlamda ne Müslim ve ne Mü'min olunamaz. Cenab-ı Allah (c.c), وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ, 'kim İslâm'dan başka bir din ararsa (bulacağı din Allah tarafından) asla kabul edilmez',³²⁶ buyuruyor.

³²³ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 37-38.

³²⁴ İbn Teymiye, *İman*, s. 37.

³²⁵ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 84

³²⁶ Âl-i İmran, 3/85.

Yani her Müslim, aynı zamanda Mü'min'dir. İslâm'a ters düşen, ona yabancı kalan şey Allah katında makbul değildir. Buna göre iman'ın İslâm'dan bir parça olması, onun kapsamına girmesi gerekir. O zaman her Mü'min, Müslim olduğu gibi her Müslim'de, eğer iç âlemi itibariyle Müslim ise, aynı zamanda Mü'min'dir.

Bu tahlil yöntemine göre, iman kelimesinin Arapça'daki asıl anlamı tasdik'tir. Fakat Allah vahyinde onu o şekilde kullanmıştır ki, tüm itaat fiilleri ile itaatsizlikten kaçış eylemlerinin adı şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. İman ve İslâm kavramları arasındaki anlam ilişkisi güçlüğünün üstesinden gelmenin en kolay yolu bunların kavram -yahut bir lisan mes'elesi- olarak farklı şeyler olduğunu, fakat pratikte aynı şeye geldiklerini söylemektir. Yani, bunlar tamamıyla aynı şey değildir, ama birbirlerinden öyle ayrılmazdırlar, yani öylesine katı bir birlik oluştururlar ki biri diğeri olmadan var olamaz.³²⁷

Mü'min ile müslimin nerede ayrılıp nerede birleştiği hususunu tam olarak kavrayabilmek için şunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir: İslâm Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu tüm hususlara karşı zahirî bir boyun eğiş ve uysallığın bulunması demektir. Şayet bu zahirî itaatla birlikte kalbî inanç ve tasdik de varsa, buna iman denir. Fakat İslâm'ı görünüşte kabul ederek başına gelmesini istemediği bir şeyi bertaraf etmek amacıyla teslimiyet gösterisinde bulunup da dışı tasdik etmiş olduğu halde içi tasdik etmemiş bulunanlar işte Allah Teâlâ'nın: "*Teslim olduk*" demelerini istediği bedeviler bunlardır. İmanın kalplerine henüz nüfuz edemediği, zahiren teslim olanları anlatan âyetin anlamı budur. Çünkü iman öyle bir olgudur ki ona sahip olan birinin kesin tasdik etmiş (sıddîk) olması gerekir.³²⁸

Sonuç itibariyle, sözlükte İslâm, beraat, kurtuluş ve teslim olma anlamlarına gelir. Dini anlamda ise Allah'ı Rab, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak kabul edip, kelime-i şهادet getirmek suretiyle İslâm'ın emir ve yasaklarına teslim olmak demektir. Kur'an'da İslâm kelimesi çoğunlukla imanla özdeşleştirilmiş biçimde kullanıldığı gibi, iman ile ayrı manaya gelecek şekilde de kullanılmıştır. İslâm uleması arasında iman ve İslâm kavramlarının analizi konusunda ihtilaflar doğmuştur. Genellikle bu konuda üç farklı görüş ön plana çıkmıştır: Eşanlımlı, karşıt anlamlı ve girift.³²⁹ Her üç kullanım tarzı da mecazî anlamda kullanılmışlardır. İki

³²⁷ İzutsu, *a.g.e.*, s. 84

³²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "s.l.m." md., VI, 345; Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul, 2001, s. 14-15.

³²⁹ Mütera'dif ve mütevârid olarak: Zâriyât, 51/35-36. âyetlerde tek bir ev bulunmasına rağmen evin sakinlerinden hem Mü'min hem de müslim olarak bahsedilmiştir; Yûnus 10/84. âyette '*Allah'a iman etmiş iseniz, Sadece O'na tevekkül edin şâyet müslimseniz*' buyurularak iman ile İslâm birlikte zikredilmiştir. 'Birbirine zıt olarak: Hucurât 49/14. âyette, "iman ettik" diyen bedevilere, iman etmedikleri belirtildikten sonra, '*eslemnâ*' demeleri salık verilmiştir ki bu ifâdenin manası zahiren teslim olduk şeklindedir. Âyetin imandan kastettiği, sadece kalbî tasdik iken, İslâm'dan kastettiği, lisan ve organlarla icra edilen zahiri teslimiyettir. "Mütedahil olarak kullanılışlarına gelince; Hz. Peygamber'e hangi amel daha üstündür? diye sorulduğunda, "İslâm" cevabını vermiş; peki İslâm'ın hangi umuru daha üstündür? diye sorulunca, "iman" buyurmuştur. Bu da, iki kavramın, farklı, fakat mütedâhil olduğuna delildir (Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî (ö. 505/1111), *İhya'ü-Ulumi'd-Din*, (Terc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul, 1975, I, 115).

kavramın yan yana zikredilmediğinde aynı anlamı karşıladıkları genel kabul gören bir tanımdır. Birbirine zıt olarak kullanıldıkları durumda ise iman kalbî tasdikten ibaret, İslâm ise zahirî teslimiyet anlamında kullanılmış olup her iki kullanım da lügate uygundur. Girift anlamlı kullanımda ise İslâm kalp, lisan ve amelle teslimiyetten ibaret kılınırken; iman, bu teslimiyete dâhil unsurlardan sadece biri olan kalbî tasdik anlamında kullanılmaktadır.

2.3.5.2. HİDÂYET

Hidâyet, hedefe götüren şeyi göstermek, rehberlik yapmak, bir hedefe giden yolda yürümek, iyilik ve yumuşaklıkla yol göstermek demektir. Hidâyetin karşıtı dalalettir, sapıklıktır, karanlıkta kalmaktır. Hüda kelimesi, cahiliye döneminde soyut anlamda bir rehberliği ifâde etmez; sadece çölde yol göstermeyi ifâde eder. Hadi, hüda'nın failidir. Cahiliye devrinde çöldeki yolları iyi bilen ve insanlara yol gösterip varacakları yere kadar selamete götüren kimseye hadi denmiştir. Dini anlamda dalle'nin karşıtıdır.³³⁰

Cahiliye döneminde bir insanın iyi bir hadi olması ya da yanında tecrübeli, güvenilir bir hadi bulunması son derece önemli idi. Kur'ân'ın düşünce dünyasında da hadi kavramı hayati önem taşır. Ancak Kur'ân'da hadi kavramı semântik bir dönüşüm geçirir. Burada hadi bizzat Allah'tır. Öyle bir kılavuz ki asla sapmaz, yolu kaybetmez. Bundan dolayı da tam güvenilir kılavuzdur. Bu suretle Kur'ân, hidâyet kavramını ruhsallaştırmakta, manevileştirmektedir. Onu, insanın maddi hayatından alıp dini hayatına aktarmaktadır. Kavram, esasında çölde seyahat etmeyle ilgili idi ama şimdi mecazî olarak insanın aşmak zorunda bulunduğu manevi çölle ilgili olmuş, tamamen dini bir anlam kazanmıştır.³³¹ Kur'ân'da hidâyet, inanma eğilimi gösterenler için merhamete dayalı yol göstermedir. Bu, İslâm ve iman ile aynı anlamda kullanılan hidâyet, temel vakıanın yalnızca silsilenin devamıdır.³³²

Kur'ân'a bakıldığında başlangıç itibariyle sistemde esaslı bir zıtlık görüyoruz: Hidâyet ve dalalet zıtlığı. Bu zıtlık bütün sistemde kendini gösterir ve başından sonuna kadar birbirine paralel giden iki zıt hat ortaya çıkar. Bu bağlamda hangi sistemi temel alsak, insan kısmına gelince ihtida ve dalal zıtlığı görülür. Bu iki sistemin de ortak yanıdır. İhtida ve dalal zıtlığı Kur'ân'ın hemen hemen her yerinde bulunur; Kur'ân'da en çok kullanılan çiftli kavramların başında gelir.³³³

Hidâyet sözcüğü Kur'ân'da 307 kez kullanılır. 7'si ism-i tafdil olmak üzere, 191'i fiil, 116'sı da isimdir. İsim ve fiillerin tümünde birden 175 kez hidâyet insan fiili olarak, yalnız isimlerde ise hidâyet 90 kez insan fiili olarak kullanılmaktadır. Bu

³³⁰ Isfahani, *Müfredat*, II, s. 774; Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 262.

³³¹ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 169–70.

³³² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 257.

³³³ Zümer, 39/37; Bakara, 2/175.

rakamlar da gösteriyor ki Kur’ân’da hidâyetin insan fiili olarak kullanılması ilâhî fiil olarak kullanılmasından çok daha fazladır.³³⁴

Örneğin: أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ “Sağıra işittirecek yada körü ve açık bir sapıklık üzere olanı sen mi hidâyete ileteceksin?”³³⁵

Kur’ân’da hidâyet, tevbe ve imanın gerektirdikleri doğrultusunda yol alma, yani ameli salih yapabilme şartına bağlanmıştır.

وَأَنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى “Ve ben tevbe eden, inanan ve salih amel işleyen sonra da hidâyete gelen kimseye karşı elbette çok bağışlayıcıyım.”³³⁶

Hidâyet, Allah’a yönelme şartına bağlanmıştır. Bu yönelmede insan fiilinin ön plana çıkarıldığı görülür. İnsanları hidâyet çağıran elçilerin tercihi bu bağlamda belirleyici değildir. Allah’ın tasarrufu altında hidâyete tabi olma insana bırakılmıştır.

اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ “Allah dilediğini kendine seçer ve (zatına) yöneleni hidâyet eder.”³³⁷

Yine başka bir âyette hidâyet, Allah’a ve O’nun ahkamına sarılma şartına bağlanmıştır. İnsanın kendi fiillerinin sonucu hidâyete erdiğinin ve Allah’ın bu kula yardım ettiğinin en çarpıcı delillerinden birisi de bu âyettir.

وَمَنْ يَعْصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Kim Allah’a sarılırsa muhakkak ki o hidâyete iletilmiştir.”³³⁸

Buraya kadar saydığımız tüm âyetlerde Allah, hidâyeti koşulan şartların yerine getirilmesinin tabii bir sonucu olarak göstermektedir. Bu hidâyet ilâhî fiil olarak değil, insanın eyleminin bir ürünü olarak meydandadır.

Yine hidâyet Allah yolunda cihad şartına, yani O’nun yolunun uğrunda çalışma ve gayret isteyen her bir uğraş için çaba göstermeye bağlanmıştır.

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا “Bizim için cihad edenleri hidâyet yollarımıza iletiriz elbet.”

Kimi âyetlerde Allah’ın hidâyeti إِنْ “in” (eğer) şart edatına bağlanmıştır: فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا “Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.”³³⁹ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدْ اهْتَدَوْا “Eğer Müslüman olurlarsa hidâyeti bulurlar.”³⁴⁰

³³⁴ İslamoğlu, *İman*, s. 187–188.

³³⁵ Zuhruf, 43/40.

³³⁶ Tâhâ, 20/82.

³³⁷ Şura, 42/13.

³³⁸ Âl-i İmran, 3/101.

³³⁹ Bakara, 2/137.

³⁴⁰ Âl-i İmran, 3/20.

Bu âyetlerde “hidâyet şartı bellidir: İman ve İslâm.” Yani hidâyeti gerçekleştiren şuurlu ve dâhili iradenin amelleridir, harici bir iradenin ameli değildir. Allah’ın dilediğini saptırma ve hidâyete erdirme lafızlarından yola çıkılarak, âyetin siyak ve sibakı göz önüne alınmadan yapılan yorumlar insanı yanlış anlamaya götürür. Tabir caizse bilgi sahibi olunmadan yapılan fikir yürütmeleri sahibine doğruyu bulma yolunda yardımcı olmaz.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre hidâyet, şarta bağlandığı ve insan irade ve fiiline taalluk ettiğinden mecburi değildir. Âyetlerde genellikle *إِنْ* “in”, (belki) *لَوْ* “lev” (keşke), *لَعَلَّ* “lealle” (umulur ki) gibi Arab dilinde ihtimal belirten ve adına da “ihtimal sigaları” denilen kipler kullanılır. Örneğin: *رَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى* “Gördün mü, ya o hidâyet üzereyse!”,³⁴¹ *لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ* (Dünyada) *Hidâyete gelselerdi ne olurdu sanki!*,³⁴² *فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأَتِيَن نِّعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ* “Onlardan korkmayın benden korkun ki size olan nimetimi tamamlayayım. Umulur ki hidâyet bulursunuz.”³⁴³ *كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ* “Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Umulur ki hidâyet bulursunuz.”³⁴⁴

Rızık ve nimetleri elde etmenin yolları olduğu gibi hidâyeti de elde etmenin yolları, vesileleri ve sebepleri vardır. Kur’ân’da hidâyet belli kurallara tabi biçimde sunulmuştur. Yeryüzünde işleyen tabiat kanunları (sünnetullah) gereği, Allah’ın hidâyeti nasip ederken ikame ettiği sebep-sonuç ilişkileri yürürlüktedir. Hidâyete ulaştırma yollarından biri insanları uyarmaktır: *بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ* “Senden önce uyarıcı gelmemiş bir kavmi uyarmak için Rabbinden bir gerçektir (o). Belki hidâyete gelirler.”³⁴⁵

Genellikle hidâyetin insanın hür iradesine bağlı olduğu, mecburi olarak ve bir dış müdahaleyle gerçekleşmediği görülür: *وَأَمَّا تَمْوُدُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى* “Semud’a gelince onları hidâyet ettik, fakat onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler.”³⁴⁶ *إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى* “Onları hidâyete çağırırsan da bu halleri ile asla hidâyete gelmezler.”³⁴⁸ *أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الضَّلَالَةَ* “Hidâyet karşılığında dalaleti satın aldılar.”³⁴⁹

Hidâyet kimi zaman insan aklına ve iradesine bağlı olarak gelirken, bazen de ilim ile irtibatlandırıldığı görülür: *أُولَئِكَ كَانُوا أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ* “Peki ama ataları bir şey düşünmeyen, hidâyeti bulamayan kimseler olsalar da mı(atalarının

³⁴¹ A’lak, 96/11.

³⁴² Kasas, 28/64.

³⁴³ Bakara, 2/150.

³⁴⁴ Âl-i İmran, 3/103.

³⁴⁵ Secde, 323/3.

³⁴⁶ Fussilat, 41/17.

³⁴⁷ Necm, 53/30.

³⁴⁸ Kehf, 18/57.

³⁴⁹ Bakara, 2/16.

*yoluna uyacaklar)?*³⁵⁰ “Babaları hiçbir şey bilmeyen ve dolayısıyla hidâyeti bulamayan kimseler olsalar da mı?”³⁵¹

Kur’ân’da ilâhî fiili olarak da kullanılan hidâyet, sonuçta insanın ameline bağımlı biçimde el alınır. İnsanların kendi akıl ve iradeleriyle işledikleri ameller yüzünden hidâyet ve dalalete saptırıldığı âyetlerin genel mefhumu olarak belirir. Örnek: *وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* “Allah zalim kavmi hidâyete ulaştırmaz.”³⁵² Burada Allah’ın hidâyetini engelleyen şeyin insanın zulüm olan amelleri olduğu vurgulanıyor.

Yine küfür de hidâyeti engelleyen amellerden biridir: *وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ* “Allah kâfir toplumları hidâyete ulaştırmaz.”³⁵³

Azgınlık, bozgunculuk ve günah da hidâyet engellerindendir: *وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ* “Allah fasık toplumu hidâyete ulaştırmaz.”³⁵⁴ Ayı şekilde hıyanet,³⁵⁵ sapıklık,³⁵⁶ yalancılık,³⁵⁷ israfçılık³⁵⁸ da Allah’ın hidâyetini engelleyen insan amellerindendir.

Hidâyet kimi zaman da vehim ve kuruntudan öteye gitmeyebiliyor. Yani kişi ya da toplum hidâyette olmadığı halde kendilerini hidâyette zannedebiliyorlar: *وَيَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ* “Kendilerinin hidâyette olduğunu sanıyorlar.”³⁵⁹ Bazen şeytan hidâyetin engeli olduğu gibi³⁶⁰ kimi zaman da öncekileri taklid anlamında kullanılıyor.³⁶¹ Lakin genellikle kişinin kendi kendisine hidâyete ulaşması vurgulanıyor: *فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ* “Kim hidâyete ulaşırsa iyi bilsin ki kendisi için ulaşmış olur.”³⁶²

Kimi zaman hidâyet Resûl’e nispet edilir: *وَأِنَّكَ لَنَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Ve kuşkusuz en hidâyete ulaştırıyorsun.”³⁶³ *فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا* “Dediler ki bizi bir beşer mi hidâyete ulaştıracak? Ve hemen ardından küfredip yüz çevirdiler.”³⁶⁴ *هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ* “O ki elçisini hidâyetle ve hak din ile gönderdi.”³⁶⁵ Burada kuşkusuz hidâyet aracı Kur’ân’ın ta kendisidir.

³⁵⁰ Bakara, 2/170

³⁵¹ Mâide, 5/104.

³⁵² Bakara, 2/258.

³⁵³ Bakara, 2/264.

³⁵⁴ Tevbe, 9/24.

³⁵⁵ Yusuf, 12/225.

³⁵⁶ Nahl, 16/37.

³⁵⁷ Zümer, 39/3.

³⁵⁸ Mü’min, 40/28.

³⁵⁹ A’raf, 7/30.

³⁶⁰ Neml, 27/24.

³⁶¹ Zuhurf, 43/22.

³⁶² Yunus, 10/107.

³⁶³ Şura, 42/52.

³⁶⁴ Teğabun, 64/6.

³⁶⁵ Tevbe, 9/33.

Bütün bu âyetlerden çıkarılan sonuç, Allah'ın insana doğru yolu göstermesi anlamına gelen hidâyetin belli bir ölçü (kader) içerisinde gerçekleştiğidir. Yani Allah'ın hidâyetinin de bir kaderi (ölçüsü) vardır ve o da bir sünnete tabidir. Hidâyet insan iradesinden büsbütün bağımsız değildir. Çünkü Allah Teâlâ açıkça ifâde buyurmaktadır:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا
*“Biz insanı halden hale geçirdiğimiz karışık bir nutfeden yarattık ve ona kulak verdik, göz verdik. Biz ona hidâyet yolunu gösterdik. Ya şükreder ya da nankörlük.”*³⁶⁶

Genel anlamda Kur'ân'da yer alan zıt kavramlar olgusunun temelini inşa eden iman ve küfürle aynı paralelde kullanılan hidâyet ve dalalet lafızları, mefhum itibariyle iman ve küfürle aynı anlam sahasını paylaşırlar. Hidâyet iman'ın karşılığında ele alınırken dalalet, küfrü aynı açılardan temsil eden kavram olarak görülür. Aynı gerçeğin farklı cihetlerle tarifi diye de tanımlanabilecek bu zıt kavramlar kutbunun başını çeken hidâyet ve dalalet, Kur'ânî dünya görüşünü üzerine inşa ettiği temel sacayaklarındandır. Yukarıda âyetler yoluyla ele alınan hidâyet için geçerli olan ölçüler Allah'ın doğru yoldan saptırması anlamına gelen dalalet için de geçerlidir.

Allah her şey için kâinatta belli bir ölçü koymuş, bu ölçü ve kadere göre kâinât işlemekte, idare olunmaktadır. Allah'ın müdâhil olmadığı bir gelişme söz konusu değildir. Onun koyduğu ölçüler yok sayılmak suretiyle ispatlamalara kalkışmak, Allah'a rağmen yeni bir ölçü ve sistem inşa etmeye benzer. Allah mutlak güç sahibi ve kendi kendine yeten tek bir varlıktır. O gücünü ve kuvvetini, iradesini ve meş'iyetini kimseye borçlu değildir. Fakat O'nun dışındaki her şeyin gücü mutlak değil izafidir, sınırlıdır.

Allah'ın kuluna yardımı ve kolaylaştırması haktır. Allah'ın Kur'ân'da geçen isimlerden biri de “Müstean” (yardımı istenen)dir.³⁶⁷ Allah hidâyetini kuluna kolaylaştırabileceği gibi zorlaştırması da mümkündür. O'nun zorlaştırması, yardımını kulunun üzerinden çekmesidir. Bu yardımın çekilmesinin sebebi de yine kulun kendi hür irade ve akıyla yaptığı tercihlerinin sonucudur.

Kur'ân'ın tamamında, ‘Allah dilediği kişiyi hidâyete erdirir’ şeklinde ya da mantıken bununla aynı mahiyette, Allah'ın keremi ile bütün insanlara yol göstermede son derece adil olduğu halde, kendi hür iradelerine bağlı olarak bazılarının bunu kabul, bazılarının ise red ettiği mealindeki temel düşüncenin yer aldığı görülür. Her iki halde de, vahyedilen ‘âyetler’ ilâhî hidâyettir.

Aşağıdaki âyetin ikinci bölümünde, huda sözcüğünün yerini, Kur'ân'da kişinin Allah'ı hatırına getirmesine yarayan şey anlamında, Kur'ân'ın diğer bir adı

³⁶⁶ İnsan, 76/2–3. Ayrıca bkz. Yunus, 10/107.

³⁶⁷ Enbiya, 21/112.

olan, olağan kelimelerin birinden başka bir şey olmayan zikir sözcüğü alır. Aşağıdaki parçada, vahyolunmuş tüm kitap tümü ile hidâyete götüren ‘delil’ sayılmaktadır.³⁶⁸

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ
*“Biz, gerçekten de onlara, inanacak bir toplum için bir doğru yol, içinde bilgiye dayalı ayrıntılı açıklamalarda bulunduğumuz bir kitap ulaştırmıştık.”*³⁶⁹

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا
*“Muhakkak ki, size Benden doğru-yol bilgisi gelecektir: kim ki Benim doğru-yol öğretimi izlerse yoldan sapmayacak ve bedbaht olmayacaktır. Ama kim ki Beni anmaktan yüz çevirirse, bilsin ki, onun dar bir hayat alanı olacaktır; 109 ve Kıyamet Günü onu kör olarak kaldıracaktır.”*³⁷⁰

Şu âyette insanın ‘iman’ fiili, ilâhî irşad (yol gösterme/hidâyet) fikri ile alenen rabitalı görülmektedir. *“Onlar gerçekten de Rablerine yürekten inanan gençlerdi; ve biz de kendilerini doğru yolda derin bir bilinç ve duyarlılıkla güçlendirmiştik.”*³⁷¹

Çok bariz bir şekilde görülüyor ki, buradaki ‘huda’ sözcüğünün yerini, cümlelerin genel anlamında esaslı herhangi bir değişme olmaksızın pekala ‘iman’ kelimesi alabilirdi. Bundan sonraki alıntıda da, tüm tipik yanları ile ‘iman’, semântik açıdan ‘kendilerine delâlet edilen’lerin haline eşitlenmiştir:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِم بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

*“Hakkı inkâr ettiklerine (tutum ve davranışlarıyla) bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah’ın mescidlerini ziyaret etmek yahut onarıp gözetmek, Allah’tan başkalarına tanrılık yakıştıran kimselerin üzerine vazife değil. Onlar, yapıp-ettikleri boşa gidecek olan kimselerdir; ateşte yerleşip kalacak olan kimseler! Allah’ın mescidlerini ziyaret etmek yahut onarıp gözetmek, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, salâtında dosdoğru ve sürekli olan, arınmak için vermekle yükümlü olduğu şeyi veren ve Allah’tan başka kimseden korkup çekinmeyen kimselere düşer.. Ve dolayısıyla, ancak böyleleri doğru yolda yürüyenler arasında olmayı umabilirler!”*³⁷²

Yeryüzünde olan her şey Allah’ın iradesine göre olmaktadır.³⁷³ Bu açıdan bakıldığında hidâyeti dalalet tercih edip doğru yolda giden ya da dalaleti seçerek

³⁶⁸ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 257.

³⁶⁹ A’raf, 7/52.

³⁷⁰ Tâhâ, 20/123–124.

³⁷¹ Kehf, 18/13.

³⁷² Tevbe, 9/ 17–18.

³⁷³ Kur’an semantiği üzerine kayda değer çalışmalarda bulunan değerli alim İzutsu’unun, Kur’an’ın öngördüğü hidâyet ve dalalet meselesini açıklamada büyük yanlışlığa düştüğü görülür. Ona göre hidâyet ve dalalet üzere yürüme tercihi tamamen Allah’a aittir ve insana bu konuda hürriyet tayin edilmemiştir. Kişi önceden belirlenmiş kaderini yaşamak durumundadır. Bu konuda yazılanlardan

yoldan sapan kimse, gerçekte hür iradesi ve akıyla tercih ettiği halde bunları irade edip yaratan Allah'tır. Allah insanların hidâyetini diler, sapmalarını kerih görür. Kur'ân'ın aşağıdaki âyet ve benzerlerinden yola çıkılarak asıl hidâyet veya dalalet tericinin Allah'a ait olduğu zannediliyor.

“Allah kimi dilerse onu saptırır ve kimi dilerse onu doğru yola koyar.”³⁷⁴ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Allah'ın saptırmasına ya da hidâyete erdirmesine hiç kimse karşı koyamaz. Hidâyete erdirmeye ve dalaletle düşürme tamamen Allah'ın elindedir. Kur'ân'ın ısrarla söylediği böyle bir durumda peygamber bile bir insanı doğru yola getiremez. Hasılı Kur'ân, kendine özgü düşünce alanında insanın hürriyeti meselesi karşısında insan zihnine çeşitli sorular üşüşmektedir. Acaba hidâyet ve dalalet tamamen Allah'ın elinde ise insanın ceza ve mükâfât görmesi adaletsiz bir uygulama değil midir? Bu sorular ilk elde cevabını bulması gereken sorulardır.

“Allah, dilediğini saptırır ve dilediğini hidâyete kavuşturur”³⁷⁵ âyetiyle benzeri mutlak ifâdeler içeren âyetlere dayanarak hidâyet bulma ve sapıtmanın tamamen Allah'ın belirlemesiyle gerçekleştiğini zanneden ve insanın, belirlenmiş kaderinin esiri olduğunu ileri sürenler tarihte ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla âyetlerin siyak ve sibakına bakmadan ve bu mutlak ifâdelerin kayıt altına alındıkları âyetler toplu bir biçimde göz önünde bulundurulmadan böyle bir sonuca varmak mümkündür. Ancak Kur'ân bir bütündür ve bazı âyetlerinin, bazı âyetlerini açıkladıkları bizzat Kur'ân'da belirtilmektedir. O halde Kur'ân âyetlerinden sonuçlar çıkarılmaya çalışılırken Kur'ân'ın bütünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Konuyla ilgili âyetler bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, kişi bizzat kendisi hidâyeti tercih ettiği için Allah'ın onu hidâyete kavuşturduğu, aynı şekilde kişi dalaleti istediği için Allah'ın iradesiyle o kimse batıla dalmaktadır. İnsanın hür

hareketle anlaşılacaktır ki, hidâyet ve dalaleti isteme tamamen insana ait bir hürriyet iken, Allah bu konuda kulun isteğine göre hidâyet ve dalaleti yaratmaktadır. Öz olarak; Allah, insanın hidâyetini talep eder ki bunun için kitap ve Resul göndermiş, insan akli ve sözsüz âyetleriyle de bunları desteklemiştir ama kula zulüm yapılmak suretiyle önceden belirlenmiş bir yaşam koordinatları insan başına geçirilmemiştir. Yoksa bu Allah'ın adalet sıfatına yakışmaz, -haşa- Allah'a zulüm yakıştırmak olur ki bu Allah için imkansız bir olaydır. Bu şekildeki bir görüşle hareket edilecek olursa, şu soruya nasıl cevap verilebilir: Kişinin kaderi önceden tayin edilmişse Allah insanı niçin bu dünyada yaratmıştır? Allah önceden kimin said ve şaki olacağını elbette bilmektedir ama bu bilme onların iradelerine etkide bulunmamaktadır. Bizatihi Allah, insanı kendi yapıp ettiklerine şahit kılmak için dünyada yaratmıştır. Ahirette karşılaşacağı ceza ve mükâfâtlara bir itirazının söz konusu olmaması için Allah, tabir-i caizse tüm yaşadıklarını kayıt altına almaktadır.

Allah'ın hidâyete erdirdiğini kimsenin saptırmaması, dalaletle erdirdiğini de kimsenin doğru yola erdirmeye gücünün yetmeyeceği hususu ise bu görüşleri daha derinlerde destekler mahiyette anlamlara sahiptir. Hidâyet ve dalalet tamamen insanın tercihinin bağlıdır, o istemedikçe kimse onu zorla iki zıt kutba erdirmeyebilir. Her iki yöne yönelimlerinin temel saiklerini insanın kendi iradesi oluşturmaktadır. Hidâyet ve dalalet tercihlerinin tamamen insan fiili olduklarına ilişkin açıklamalarımızda, bu konuda geniş izahatlar verilmiştir. Bu söylediklerimiz Toshihiko İzutsu'nun *Kur'an'da Allah ve İnsan* eserinin s. 166-167 sayfalarında dillendirdiği hidâyet ve dalalet konusu görüşlerine karşı olarak yazılmıştır.

³⁷⁴ En'am, 6/36.

³⁷⁵ Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8.

tercihinin sonucu belirlenen bu yönelişler, ‘önceden takdir edilme’ değildir. Bu dünyadaki hayatları sırasında hakikate karşı bilerek kör ve sağır kalmış olanlar için öteki dünyada hazırlanmış olan azap da, onların hür tercihinin tabii bir sonucudur; tıpkı öteki dünyadaki mutluluğun, insanın dürüst ve erdemlice davranarak iç aydınlığı ve huzuru elde etmeye yönelmesinin bir sonucu olduğu gibi.³⁷⁶

Mesela saptırma ile ilgili mutlak ifâdeler, açıklayıcı başka âyetlerle kayıt altına alınmıştır. *“Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fasıklar topluluğunu hidâyete kavuşturmaz.”*³⁷⁷

*“Hayır! Öyle değil, bilakis onların kazanmakta oldukları kötülükler kalplerini paslandırmıştır.”*³⁷⁸

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ “Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da hidâyete kavuşturur. Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları saptırır. Onlar öyle sapıklar ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.”³⁷⁹

Bu ve benzeri âyetler, Allah’ın saptırmasının sebebini açıklayan âyetlerdir. Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi sapmanın asıl sebebi, sapan kişilerin kendi tavır ve davranışlarıdır. Kendileri sapma yolunu tercih etmişlerdir.

Hidâyet konusunu vuzuha kavuşturan âyetlerde şöyle denilmektedir: *وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ* “Kâfirler diyorlar ki: ‘Ona Rabb’inden bir âyet/mucize gelmeli değil miydi?’ De ki: Kuşkusuz Allah dilediğini saptırır. Kendisine yöneleni de hidâyete erdir. Onlar, iman edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalbler ancak Allah’ı anmakla sükûnet bulur.”³⁸⁰

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ‘Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eristireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah, iyi davrananlarla beraberdir.”³⁸¹

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ “Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidâyetlerini arttırır ve onlara takvasını (ateşten nasıl korunacaklarını) öğretir.”³⁸²

³⁷⁶ Esed, a.g.e., I, s. 5–6.

³⁷⁷ Saf, 61/5.

³⁷⁸ Mutaaffin, 83/14.

³⁷⁹ Bakara, 2/26–27.

³⁸⁰ Ra'd, 13/27–28.

³⁸¹ Ankebut, 29/69.

³⁸² Muhammed, 47/17.

O halde Allah'ın hidâyete kavuşturduğu kimseler de, Allah'a yönelen, O'nu anan ve emirlerini yerine getirenlerdir. Bu sebeple Allah onları hidâyete kavuşturmuştur. Gerek sapma ve gerek hidâyete ilgili bu anlamda pek çok âyet vardır. Hatta mutlak ifâdeler kullanılan âyetlerin bağlamları göz önünde bulundurulduğunda mutlaka hidâyete erdirilmiş olanların neden hidâyete erdirildikleri, saptırılmış olanların da neden saptırıldıkları âyetlerde izah edilmektedir. Bu konuların yer aldığı herhangi bir sûre baştan sona kadar gözden geçirilecek olursa, bu tespitin haklılığı ve doğruluğu görülecektir. Kuşkusuz Allah, adalet sahibidir. Kimseye zulmetmez: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ* “Şüphesiz Allah hiçbir toz zerreciye kadar haksızlık etmez”³⁸³

Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim, insanların mazeret olarak kaderi ileri sürmelerini şiddetle reddeder:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ *Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşarlardı. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Bu şekilde onlardan öncekiler de (peygamberlerini) yalanladılar da sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz*”³⁸⁴

Hidâyeti ya da sapıklığı seçen insanın kendisi olduğu halde bunun Allah'a nispet edilmesi aslında doğrudur da. Çünkü insana hidâyeti ve sapıklığı seçme imkânını veren Allah'tır. Yani bunlardan birini seçme özgürlüğünü Allah insana vermiştir. Bu nedenle her ikisinin Allah'a veya insana nispet edilmesi bir açıdan doğrudur. Büyük bir daire düşünün, bu dairenin içinde yarısından ikiye bölünmüş küçük bir daire vardır. Bu küçük dairenin bir tarafı hidâyet/iman, diğer tarafı ise, sapıklık/küfürdür. İnsan bu küçük dairenin orta çizgisinin üzerindedir. Dilerse, iman tarafına geçer, isterse küfür tarafına geçer. Elbette burada aslanan, Allah'ın iradesinin, şu veya bu tarafı seçmesine müsaade etmesidir. Ancak Allah'ın iradesi, O'nun bilgisi, adaleti ve mükemmel hikmetiyle uyum içerisindedir. İnsana, iki taraftan birini seçme iradesini veren de O'dur. Bu sebeple insanın, iman tarafını seçmesi de, küfür tarafını seçmesi de kendi iradesiyle olduğundan bu eyleminin kendisine nispet edilmesi doğrudur. İnsan iradesini ifâde eden bu küçük daireyi içeren büyük daire ise, Allah'ın iradesidir ve ikiye bölünmüş küçük daireyi içine aldığından dolayı kişinin özgür iradesiyle yaptığı seçimin bu anlamda Allah'a nispet edilmesi de doğrudur. Çünkü kişi kendi iradesiyle hangi tarafa yönelirse yönelsin, iradesini çevreleyen Allah'ın iradesinin sınırları dışına çıkmamaktadır. Ancak ikiye bölünmüş o küçük dairede olup bitenler üzerinde Allah'ın bir dayatması yoktur. İnsana istediği tarafı seçme imkânını veren Allah'tır. Bütün bunlar Allah'ın adaletinin bir sonucudur.

³⁸³ Nisâ, 4/40.

³⁸⁴ En'am, 6/148.

Kur’ân-ı Kerim, genelde iyi amelleri Allah’a, kötülerini de insana nispet eder. Çünkü Kur’ân, eğitim üslubunu kullanır. İyi amellerin kişiye nispet edilmemesi, kişi şımarmasın; kötü amellerin kişiye nispet edilmesi ise, sorumluluğunu daha çok hissetsin, diyedir.

Konuyu özetlemek gerekirse şu ibarelere yer verilebilir: Hidâyet ve dalalet tercihleri büyük çoğunlukla insana bırakılmıştır. Allah, insana her iki yolu da göstermiş ve doğru yolu bulup bu uğurda sebat edip etmeme ile aksi istikamette hareket etmesini imtihan etmek için göndermiştir. Bu anlamda iman ve küfür kulvarlarında yürüme tercihi insana aittir. Allah da insanın işlediği amellere göre onu hidâyete ya da dalaletle sürükler. Kur’ân’ın genel muhtevası göz önüne alındığında Allah’ın adalet sıfatı gereği, insana kendi fiillerinin sonucuna göre hidâyet ve dalaleti vererek sonuçlarından kendisini sorumlu tutar.

2.3.5.3. TAKVA

Takva, bir şeyi kendisine zarar veren şeyden korumak anlamındaki vikâyet kökünden olup, kişinin, kendisini korktuğu bir şeyden koruma altına alması anlamına gelir. Kelime kökü, kısaca “*korku gereğince korunma*”³⁸⁵ şeklinde özetlenebilir. Gerçek anlamı bu olmakla birlikte, daha sonraları korkuya takva denildiği gibi, takvaya da korku denmiştir. Takva, şer’î terminolojiye taşınırken “*benliği gûnahtan korumak*” anlamında kullanılmaya başlanmış; bu yasaklanmış şeyleri bırakmak, hatta kâmil manada, bazı mubahları bile terk etmekle ifa edilen bir eylem adını almaya başlamıştır.³⁸⁶

Dolayısıyla ittikâ ya da takva, gerek dünyevî gerekse uhrevî açıdan korkuya sebebiyet verecek şeylerden, kısaca, “*dinin özüne aykırı tüm inanç ve davranışlardan kendini korumak*” anlamına gelmiş olmaktadır.

Takva kelimesi, cahiliye devrinde her canlı varlığın, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma refleksidir. Bu kelime, İslâm’a özgü tevhid inancı alanına nakledilince çok önemli bir anlam kazanır. Takva; “hüküm günündeki Tanrı azabı korkusu” sahnesinden geçerken kişisel saf dindarlık anlamına varır.³⁸⁷

Muttakî’nin “Allah’tan korkan” şeklindeki alışlagelen çevirisi, bu ibarenin *olumlu* içeriğini yeterli biçimde yansıtmaz. Yani, Allah’ın her zaman ve her yerde hazır olduğunun farkında olmayı ve kişinin bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını biçimlendirme arzusunu ortaya koymaz. Öte yandan, bazı çevirmenlerce benimsenen “kötülükten sakınan” veya “sorumluluğu konusunda dikkatli olan”

³⁸⁵ Gazzâlî, *İhya*, IV, s. 158.

³⁸⁶ İsfahani, *Müfredat*, II, s. 896–899; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 222.

³⁸⁷ İzutsu, *a.g.e.*, s. 9.

şeklindeki çeviri ise, *İlahî sorumluluk bilinci* kavramının sadece belirli bir yönünü yansıtır.³⁸⁸

Kur’ân’da iman ve bunun içerdiği anlam yapılarını ifâde etmek için sadece iman kelimesi ile karşılaşılmaz. Çoğunlukla imanın içerdiği esasların takva kelimesi ile ifâde edildiği görülür. Hatta öyle ki, Kur’ân’da takva sahipleri ve özelliklerinden bahseden âyetlere bakıldığında hem iman hem de Mü’minlerin tüm olumlu ahlâkî işlevlerinin kendisiyle ifâde edildiğini görmek mümkündür.³⁸⁹ Bu tespit takva ve iman kavramlarının Kur’ân’da aynı anlam paralelinde kullanıldığını gösterir. Daha önce işlenen İslâm ve hidâyet kavramları ele alınırken üzerinde durulduğu gibi, takva kavramı da iman’ın anlam yapısıyla örtüşen en önemli Kur’ânî kavramların başında gelir.

İman kavramının kendi içyapısında, Kur’ân’a göre iki kilit kavramın durduğu görülür: Takva ve şükr. Özellikle Peygamber (s.a.s)’in risalet vazifesi ile görevlendirildiği ilk Mekke döneminde, Kur’ân vahyinde dünyanın sonu ile ilgili son derece etkileyici tasvirler bol miktardadır. Takva kavramı da, bu genel atmosfer ile yakından rabıtalıdır. Yani, bu özel konum içinde takva, kıyamet saatinin dehşet veren vukuundan evvel iman sahiplerinin sakınması gereken tüm vazifeleri içinde barındıran bir kavramdır.³⁹⁰

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ “Ey İnsanlar! Rabbinize karşı sorumluluk bilinci taşıyın; çünkü, son saat’in sarsıntısı, gerçekten korkunç olacak!”³⁹¹

Takva; bilhassa ilk vahiylerde, *fücur*³⁹² *icram*,³⁹³ *tekzîb*,³⁹⁴ *tuğyan*³⁹⁵ ve *istiğnanın*³⁹⁶ karşılığı olarak kullanılmıştır.

Hüküm günü’nden ve o gün’ün Rabbi’nden korkmak, bu, yeni dinin tüm vecibelerinin altında yatan ve temel halet-i ruhiyesini saptayan en esaslı temadır. Allah’a iman etmek, kısa tanımıyla, sadece inatçı kâfirleri isyan ve fücurlarından ötürü ebedi cehennem ateşi ile cezalandıracak olan Allah’ın bu gazabından korkulduğu gibi, kendi yolunu tercih eden iman sahiplerine vaad ettiği cenneti kaybetme korku ve endişesinin taşınması da, takva kavramıyla karşılanmaktadır. İzutsu, verdiği tanımda sadece cehennem azabıyla cezalandıracak Allah’tan korku şeklinde tanımladığı takva kavramında mükâfâtı yitirme korkusu unsurunu eksik bırakmıştır. İlk sûrelerdeki Mü’min için mümkün olan en kısa tanım formülü ‘Allah

³⁸⁸ Esed, *a.g.e.*, I, s. 4.

³⁸⁹ Ömer Dumlulu, *Kur’an’da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir, 1999, s.124-125.

³⁹⁰ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 259.

³⁹¹ Hac, 22/1.

³⁹² Şems, 91/8; Sâd 38/28.

³⁹³ Mürselât, 77/41-46.

³⁹⁴ Mürselât, 77/24, 28, 34, 40-41, 45, 47, 49.

³⁹⁵ Nebe, 78/22-31; Sâd, 38/55.

³⁹⁶ Leyl, 92/5-8.

korkusu ile titreyen'dir. Artık niçin Kur'ân'da 'iman' ve 'korku'nun çok sık olarak birbirlerinin anlamdaşı gibi kullanıldıklarını anlamak kolay olacaktır. Aşağıdaki örnek bunu tam anlamıyla açıklar mahiyettedir.³⁹⁷

رُئِيَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *“Hakikati inkâra şartlanmış olanlara [yalnız] bu dünya hayatı güzel görünür. Bu nedenle, imana ermişlerle alay ederler; ama Kıyamet Günü Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlar onlardan daha üstün (bir konumda) olacaklardır ve Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”*³⁹⁸

'İman' ve 'takva' arasındaki yakın ilgi, vaad edilen mükafata kavuşmaya ulaşma şeklinde bir öneride de ifâdesini bulabilir. Esasen takva eylemi ekseriya bir emir cümlesi halini alır.

وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *“Eğer siz gerçekten Mü'min'lerseniz, Allah'tan korkun.”*³⁹⁹ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *“De ki: ‘Eğer siz gerçekten Mü'min'lerseniz, Allah'tan korkun.”*⁴⁰⁰

Şayet bu şekilde 'korku' 'iman' mefhumunun merkezi elemânını teşkil etmekte ise, küfr'ün bunun zıddını temsil edişi doğaldır. Bu anlamda takvayı kuşanan anlamındaki *muttaki*, Kur'ân'da sürekli olarak kâfir ile zıtlaştırılmaktadır.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكْلُهَا دَائِمٌ وَظُلُّهَا نَارٌ *“Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan kimselere (muttakin) söz verilen cennet, içinde ırmakların çağıldadığı [bahçeler] gibidir; [fakat dünyadaki bahçelerden fazla olarak] onun ürünleri ebedidir; gölgelikleri de [öyle]. Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan kimselerin(muttaki) varacağı yer işte böyle olacaktır; hakkı inkâr edenlerin(kâfir) varacağı yerse ateş olacak.”*⁴⁰¹

Bazen zulüm ve onu taşıyan anlamındaki zalim'in davranışı, muttaki'nin karşısı şeklinde takdim edildiği görülür.

إِنَّهُمْ لَنَبُغِثُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ *“Bak, eğer Allah'ın iradesine karşı gelmiş olsaydın, onların sana hiçbir faydası dokunmazdı, çünkü bu zalimler sadece birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır; halbuki Allah, O'nun bilincinde olan herkesin koruyucusudur.”*⁴⁰²

Buraya kadar ele alınan âyetlerin gösterdiği mefhumun ortaya koyduğu şekilde, takva hiçbir surette sıradan bir tür 'korku' değildir. Kelimenin kök anlamı itibariyle başlangıçta korku hissinin karşılığı olarak yansıtılmıştır. Yalnız Kur'ân'ın

³⁹⁷ İzutsu, a.g.e., s. 259–263.

³⁹⁸ Bakara, 2/212.

³⁹⁹ Mâide, 5/57.

⁴⁰⁰ Mâide, 5/112.

⁴⁰¹ Fatır, 35/35.

⁴⁰² Casiye, 45/19.

inşa ettiği dini ve uhrevi atmosfere intikal ettirildiğinde farklı bir anlam yapısıyla yer alır. Kök anlamı itibariyle sahip olduğu anlamı kuşanmakla beraber, Allah'ın azabına müstahak olma ve mükâfâtını yitirme endişesini bünyesine dâhil eder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ
 “Siz ey imana ermiş olanlar! İnsaf ile hakikate şahitlik yaparak Allah’a bağlılığınızda sıkı durun; ve herhangi bir kimseye karşı nefretiniz, sizi adaletten sapma günahına itmesin. Adil olun; bu, Allah’a karşı sorumluluk bilinci duymaya en yakın olan (davranış)tır. Ve Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁰³

İman, tüm takva hareketlerini içeren karmaşık bir yapıdır. Takvanın iman açısından Kur’ân’da sıklıkla yer bulmasının yanında hidâyet elçileri bağlamında yer aldığı görülür. İlgili âyetler incelendiğinde, peygamberlerin, ümmetleri için birtakım soyut itikadî prensipler vaz’etmekle yetinmedikleri, aksine ittikâya da davet ettikleri müşahede edilmektedir: نَزَّلَ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُوا “Allah, melekleri dilediği kullarına, insanları ‘Ben’den başka hiçbir ilâh yoktur ve Ben’den ittikâ edin’ diye uyarmaları için, emrinin ruhuyla indirir.”⁴⁰⁴

Âyet, önce tevhide yani dinin inanç boyutuna vurgu yapıp daha sonra ittikâ olgusuna temas ediyor ki bu, ‘Ben’den ittikâ edin’ ifâdesinin, inanca müteallik hususların dışında, yerine getirilmesi gereken birtakım eylemleri de içerdiğini gösterir.

Dinin ve bi’setin iki temel prensibini veciz bir şekilde açıklayan söz konusu âyetin yanı sıra, Şu’arâ suresindeki, yine bi’seti konu alan âyetler ele alındığında ittikânın özenle vurgulandığı müşahade edilir. Peygamberlerin, ümmetlerine getirmiş olduğu temel prensipler 105-184. âyette özetle verilmektedir. Buna göre, Nuh’un, Hûd’un, Salih’in, Lût’un ve Şu’ayb’in -Allah’ın selâmı hepsinin üzerine olsun!- kavimlerine getirdikleri ortak temel prensip şudur: Allah’tan ittikâ edip elçisine içtenlikle boyun eğmek.⁴⁰⁵

ذَٰلِكَ الْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

⁴⁰³ Mâide, 5/8.

⁴⁰⁴ Nahl, 16/2.

⁴⁰⁵ Esed’in çevirisiyle -ibarenin akışına göre-: ‘Siz hiç Allah’a karşı sorumluluk bilinci duymaz mısınız?’ ya da ‘Artık Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşımayacak mısınız?’ (Meal-Tefsir, II, 749-750). Bu âyetlerde, Nahl süresinin (15) 2. âyetinin aksine- aslî prensip olan iman boyutunun zikredilmeyip doğrudan ittikânın zikredildiği dikkat çekmektedir ki, bu şöyle açıklanabilir: Geçmiş peygamberlerin, ümmetlerine yönelttiği tebliğin ana unsurlarını gösteren bu pasajların ilk muhatabı Mekke putperestleridir. Bunların temel hastalığının da Allah’ı inkârdan ziyade O’na ortak koşmak olduğu düşünülecek olursa, Kur’an, söz konusu peygamberlerin de, kendi ümmetlerine, ‘şirki red ve ittikâ bayutları’nı esas alacak tarzda hitap etmiş oldukları intibasını vermek istemiş olabilir. Evet, peygamber göndermenin ilk amacı, Allah’ın yegâne gerçek ilâh olarak (tevhîd) tanınıp (marifet) doğrulanmasıdır (tasdik). Ancak Kur’ân’ın vermek istediği aslî prensip marifet ve tasdik gibi iki soyut olgudan öte, hem inanç hem de amelle ilişkilidir. (Ömer Dumlu, *Kur’an’da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay. İzmir, 1999, s. 126–127.)

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَيَأْتُونَكَ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *“İşte o kitap ki, içinde şüphe yoktur ve muttakiler için yol göstericidir. Onlar ki, gayba inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Ahirete de kesinlikle iman ederler. İşte onlar Rabblerinden bir hidâyet üzeredirler ve umduklarına erenler, işte onlardır.”*⁴⁰⁶

Bu âyette anlatılan özellikler başka bir âyette muhsinlerin vasıfları olarak vurgulanmaktadır. Kur’ân’da Allah’ın razı ve hoşnut olduğu kullar zümresini tanımlayan iman kavramının yanında aynı anlamı ifâde etmek üzere sıklıkla kullandığı takva ve hidâyet kavramlarının yanında zikrettiği muhsin, müslim, sadık, reşid vb. kavramlar da aynı semântik sahasının asli veya tali kavramlarıdır. Bunlar değişik açılardan aynı anlamı ifâde etmek üzere kullanılırlar. Mekke döneminde nazil olan ilâhî vahiylerde daha çok ön plana çıkan takva ve muttaki kelimelerinin, o günün şartlarının gerektirdiği atmosfere uygun tarzda ele alındığı kanaatini taşıyoruz. Her türlü asayişsizliğin kol gezdiği Arabistan Yarımadasında güvenlik ihtiyacı insanların en öncelikli arayışı konumundaydı. Uçsuz bucaksız çöl şartlarında yaşam süren bedevi kabilelerin ve yırtıcı çöl hayvanlarının saçtığı saldırı tehlikesinin yanında hiçbir ahlâkî sistem ve değer adının geçmediği yerleşim birimlerinde hüküm süren güçlü ve zalim zorbarların, istediklerini elde edebilme imtiyazı ya da kuvvetli olanın haklı olduğu bir muhitte zayıf ve güçsüz grupların ekseriyetini oluşturduğu yığınlara verilebilecek en anlamlı ve ihtiyaca müteallik mesaj takva olmalıdır.

تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ *“Bunlar hikmetli kitabın âyetleridir. Güzel davrananlara (muhsinin) yol gösterici ve rahmet olarak indirilmiştir. Onlar ki, namazı kılarlar, zekatı verirler ve onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rabbleri tarafından gösterilen doğru bir yol üzerindedirler ve onlar umduklarına ereceklerdir.”*⁴⁰⁷

Aslında muhsin Kur’ân’da çok önemli bir derecedir. Kur’ân’a göre inanan ve salih amel işleyen aynı zamanda takva sahibi olanlar muhsindirler. Nitekim bir âyette şöyle denmektedir: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *“İmana ermiş olup doğru ve yararlı işler yapanlar, Allah’a karşı sorumluluk bilinci duydukları ve [gerçekten] inanıp doğru ve yararlı işler yaptıkları sürece her istediklerinden serbestçe yararlanabilirler. Yeter ki Allah’a karşı sorumluluk bilinci duymaya ve iman etmeye devam etsinler ve Allah’a karşı sorumluluklarının bilincine daha çok varsınlar ve iyilik yapmakta arzulu ve kararlı davransınlar. Allah iyilik yapanları sever.”*⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Bakara, 2/2–5.

⁴⁰⁷ Lokman, 31/2–5.

⁴⁰⁸ Mâide, 5/93.

Kur'ân'da en asil davranış sahipleri olarak takva duygusuyla hareket edenler oldukları bildirilirken, bu kriterin, Allah'ın rıza ve hoşnutluğunu elde etme yarışına giren inanan kulları arasında yegane üstünlük ve efdaliyet kriteri olduğu belirtilir. Bu âyet aynı zamanda, Allah'ın takva kavramının yüklendiği manaları yaşamlarında kuşanan inananları ne denli önemseydiğini de gösteren delillerdendir. *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ* “Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır.”⁴⁰⁹

Özetle, kök anlamı itibariyle kendisine zarar verebilecek şeylerden sakınmayı ifâde eden takva kelimesi, tevhid inancına dayalı dinde temel bir argüman biçiminde kullanılmaya başlandığında, cahiliye döneminde taşıdığı dünyevî tehlikelerden korunma anlamı genişletilerek, ahiret gününde Allah'ın kendisini inkâr edenlere hazırladığı azaptan korunma ve razı ve hoşnut olduğu kullar zümresine dâhil olma ihtiyakının karşılığında ele alınmıştır. Kur'ân'da yer alış şekillerine baktığımızda iman kavramının temsil ettiği anlam öbeklerini farklı bir açıdan ifâde ettiği görülür. İman sahiplerinin kuşanması gereken temel olumlu ahlâkî prensipler yanında diğer tüm öz niteliklerin kendisiyle ifâde edildiği takva kavramı, muhsin, şükür ve hidâyet kavramlarının anlamdaşı olarak da kullanılır. İman kavramının zıt kutbunda yer alan küfr ve zulmün karşıtı biçiminde ele alınan takva, Allah'ın en anlamlı muhtevaya sahip kıldığı kavramların başında gelir. Allah'a karşı sorumluluk bilincini kuşanma anlamına intikal ettirilen takva, karşıladığı anlamları hayatlarında en üst ve hassas düzeyde yaşayanların en üstün kimseler olduklarının belirtilmesi, bu çarpıcı gerçeğin ifâdesi şeklindedir.

2.3.5.4. ŞÜKÜR

Şükür, kelime anlam itibariyle nimeti vereni tanıyıp onu çeşitli yollarla anmaktır. Bu tanıma, Allah'ın nimetinin etkisinin kulun dilinde ‘itiraf ve övgü’; kalbinde ‘şahitlik ve muhabbet’; organlarında da ‘itaat etme ve boyun eğme’ olarak ortaya çıkar. Bu manada şükür, kişinin kendisine ulaşan nimeti bilmesi ve bunu çeşitli şekillerde açığa vurmasıdır. Bir başka deyişle; nimet sahibini bilip onu övmesi demektir. Kul nimeti tanıdığı zaman, nimetin sahibini de tanır. O’nu tanıyınca O’nu sevmeye ve O’nun hoşlanacağı şeyleri yapmaya niyet eder. İmanın başı şükretmek ise küfrün başlangıcı inkâr ve örtmektir. İşte bunun için Allah, Kur'ân'da iman ve İslâm'ı şükür diye ifâde etmektedir.⁴¹⁰

Bu anlamıyla şükür, inkâr ve gizlemeyi esas anlam sahası kabul eden küfr'ün tam zıddıdır. Bu iki kavram, Kur'ân dilinde semântik bir dönüşüm geçirerek tamamen farklı bir anlam sahasına aktarılır. Bunlar maddi anlamlarından çok manevi hasletler yönünden değerlendirilir. Kur'ân'da imanın karşılığında ve Mü'minlerin en

⁴⁰⁹ Hucurât, 49/13.

⁴¹⁰ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 28–29.

temel ahlâkî özellikleri arasında sayılan şükür, iman semântik sahası açısından Kur'ân'da yer tutan önemli kavramlardandır.⁴¹¹

Arap edebiyatında kök anlamı itibariyle küfr'ün karşıtı olarak kullanılan şükür, karşıt kavramı küfr'ün semântik sahasının değişime uğramasını izleyerek iman kelimesine çok yaklaşmıştır. Allah'a şükretmek anlamında olan şükür, Kur'ân'ın birçok yerinde Allah'a inanma anlamında olan imanın hemen hemen sinonimi olmaktadır.⁴¹²

Nankörlük ve minnettarlık olgularının, duygusal ve akli temellere oturan iman ve küfür'de böylesine önemli bir yer işgal etmesi, Arap mantalitesinin bu iki tavra verdiği ahlâkî-sosyal değerden ileri gelmektedir. Zira, gerek toplumda cömert olarak anılmaya verilen önem gerekse köle-efendi ilişkileri göz önünde tutulursa, nankörlükle karşılaşmak, Araplar için affedilmez bir tutumdur. Özellikle bir kölenin efendisine nankörlük etmesi durumunda gösterilen bu reaksiyon, Kur'ân'da kul-Rab ilişkisi çerçevesine oturtularak kendi Rablerinin gönderdiği bir peygamberi inkâr tutumuna kanalize edilmiştir.⁴¹³

Şükür kelimesinin Kur'ân'daki esas manası etrafında gelişen izafî mana değişikliği, karşıt anlamlısı küfrün de o derece kuvvetli bir etkiye uğramasına sebep olmuştur. Sonunda her iki kavram temel manalarını kaybedip yeni bir çehreye büründüler. Biri inanmanın eş anlamlısı olurken, diğeri şükür kelimesi ile anlamca karşıt kutupta yer alan dini anlamda inkâr manasını kuşanarak dini bir kimliğe büründürüldü.⁴¹⁴ Teşekkür anlamındaki bir kelime şayet özel semântik alana konulmasa, hiçbir zaman inanma anlamına gelmez. Bu özel alana konulunca bütün çevre, kelimenin o yöne yönelmesine yardım etmiştir.⁴¹⁵

Bizzat Kur'ân'ın öğretisine göre gerçek imana erişmek için gerekli temel şartlardan biri, insanın, çevresini saran tabiat varlıklarını, basit birer eşya değil, fakat Allah'ın insana olan iyiliğinin belirtileri olarak görmesidir. Kur'ân terminolojisine göre tabiat varlıkları, Allah'ın varlığının işaretlerdir. Bunları yarattığı için Allah'a şükredilmelidir. Kur'ân, daima insana, dünya yaşamında yararlandığı güzel şeylerin, Allah'ın bir lütfü olduğunu hatırlatır. Bu bakımdan İslâm, din olarak Allah'a karşı şükür tavsiyesidir. Aynı zamanda İslâm, insana varlığının, Allah'a bağlı olduğunu bilmeyi tavsiyedir. Kur'ân'a göre insanın Allah'a bağlılığını bilmesi imanın başlangıcıdır.⁴¹⁶

Allah insana karşı o kadar lûtfkar davranmakta ve ona âyetler şeklinde o kadar nimet ve ihsan göstermektedir ki insanın bunlara vereceği bir tek doğru cevap vardır. Bu tek cevap, Allah'ın verdiği bütün nimetlere teşekkür yahut şükretmektir.

⁴¹¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 28–29.

⁴¹² İzutsu, *a.g.e.*, s. 28–29.

⁴¹³ Sülün, *a.g.e.*, s. 203–205.

⁴¹⁴ Ece, *a.g.e.*, s. 661–662.

⁴¹⁵ İzutsu, *a.g.e.*, s. 28–29.

⁴¹⁶ İzutsu, *a.g.e.*, s. 28–29.

Ancak bu şükür, Allah'ın âyetlerini iyi anlamaya, iyi takdir etmeye dayalıdır (*âyetleri anlayıp takdir eden, Allah'a şükreder*). Demek ki insan, Allah'ın âyetlerini kavradığı zaman, şükür mümkün olur.⁴¹⁷

Kur'ân'ın şükür kavramını dini anlamda kullanmasıyla birlikte, Arap düşünce tarihinde ilk defa dini bir kavram olmuştur. Kavramın büyük önemi şuradan anlaşılır: Şükür, Allah'ın başlattığı iyiliğin, insan tarafından karşılığıdır ve bundan dolayı en karakteristik ilâhî sıfatlarla ayrılmaz bir bağ kurmuştur. Kur'ân'a göre şükürle iman arasında yalnız bir adımlık mesafe vardır. Şükür imana o kadar yakındır ki Kur'ân'da çok defa şükür, iman manasında kullanılmış (imanın eş anlamlısı olmuştur)tır.⁴¹⁸

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُوا “(Sizlere lütuflarda bulundum) O yüzden beni anın, ben de sizleri anayım. Bana şükredin, bana karşı nankörlük etmeyin.”⁴¹⁹

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ “Rabb'iniz size şöyle bildirmişti: “Andolsun şükredersiniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir.”⁴²⁰

Kur'ân'da şükr, -nankörlük anlamı ağır basarken yavaş yavaş itikadî-ahlâkî her tür olumsuzluğu içine alan bir kavrama dönüşen- küfre tekabül etmektedir.⁴²¹ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا “Biz insana yolu gösterdik, ya müteşekkik olacak ya da nankör!”⁴²² âyetinin, وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ “gerçek Rabbindendir; artık, dileyen iman etsin dileyen inkâr!”⁴²³ âyetiyle aynı hususa vurgu yaptığına dikkat edilecek olursa, sonraki vahiylerde, şükrdeki iman unsuru ile küfürdeki inkâr unsurunun öne çıkarıldığı görülür.

Kur'ân'ın bir çok yerinde şükr iman etmenin, küfr ise inkâr etmenin yerinde kullanılır: إِنَّ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ “Şayet nankörlük ederseniz(küfrederseniz), artık şüphesiz Allah size karşı hiçbir ihtiyacı olmayandır ve O, kulları için buna rıza göstermez. Ve eğer şükrederseniz, sizin (faydanız) için ondan razı olur.”⁴²⁴

‘Şükür’ aynı zamanda ‘şirk’ koşmanın da karşılığıdır. Şirk koşanlar elbette şükretmezler. Onlar zaten Allah'a ortak koşarak O'nun asıl nimet sahibi olduğunu inkâr etmektedirler. Onlardan bir kısmı Allah'tan bir iyilik gelirse şükretmeye söz verirler. Ancak sıkıntıdan kurtulunca tekrar şirk koşmaya devam ederler.⁴²⁵

⁴¹⁷ İzutsu, a.g.e., s. 270–271.

⁴¹⁸ İzutsu, a.g.e., s. 270–271.

⁴¹⁹ Bakara, 2/152.

⁴²⁰ İbrahim, 14/7.

⁴²¹ İzutsu, a.g.e., s. 23, 24.

⁴²² İnsân, 76/3.

⁴²³ Kehf, 18/29.

⁴²⁴ Zümer, 39/7.

⁴²⁵ En'am, 6/63–64.

⁴²⁷ Bakara, 2/256.

görseler onu hemen kendilerine yol edinirler. Âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlara karşı ilgisiz kalmalarındandır bu."⁴²⁸

İslâm/iman dosdoğru yolun adıdır. Onda eğrilik ve sapıklık yoktur. Onun gösterdiği yolda, onun emir ve yasaklarında bir yanlışlık ve zararlı bir şey yoktur.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ “Eğer kullarım sana Benim hakkımda sorular sorarlarsa -(bilsinler ki) Ben çok yakınlım; dua edenin yakarışına her zaman karşılık veririm: Öyleyse onlar da Bana karşılık versinler ve Bana inansınlar ki doğru yolu bulabilsinler.”⁴²⁹

Kur’ân-ı Kerim bütün insanları ve cinleri rüşd yoluna ulaştırmak için gönderilmiş bir kitaptır. Rüşd yolu, ğayy/sapkınlık ve şaşkınlık yolundan ayrıdır. Kur’ân’ın anlattığı, gösterdiği, bildirdiği ve içerisine aldığı şeyler rüşd’e ulaşma prensipleridir. Aşağıdaki âyette Allah, Kur’ân’ı dinleyen cinlerin dilinden bunu ifâde ediyor.

إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ “Doğru yola (rüşd) ileten (yehdi) hayret edilecek bir kıraat (Kur’ân) dinledik.”⁴³⁰

وَأَنَا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا “Ama içimizde kendilerini Allah’a teslim edenler bulun[duğu doğrudur], tıpkı kendilerini zulme kaptıranlar bulunduğu gibi. Kendilerini Allah’a teslim edenler doğru ile eğriyi ayırd etme bilincine ulaşanlardır.”⁴³¹

Mü’min suresi’nin 29. âyetinden anlaşıldığına göre, Firavun’un tebaası içinden bir iman sahibi, kardeşlerini Musa ümmetine haksızlık etmemeleri konusunda uyardığında ve anlatılan başka hadiselerden sonra, ‘Allah müsrif’e ve yalancının büyüğüne (kezzab) delâlet etmez (yehdi)’ dediğinde, bundan mutazarrır olan Firavun da kendi yolunun doğru yol olduğunu (rüşd) iddia ederek aşağıdaki sözleri sarfetmiştir:⁴³²

”قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ” Firavun dedi ki: ‘ sen ne görüyorsan yalnız benim sana gösteren! Ve seni doğru istikamete (reşad) yöneten (ehdi) benim!’⁴³³ Şüphesiz ki onun yolu, daveti ve yaptıkları rüşd değildi. Kur’ân firavun’un bu şekilde yaptıklarının rüşd olmadığını açıklıyor.⁴³⁴

Allah (c.c) bütün peygamberlere ilâhî rüşde ulaşma prensiplerini öğretmiş, onlar da insanları rüşd yoluna davet etmişlerdir. Zaten iman da, Allah’ın gönderdiği rüşd yolunun adıdır. Kendilerine ilim verilmiş olan güzel kullara bu rüşd yolunu özel

⁴²⁸ A’raf, 7/146.

⁴²⁹ Bakara, 2/186.

⁴³⁰ Cin, 72/1–2.

⁴³¹ Cin, 72/14.

⁴³² İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 258.

⁴³³ Mü’min, 40/29.

⁴³⁴ Hûd, 11/97.

olarak gösterebilir.⁴³⁵ Hz. İbrahim'e verilen rüşd, O'nu doğru yola ulaştırmıştı. O'nun sınavı kazanmasını ve yanlış yapmaktan uzak kalmasını sağlamıştı.⁴³⁶

Görüldüğü üzere rüşd, Kur'ân'da doğru yol (hidâyet) ve hakk din, başarı, doğru yolda girişilen çalışmanın hayırla sonuçlanması ve doğru yolu bulma kabiliyeti gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Allah bir çok âyette iman ve İslâm'ı rüşd olarak ifade etmiş, bu üç kavramın birbirlerinin anlam sahalarına kolaylıkla dâhil olduğunu mecazen bildirmiştir. İman'ın kapsamına aldığı tüm anlam alanlarını kendi kavram yapısında değişik şekil ve şartlarda ifade eden rüşd, Kur'ân'da doğru yol, hayırlı sonuç ve girişilen çalışmanın başarı ile sonuçlanması anlamlarında kullanılmıştır.

2.3.5.6. BİRR

'Birr'in aslı بَرّ /berr'dir. 'Berr', sözlükte kıta, denizin karşıtı olarak kara demektir. Buradan hareketle 'birr', hayır işinde genişlik anlamında kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla 'birr', her türlü hayır ve iyilik işinde genişlik, ihsan, itaat, doğruluk, bol bol iyilik demektir. 'Birr', her türlü iyiliği, ihsanı ve hayırlı işleri kapsar. Birr bütün iman, ibâdet ve ahlâka ait iyi huyları kapsayacak genişlikte bir kavramdır.⁴³⁷

Birr kavramının ne olduğunu anlatan aşağıdaki âyet anlaşılmadan kavramın mahiyeti anlaşılmaz.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah’a, Ahiret Günü’ne, meleklerle, vahye ve Peygamberlere inanan, servetini -kendisi için ne kadar kıymetli olsa da- akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, (yardım) isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı [malî] yükümlülüğünü ifa eden kişidir; ve [gerçek erdem sahipleri] söz verdiklerinde sözlerini tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir: İşte onlardır sadakatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar.”⁴³⁸

Âyette “birr”in gerçek anlamda, dinin şekli kaidelerini dış görünüş itibariyle yerine getirmekten ibaret olmadığını; konunun, Allah’a ortak koşmayan derin bir inanın doğal sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ahlâklılık konusuyla ilintili

⁴³⁵ Kehf, 18/66.

⁴³⁶ Enbiya, 21/51.

⁴³⁷ Isfahani, a.g.e., I, s. 120; Ece, a.g.e., s. 86–87.

⁴³⁸ Bakara, 2/177.

olduğunu son derece güçlü bir tarzda vurgu yapılmaktadır. Birr kavramının, son cümlesinde açıklıkla, inanışta “samimiyet” anlamındaki “sıdk” ve “Allah’tan saygı ile korkma” anlamındaki “takva” kavramları ile yakın bir ilişki içinde olduğu da ayrıca belirtilmelidir.⁴³⁹

Birr, bütün taat sayılan, yani Allah’a saygı ifâde eden davranışlar ve insanı Allah’a yaklaştıran hayırlı işleri içerisine alan bir kelimedir. Aynı zamanda birr, takva sahibi Mü’minlerin bir özelliğidir. Yani birr, takva değil, takvalı olma halidir denebilir. Bakara suresi 177. âyetinde *أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا* ‘işte sadık (doğru) olanlar bunlardır’ cümlesinden hareketle birr’i, ‘doğruluk’ diye anlayanlar da olmuştur. Halbuki ‘sıdk-doğruluk’ birr değil, birr sahibi olmanın bir sonucudur.⁴⁴⁰

Mü’minler, sevdikleri şeylerden Allah yolunda harcadıkça birr eylemini işlemiş olurlar: *لَنْ تَتَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ* ‘Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar kadar asla birr’e (iyiliğe/kurtuluşa) eremezsiniz. Her ne infak edersiniz, şüphesiz Allah onu bilir.’⁴⁴¹

Görüldüğü gibi iman’ın temel ahlâkî yansımalarından olan toplumda sosyal ve ekonomik düzeni zorlama olmaksızın sağlayıcı, infak kültürünü ve düşkünlüğünü artırıcı özelliği birr kavramı ile karşılanmaktadır.

وَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ‘...Birr (iyilik) ve takva (Allah’tan korkup kötülüklerden, günahlardan sakınma) hususunda yardımlaşın, günah ve sınırı aşma konusunda yardımlaşmayın. Gerçekten Allah, (ceza ile) sonuçlandırması pek şiddetli olanıdır.’⁴⁴²

Ebrar olanlar, yani sürekli iyilik yapanlar veya inandıklarında ve davranışlarında doğru olanlar, sürekli güzel davranış gösterenler cennet nimetine erişeceklerdir: *إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ* “Şüphesiz iyiler cennettedirler.”⁴⁴³

كُلًّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ وَمَا أُنْذِرَكَ مَا عَلَيَّونَ كِتَابٌ مَرْفُوعٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ عَلَى الْأُرَائِكِ يَنْظُرُونَ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ Gerçek erdem sahiplerinin kaydı en yüce şekilde [tutulur]! Bilir misin nedir o yüce şekil? O, [silinmez şekilde] tutulan bir kayıttır, Allah’a yakınlaşmış herkes tarafından gözlenen. Bakın, gerçek erdem sahipleri [öteki dünyada] mutlaka kutsananlardan olacaklar; sedirler üzerinde [uzanarak] bakacaklar [Allah’a]: ve yüzlerinde kutsanmışlığın parıltısını göreceksin. Onlara [Allah’ın] mührü ile damgalanmış halis bir içki verilecek, misk kokusu saçarak akan. Öyleyse, değerli şeylere ulaşmak için [can atanlar] bu [cennet içkisi]ni hedeflesinler: çünkü o en yüce (madde)lerden oluşmuştur; Allah’a

⁴³⁹ İzutsu, a.g.e., s. 64, 65.

⁴⁴⁰ Ece, a.g.e., s. 86–87.

⁴⁴¹ Âl-i İmran, 3/92.

⁴⁴² Mâide, 5/2.

⁴⁴³ İnfitâr, 82/13.

yakınlaşanların içecekleri bir [nimetin] kaynağı."⁴⁴⁴

İman ve birr kavramları, birbirleriyle yakın anlamlı ve ilişkili kavramlardır. İman kavramının mefhumunda yer alan infakta bulunma, iyilik yapma, kötülükten sakınıp hayır işleme bilinci anlamlarını birr kavramı da karşılamaktadır. Bakara suresi 177. âyetinde belirtildiği üzere asıl birr, iman esaslarına inanma, Mü'minin kuşanması gereken temel özelliklerden; sabretme, ahde vefa, sözü yerine getirme ve sorumluluk bilincine sahip olmaktır. Tüm bu özellikler ise iman'ın mana alanında mevcuttur.

2.3.6. İMAN'IN ZIT ANLAMLILARI

2.3.6.1. KÜFÜR

Kur'ân'ın inşa ettiği ilâhî mesajı anlamamanın yolu, anlamın aracı olan kelimelere vakıf olmaktan geçer. Anlamın kendisiyle ifâde edildiği kavramların içeriği anlaşılmadan muhtevayı kavramak mümkün değildir. Kur'ân'ın kılavuzluk yaptığı yol istikametinde yürüyen kimseye her hususta yardımcı olması, ilk etapta bu fiziki şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda semântik tahlil metodunda önemli bir yere sahip olan anlam analizi yapılırken, anlamı araştırılan kavramın kendisiyle ifâde edildiği mananın zıt kutbunda yer alan kavramın anlam yapısını belirlemek, araştırmacıya önemli oranda yardımcı olacaktır. Bu anlamda Kur'ân'ın inşa ettiği dünya görüşünü kabul ve inkâr eden anlamında iki temel sınıflandırmayı ele aldığı görülür: Mü'min ve Kâfir. Araştırmanın bu kısmına kadar temel çalışma konusu imanla ilgili verilere yer verildi. Bu son bölümde ise imanın tam zıddı olan küfür ve onunla aynı semântik sahayı paylaşan kavramlar ele alınacaktır. İmanın iyi anlaşılması için onun zıddı olan küfür ve onunla aynı anlamı ifâde eden kavramların iyi bilinmesi ve tahlil edilmesi gerekir. Çünkü insanların iman edip etmeme noktasında gösterdikleri farklılığın anlaşılması açısından en önde gelen kavramlardan biri 'küfür'dür.

Küfr kelimesinin aslı lügatte küfrân, setr-i nîmet, nankörlüktür; bunun aslı da kefr olup mutlak anlamda bir örtme manası taşır.⁴⁴⁵ Teşekkür anlamındaki şekere *شکر*'nin tam karşıtıdır. Mü'min olmayanlara, Allah'ın nimetlerini örtüp gizleyerek yok saydıkları için kefr kökünden kâfir denmiştir.⁴⁴⁶ Bir şey bir şeyi örtüp gizlediği zaman *قد كفره* şeklinde harf-i cersiz kullanılırken, birinin bir şeyi inkâr etmesi durumunda kelime be harf-i cerri ile kullanılır.⁴⁴⁷

Kur'ân, k-f-r- maddesinden gelen birkaç lâfız daha kullanır⁴⁴⁸ ki İmam Râgıb

⁴⁴⁴ Mutaaffin, 83/18–28.

⁴⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 207; Cevheri, *Sihâh*, II, s. 808.

⁴⁴⁶ Cevheri, *a.g.e.*, II, s. 808.

⁴⁴⁷ Sülün, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁴⁸ Bkz. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "k-f-r" md.

bunlar arasındaki farkları şöyle verir:⁴⁴⁹ Küfr, dinî hususlarla ilgili olarak; küfrân ise nankörlük anlamında kullanılırken, küfür her iki alan için de ele alınır. Kefûr nankörlük anlamındaki küfrânın ism-i faili; kâfir de Mü'minin çelişigidir. Keffâr ise kefûr'un bir üst halidir. İmansız anlamındaki kâfirin çoğulu olarak genelde küffâr kullanılırken, kefere nankörler anlamında kullanılır.

Kur'ân'ı Kerim'in nüzulü esnasında, Arap muhatapları tarafından "küfür" kelimesine, örtmek-gizlemek, nankörlük etmek, bir hakkı inkâr etmek, Allah'a isyan ve O'nun âyetlerini inkâr etme gibi anlamlar yüklenmişti. Fakat kelime, Kur'ân'ın kullandığı özel kavram ağı içerisinde kalınca özel bir anlam kazanır. İslâm öncesi dilde kullanıldığı manadan çok farklı bir alanına taşınarak, Allah'a iman merkezi etrafına dizilen çok önemli bir düşünce ağının anahtar kavramları arasına konulmuştur. Bu dar semântik alanda artık küfr, basit bir nankörlük hareketi değildir. Nankörlük anlamını bulundurmakla birlikte Allah'ın yaptığı iyiliğe, O'nun verdiği nimete karşı nankörlük şekline dönüşmüştür. Artık küfür, insanın, doğru yol yerine yanlış yolu seçmesinin zorunlu bir sonucudur. Diğer deyişle küfür, iki farklı açıdan aynı şeyi gösteren "inanmama" ve "doğru yoldan sapma"nın temel anlamını yüklenmiştir.

İslâmî kavramlar ağı içerisinde artık kefere fiilinin ve bunun kökü küfr'ün orijinal anlamı olan nankörlük manası gitgide inanmama anlamına doğru kaydı. İnen son vahiylerde artık kefere, şekere'nin zıddı değil, inanmak anlamına gelen âmene fi'linin zıddı olmuştur. Bunun ismi faili olan kâfir de sadece imansız anlamını ifâde etmeye başlamıştır.⁴⁵⁰

Kur'ân-ı Kerim'de küfr kelimesi, takriben kırk âyette mastar, üç yüz küsur âyette fiil, yüz seksen dört âyette de isim olmak üzere toplam 356 âyette geçmektedir. Birçok dil alimi ve müfessir, Yüce Allah'a, O'nun âyetlerine ve elçilerine karşı menfî tutum takınan insanın, kâfir olarak isimlendirilmesini de, kalbini hakka karşı perdeleyip örtmesine ve Allah'ın nimetlerini ve yüce hakikatleri görmezlikten gelmesine bağlamaktadırlar.⁴⁵¹

Küfür, iman kavramının temel karşıtıdır: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ "Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz Mü'mindir. Allah yaptıklarınızı görendir."⁴⁵² وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ "Ve de ki, Hak, Rabbinizdir. Öyle ise, dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin..."⁴⁵³ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ "Allah katında bütün canlı mahlûkat içinde en kötü olanlar kâfirlerdir ki onlar iman etmezler."⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Isfahani, a.g.e., II, s. 480–490.

⁴⁵⁰ İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 28–29.

⁴⁵¹ İbn Manzûr, a.g.e., V, 146; Isfahani, a.g.e., II, s. 480; Kalkan, Müslümanın Akaidi, s. 164.

⁴⁵² Teğabün, 64/2.

⁴⁵³ Kehf, 18/29.

⁴⁵⁴ Enfal, 8/55.

Zikredilen bu âyetlerde de görüldüğü üzere iman- küfür karşıtlığı Kur’ân’da müşahade edilen en önemli karşıtlıktır. Söz konusu yapı alt kavramlarda da görülür. Bundan ötürü iman, her türlü müspet ve ma’ruf fiilin kaynağı; buna mukabil, küfür de bütün menfî ve münker amellerin merkezindeki bir kavramdır.⁴⁵⁵ Burada küfrün şükür ve iman olmak üzere iki temel karşıtı zikredilmekle beraber, birr ve takva gibi terimler de küfrün karşıtlarıdır.⁴⁵⁶

Küfür kelimesi mutlak olarak söylendiğinde imanın zıddı olan inkâr anlamında kullanılmaktadır. Terim anlamı da budur. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de en çok Allah’ın birliğini ve yüceliğini ve Peygamberin getirdiklerini inkâr etmek anlamında kullanılmaktadır:

“*Ey Kitap Ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde niçin Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?*”⁴⁵⁷

“*أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يُؤْمِنُونَ*” *“İnkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hâlâ iman etmiyorlar mı?”*⁴⁵⁸

İnkâr anlamında küfrün Kur’ân’da kullanılışı pek çoktur. Böylece küfür, tasdik etmenin, yani imanın tam zıddıdır. Küfrün, imanın tam zıddı olduğunu açıkça ifâde eden âyetler de pek çoktur:

“*وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ*” *“Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine apaçık olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler”*⁴⁵⁹

“*كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ لُطَالِمِينَ*” *“İman ettikten, Resûlün hak olduğuna tanıklık ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol gösterebilir ki? Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez”*⁴⁶⁰

Küfür kelimesinin kullanıldığı ikinci önemli anlam, nankörlüktür. Nankörlükte de küfür kelimesinin sözlük anlamı olan “örtmek” söz konusudur. Yüce Allah, nimetleri veren kendisi olduğu halde, nimetlerinin kadrini bilen ve iyi amellerde bulunanlara karşı nankörce davranmayacağını belirtmektedir:

“*مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ*” *“Mü’min olarak iyi amellerde bulunan kimse, çabaları karşılığında küfrân/nankörlük görmeyecektir.*

⁴⁵⁵ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 151.

⁴⁵⁶ Yunus Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, Işık Yay., İstanbul, 2001, s. 31–36.

⁴⁵⁷ Âl-i İmran, 3/70.

⁴⁵⁸ Enbiyâ, 21/30.

⁴⁵⁹ Bakara, 2/109.

⁴⁶⁰ Âl-i İmran, 3/86.

Doğrusu biz, (bu güzel amelleri onun için) bizzat kayda geçirmekteyiz”⁴⁶¹

Bu âyetlerde görüldüğü gibi şükretmenin zıddı olan nankörlük, küfür kelimesi ile ifâde edilmiştir. İmanın zıddı olan inkâr anlamındaki küfrün başlangıcı bu şekildeki nankörlüktür. Zaten küfür, imana konu olan şeyler konusunda bilgi sahibi olmamak değil, onları içine sindirerek kabullenmemektir. Şeytan, Allah’ın varlığı ve birliği, hatta âhiret hayatı hakkında bilgi sahibi idi. Ancak o, yüce Allah’ın yeryüzünü imar ve yönetme işini Hz. Âdem’e vermesini içine sindirememiş ve buna karşı çıkmıştı. Bu nedenle kâfirlerden olmuştu.⁴⁶²

Kur’ân-ı Kerim, bütün iyiliklerin kaynağında imanı görürken bütün kötülüklerin kaynağında da küfrü görmektedir.⁴⁶³ Bu sebeple kötü davranışlar Kur’ân’da daima küfür ehline nispet edilmektedir. İman sahibi kişinin kötülük işlemesi, ârizî bir durumdur, kalıcı değildir. Bu yaptığını iyi bir davranış olarak görmez ve farkına vardığında tövbe eder. Bu sebeple iman sahibi kişinin işlediği bu kötülük, yapısının bir parçası haline gelmez. Halbuki imanı olmayan kişinin işlediği kötülük, yapısının bir parçası haline gelir. Kalıcı bir özelliğe sahiptir. Çünkü o, bu işlediğini içine sindirmektedir ve bundan dolayı pişmanlık duyarak tövbe etmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Özellikle Hakk’ın çağrısına inatla karşı koyan şartlanmış kâfirlerin kalplerinin taşlaştığı ve bu kimselerin bütün istekleri yerine getirilse de onların hakka icabet etmeyecekleri belirtilir. Böylesi insanlar uyarılsalar da, uyarılmasalar da onlar için fark etmez. Böylesi ifâdeler küfre şartlanmış olanlar için kullanılır. Bu şekilde bir inkâr değilse, hak dine çağrı işiyle ne peygamberler ne de başkaları görevlendirilirdi. Gerçek şu ki; peygamberlerin çağrılarına icabet edenler, daha önce inanmamış kimselerdir, yani kâfirlerdir. İcabet edenlerin kalpleri henüz taşlaşmış değildir. Hak çağrısıyla defalarca karşılaştığı halde küfürlerini inatla devam ettirenlerin kalplerinin taşlaşması da, kendi yapıp ettikleri sebebiyledir:

“Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler).”⁴⁶⁴

Kâfirlerin inkârları, fizikî herhangi bir kusurlarından kaynaklanmamaktadır, bilakis kalplerindeki bozukluk nedeniyledir. Bu yönleriyle onlar, bazen dünyada da cezalandırılmayı hak ederler. Kalplerinin katılaşmasına sebep teşkil eden hadise ise, inkârcıların işledikleri inkâr, alay ve tekebbür gibi kötü fiillerdir:

وَلَقَدْ مَكَنَّاكُمْ فِيهَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ *“Andolsun onlara size*

⁴⁶¹ Enbiyâ, 21/94.

⁴⁶² Bakara, 2/34.

⁴⁶³ Isfahânî, a.g.e., II, s. 484.

⁴⁶⁴ Mâide, 5/13.

*vermediğimiz kudret ve serveti vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir fayda sağlamadı. Çünkü bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay ettikleri şey, kendilerini kuşatıverdi.”*⁴⁶⁵

Âyet-i kerime, kalplerin katılaştırılmasının Allah'a nispet edildiği âyetlere de açıklık getirmektedir. Allah birinin kalbini katılaştırmışsa, bu, o kişinin davranışları nedeniyledir. Yüce Allah, durup dururken ne kimseyi hidâyete kavuşturur, ne de onu saptırır. İmana da, küfre de talip olan, insanın kendisidir. Gönlünü hakikati inkâra şartlanmış olanların bu halet-i ruhiyesini aşağıdaki âyet daha açık bir şekilde tasvir ediyor:

“لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا” *Kalpleri olup da gerçeği kavrayamayan, gözleri olup da göremeyen, kulakları olup da işitemeyen*⁴⁶⁶ler olarak anılırlar.⁴⁶⁷

Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim, kâfirlerin inanmaları için deliller sunmaktadır. Peygamberlerin peygamberliğini ispat eden âyetler/mucizeler dışında - ki bunların sayısı da sanıldığından çok azdır- Kur'ân-ı Kerim, hep normal hadiseler; insanın her gün karşılaştığı çevresindeki tabiat olaylarına dikkat çekerek ve birtakım akli deliller getirerek insanları düşünmeye davet eder.

Allah katında kişinin kâfirler sınıfına girmesi için inanç esaslarının açık ve sağlıklı bir şekilde kendisine ulaşması, ikna olacak şekilde onları algıladıktan sonra bunları reddetmesi, inat, tekebbür veya mal mülk hırsıyla veya kınanmaktan korkması nedeniyle inanç esaslarını inkâr etmesine bağlıdır. Ama inanç esasları kendisine ulaşmamış veya hoş olmayan sağlıksız bir yolla ulaşmışsa veya sağlıklı bir yol ile ulaşmış ama kişi onları anlayabilecek kapasitede değilse ya da onları anlamak için incelemeyi sürdürürken ölmüşse ateşte ebedi kalmayı hak eden kâfirler gibi olmaz.⁴⁶⁸

Allah, kendi âyetlerini inkâr etmenin küfrün temel sebebi olduğunu zikretmektedir: *“وَمَا يَجِدُ إِلَّا الظَّالِمُونَ”* *“Bizim âyetlerimizi de kâfirlerden başkası inkâr etmez.”*⁴⁶⁹

Aşağıdaki âyetlerde inkâr eden kimselerin aynı süre içerisinde peş peşe vasıflarının sıralanması, bütün bu sayılanların aynı anlam sahasına ait kavramlar olduklarını göstermektedir. Bu âyetlerde kâfir, zalim ve fasık üçlüsünün temel karakteristik özellikleri Allah'ın âyetleri inkâr olarak açıklanmaktadır. Küfür semântik alanına dâhil olan söz konusu inkârcı karakterler, Allah'ın vahyi doğrultusunda hükümde bulunmamak hususunda birbirleriyle aynı anlam paralelinde

⁴⁶⁵ Ahkâf, 46/26.

⁴⁶⁶ A'raf, 7/179.

⁴⁶⁷ Esed, a.g.e., I, s. 5.

⁴⁶⁸ Mahmut Şeltut, *Akaid ve Şeriat*, (Çev. Muharrem Tan), Yöneliş Yay., İstanbul, 1993, c.I, s.24.

⁴⁶⁹ Ankebut, 29/49.

buluşmaları sebebiyle bu yakınlaşmayı sağlamışlardır. İlginç olan diğer bir husus, mezkur cümlelerin aynı sürede peş peşe sıralanan âyetlerin sonunda yer alıyor olmalarıdır:

وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ “Allah’ın indirdiği ile hükme varmayanlar var ya, işte böyleleri kâfirdir.”⁴⁷⁰

وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ “Allah’ın indirdiği ile hükme varmayanlar var ya, işte zalimler onlardır.”⁴⁷¹

وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “Allah’ın indirdiği ile hükme varmayanlar var ya, işte fasıklar onlardır.”⁴⁷²

Allah’ın Kur’ân-ı Kerim’de, inkârcıların inanmalarına engel olan dâhili hastalıkların başında zikrettiği kendini büyük görme duygusu olan kibir, kişiyi hakkı ve gerçeği kabullenmekten alıkoyduğu gibi cenneti kendisine haram kılan bir davranıştır. Resûlullah (s.a.s), kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimsenin cennete giremeyeceğini belirtmesi, kibrin sonuçlarının vahameti hakkında yeterli oranda fikir vermektedir.⁴⁷³

İnkârcılar, işledikleri kötü ameller neticesinde bütün anlam olaylarının vuku bulduğu kalplerinin mühürlenerek işlev görmemesi sebebiyle, sahibini fayda sağlamaz. Etraftan veya kendi vicdani yoluyla gelen tüm sözlü/sözsüz ayetlere karşı duyarsız kalır; kulakları duymaz, gözlerine perde çekilir. İşledikleri küfür amelleri sonucu kalpleri mühürlenmiş kimselerin temel duyuları manen körelir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ “Unutma ki hakikati inkâra şartlanmış olanlar için kendilerini uyarıp uyarmaman fark etmez; onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerinin üzerinde de bir perde vardır; dehşet verici bir azap beklemektedir onları.”⁴⁷⁴

Netice itibarıyla, küfür kelimesi lügatte örtmek, nankörlük, nimetleri gizleyerek yok saymak anlamlarına gelir. Bu haliyle nimet vereni tanıyıp dil yoluyla övme anlamına gelen şükürün tam zıddı konumundadır. Kur’ân’ı Kerim’in nüzulü esnasında Araplar arasında bu şekilde kullanılıyordu. Kelime, İslâm öncesi dilde kullanıldığı manadan çok farklı bir mana alanına taşınarak, Allah’a iman merkezi etrafına dizilen çok önemli bir düşünce ağının anahtar kavramları arasına konuldu. Bundan sonra küfür kelimesinde nankörlük unsuru bulunmakla birlikte artık Allah’ın yaptığı iyiliğe, O’nun verdiği nimete karşı nankörlük söz konusudur. Dini anlamda

⁴⁷⁰ Mâide, 5/44.

⁴⁷¹ Mâide, 5/45.

⁴⁷² Mâide, 5/47.

⁴⁷³ Zekeriye en-Nevevi, *Riyazü Salihin Min Kelami Seyyid’il Mürselin*, (Terc. Hasan Hüseyin Erdem, Kadri Burslan), DİB Yay., Ankara, 1980, c. II, s. 42, hadis no: 614.

⁴⁷⁴ Bakara, 2/6–7.

artık, Allah ve Resûlü'nün inanılmasını kat'i surette emrettiği iman esaslarını inkâr etmek anlamını almaya başladı. Bundan sonra şükür kelimesinin zıddı değil, iman kelimesinin tam karşıtı biçiminde kullanılmaya başlandı.

Kur'ân'da küfür kavramı, kök anlamıyla kullanmakla beraber, belirgin biçimde en fazla iman kavramının tam zıddı anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'da, inkârcı şahsiyetlerin temel karakteristik özellikleri sıralanırken değinilen tüm olumsuz ahlâkî düşüklüklerin karşısındaki olumlu ahlâkî nitelikler, iman ehlinin vasıfları biçiminde sıralanır. Kur'ân'ın üzerine inşa edildiği temel iki zıt kutuptan olumsuz ahlâkî nitelikleri temsil eden küfür, hakikati yok sayma, Allah'ın âyetlerini ve nimetlerini inatla ve gönüllü biçimde inkâr etmeye ad olarak ele alınmıştır. Kur'ân'a göre küfür ehli inkâra şartlanmaya, işledikleri çirkin ameller sebebiyle kalplerinin mühürlenmesi, bunun sonucunda temel duyu mekânizmaları sağlıklı olduğu halde hakikati algılamaya elverişsiz kılınmaları ve kendini büyük görme tavrı (kibir, istikbar) sonucu müstahak oldukları bildirilir. Aynı şekilde, imana eriştikten, kalbi imanla dolduğu halde, üzerinde can ve mal baskısı ve kastı söz konusu olmaksızın inkâr edenlere karşı çetin bir azabın ineceğini bildirerek, bu kategorideki inkârcıları iman'a erişmeden inkâr edenlerden ayırır. Küfür, bütün kötü fiillerin sebebi iken iman, bütün iyi ve hayırlı amellerin kaynağı biçiminde gösterilir. Kur'ân'ı hakikati inkâra şartlanmış benlikleri hayvanların en şerlisi olarak anar.⁴⁷⁵

2.3.6.2. DALALET

Lugat anlamı itibariyle bir şeyin zayi olması, kıymetinin bilinmemesi ve heder olması anlamlarına gelir.⁴⁷⁶ Öz itibariyle telef ve zayi olmak suretiyle kaybolmaktır. Dil alimleri tarafından bilerek veya hatayla doğru yoldan az veya çok sapmak da ikinci anlam olarak tayin edilmektedir. Birinci anlamın karşıtı vicdan, ikinci anlamın karşıtı hidâyettir.⁴⁷⁷ Dalalet ve hidâyet lafızları arasındaki karşıtlık, Cahiliye Arapları tarafından bilinmekteydi. Zamanla yanlış fikir, boş düşünce de dalalet olarak isimlendirilmeye başlanmıştı. Aynı şekilde hidâyet kelimesi de, doğru yolu bulmak anlamıyla beraber, doğru ve hikmetli re'y veya düşünce manasında kullanılıyordu.⁴⁷⁸ Denilebilir ki, dalalet kelimesinin luğavi ve dini anlamları arasındaki benzerlik bir hayli fazladır.

Kur'ân-ı Kerim'de, bir kelime farklı hitap seviyeleri ve siyaklar içinde kullanılabilir. Bazen somut, bazen de soyut anlamlar taşır. Dalalet ekseriyetle dini manada kullanılmakla beraber, seküler kullanımı da vardır. Müşrikler öldükten sonra dirilişe karşı gösterdikleri tepkinin anlatıldığı şu âyette geçen 'صَلَّاتُ' fiili somut

⁴⁷⁵ Teğabün, 64/2; Kehf, 18/29; Enfal, 8/55.

⁴⁷⁶ İbn Faris, *Mekayisi'l-Luğa*, III, s. 356.

⁴⁷⁷ Ahmed b. Yusuf es-Semin Halebi, *Umdetu'l-Huffaz Fi Tefsiri Eşrafi'l-Elfaz*, Beyrut, 1996, II, s. 382; Ebu Hilal Askeri, *Kitabu'l-Furuk*, Trablus Lübnan, 1994, s. 236.

⁴⁷⁸ Üde Halil Ebu Üde, *et-Tatavvuru'd-Delali Beyne Luğati's-Şi'ri Ve Luğati'l-Kur'an*, Ürdün, 1985, s. 320.

anlamda telef ve zayi olmayı ifâde etmektedir: وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ “Biz toprağın içinde çürüyüp kaybolduktan sonra, yeniden mi yaratılacağız?”⁴⁷⁹

Bazı âyetlerde, soyut ama dini anlamından farklı olarak geçmektedir. Bu daha çok beşeri bir yanılma ve hata hüviyetinde olup kişinin doğru davranışı göstermemesi ve dengeyi kaybetmesi demektir. Müdayene konusunun işlendiği şu âyette iki kadının şahit tutulmasıyla ilgili olarak geçen ‘تَضِلُّ’ fiili unutmak anlamındadır:⁴⁸⁰

فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى “İki erkek bulunmazsa o zaman doğruluklarından emin olduğunuz bir erkekle iki kadının şahitliğini alın. Ta ki birinin unutmması ve şaşırması halinde diğeri ona hatırlatsın.”⁴⁸¹

Kur’ân’da 191 kez kullanılan bu kavramdan 126’sı fiil olarak gelmiştir. Bütün bu kullanımdan sadece yirmisinde dalalet Allah’a izafe edilmiştir. Geri kalan tüm kullanımlarda dalalet insan fiili olarak geçmektedir. Bu bağlamda dalaletin insan fiili olarak kullanımı ilâhî fiil olarak kullanımından kat kat daha fazla olduğu ortaya çıkar.⁴⁸²

Kur’ân’da dalalet kavramının kullanılış şekillerine bakıldığında insanın dalaleti hür iradesi ve seçimiyle elde ettiği görülür: الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ كَانُوا فِي الدَّالِيَةِ ضَالِّينَ “Dünya hayatında bütün çabaları dalalet olan (boşa giden) ve salih amel yaptıklarını sanan kişiler (ziyana ne çok uğrayanlar olacaktır.)”⁴⁸³ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا السَّبِيلَ “Baksana şu kendilerine kitaptan bir pay verilenlere, dalaleti satın alıyorlar, istiyorlar ki siz de dalalete düşesiniz.”⁴⁸⁴ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا “İnsanlardan kimileri de var ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için lafazanlığa sarılırlar.”⁴⁸⁵

Dalalet de hidâyet gibi kişinin kendi iradesiyle seçtiği bir yol olduğu beyan edilir: أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَى “O kimseler k, hidâyet karşılığında dalaleti satın aldılar.”⁴⁸⁶ Dalaletle aynı anlama gelen küfr için de geçerli bir kaide olarak işleyen irade, insanın tercihlerinde belirleyici unsur olarak insanı işaret etmektedir: وَمَنْ يَبَدِّلْ

⁴⁷⁹ Secde, 32/10.

⁴⁸⁰ Hüseyin b. Muhammed ed-Demağani, *el-Vücuḥ, ve’n-Nezair*, Beyrut, 1985, s. 293; İsmail b. Ahmed en-Neysaburi, *Vucūhu’l-Kur’ani’l-Kerim*, Dimeşk, 1995, s. 207; Ebu’l-Beka el-Kefevi, *el-Külliyat Mu’cem fi’l Masta’lahat ve’l-Furuki’l-Luğaviyye*, Beyrut, 1993, s. 577.

⁴⁸¹ Bakara, 2/282.

⁴⁸² İslamoğlu, *İman*, s. 191.

⁴⁸³ Kehf, 18/104.

⁴⁸⁴ Nisâ, 4/44.

⁴⁸⁵ Lokman, 31/6.

⁴⁸⁶ Bakara, 2/16.

الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ “Kim imanı küfürle değiştirirse muhakkak ki o doğru yoldan sapmıştır.”⁴⁸⁷

Buna karşılık kimi zaman dalalet, Allah’ın bir fiili olarak da Kur’ân’da işlenir: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلِنَسْأَلَنَّ عَنْ كُنْهٍ تَعْمَلُونَ “Allah dileyseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat o dilediğini dalaletle düşürür dilediğini hidâyete erdirir ve siz mutlaka amellerinizden sorulacaksınız.”⁴⁸⁸

Âyette Allah’ın fiili olarak geçen dalalet ve hidâyete eğer âyetin sonu görülmezse yanlış değerlendirilebilir. Konumuz bağlamında âyetin son cümlesi bu noktada çok önemlidir. Aynı âyetin sonuyla başı arasında ilişki kurulduğunda hidâyete ve dalalette ölçü (kader)’nin bireyin eylemleri olduğu açığa çıkar.

Kur’ân eksen alınarak dalalet konusunda yapılan analizde ortaya çıkan sonuçlardan, Allah’ın mutlak iradesi kesin kayıtlarıyla bu şekildedir diye haddi aşan ve kabili mümkün olmayan iddiada bulunmak imkân dâhilinde değildir. Hidâyete ve dalalet fiillerinin çoğunlukla insanın iradesine bağımlı biçimde meydana geldiğine ilişkin ele alınan öngörüyle beraber, Allah’ın istediğini yapabilecek güç ve kuvvete sahip olduğuna ilişkin zihinlerde şüphe husule getirecek intibalar bile imana hâlel getirebilecek nitelikte tehlikeli girişimlerdir. Bir Mü’min, Allah’ın dilediği her şeyi yapabilme kudret ve imkânına sahip olduğuna inanmıyor veya imanında tereddüt oluşuyorsa, tam anlamıyla iman etmiş değildir.

Hülasa; küfür kelimesi ile yakın anlamlı kelimelerden birisi de dalalettir. Bu yakınlığı görmek için küfür merkezli kavramlarla yakınlığına ve iç içeliğine bakmak kafidir. Bazı insanların dalaleti Allah’a iftira etmek şeklinde gelişirken bazılarının gerçeklerin gizlenmesi ve batıla karıştırılması şeklinde olabilir. Bunun temel sebebi, kişinin kendi sapmasıdır; yani kişi kendisi dalâlete düşer ve Allah, dünyada onun dalâlete düşmesine hükmeder, ahirette de cennete giden yoldan çevirip ateşe atar. Ya da Allah kişiyi öyle bir karakterde yaratır ki övgüye ya da yergiye lâyık bir yol tuttuğu zaman, o yola ısınır onu güzel görmeye başlar ve artık ondan hiç ayrılmaz, kendisini bu yoldan uzaklaştırmak nerede ise imkânsızlaşır. Öyle ki bu, artık onun adeta tabiatı haline gelmiştir.⁴⁸⁹ Kısaca dalalet, inkârın merhale merhale oluşumu, insanın vahiyden uzaklaşması serüvenidir.

2.3.6.3. ŞİRK

İmanla çelişen ve ona ters düşen kavramlardan biri de şirk’tir. Küfür semântik sahası içerisinde küfür kelimesinden sonra en fazla kullanılan kavramların başında gelmektedir. Şirkin, Kur’ân’da önemli oranda yer kapladığı görülür. Kur’ân’ın

⁴⁸⁷ Bakara, 2/108.

⁴⁸⁸ Nahl, 16/93.

⁴⁸⁹ Isfahani, *Müfredât*, II, s. 108–112.

oluşturmak istediği muvahhid insan modeli⁴⁹⁰ karşısında duran şirk, küfürle aynı mefhumu ifâde etmekle beraber değişik bir tarzda inkâr anlamını içerir. Kelime anlamı itibariyle ortak koşmak anlamına gelen şirk, küfrün en karakteristik tezahürlerinden biridir.

Şirk, Arapça شرك (ş-r-k) fiil kökünden mastardır. Bu fiil kökünün temel anlamı ortaklık, eşyayı ya da aynı cins unsurları birbirine karıştırmaktır. Aynı kökten gelen “şirket” “ister maddi ister de manevi olsun bir şeyin iki ve daha fazla kişiye ait olması” anlamına gelir.⁴⁹¹ Bu fiilin dörtlü if’âl babındaki şekli olan “eşrake”, “ortak tanımak, ortak koşmak” anlamına gelmektedir. Bu babın ism-i faili olan “müşrik” de “ortak koştur” demektir.⁴⁹²

Kur’ân’ın sıkça temas ettiği⁴⁹³ ve istilâhî bir imanla bağdaşması mümkün olmayan şirk, esasen taklîd ve hevâyâ dayalı bir takım kanaatlerden yola çıkarak, insanın iç âleminden dış dünyaya doğru uzanan geniş alanda Allah’ın varlığına ve birliğine şehâdet eden bütün olguları ve belgeleri görmezlikten gelerek Hakk’a karşı duyarsız olmanın, Yaratıcı ve yaratılanı karıştırmamanın ve bu tutumdan gelen davranış bozukluklarının karanlığında gafletle yürümenin en belirgin ismidir.⁴⁹⁴ Bu ortak koştur, O’nun zatı konusunda olabileceği gibi, ulûhiyyet ve rubûbiyyeti konusunda da olabilir

Kur’ân’da temelde iki tür şirkten bahsedilir.⁴⁹⁵ Şirkin birinci türü, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in getirdiği dinin öngördüğü şekilde değil de, başka birtakım din ve felsefelerle dayanarak iman etmekle birlikte, yaratıklarla ilgili hakimiyet ve tasarruf etme hakları konusunda Allah’a ortak tanıyanların şirkidir.⁴⁹⁶ Bu haklar; yaratma, yaşatma, rızık verme, öldürme, zarar ve menfaat verme hususlarıdır. Allah’tan başka hiçbir varlıkta bulunması mümkün olmayan birtakım kemâl sıfatlarını taşıdıklarını iddia edenlerin şirki de buraya dâhildir.

İkinci tür şirk, Allah dışındaki herhangi bir varlığa, herhangi bir ibâdet

⁴⁹⁰ Yusuf Işıcık "Kur'an'ın Öngördüğü Muvahhit İnsan Tipi", II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, 2-4 Şubat 1996, s. 131.

⁴⁹¹ Isfahani, a.g.e., I, s. 646.

⁴⁹² Cevherî, a.g.e., IV, s. 1593; Ahmed b. Zekeriya İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekayisil-Luğa*, Mısır, 1969, III, 265; Isfahani, a.g.e., I, s. 646, 647; İbn Manzûr, a.g.e., II, s. 306.

⁴⁹³ Bkz. Bakara, 2/96, 221; Âl-i İmran, 3/151 (küfür ve şirk eşanlamı), 186; Nisâ, 4/48, 116; Mâide, 5/82; En'âm, 6/22, 81, 88, 107, 148; A'râf, 7/173; Yûnus, 10/28; Yusuf, 12/106; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/35, 86; Hacc, 22/17; Ankebût, 29/61, 63; Lokman, 31/13, 25; Sebe', 34/22; Fâtır, 35/40; Zümer, 39/38; Zuhuruf, 43/9, 87; Mü'min, 40/12; Ahkâf, 46/4; Mümtehine, 60/12 (Şirk âmilleri için bkz. Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 285-299).

⁴⁹⁴ Nadim Macit, *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplumu*, Ribat Yay., Konya 1992, s. 18; Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s. 64-65.

⁴⁹⁵ Abdulmecit Zindânî ve arkadaşları, *el-İmân*, Risale Yay., İstanbul, 1986, 172-173; İbn Manzûr, a.g.e., VII, s. 100 "ş-r-k" md; Ethem Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Şa-To Yay., İstanbul, 2001, s. 103.

⁴⁹⁶ Bakara, 2/258; Nâzi'ât 79/24. Araplar Cahiliyye devrinde şöyle telbiye ederlermiş: "Buyur Allahım buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur! Ancak bir kısım ortakların vardır ki, onlar da sahip oldukları herşeyleri ile birlikte yine sana aittir!" İbn Manzûr, a.g.e., VII, s. 100.

türüyle ve herhangi bir maksatla ibâdet edenlerin şirkidir.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'in, ümmetini daima uyardığı şirk-i hafî de bu kısımda mütalaa edilebilir. Yalnız, yukarıdaki teknik şirkin aksine, iman sahiplerinde de bulunabilen şirk-i hafide hedef, sadece Allah rızası olmayıp, Allah rızasıyla birlikte belli kişi ve kurumların beğenisini kazanmaktır. Tabîî bu; kişi ve kurumların rızasının Allah'ın rızasıyla örtüştüğü durumlar için böyledir. Bazı şeyleri uğurlu sayma gibi imanın, tevekkül vb. bazı duygusal unsurlarını nakzeden türleri olmakla birlikte bu tür bir şirkin itikâdî bir veçhesi yoktur.⁴⁹⁸ Gösteriş için ibâdet eden, bir anlamda ibâdetinde Allah'a ortak koşmuş olmaktadır, ancak yine Hz. Peygamber'in getirdiği dine sımsıkı bağlıdır. Dolayısıyla bu, ulûhiyyet ve rubûbiyyete yönelik bir şirk mesabesinde değerlendirilmemelidir.⁴⁹⁹

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ “Müşriklerin çoğu Allah’a, ancak şirk koşarak iman ederler”⁵⁰⁰ ifâdesinden, imanla şirkin aynı anda bulunabileceği anlaşılıyorsa da bu, şirkin tam tekzîb ifâde etmediğini göstermez. Zira kesin tekzîb edilip edilmediğinden bahsettiğimiz zat, Allah değil, Peygamberdir; Allah’ı ikrar etmiş olsalar bile, Peygamberi tekzîb etmektedirler. Nitekim Kur’ân’ın kâfir olarak yaftaladığı kimselerin başında bunlar gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerim, müşrik tâbiri ile ilâhî bir kitaba sahip olmayan, Allah’a inanmakla beraber başka tanrılara da tapan kimseleri kastetmektedir.⁵⁰¹ Örneğin şu âyetlerde bunu açıkça görmekteyiz:

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ “Kitap ehlinde olan kâfirler de, ortak koşanlar da size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler...”⁵⁰²

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; O, dosdoğru bir Müslümandı. (O putlara tapmak suretiyle) Allah’a ortak koşanlardan da değildi.”⁵⁰³

Kur’ân Allah’ın, şirkin dışındaki tüm günahları -dilediği kimselere bağışlayabileceğini, ancak tevbe edilerek Allah’a şirksiz bir şekilde iman edilmesi durumunda bizzat şirkin de affedileceğini ifâde eder.⁵⁰⁴

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar.”⁵⁰⁵

⁴⁹⁷ Nisâ, 4/36; Zümer, 39/3, 64, 65–66.

⁴⁹⁸ İbn Teymiyye, *İman*, s. 238.

⁴⁹⁹ Sülün, a.g.e., s. 149–150.

⁵⁰⁰ Yusuf, 12/106; Zümer, 39/45; Mü’min, 40/12.

⁵⁰¹ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, s. 381.

⁵⁰² Bakara, 2/105.

⁵⁰³ Âl-i İmran, 3/67.

⁵⁰⁴ Sülün, a.g.e., s. 151.

⁵⁰⁵ Nisâ, 4/48.

Kur’ân, şirkin şiddetli bir azaba vesile olduğunu defalarca vurgular:

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ إِلَهًا مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ “Siz ve Allah’tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz. Siz (odun gibi) oraya gireceksiniz. Eğer onlar tanrı olsalardı oraya girmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır.”⁵⁰⁶

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi, Allah’tan başka tapınılan her şey, tapanla beraber cehennem azabına girecektir. Allah’ın birliğine şehâdet edip, O’nun rızasını isteyene, cehennem ateşi haram kılınmıştır. Şirk ehlinin tümü ateşe girip, orada sürekli kalacaklardır. Puta tapmanın ve Allah’ın birliğine muhalif olan bir inancı paylaşmanın bedeli budur. Allah’ın varlığına ve birliğine delâlet eden sonsuz belgeleri inkârın cezası sürekli cehennemde kalmaktır.⁵⁰⁷

Nemrut kıssasında olduğu gibi, Allah bize Kur’ân-ı Kerim’de kibrin, küfrün ve ortak koşmanın sebeplerinden olduğunu haber veriyor.⁵⁰⁸ Allah, bir kısım Mü’minlerden bahsederken onların ‘imanlarına zulüm karıştırmadıklarını’ haber verir.

Zulüm, bir şeyi gerekli olan yerden kaldırıp başka bir yere koymaktır.⁵⁰⁹ Kasıttan meyletmektir. Allah, dirilten, öldüren, rızık veren, nimetlendiren ve şeriki olmayan Rab’tır. Başka bir şey Allah’a ortak koşulduğu zaman en büyük zulüm olur. Çünkü o zaman rızık, nimet, hayat, ölüm, Allah’a değil de başkasına isnad⁵¹⁰ edilmiş olur. Bu ise apaçık bir haksızlık, zulümdür. Olmayanı bir şeyi uydurmak, hak sahibine hakkını tam anlamıyla vermemek zulmün apaçık şeklidir. Çünkü bu fiillere ve sıfatlara hakiki anlamda sahip olan yalnız Allah’tır.

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ “İnananlar ve imanlarına şirkin zulmünü bulaştırmamış olanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır”⁵¹¹ âyetinde belirtilen imana zulüm bulaştırma ibaresinin ne anlama geldiğine ilişkin sorular üzerine Resûlullah (s.a.s) bu âyetin tefsirini Lokman suresi 13. âyetle yapmıştır. Bu âyette şöyle buyrulur:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ “Yavrum Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk, elbette büyük bir zulümdür”⁵¹² demişti. Bu anlamda şirkin diğer bir adı da zulüm olmaktadır.

Özet babında konu ele alınacak olursa şu hususlar zikredilebilir: Küfrün semântik alanı içerisinde yer alan şirk, iman’ın zıt kutbunda yer alan en önemli ikinci

⁵⁰⁶ Enbiyâ, 21/98, 99.

⁵⁰⁷ Soysaldı, a.g.e., s. 74–75.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/258; Zuhuruf, 43/51; Nazi’at, 79/17-25; Müddesir, 74/11-26; Mü’min, 40/56.

⁵⁰⁹ İbn Manzûr, a.g.e., II, 649.

⁵¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., II, 650.

⁵¹¹ Enâm, 6/82.

⁵¹² Lokman, 31/13.

kavramdır. Şirk, kelime anlamı itibariyle ortak olmak anlamına gelir. Dini anlamda ise gerek rubûbiyet gerekse ulûhiyet ile ilgili Allah'tan başka aracı ilâhların da var olduğunu iddia etmektir. Bu anlamda küfürden tek farkı, Allah'ın var ve tüm ilâhî sıfatlara eksiksiz sahip olduğuna inanmakla beraber, iş ve idaresinde ortak olan başka ilâhları var saymaktan ibarettir. Genelde büyük ve gizli şirk ya da küçük şirk diye iki şirkten bahsedilir. Büyük şirk, yaratıklarla ilgili hakimiyet ve tasarruf etme yetkisi konusunda Allah'a ortak tanımak demektir. İkinci tür şirk diye anılan şirk-i hafide hedef, sadece Allah rızası olmayıp, Allah rızasıyla birlikte başkalarının da beğenisini kazanmaktır. Allah, şirk dışında tüm günahları dilediği kimselere affedeceğini, aynı şekilde tevbe edilerek Allah'a şirksiz iman edilmesi durumunda şirk de bağışlayabileceğini bildiriyor. İnkâr psikolojisinin temel karakteristik bir sonucu, küfürde olduğu gibi, şirkte de kendini büyük görme hastalığı, sapkınlığa düşüşün en başat sebebi bağlamında Kur'ân'da yer alır. Yine Kur'ân'da imanına zulmün karıştırıldığından bahsedilir. Bundan kasıt, imana şirk unsurunu dâhil etmektir.

2.3.6.4. NİFAK

Küfrün semântik sahasına giren kelimelerden biri de nifak kavramıdır. Daha önce işlenen mutlak inkâr anlamındaki küfür ile Allah'a, yaratıklarla ilgili hakimiyet kurma yetki ve tasarrufunda ona başka ilâhlar ortak koşmak suretiyle inanma anlamındaki şirkten farklı yapıda bir inkâr çeşidi olan nifak, küfür semântik sahası içerisinde anlam yapısı itibariyle ilginç bir yer işgal etmektedir. Nifak ve Münafık kelimelerinin aslı hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Kelimenin ıstılâhî anlamının iyice kavranabilmesi için, kelimenin aslı ve türevleri üzerinde durmak gerekmektedir.

Siyâsî, zihnî ve hissî sebeplere bağlı olarak iki tutum arasında bocalamak şeklinde tanımlanabilecek olan nifak⁵¹³ kelimesi Arapça نفق ne-fe-ka fiil kökünden gelmekte olup aslı mastardır. Bu fiilin Arapça lügatte çok çeşitli anlamları vardır. Bu anlamlar özlü biçimde şu şekilde sıralanabilir: Azalmak, yok olmak, malın revaç bulması. Nefak ise, bir yeri yarıp geçen yol, tünel ve ırmak demektir.⁵¹⁴ Konuyla ilgili olarak Allah'u Teâlâ En'am suresi 35. âyetinde şöyle buyuruyor: *وَإِنْ كَانَ كِبَرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بَأْيَةٌ* “Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, haydi gücün yetiyorsa yerin içine (inebileğin) bir delik, ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getirebilesin.”

Nifak kelimesinin kök anlamıyla ilgili olarak serdedilen görüşler babından bir diğer analize göre, Münafık ismi ‘nâfika’ isimli ‘tarla faresi yuvası’nın isminden gelmektedir. Tarla faresi ‘kasla’ ve ‘nâfika’ diye iki yuva yapar ve gizli bir yol ile bunları birbirine bağlar. Sonra tarla faresi bu odanın toprağın üstüne çıkış yerini ince

⁵¹³ Ahmet Sezikli, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, TDV Vakfı Yay., Ankara, 1997, s. 7-17, 61 vd.

⁵¹⁴ Isfahani, *a.g.e.*, II, s. 733-735.

bir toprakla örter. Böylece bir şüpheye düştüğünde, o ince toprağı başıyla iterek kaçar. Tarla faresinin izlediği kaçış metodunu insani ilişkilere yansıttığı için iki yüzölçüm kimselere “münafık” denmiştir. Çünkü içinde küfrünü saklayarak toplumsal yararlılıklardan istifade yolunu seçen münafık, ikircikli tavırları sonrasında incelemeye ve soruşturmaya konu olduğunda kendisindeki küfrü gizleyerek İslâm’a sarılmış görünür.⁵¹⁵

Buna yakın başka izahlar da yapılmıştır. Ancak bunların hepsinde bir aldatma söz konusudur. Yani ortaya atılan görüşlerin tamamında bulunan ortak nokta, aldatmaktır. Hatta kelimenin, malın revaç bulması kök anlamıyla da bir ilgisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü münafık, takındığı tavrıdan bir kâr amacı gütmektedir. Dünyevî mal ve makamın revaçta olduğu devirlerde zuhur eden söz konusu hastalıklı tiplerin tek amacı çıkar sağlamaktır. Belki de bu nedenle yüce Allah, münafıkların takındıkları tavrı şu ifâdelerle değerlendirmektedir:

“إِنَّكَ الَّذِينَ اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتْ بِجَارِهِمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ” *İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kâr etmemiş ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.*⁵¹⁶

Kur’ân’da homojen bir münafık karakteristiği bulunmamaktadır. Kâfirlerin İslâm toplumundaki ajanları imişçesine Hz. Peygambere en büyük düşmanlığı yapanlar⁵¹⁷ da adaletli olmasını hatırlatanlar⁵¹⁸ da nifak kapsamında değerlendirilir. Kur’ân’a göre, kimi münafıklar, İslâm’a ve Hz. Peygamber’e kâfirlerden daha şiddetli bir düşmanlık beslerken, kimi münafıklar ne tam Mü’min ne de tam kâfir olabilmekte; iki tutum arasında bocalamaktadır.⁵¹⁹ Maddî bir çıkar karşısında imanları artan bu tipler, başlarına bir musîbet geldiğinde hemen yalpalamaktadırlar. Kur’ân bunların söz konusu tutumunu, “bir uçurumun kenarında -Esed’in yorumuyla: imanla küfrün sınırında- imişçesine kulluk etmek”⁵²⁰ olarak tasvir etmektedir.⁵²¹

Belli bir iman aktı yaparak dine girmiş birtakım kimseler, imanlarını test eden savaş, mağlûbiyet vb. sıkıntılı bazı durumlarda “iman ile küfür arasında, ancak küfre daha yakın”⁵²² bir yerde bulunabilmektedir. ‘İmandan çok küfre yakın’ olmakla suçlanan nifak sahiplerinin yanı sıra kalplerindeki düşünceleri açığa çıkaracak bir Kur’ân pasajı ineceğinden korkan,⁵²³ yani Kur’ân vahyine iman etmiş münafıklar da bulunmaktadır.

⁵¹⁵ İzutsu, *İman Kavramı*, s.70; Isfahani, *a.g.e.*, II, s. 735.

⁵¹⁶ Bakara, 2/16.

⁵¹⁷ Nisâ, 4/1 37-145; Tevbe, 9/107-110; Münâfikun, 63/7-8.

⁵¹⁸ Tevbe, 9/58.

⁵¹⁹ Nisâ, 4/143.

⁵²⁰ Hacc, 22/11.

⁵²¹ Seyyid Kutub, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, (Çev. Mehmet Yolcu), Çizgi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7, 52-53.

⁵²² Âl-i İmran, 3/167.

⁵²³ Tevbe, 9/64; Fetih, 47/20.

Münafıklar, iman ilkelerini ikrar etmekte iseler de Hz. Peygamber'e güven telkin edememektedirler. Hz, Peygamber, izleyeceği hiçbir stratejide bunlara güvenememekte, bunların nasıl bir tutum takınacağı hususunda ciddî kuşklar taşımaktadır. Oysa belirtmiş bulunuyoruz ki iman, Mü'minin, sahip olduğu dâhilî güvenci, tutum ve davranışlarıyla iman ettiği zâta sunmasından ibarettir.

Kur'ân çerçevesinde, münafıklar geniş Küfr sahasında özel bir bölüm oluştururlar.⁵²⁴ Nitekim Yüce Allah: *إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ* "...Münafıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır"⁵²⁵ sözüyle buna dikkat çekmiştir.

Hicret'ten önce insanlar ya Mü'min veya kâfirdi. Aralarında münafık yoktu. Çünkü bu dönemde Mü'minler zayıf durumda oldukları için inananlar hem içten hem de dıştan inanıyorlar, inanmayanlar ise kâfir kalıyorlardı. Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.s) Medine'ye Hicret edip de Mü'minler orada taraftar kazanıp güçlenince durum değişir.⁵²⁶ Bu andan itibaren münafık tipler zuhur etmeye başlar. Çünkü bu andan itibaren iktidar ve çıkarın adresi değişir. Münafıkların karakteristik yapılarına temas eden Kur'ânî vahiylerin tümünün Medeni âyetleri oluşturması bunun delildir.

Güç ve otoritenin küfürde bulunduğu süre zarfında İslâm toplumu içerisinde münafıklık ortaya çıkmaz. Bu anda açık biçimde İslâm'a karşı inkâr ve düşmanlık saflarında yer alırlar. Mal yitirme korkusunun söz konusu olmadığı bu atmosferde gizlenmelerini, açığa çıkarılmalarını sıkıntıya sokacak bir neden yoktur.⁵²⁷

Kur'ân-ı Kerim, münafıkların kalplerinin hastalıklı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bu hastalığın boyutları her geçen gün artmakta, hastalıklı bir ruh halini almaktadır.⁵²⁸ Kalbinde hastalık bulunan kimseler fesatçılıktan öte bir eylemde bulunmazlar. Bu hastalıklı tipler görünürde umumun menfaati için girişimde bulunduğu ve böyle bir hava yaydığı halde, kendi çıkarı ve bozgunculuk peşinde koşan tiplerdir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ
*"Kendilerine: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' denildiği zaman: 'Biz sadece ıslah edicileriz' derler. İyi bilin ki, onlar bozgunculardır, fakat anlamazlar."*⁵²⁹

Münafık, sürekli olarak küfr ile iman arasında gidip gidip gelmektedir. Bu fikir Nisa 142'ye dayanır:

⁵²⁴ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 63–65.

⁵²⁵ Tevbe, 9/67.

⁵²⁶ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 22.

⁵²⁷ Abdülkerim Zeydan, *Usulü'd-Da've*, Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, Bağdat, 1981, s. 382; Ateş, *a.g.e.*, 1, s. 109.

⁵²⁸ Bakara, 2/10.

⁵²⁹ Bakara, 2/11-12.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَءُونَ النَّاسَ وَلََّا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا “Bakın, bu ikiyüzlüler, Allah’ı kandırmaya çalışıyorlar; halbuki Allah onların [kendi kendilerini] kandırmalarını sağlıyor. Onlar namaz için kalktıklarında, gönülsüzce, sadece insanlar görüp takdir etsinler diye kalkarlar; Allah’ı da nadiren anarlar.”

Kurdun puslu havayı sevmesi gibi Münafık tipler de fitne ve karışık ortamdan mal kaçırabildiklerinden, bu atmosferin hakim olmasını sağlayacak toplumsal kargaşa ve gerginliğin hüküm sürmesine ön ayak olur, yapılan hayır ve iyilikleri engellerler:

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten uzaklaştırırlar ve ellerini sıkı tutarlar. Allah’ı unuttular, O da onları unuttu. Münafıklar, yoldan çıkanlar işte onlardır”⁵³⁰

Yalancılık ve korkaklık da onların temel vasıflarındandır. Münafıklık binasının üzerine kurulduğu temel yalancılıktır:

وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ “(O münafıklar), kesin olarak sizden olduklarına dair Allah’a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur.”⁵³¹

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ “Münafıklar sana geldikler zaman “şahitlik ederiz ki, sen kesinlikle Allah’ın Resûlûsün” derler. Allah senin kendi Resûlû olduğunu bilmekle birlikte o münafıkların yalancı olduklarına şahittir.”⁵³²

Netice olarak diyebiliriz ki, aslı itibariyle tarlalarda yaşayan köstebeğin yuvalarından biri olan en-nâfika’dan alınmış olan münafık kelimesi, Kur’ân terminolojisine, ‘küfrünü gizleyerek imanı izhâr eden kişi’ anlamında kullanılmıştır. Medine döneminde nazil olan ilâhî vahiylerle konu olan münafık karakterine ilişkin Allah, bazılarını konu alan âyetleri ele aldığımız metinlerde şu tanımlamaları yapmaktadır: Kalben hastalıklı, yalancı, menfaatperest, toplumsal kargaşa ve fesat hareketlerini yayan, aldatmayı temel ahlâkî ilke edinen ve toplumsal zaafı kullanarak buhran havasının yayılmasını sağlayan. Münafık kelimesinin bu anlamıyla câhiliyye devrinde duyulmuş ve kullanılmış olduğuna rastlanamamıştır.⁵³³ Kur’ân-ı Kerim bu kelimeyi diğer birçok kelime gibi câhiliyye devrindeki kullanıldığı anlamdan farklı olarak, yeni bir anlam yükleyerek, kendi semântik sistemi içinde kullanmıştır. Kur’ân’ın Arap diline kazandırdığı yeni kavramlardan biri de münafık kavramıdır.

⁵³⁰ Tevbe, 9/ 67.

⁵³¹ Tevbe, 9/56.

⁵³² Münafıkun, 63/1.

⁵³³ Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s. 93-95.

Münafıklar, İslâm ümmeti içerisine karakteristik yapıları üzerinde en fazla durulan inkârcı tiplerdir. Müslümanların güç ve iktidarı elde ettiği andan itibaren zuhur eden bu tür hastalıklı tipler, toplumsal arenada beliren hemen hemen her kargaşa, ayrılık, kaos, fitne ve fesat hadiselerinin müsebbibi olmuşlardır. İzutsu'sunun tanımıyla kâfirlerin İslâm toplumundaki içerdeki ajanları imişçesine, içten yıkma hareketlerinin gönüllü ajanları konumunda bulunmuşlardır. Bireyler arası güven ve emniyet ilişkilerinin sarsılmasının toplumsal plana sirâyet etmesine ön ayak olan bu tipler, Kur'ân'da en fazla yerilen tipler konumundadır. Hatta işledikleri şer amellerden ötürü cehennem en çetin ve yakıcı azabının bulunduğu en alt derecesine sürüklenecekleri belirtilir. Bu iki yüzlü karakterliler, kargaşa ortamının hakim olmasını sağlamak ve menfaat elde edebilmek için hiçbir değeri suiistimal etmekten kaçınmayacakları zikredilir.⁵³⁴

2.3.6.5. FISK

Fâsık kelimesi cahiliyye Arapçasında bir insanı tavsif etmek için hiç kullanılmamıştır.⁵³⁵ Kur'ân'da kök halinde (7) yedi; çekimli fiil veya sıfat şeklinde (47) kırk yedi yerde geçen⁵³⁶ fisk, Arapça فسق “fe-se-ka” fiil kökünden mastardır. Câhiliyye döneminde, daha ziyade bitkiler ve hayvanlar için kullanılan kelime, kabuklu yemişler için “kabuğundan çıkmak” veya hayvanlar için “deliğinden çıkmak” anlamında kullanılmıştır. Deliğinden çıkıp zarar verdiği için fareye “füveysık” denilir. Çoğulu “fevâsık” şeklindedir.⁵³⁷ Ayrıca fisk kelimesi, “İslâm'ın kendisi için öngördüğü hareket ve davranışların tersini işleme” diye tanımlanmıştır. Daha açık ifâdeyle itaatsizliği ameli zaafından kaynaklanan kimseye fasık denir.⁵³⁸

Büyük günah kavramı Kur'ân sonrası dinî terminolojiye “Mü'minlerin işlediği ağır suç ve günahlar” olarak girmiştir. Ancak Kur'an'ın fisk kapsamında ele aldığı eylemler temelde imanla bağdaşmayacak, kâfir ve münafıklara has, gerçekten çirkin tutumlar olarak göze çarpar.⁵³⁹ Genelde toplumların dünyevî-uhrevî azaba çarptırılmalarının temel sebebi olarak yer verilen⁵⁴⁰ ve ihtida,⁵⁴¹ iman⁵⁴² ve hem iman hem de amel⁵⁴³ sahiplerinin zıddı anlamında kullanılan fâsık lafzı, fiskı yüzünden helâk edilen Nuh kavmi⁵⁴⁴ ile Nadîroğulları'ndan⁵⁴⁵ bahsedilirken de kullanılmıştır.

⁵³⁴ Bkz. Bakara, 2/11-20.

⁵³⁵ Cevherî, *a.g.e.*, IV, s. 1043; Isfahani, *a.g.e.*, II, s. 331-332.

⁵³⁶ Ali Şafak, "fisk" md., DİA, XIII, 37.

⁵³⁷ Cevherî, *a.g.e.*, IV, s. 1543; Isfahani, *a.g.e.*, II, s. 331-332.

⁵³⁸ İslamoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

⁵³⁹ Geniş bilgi için bkz. Sülün, *a.g.e.*, s. 451-459.

⁵⁴⁰ A'râf, 7/163, 165; Yûnus, 10/33; İsrâ 17/16; Kehf, 18/50; Tevbe, 9/84; Ahkâf, 46/35; Mâide, 5/59, 108.

⁵⁴¹ Hadîd, 57/26.

⁵⁴² Âl-i İmran, 3/110; Secde, 32/18; Hadîd, 57/27.

⁵⁴³ Secde, 32/20.

⁵⁴⁴ Zâriyât, 51/46.

⁵⁴⁵ Haşr, 59/5.

Öte yandan, sözünde durmamak⁵⁴⁶ ve ahde vefa göstermemek⁵⁴⁷ gibi münafıklara has tutumları fisk olarak niteleyen Kur'ân, fıskı ayrıca iman edenlerin işlemesi muhtemel bir takım ahlâkî-hukukî suç ve hatalarla ilgili olarak da kullanır.⁵⁴⁸

Kur'ân'ın bu yaklaşımından anlaşılan odur ki imanlı-imansız olmak bir tarafa, fitrata aykırı olarak sergilenen her tür davranış, ahlâkî düşüklük birer fisk'tır. Yani fisk, iman, küfr, nifak ve şirk kavramları gibi, tasdik ya da tekzib ifâde eden bir odak kavram olmayıp hem Müslümanlar içinde hem de kâfirler içinde amelleri fisk kapsamına dâhil olan kimseler vardır. Dolayısıyla fisk, iman ya da inkârın zihnî yönü bir tarafa amelî açıdan doğru yolda bulunmamak (dalâlet) demektir.⁵⁴⁹ Çünkü belirttiğimiz üzere Kur'ân kelimeyi hem kâfirler⁵⁵⁰ hem de münafıklar⁵⁵¹ için kullanır.⁵⁵² İmanlı kimseleri ifâde etmek için de kullanılmakla birlikte⁵⁵³ bunun mastar formudur.⁵⁵⁴

Bu sebeple başta Mâturîdî, İbn Hazm ve İbn Teymiyye olmak üzere ulemâ fisk'ı iki kısımda mütalaa etmiştir: İmansızların birtakım davranışlarını tavsif etmek için kullanılan mutlak fisk ve -din dairesi içerisinde yer aldığı halde- din hukukunun koyduğu sınırları çiğneyip duranları tavsif için kullanılan fisk.⁵⁵⁵

Lügat anlamları verilen fisk kavramı Kur'ân'da küfür ile anlamdaş, iman da zıddı olarak kullanılmıştır:

“وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ” *Andolsun, sana apaçık âyetler indirdik, O'nları yoldan çıkmışlardan başkası inkâr etmez.*”⁵⁵⁶

“وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ” *... Kim(ler) bundan sonra da inkâr ederse işte onlar, yoldan çıkanlardır.*”⁵⁵⁷

“هِيَ اِمْنَانٌ كَيْفَ كَانَ مُؤْمِنًا كَمْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ” *Hiç inanan kimse, (imandan çıkan) fâsık gibi olur mu? Bunlar bir olmazlar (elbet).*”⁵⁵⁸

Yukarıda zikredilen âyetlerde açıkça görüldüğü gibi fisk küfürle anlamdaş ve iman da zıddı olarak kullanılmıştır. Fisk kavramı bunun dışında, müşrikler ve

⁵⁴⁶ A'râf, 7/102; Âl-i İmran, 3/82.

⁵⁴⁷ Tevbe, 9/8.

⁵⁴⁸ Sülün, a.g.e., s. 451–452.

⁵⁴⁹ Fısk-dalâlet ilişkisi için bkz. Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s. 379–382.

⁵⁵⁰ Âl-i İmran, 3/110; Mâide, 5/47, 59.

⁵⁵¹ Tevbe, 9/67, 80, 84, 96; Münâfikun, 63/6.

⁵⁵² Sülün, a.g.e., s. 452.

⁵⁵³ Hucurât, 49/6; Bakara, 2/197, 282; Hucurât, 49/7, 11.

⁵⁵⁴ Sülün, a.g.e., s. 451–453.

⁵⁵⁵ Maturidi, *Kitâb et-Tevhîd*, s. 337, 343, 353.

⁵⁵⁶ Bakara, 2/99.

⁵⁵⁷ Nur, 24/55.

⁵⁵⁸ Secde, 32/18.

münafıklar ile aynı kategoride ele alınmıştır. Konuyla ilgili olarak aşağıdaki âyette fasık kimsenin tıpkı müşrik bir karakter gibi davrandığını ifâde ediyor:

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةَ يُرْسُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ
*“Evet (Allah ve Resûlü yanında müşriklerin) nasıl (ahdi olabilir?). Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and ne de andlaşma gözetmezlerdi. Ağızlarıyla sizi razı ederler, fakat kalpleri (sizi) istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır.”*⁵⁵⁹

Fısk olgusu sahiplerinin dünya ve ahiret hayatını darmadağın eden ameli- itikadı-zihni bir eylem olarak ele alınmıştır. İşledikleri fasıkça eylemler sonrasında dünyada helake sürüklenen topluluklar ebedi ahiret hayatında yakıcı bir azap ile dolu cehenneme sürüklenirler.

وإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا
*“Biz bir ülkeyi helak etmeyi istediğimiz zaman onun varlıklarına emrederiz orada fık yaparlar, böylece o ülkeye (azap edeceğimiz hakkındaki) sözümüz hak olur, biz de orayı darmadağın ederiz,”*⁵⁶⁰

وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ
*“Yoldan çıkanların (fâsiklar) barınacakları yer de ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isteseler, yine oraya geri çevrilirler ve onlara: ‘Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın’ denir.”*⁵⁶¹

Fısk, Kur’ân’da Allah’ın beyan ettiği ilke ve esaslara ters davranışta bulunmak, bir yasağı çiğnemek yahut da bir emri yerine getirmemek anlamında da kullanılmıştır. Allah’ın emirlerine zıt davranışlarda bulunmak, Kur’ân-ı Kerim’de sık sık en çetin cezayı gerektiren fısk alameti olarak lanetle anılmaktadır. Allah bir takım âyetlerde bu hoşnutsuzluğun boyutlarını artırarak fısk’ı, duyulan ilâhî tiksintiye işaret gibi görmektedir.⁵⁶² Kehf sûresi 50. âyeti, fısk’ın bazı durumlarda, فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ “Allah tarafından emredilenin yerine getirilmemesi” anlamında kullanıldığını bize açık bir şekilde göstermektedir. Aşağıdaki âyet ise yasak olan bir şeyi yapmakla ilgilidir:

وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا بُضَارًا كَاتِبًا وَلَا شَهِيدًا وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
*“... Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da asla zarar verilmesin. Eğer (bir zarar) yaparsanız, bu kendinize kötülük olur. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor Allah her şeyi bilir.”*⁵⁶³

Fıskın kişiyi iman sahibi yapıp yapmadığı ile ilgili konuyu geniş açıdan işleyen Sülün, iman-fısk ilişkisinin “bir akit olarak iman”la “bir fiil olarak iman”ın arasının ayrılarak değerlendirilmesi gerektiğini belirterek ikrarda bulunmasına

⁵⁵⁹ Tevbe, 9/8.

⁵⁶⁰ İsrâ, 17/16.

⁵⁶¹ Secde, 32/20.

⁵⁶² İzutsu, *Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 216.

⁵⁶³ Bakara, 2/282.

rağmen dinin emir ve yasaklarına uymayan birine Mü'min denilip denilmeyeceğine ilişkin sorduğu soruya cevaben iki yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır: İmanın zatî yapısını teşkil eden kalbî amellere sahip bulunanlar hâla birer Mü'min iken söz konusu kalbî amelleri taşımayan biri ise sadece sosyolojik ve kültürel manada bir Mü'mindir, demektedir. Haklı olarak Kur'ân'ın, dost edinilip sevilmesini öngördüğü şahıs ve ilkeleri beğenmeyip hatta onlardan nefret edip duran bir kişi, tabîî ki ıstılahı anlamıyla Mü'min olamayacaktır! Dinin teşri ettiği ilke ve görevlere karşı teslimiyet göstermeyip böbürlenene, bunları hafife alan, anlamsız gören, çağdışı bulan biri tabîî ki Mü'min değildir.⁵⁶⁴

Bununla birlikte, kişi, imanın kalbî unsurlarını taşımasına rağmen sözgelimi, öfke, hamîyyet, gaflet, tembellik, uyku, şehvet vs. sebeplerle birtakım zahirî amelleri yerine getirememiş olabilir. Bu realiteyi bizzat Kur'ân da kabul etmekte ve -meselâ- namazın, *“Rablerine varacakları kanaati taşıyan huşu sahipleri dışındakilere ağır geleceğini”* ifâde etmektedir.⁵⁶⁵ Ne var ki zahirî amellerin terki bir noktaya kadar esnetilebilir ise de bu sebeplerin zâil olması durumunda söz konusu hoşgörü de ortadan kalkacaktır. Mü'min herhangi bir sebeple Allah'a itaat görevini ifa edemeyebilirse de *“إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ”* Allah, ancak ve ancak bilmeyerek bir kötülük işleyip de akabinde hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul eder”⁵⁶⁶ âyetinden de anlaşılacağı üzere, bu sebepler ortadan kalkınca hemen tevbe edip itaat görevini yerine getirmelidir.⁵⁶⁷ Yani mâkul bir sebeple tâati terk etmiş olabilir, ancak bunu alışkanlık haline getirmemelidir.⁵⁶⁸

Aslında, İmam Mâtûrîdî'nin isabetle kaydettiği üzere,⁵⁶⁹ kişinin, hangi adla tavsif edildiği önemli değildir; önemli olan, bu ismin hangi tutum ve davranış karakteristiğini tavsif için kullanıldığıdır; Kur'ân'ın, tevbe etmediği takdirde ebediyyen cehennemlik olacağını söylediği birine, kâfirin uğradığı azaba uğradıktan sonra ha Mü'min demişsiniz ha kâfir, ne fark eder!⁵⁷⁰

Arapça lügatte genellikle bitki ve hayvanlar için “bir şeyden çıkmak” anlamında kullanılan “fısk” kelimesi, Kur'ân'ın semântik ağı içerisine girdiğinde yeni bir anlam kazanarak “din hukukunun koyduğu sınırları çiğneyip duranları” ifâde eden bir kavram haline gelir. Fısk kavramı Kur'ân-ı Kerim'de küfür ile anlamdaş, imanın zıddı doğrultusunda kullanıldığı gibi, müşrik ve münafıklar açısından da değerlendirmeye konu edilmiştir. Dinin kesin emir ve yasaklarını inkâr etmediği sürece, amel itibarıyla dini hukukun gerektirdiği fiilleri işlemeyen kimseye inkârcı gözüyle bakılmaz. Bu anlamda alimler fıskı iki kısma ayırmışlardır: Dinin özüyle ilgili esasları inkâr anlamında küfür ile bağlantılı fısk ile kalbi açıdan iman ilkelerini

⁵⁶⁴ Sülün, a.g.e., s. 456.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/45.

⁵⁶⁶ Nisâ, 4/17.

⁵⁶⁷ Reşit Rızâ, *Menâr*, Daru'l-Marife, Kahire, 1967, IX, s. 590.

⁵⁶⁸ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 957-958.

⁵⁶⁹ Maturidi, *Kitâb et-Tevhîd*, s. 330.

⁵⁷⁰ Sülün, *İman-Amel İlişkisi*, s. 459.

kabul ettiği halde ameli açıdan eksiklik bulunan fısk. İkinci çıka müdâhil Mü'min'in, işlediği dine aykırı fiiller dolayısıyla tövbe ettiği takdirde bağışlanacağını belirten Kur'ân, böylelikle son nefese kadar, insanlara ıslah olma fırsatı tanımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İMANIN KURAMSAL ALANI

3.1. İMANIN UNSURLARI

3.1.1. İNANMA EYLEMİ: İMAN

İslâm ilâhîyatında imanın tanımı üzerinde çok ciddi ihtilaflar yapılmıştır. İslâm düşünce tarihinde ilk kez imanın ciddi kavramsal ve kelamsal bir sorun olarak tartışılmasını başlatan görüş sahipleri Hariciler'dir.⁵⁷¹ Bu tartışmanın başlıca nedenleri arasında, imanın amelden bir cüz olup olmadığı hakkında ihtilaf ile iman ve İslâm tanımları arasında yaşanan anlaşmazlık konularıdır.

İman'ı, en kısa tanımı itibariyle “Yüce Allah’a inanıp varlığını ve birliğini kabul etmek, Hz. Muhammed’e inanmak, onun Allah katından getirdiği kesin olarak bilinen şeylerin hepsini kabul edip tasdik etmek, boyun eğip gönülden razı olmak ve bu inancını dili ile söyleyip (ikrar) açıklamakla birlikte bunların neticesinden insanın kendisini güven içinde hissetmesi”⁵⁷² şeklinde tanımlamak mümkündür. İmanın tanımı bağlamında yaşanan tartışmaların ayrıntılarına inildiğinde, farklı ölçülerde bakış açılarının söz konusu olduğu görülür.

İslâm alimleri yukarıdaki iman tanımının yanında, biraz daha mufassal şu tarifi de yapmışlardır: “Vahdaniyet, nübüvvet, ba’s, ceza, namazın ve zekatın farziyeti, şarabın haramlığı gibi, tefekkür ve muhakemeye muhtaç olmadan dinden olduğu zaruri olarak bilinen şeylerde Allah Resûlü’nü tasdik etmektir.”⁵⁷³

İman hak dinin tasdiki, küfür ise tekzihi/yalanlanmasıdır. Şu âyetle açıkça görüldüğü üzere, küfür yerine tekzip, iman yerine ise tasdik kelimeleri geçmektedir. Bundan dolayı da tasdik ve tekzip kelimeleri birbirlerine mukabildir: *فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى* “Ne dini tasdik etti ne de namaz kıldı. Aksine tekzip etti ve ondan yüz çevirdi.”⁵⁷⁴ Kur’ân’ın üslûbunda görülen kavramlar arası mütakabiliyet, zıtları birbiri üzerine atfetme veya aynı bağlamda zikretme, Yüce Allah’ın kelamındaki bir sünneti ve âdetidir.

⁵⁷¹ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 21.

⁵⁷² Cihat Tunç, “Yüce Allah’a İman ve Bunun Önemi”, EÜİFD, Kayseri, 1985, II/1-2.

⁵⁷³ Taftazani, *Şerhu’l-Mekasid*, V, s. 176-177.

⁵⁷⁴ Kıyâme, 75/31-32.

İslâm alimleri, imanın merkezinin kalp olduğu savından yola çıkarak, öz olarak ‘iman kalple tasdikten ibarettir’, demişlerdir. Kast edilen tasdik, dil ile tasdikten ziyade, bütün azaların bunu içtenlikle kabul etmesi olduğunu eklerler. Batını anlamda akıl ve kalp potasında muhakeme edilen tüm veriler davranışlar yoluyla açığa çıkar. Genelde selefi görüşteki ehl-i sünnet alimleri ile Hariciler ve Mutezililer, kişinin tüm tavır ve davranışlarının iç amellerini dışa vurduğu fikrini paylaşırlar. Bu iddiada bulunan alimler, zahiri amellerin yokluğu halinin batını bir iman temelinin bulunmadığını gösterdiğini ifade ediyorlar.⁵⁷⁵

Mutezili imam Ali el-Cubbai’ye göre iman, Allah’ın yüklediği ödevleri yüklenmek demektir. İşlenen her bir amel kişinin Allah’a olan güvenini tasdik eden bir kısım amellerdir. Dolayısıyla iman amelden ibarettir. Kişi imana uygun ameller işlediğinde Mü’min kalabilmektedir. Bir fasık, herhangi bir iman fiili işlediğinde ona ad takmak durumunda kalırsa ona Mü’min denebilir. Cubbai’ye göre lisanen isimlendirme ile dinen isimlendirme arasında fark vardır. Bir fasık, sırf iman fiili işlediği için o anda, ondan Mü’min diye konuşulabilir ama o ameli sona erince yine fasıklığı devam eder.⁵⁷⁶

Bir başka Mutezili alim ve müfessir Zemahşeri, imanı genel kabule, -kayda değer biçimde- yakın bir tarzda tanımlıyor: “Gerçek iman, kişinin hakikatten emin olması, sonra iç itikadını dil ile ifade etmesi ve sonra onu ameli ile teyid etmesinden ibarettir. İç itikadı olmayan kişi, dili ile istediği kadar şهادette bulunsada, hayırlı işler işlese de münafıktır. Lisanen ikrar etmeyen kâfir, fiilen işlemeyen de fasık’tır.”⁵⁷⁷

Mürchie mezhebinin bir kolu olan Kerramiye zümresi, imanı sadece sözle onaylama (tasdik) olarak görmektedir. İnsan bu şartı yerine getirince, içinden yalan söylemiş bile olsa yine “Mü’min”dir.⁵⁷⁸ Haricilere göre ise, insanlar ya Mü’min ya da kâfirdir. Mü’min bütün farzları yerine getiren ve bütün haramlardan sakınan kimseye denir. Onların görüşüne göre böyle olmayan biri, ebediyen cehennemde kalacak bir kâfirdir.⁵⁷⁹ Haricilerin bu görüşü Kur’ân ve Sünnet’te bulunan birçok delil karşısında batıl ve asılsızdır. Örnek verecek olursak; Cenab-ı Allah, Kur’ân’da hırsız öldürmeyi değil, elini kesmeyi emretmektedir. Eğer hırsız bu davranışı yüzünden dinden çıkmış olsaydı öldürülmesi gerekirdi. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ‘Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz’ diye buyurduğu gibi başka bir hadiste de şöyle demiştir: ‘Öldürülmeyi hak ettiren sebepler üçtür. 1. Müslüman olduktan sonra kâfir olmak, 2. Evli iken zina etmek, 3. Karşısında mahkûm olacağı bir cana haksız yere kıymak.’⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 157.

⁵⁷⁶ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 63-65.

⁵⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, Bakara, 2-4. âyetlerinin tefsiri; İzutsu, *İman Kavramı*, s.198.

⁵⁷⁸ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 40-41.

⁵⁷⁹ İbn Teymiye, *İman*, s. 49.

⁵⁸⁰ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, XIII, s. 495-496.

İmanla ilgili olarak “kalbin inanması, dilin söylemesi ve organların ameli” tarifi de yapılmıştır. Buradaki ‘söz ve amel’ zahirî alâmetler olarak görülmüşlerdir. Öyle olunca bu tarife “kalbin inancı”nı eklemek gereği duyulmuştur. Fakat bu tarifteki ‘*kalbin inancı*’ mutlaka “Allah korkusu, Allah sevgisi ve Allah’a güvenmek” gibi inanca eşlik eden kalp amellerini de kapsamına alır diye görüş bildiren İbn Teymiye, iman konusunu ele alan bütün farklı grupların ortak görüşüne göre, imanın ‘kalp amellerini’ kapsamına alması, ‘organların amellerini’ kapsamına almasından daha önemli ve daha öncelikli olduğunu belirtmektedir.⁵⁸¹ Ona göre kelimenin gerçek anlamında bir Mü’minde bulunan iman, inanılması gereken ne varsa bunlar hususunda ayrıntılı bir bilgiyi kapsar. Ayrıca bir emniyet hissi ile mutlak bir kanaati de içerir.⁵⁸² Özet olarak bu görüş şu şekilde formüle edilebilir: İman kökü kalbin derinliklerinde olan ve yapılan işlerle teyit olunan bir şeydir. Kalpte olan ne varsa onun fiilen işlenmek suretiyle dıştan ifâde edilmesi gerektiği ve belli bir doğal sonucun eksikliğinin, o sonucun bağlı olduğu sebebin de eksik olduğunu kanıtlar.⁵⁸³ Yani bir şeyin zaruri ardılının ortada olmayışı o şeyin kendisinin de mevcut olmadığına işarettir.

Kısaca ifâde etmek gerekirse; imanın tanımı konusunda çok değişik tanım ve tarifler yapılmıştır. Alimlerin birleştikleri ortak nokta, iman’ın tasdikten ibaret olduğu görüşüdür. İman, dinin asli kaynakları olan Kur’ân ve Sünnet’te kesin olarak inanılması emredilen hususlardan subut ve delâletleri kat’i olanlara icmalen ve tafsili olarak inanmaya, bunları kalple tasdik edip dil ile ikrar etmeye denir. Bazı mezhep sahipleri inanılan inanç unsurlarıyla amel etmeyi de iman olarak tanımlamaktadırlar. Genelde kabul görmeyen bu görüş karşısında, kişinin amel etmemesi imanının zail olmasına yol açar. Kur’ân’ın genel prensiplerine göre, kişi emir ve yasaklarına uygun hareket etmediğinde, bunları inkâr etmediği sürece iman dairesinden çıkmaz ama günahkâr olarak nitelenir.

3.1.2. İNANAN ÖZNE: MÜ’MİN

Mü’min, iman eden kimse demektir. İman, ‘emn’ kökünün mastarı, Mü’min de bu kökün failidir. Mü’min, İslâmî literatürde, Allah (c.c)’den Peygamber aracılığıyla gelen vahy’e, mutlak olarak inanan ve onun doğru olduğunu kabul eden kimse demektir. Kur’ân-ı Kerim’in en önemli kavramlarından biri olan Mü’min kavramı, hem Allah’tan gelenlerin doğru olduğunu kabul etmek hem de o imanını verdiği güçle başkalarına güven telkin etmeyi ifâde eder. Mü’min, Allah’tan gelenlerin doğru olduğunu kabul eder ve bu doğruladığı şeyleri amelleri ile gösterir. Böylece imanı ve amelleri, inandığı şeylerin doğru olduğunu ortaya koyar.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 88-89.

⁵⁸² İbn Teymiye, *İman*, s. 221-222; İzutsu, *İman Kavramı*, s. 97.

⁵⁸³ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 428-249.

⁵⁸⁴ Ece, *a.g.e.*, s. 449-450.

Bir başka açıdan; Kur'ân ve sünnetin mütavattir kaynaklar yoluyla haber verdiği tüm iman ilke ve esaslarına bütün olarak, içinde hiç şüphe duymadan, tereddütsüz bir şekilde inanan, sımsıkı bağlanan, İslâm dininden başka din tanımayan kimse de Mü'min kabul edilir. Kat'i delil ile sabit olan, zaruret-i diniyye diye anılan dini hükümleri bütün olarak tasdik etmek esas noktayı teşkil eder. İslâmî hukuk hükümlerinin geçerli olması için imanı dil ile ikrar etmek de gereklidir.⁵⁸⁵

İman'ı taşıyan, iman aktına konu olan tarafı temsil eden kimse diye de anılır. Dünyada Mü'min olarak son nefesini verdiği, günahlarından dolayı affedildiği ya da şefaet edildiğinde ahiret hayatında cennet ile mükâfatlandırılacaktır.

Mü'min olma durumu insanın Allah'ın huzurunda kulluk durumudur. İman etmiş Mü'min, yaratılıştaki nedenini doğrulamış, kendinden aşkın yüce bir varlığı bilmiş, O'na ait bütün unsurları kabul etmiş ve kendi konumunu belirlemiş insandır. Allah'tan gelen vahyi kabul etmek, bir manada insanın kendisini bulmasıdır.

Olumlu ahlâkî vasıflar küresine dâhil tüm özellikleri çevresinde barındırarak dayanak noktası teşkil eden iman atkını gerçekleştiren kimse Mü'min diye addedilir. İman tüm İslâmî erdemlerin çıktığı kaynaktır. İçten bir inanışa dayalı olmayan hiçbir fazilet düşünülemez.⁵⁸⁶ Kâinâtı yaratan Allah'ın gösterdiği istikamette yol almayı tercih edip izinde yürünmesini talep ettiği ölçü ve değerleri bütün benliğiyle yaşayan kimse Mü'min ismiyle anılır.

Kur'ân her "iman ettim!" diyeni Mü'min saymaz;⁵⁸⁷ ancak bu kişinin yalan söylediğini göstermemektedir. Böyle biri iman ettiğini söylerken samimi olabilir, ancak önemli olan, bu ikrarın öncesinde ve sonrasında; Mü'minlerin yanında iken de kâfirlerin yanında iken de iman edebilmek, yani 'Mü'min' olabilmektir. Kur'ân'ın kullandığı sîgalar son derece önemlidir.⁵⁸⁸

İman'ın gerektirdiği fiil ve tavırları gösterme zaafını bir vakıa olarak gören Kur'ân'da iman edenlerin birbirinden ayrıldığı iki kullanım söz konusudur; İmanın isim formunda isnâd edildiği karakterler ile fiil formunda isnâd edildiği karakterler: 'el-Mü'min' ve 'el-lezî âmene'. İsm-i fail sığasının kullanıldığı birinci tâbir daima Hz, Peygamber'in lehinde tavır alarak her durumda imanını isbat edebilenleri kastederken ikincisi, hem Mü'minleri hem de imanlarını daima fiiliyata dökemeyenleri kastetmektedir.⁵⁸⁹

Bu bakımdan imanın bir isim olarak izafe edilişi ile fiil olarak izafe edilişi arasında önemli bir fark vardır. Birincisi, sübût ve istimrar ifâde eden bir isim;

⁵⁸⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, *İslam Akaidi*, Marifet Yay., İstanbul, 2006, s. 49-50.

⁵⁸⁶ İzutsu, *Dini ve Ahlakî Kavramlar*, s. 245.

⁵⁸⁷ Bakara, 2/8; Hucurât, 49/14.

⁵⁸⁸ Hasen Hanefti, "Konulu Kur'an Tefsiri Metodu", (Çev. Sönmez Kutlu), *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 1996, IX, 1-4, 162-163; Halil Rahman Açar, *"Kur'an'ın Bilgisinden Bilgi Bilimine"*, 1. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu (03-05 Şubat, 1995), Ankara, 1995, s. 273.

⁵⁸⁹ Sülün, *a.g.e.*, s. 93-95.

ikincisi ise, teceddüt ifâde eden ve eylemin sabit ve daimî olmadığını gösteren bir fiildir. Buna göre, isim ile anlatılan iman, fiille anlatılandan daha sabit ve daimîdir. İşte Kur'ân açısından önemli olan, iman etmek (fiil) değil, daima iman üzere bulunmaktır (isim). İmanın kalbe yerleşmesi⁵⁹⁰ şeklinde özetlenebilecek söz konusu olgu, Kur'ân'da, kalbin iman etmiş olmaktan tam anlamıyla mutmain olması,⁵⁹¹ imanın kalbe sevdirelilip süslenmesi,⁵⁹² nakşedilmesi⁵⁹³ gibi ifâdelerle dile getirilir.⁵⁹⁴

İman kelimesinin sözlük anlamından hareketle Allah'a da 'Mü'min' denilmektedir.⁵⁹⁵ Güven veren anlamında kullanılan bu isim, Allah'a ait esmanü'l-Hüsna'dan biridir.

3.1.3. İNANILAN NESNE :MÜ'MEN BİH

İmanın temel kaynağı Kur'ân ve mütavâtir Sünnet kanalıyla bildirilen temel ilke ve esaslar öz itibariyle iman edilmesi gereken unsurları oluştururlar. Bir başka açıdan, iman, 'Mü'minin yaptığı eylem' olduğuna göre, kimlerin Mü'min olduğu belirlendiği takdirde, imanın ne olduğu da ortaya çıkacaktır. Ancak, Mü'min lafzının, -sübut ve istimrar ifâde eden bir isim sîgası olduğu için- Kur'ân'da salt iman eylemini gerçekleştirenler için kullanılmayıp her hal ve durumda Hz. Peygamber'in lehinde tavır alarak imanını isbat edebilmiş kimseler için kullanıldığına dikkat edilmelidir.⁵⁹⁶

Eş'arilere göre; icmalen iman edilmesi gerekenlere icmalen; tafsilen iman edilmesi gerekenlere de tafsilen inanmak⁵⁹⁷ şeklinde tanımlanan iman, Maturidilerce şöyle tanımlanır: 'İman: Hz. Peygamber'i Hak Teâlâ katından getirdiği kesin olarak bilinen her şeyde icmalen kalp ile tasdik ve lisan ile ikrar etmektir.'⁵⁹⁸

Her iki tanım da iman ilkelerine, neye iman edileceğine önem verilmiştir. Buna göre Mü'min'in, Hz. Peygamber'in Hak Teâlâ katından getirdiği kesin olarak bilinen her şeyi tasdik etmesi gerekmektedir.⁵⁹⁹ Bu bağlamda; ıstılâhî anlamda iman etmek için Allah tarafından geldiği kesin olarak bilinmeyenlere iman etmek şart olmamaktadır. Bu açıdan, Kur'ân ve mütavâtir sünnet dışındaki hususlar iman'ın nesnesi değildir. Mesela, Kur'ân'ın yaratılıp yaratılmadığı, Allah'ın görülüp

⁵⁹⁰ Hucurât , 49/14.

⁵⁹¹ Nahl, 16/106.

⁵⁹² Hucurât, 49/7.

⁵⁹³ Haşr, 59/22.

⁵⁹⁴ Sülün, a.g.e., s. 93-95.

⁵⁹⁵ Haşr, 59/23.

⁵⁹⁶ Bkz. 'Abdülbâkî, *Mu'cem*, Mü'minûn/Mü'minât lâfızları.

⁵⁹⁷ Curcani, *Şerhu'l-Mevakıf*, III, s. 245-246.

⁵⁹⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 125.

⁵⁹⁹ Soysaldı, a.g.e., s. 99; Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'an*, s. 175-176.

görülmeyeceği vb. içtihadı dayalı konularda ortaya konulmuş her hangi bir görüşe iman etmek gerekmez.⁶⁰⁰

Öte yandan bizzat Kur’ân’da yer alan naslar da tartışma konusu edilmektedir. Tüm Mü’minlerce Allah’ın kesin vahyi kabul edilen Kur’ân’da, anlamı kesin olarak belirlenemeyen âyetlerin olduğu bir vakıadır. Bu bakımdan Mü’minlerden istenen, âyetlerin nihai anlamı olduğu iddia edilen manalara iman etmeleri değil, herhangi bir yoruma tabi tutmadan bir bütün olarak kabul ve tasdik etmektir.

Bir kimsenin iman etmiş olabilmesi için Hz. Peygamber’in getirdiği kesin olarak bilinen bütün hususlara külli olarak; yani birini diğerinden ayırmaksızın iman etmesi gerekir. İman bölünmez bir bütündür. O, tıpkı bir kristal gibidir; bir parçasının bulunmaması durumunda tamamı elden gider.

Nitekim Kur’ân bu gerçeğe temasla şöyle buyurur: *إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا* “Allah’ı ve Peygamberini inkâr eden ve Allah ile Peygamberi arasında bir ayırım gözeterek: ‘Birine iman eder, ötekine etmeyiz!’ demek suretiyle iman ile küfür arasında bir yer tutmak isteyen kişiler tam anlamıyla kafirdir.”⁶⁰¹

Kur’ân, inkâr etmeleri gereken Tağut’u hukuki anlaşmazlıklarda hakem kılmak suretiyle imanın bölünmezliği prensibine aykırı davrananların imanlarını reddeder ve bunları, iman iddiasında olmakla suçlar.⁶⁰²

Netice itibariyle Kur’ân ve Sünnet aracılığıyla inanılması kesin biçimde emredilen hususlara inanmak zaruridir. İnanılacak temel esaslar arasında derece farkı gözetmek, haklarında şüphe ve tereddüte düşmek, bir kısmını inkâr etmek imansızlığın alâmetleri olarak gösterilmiştir.

3.2. İMANIN MAHİYETİ

3.2.1. TASDİK

Kur’ân’a göre dünya hayatının temel yaratılış amacı, Allah’ın gerek sözlü gerekse sözsüz ilâhî âyetlerine insanlığın ne türlü cevaplar verdiklerini tespit etmektir. Allah’ın kitabına göre bu âyetlere iki türden cevap verilebilir: “Kabul” veya “red”. Bu âyetleri doğru kabul etmeye tasdik, sahte kabul etmeye de tekzip denir. İnsan bu âyetleri doğru (hak) ya da batıl (arkasında hiçbir gerçek taşımayan, hayalden ibaret, yersiz) şeyler kabul eder. Tabiidir ki tasdik, imana doğru atılmış ilk adımdır, tekzip de küfrün temelidir. Tasdik-tekzip çifti, daha soyut bir anlam taşıyan iman-küfür çiftinden kavram itibariyle daha realitik ve açıktır. İki çift arasındaki

⁶⁰⁰ Sülün, a.g.e., s. 88-91.

⁶⁰¹ Bakara, 2/256; Nisâ, 4/60.

⁶⁰² Nisâ, 4/60, 65.

başlıca fark da budur. Kur’ân’da tasdik ve tekzibi birbiriyle çatışan iki zıt fikir olarak görüyoruz. İşte Kur’ân’ın dünya görüşüne hâkim olan şiddetli gerginliği meydana getiren asıl zıtlıklardan biri de bu tasdik-tekzib zıtlığıdır. Tasdikle tekzib arasındaki münasebet, bütün semântik alanın, çevresinde döndüğü ve sistemdeki her anahtar terimin yerini tayin eden bir eksen olduğu kabul edilmelidir.⁶⁰³

Bu terimlerden tasdik, haber verme çeşitleri ile ilgili olarak kullanılır. Bir haber verildiğinde “tasdik” ediyorum demek, haber verenin doğruluğunu bildirmek, bunun karşıtı olan “tekzib” de haber verenin yalan söylediğini belirtmek için ifâde edilir.⁶⁰⁴

İman, sadece tasdikten ibarettir denemez. İman ve tasdik kavramları arasında umum-husus ilişkisi vardır. Tasdik genel, iman özeldir. Çünkü, her şeyden önce iman tasdikle aynı anlamda değildir. Tasdikin, özde, verilen haberin somut yahut soyut dünya ile alakalı olmasına karşı bir duyarlılığı yoktur. Birisi ister görünür ister görünmez herhangi bir şey hakkında bir haber naklettiği zaman, duruma göre, ‘doğru söyledi’ yahut ‘yalan söyledi’ denilir. Bir başka açıdan ifâde etmek gerekirse; onun sözlerini ya doğru kabul edilir yahut yanlış kabul edilir. İman lafzı ise, hiçbir zaman gaybla ilgili olmayan bir haber için kullanılmaz. Örneğin birisi, ‘güneş doğdu’ yahut ‘güneş battı’ diye bir haber verse, sözleri doğru kabul edilebilir fakat asla o sözlere ‘iman’ etti denilmez, çünkü mesele gözle görülür bir olguya taalluk etmektedir. İman lafzının kavram ve anlam bakımından tasdikten farkı, imanın ‘güven içinde olmak,’ ‘zihnin huzur ve sükûn içinde olması’ anlamındaki ‘*emn*’in türevi olmasından ileri gelmektedir. Bu suretle iman, ancak habercisi güvenilir ve inanılır birisi olan bir haberle ilişkili olarak kullanılabilir. Böylelikle iman sözcüğü tasdik ögesine ilâveten hem ‘bel bağlamak’ ve ‘güvenmek’ hem de benimsemek manasını içerir.⁶⁰⁵

Aşağıdaki âyetler bu hususlara ilişkin örnekleri oluşturmaktadır:

“وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا” *Allah’tan daha doğru söyleyen kim olabilir?*⁶⁰⁶

“وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا” *Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?*⁶⁰⁷

Kur’ân’da imanın tasdik anlamı içerdiğine dair Hz. İbrahim (a.s)’in ölülere nasıl dirilttiğini sorduğunda Allah’ın, وَلَكِنْ لِيُطَمِّنَ قَلْبِي *“İnanmadın mı?” dedi. (İbrahim); “Hayır (inandım), fakat kalbim itminan bulsun diye (görmek istiyorum) dedi”*⁶⁰⁸ âyeti, imanın tasdik olduğu konusunda ilk etapta karşımıza çıkar. Bu âyette Hz. İbrahim (a.s), kalben inandığı halde somut deliller vasıtasıyla tatmin olma arzusunu yansıtmaktadır.

⁶⁰³ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 159-162.

⁶⁰⁴ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 121-127.

⁶⁰⁵ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 111 vd.; İzutsu, *İman Kavramı*, s. 204-205, 286.

⁶⁰⁶ Nisâ, 4/122.

⁶⁰⁷ Nisâ, 4/87.

⁶⁰⁸ Bakara, 2/260.

Allah (c.c), Yusuf Suresi'nde; Yusuf (a.s)'ın kana bulanmış gömleğini ağlayarak babalarına getiren Yusuf'un kardeşlerini hikaye ederken şöyle buyuruyor: *"...Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın,"*⁶⁰⁹ dediler, yani kurdun, Yusuf'u yeme haberimize bizi tasdik edici değilsin. Allah (c.c.)'ın *"...Kavmi içinde Musa'ya yalnız genç kuşaktan başkası iman etmedi..."*⁶¹⁰ âyeti de yine aynı manadadır.⁶¹¹

Yunus Suresi'nde Hak Teâlâ, Firavun'un boğulma tehlikesini görüp helak olacağını yakinen anlayınca *أَمْنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ* *"...Gerçekten İsrail oğullarının inandığından başka ilâh olmadığına iman ettim, ben de Müslümanlardanım,"*⁶¹² dediğini hikâye etmektedir. Manası ise, İsrail oğullarının ilâhını ben de tasdik ettim ve ona teslim oldum demektir.⁶¹³ Bu manada Allah'a iman ettim, ifâdesinin anlamı, "Allah'ın isimlerini, sıfatlarını kendisinin ve Resûlünün haber verdiği gibi tasdik ettim ve boyun eğdim." Bizi Allah'a davet eden Resûle iman etmenin manası ise, "Resûlün haber verdiği şeyleri tasdik ettim ve doğruladım" demektir.

Aşağıdaki âyetle, Mü'minlerin özelliklerinden bahsederken iman yerine kullanılan tasdik kelimesinin öncesinde Allah'ın kendisine ihsan ettiği maldan infakta bulunan kimseden söz edilmektedir.

قُلْ أَمَّا مَنْ سَأَلَكَ عَنْ خَيْرٍ فَاسْأَلْهُ عَنِ الْإِيمَانِ فَإِنَّ الْإِيمَانَ بِمَا أُوتِيَ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ *"Her kim sorumluluk bilinciyle hareket ederek başkaları için harcamada bulunur ve nihâî güzelliği tasdik ederse..."*⁶¹⁴ *يَقُولُ أَتَيْتُكَ لَمِنْ*⁶¹⁵ *"Yoksa sen de mi (ba'sı) onaylayanlardansın!"*⁶¹⁵

Bu vb. âyetlerde, onaylama (tasdik) yerine, iman kullanılmış olsaydı, meal pek değişmezdi; ancak tasdik, sadece, belli bir inanç ilkesinin onaylanması anlamında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Daha kuşatıcı bir kavram olan imana tekabül etmemesinin bir sebebi de budur.⁶¹⁶

Tasdik imanın yerine kullanılabildiğine, imanın zıddı olan tekzîb de tasdikini çelişgi olduğuna göre, tekzîb aynı zamanda imanın mütekâbili olmaktadır: *فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ بِالَّذِينَ كَفَرُوا يُكْذِبُونَ* *"Bunlara ne oluyor da iman etmiyorlar! Aksine, tekzîb ediyorlar"*⁶¹⁷ pasajında, önce iman etmemekten, sonra da tekzîb etmekten söz edildiğine göre, iman tekzibe karşı kullanılıyor demektir. *وَلِئَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ فَيُؤَيِّدُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَّاءَ بَعْضُهُمْ يَوْمَئِذٍ* *"O gün vay haline tekzîbçilerin! Bundan sonra hangi söze iman edecek bunlar?"*⁶¹⁸ âyeti aynı mahiyette olduğu gibi, Hakka sûresinin (69) 41, 49 ve 50.

⁶⁰⁹ Yusuf, 12/17.

⁶¹⁰ Yunus, 10/83.

⁶¹¹ Abdurrahman Abdulhalık, *İman ve Küfür*, Tevhid Yay., İstanbul, 1981, s.5.

⁶¹² Yunus, 10/90.

⁶¹³ Abdulhalık, a.g.e., s. 5.

⁶¹⁴ Leyl, 92/6.

⁶¹⁵ Sâffât, 37/52; Vâkı'a, 56/57; Kıyâme, 75/31.

⁶¹⁶ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 129.

⁶¹⁷ İnşikâk, 84/20, 22.

⁶¹⁸ Murselât, 77/49-50.

âyetlerinde⁶¹⁹ de aynı durum söz konusudur. İmanın zıddı küfür olduğuna, küfür de tekzîble -nüanslar bir yana- eşanlamlı kullanıldığına göre, tekzîb imanla zıt anlamalı olmaktadır.⁶²⁰

İman kavramının anlam yelpazesinde yer alan tasdiki, imanla aynı anlamda tanımlamak her şeyi halletmemektedir. Zira tasdikın nasıllığı önem arz etmektedir. İman kesin bir inanç, iradi bir cehd ve kalbi fiillerden oluşan bir yapıya sahiptir.⁶²¹ Nitekim İslâm alimleri de dini manada tasdik ile mantıki veya lugavi tasdikın aynı şey olmadıklarını belirtmişlerdir. Bundan dolayı da dini manada tasdik, inad, inkâr ve istikbarı terk ederek ihtiyar ve kesb ile iz'an ve teslim olma olarak tarif edilmiştir.⁶²² İman tasdiktir ancak bazı hususiyetleri ve şartları olan bir tasdiktir. Tasdikın ihtiyari olması, onu, mantıktaki tasavvurun zıddı olan tasdikten farklı kılmaktadır. Çünkü mantıktaki tasdik bazen ihtiyari veya iradi olmayabilir.⁶²³

İman bir tasdiktir, ancak kalpteki bir tasdiktir. Mekânı kalptir ve kalbi bir ameldir. Diğer bir ifâdeyle, iman temelde ve öncelikle ne dille ne diğer uzuvlarla yapılan veya gerçekleştirilen bir tasdik değil kalpte vuku bulan bir ameldir.

Medine dışında, badiyede yaşayan Beni Esed kabilesinden bir grubun, bir kıtlık senesinde, Hz. Peygamber'e gelerek iman ettiklerini, bundan dolayı kendilerine minnettar kalmasını ve zekâtı kendilerine bir şeyler vermesi gerektiğini söylemişlerdi. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: *قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا “Bedeviler ‘inandık’ dediler. De ki: ‘Siz iman etmediniz ama ‘boyun eğdik’ (İslâm) deyin. Henüz iman kalpleriniz yerleşmedi...”*⁶²⁴ Bedevilerin آمَنَّا “amenna” demeleri Mü'min olmak için yeterli olsaydı kendilerine ‘iman etmediniz ve iman kalbinize girmedi’ şeklinde bir mukabele yapılmazdı.⁶²⁵ İmanın kalbe girmesi onun kalbi bir amel olduğunu gösterir.

Bu âyette iman, “yalnız kalp ile tasdik” anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah, imanın sözlü değil, ancak gönülden olacağını, gönülden Allah'a ve Elçisi'ne itaat edenlerin güzel işlerinin sevabını eksiksiz vereceğini, kullarının birçok hatasını da bağışlayacağını bildirmektedir.⁶²⁶

*“Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla ‘inandık’ diyen kimselerden ve küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin...”*⁶²⁷ Burada ise çok açık bir şekilde iman

⁶¹⁹ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ (Hâkka, 69/49); وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ (Hâkka, 69/50).

⁶²⁰ Sülün, a.g.e., s. 54.

⁶²¹ İlhami Güler, “İman ve İnkârın Ahlaki ve Bilişsel (kognitif) Temelleri”, İslamiyat, cilt 1, sayı 1, Ocak –Mart 1998, s.10.

⁶²² Taftazani, *Şerhu'l-Mekasid*, V, 184–189.

⁶²³ Ekin, *İnançsızlık*, s. 128.

⁶²⁴ Hucurât, 49/14.

⁶²⁵ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, X, 115–116.

⁶²⁶ Soysaldı, a.g.e., s. 21–24.

⁶²⁷ Mâide, 5/41.

kalpte olduğu, sadece ağızda inandık demenin meseleyi halletmediği görülmektedir. Kalbinde iman olmadığı halde diliyle inandık diyen, Yahudiler dışındaki bir grup münafıklardır. Kur’ân, Münafıkları -Mü’min olarak tanımlamak şöyle dursun-, inkârı aşikâr kâfirlerden daha aşağıda olarak tasvir etmektedir.⁶²⁸ Gerçekten kalbin tasdikinden yoksun olarak, dil ile ikrar edilen bir iman makbul olsaydı münafıkların kurtulması, kâfir olarak tanımlanmamaları gerekirdi.

İman ve tasdik en önemli ve temel hususiyetleri, kalbi birer amel olmalarıdır. Gerek Ammar b. Yasir’in işkence altında söyledikleriyle ilgili olarak nazil olan âyetten,⁶²⁹ gerekse Firavun ailesine mensup imanını gizleyen Mü’minin olduğu anlatılan âyetten⁶³⁰ imanın kalbi oluşu, hatta bazı tehlikeli durumlarda gizlenmesinin imana zarar vermediği anlaşılmaktadır. Yine Müseylimetü’l-Kezzab’ın esir aldığı iki müslümandan birinin tavrı da böyledir. Zira o imanını gizlemişti.⁶³¹

Hadis-i Şeriflerde âyetlerin muhtevasını teyit eden, imanın kalpte olduğunu vurgulayan açıklamalar vardır: Hz. Peygamber (s.a.s) bir defasında, “İslâm görünendir, zahirdedir. İman ise kalptedir”,⁶³² buyurarak, başka bir münasebetle de, “Allah’ım kalbimi, senin dinin ve senin itaatin üzerine sabit kıl”⁶³³ diye dua ederek, açıkça imanın kalbi bir amel olduğunu beyan etmiştir.

Üsâme b. Zeyd’in rivâyet ettiği hadiste de, iman-kalp ilişkisi vurgulanmaktadır. Hz. Üsâme anlatıyor: “Allah Resûlü, bizi bir seriyye ile görevlendirmişti. Sabahleyin, Cüheyne kabilesinin yurdu dâhilindeki Hurukât mevkiine ulaşmıştık. Burada yakaladığım bir adamı “la ilâhe illallah” demesine rağmen öldürdüm. Ancak, sonra yaptığımdan dolayı pişman oldum ve Hz. Peygamber’e durumu anlattım. Bunun üzerine Allah Resûlü, beni “la ilâhe illallah” dediği halde onu öldürdün mü?” diye azarladı. Bunun üzerine ben, “Ya Resûlallah, o adam silâh korkusundan dolayı Allah’tan başka ilâh yoktur, dedi”, şeklinde mazeret ileri sürdüm. İşte o zaman Hz. Peygamber, “Öldürdüğün adam doğru mu, yalan mı söylüyor diye kalbini yarıp baktın mı?” buyurarak bana mukabele etti ve bu sözlerini o kadar tekrar etti ki, “keşke bugün Müslüman olsaydım da bu hatayı işlemeseydim” diye temennide bulundum.”⁶³⁴

Bu hadis-i şerifte imanla ilgili iki mühim meselenin veciz bir şekilde beyanına şahit olunmaktadır. Birincisi, kişiyi ahirette kurtaracak olan şer’i manada imanın kalpte olduğu hususudur. İkincisi ise, herhangi bir kişinin Müslüman muamelesi görebilmesi, Müslüman olmanın kazandırdığı haklardan istifâde

⁶²⁸ Ebu’l-Berakat Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. Mahmud Nesefî (ö. 710/1310), *Medarikü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Tenzil*, Mecma’u’t-Tefasir adıyla toplu basım, Beyrut, trs., I, s. 54-55.

⁶²⁹ Nahl, 16/106.

⁶³⁰ Mü’min, 40/28.

⁶³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 612.

⁶³² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 612.

⁶³³ Tirmizi, Kader, 7, Daavat, 89; İbni Mace, Dua, 2.

⁶³⁴ Müslim, İman, 158; Ebu Davut, Cihad, 95; İbn Mace, Fiten, 1

edebilmesi için kelime-i tevhidi söylemesi ve Müslüman olduğunu dile getirmesi yeterli olmaktadır. Nitekim Mümteherine Suresi 19. âyetin mefhumundan⁶³⁵ da bu mana çıkarılmaktadır. Münafıklar, hukukî açıdan Müslümanlara tanınan haklardan istifade etmişlerdir. Halid b. Velid bir defasında, münafıkları kastederek, “Nice namaz kılanlar var ki diliyle, kalbinde olmayanları söylüyor” demiştir. Bunu işiten Resûlullah (s.a.s): “Gerçekten ben, insanların kalplerinde olanları araştırmak ve sinelerini yarmakla emrolunmadım”,⁶³⁶ diyerek Hz. Halid’i ikaz etmiştir. Bu hâdisede imanın kalbi bir amel olduğunu göstermektedir.

Hülasa; dini ve lugavi açıdan tasdik ve iman lafızlarının kullanılışı değişik anlamlara tekabül eder. Tasdik her türlü haber ile ilgili kullanılırken, itaat, bağlanma ve inanç gerektirmeyen haberler ile ilgili olarak iman lafzı kullanılmaz. Tasdik kelimesinin karşıtı tekzib, iman kavramının karşıtı küfürdür. Her iki kavram da Kur’ân’da zaman zaman birbirlerinin yerlerine aynı anlamı kuşatacak şekilde kullanılmışlardır. Bu kavramların içinde bulunduğu siyak ve sibaka ve vahyin indiği atmosfere göre değişiklik arz ettiği müşahede edilir. Bu olgunun temelinde şu espri yatar. Aynı ayrı zikredildiklerinde birbirine yakın anlamda olduğu ama birlikte kullanıldıklarında her ikisinin öz kimliğini muhafaza ederek kendi anlam alanını sahiplendiği görülür.

İslâm alimleri genel anlamda imanın tasdikten ibaret olduğu konusunda ittifak etmişlerse de tasdik mahiyeti konusunda tam bir karara varamamışlardır. Genel anlamda tasdik kalbin amel olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda can ve mal tehlikesinin söz konusu olduğu durumlarda kişinin kalbi iman üzere bulunduğu halde diliyle inkâr edebilir. Öte yandan yeryüzünde İslâmi hukukun öngördüğü ölçüde, Müslümana davranılmasını sağlamak için Mü’min’in imanını ikrar etmesi veya amel etmek suretiyle bunu göstermesi gerekmektedir.

İman ve tasdik en önemli ve temel hususiyetleri, kalbi birer amel olmalarıdır. İman bir tasdiktir, ancak kalpteki bir tasdiktir. Mekânı kalptir ve kalbi bir ameldir. Tasdik imanın yerine kullanılabildiğine, iman zıddı olan tekzib de tasdik çelişği olduğuna göre, tekzib aynı zamanda imanın mütekâbili olmaktadır. İman kesin bir inanç, iradi bir cehd ve kalbi fiillerden oluşan bir yapıya sahiptir. Nitekim İslâm alimleri de dini manada tasdik ile mantıki veya lugavi tasdik aynı şey olmadıklarını belirtmişlerdir. Bundan dolayı da dini manada tasdik, inad, inkâr ve istikbarı terk ederek ihtiyar ve kesb ile iz’an ve teslim olma olarak tarif edilmiştir.

3.2.2. İKRAR

⁶³⁵ Muhammed Ali Sabuni, *Ravaiu'l-Beyan Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*, Mektebetu'l-Gazali, Dımeşk, trs., II, 567, 550.

⁶³⁶ Buhari, Meğazi, 61; Müslim, Zekat, 144; Ahmed b. Hanbel, III, 31.

İslâm'a göre iman kısaca şu şekilde tanımlanmaktadır: "Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah'tan getirip haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğunu kabul ve itiraf etmek" demektir. Bunların doğruluğunu kalben kabul eden Mü'min'dir. Ancak, kendisine İslâm muamelesi yapılabilmesi için, ya inandığını diliyle söylemesi veya bilfiil dinin emirlerini yapması gerekir. Bu anlamda ikrar şu şekilde tanımlanabilir: Kişinin zihninde tasdik yahut marifette bulunduğunu açık sözlü bir beyanı ya da iç imanın sözlü anlatımıdır. Bu açıdan dil ile ikrar, imanın esas unsuru değil, tali unsurdur. Kişinin müslüman muamelesi görmesi için ikrar etmesi şarttır. Diliyle inkâr ettiği halde gönlünden inanan kimse, yine Allah nezdinde Mü'min'dir. Fakat Müslümanlar, onun inanıp inanmadığını bilemeyeceklerinden ona Müslüman muamelesi yapamazlar. Örneğin Müslüman kabristanına gömmezler. Buna karşılık gönlünden inanmadığı halde diliyle inandığını söyleyen, kendisini müslüman göstermek için İslâm'ın emirlerini yapan kimse gerçek Mü'min değil, münafık ve riyakârdır.⁶³⁷

Maturidi, Hz. Peygamber'e "dilleri ile şehadet edinceye kadar kâfirlerle savaşmasının emrolunduğunu" anlatan Hadis'in gerçekte, sözlü şehadetin kendisinin iman, yani kalp ile iman olduğunu belirtmediğine işaret ediyor. Hadis bize sadece, dil ile ikrarın imanın bir dış alameti olduğunu ve bunu yapan herhangi birisinin, şekli ve harici bir manada Müslüman olarak görülebileceğini, çünkü kimsenin bir diğer kişinin kalbinin içine giremeyeceğini anlatmaktadır.⁶³⁸

Haricen kişinin teslim olmasını sağlayan dil ile ikrarın Allah indinde hiçbir değeri yoktur. Kimsenin kalbinin içini yarıp bakma, hakikati olduğu gibi görme imkânı söz konusu olmadığına göre bireyin beyanının bu noktada esas kabul edilmesi icap etmektedir. Allah, zahiren inanmış görünüp kalben imanın iktidar olmadığı iki yüzlü karakter sahiplerinin vasıflarını sayarken dil ile ifâdeye temas ediyor. *يَقُولُونَ* "أَغِزْلَارِيْلَا كَالْپَلَرِيْنْدَ اِلْمَاْنَا سَوْيْلِيْوْرلَار." ⁶³⁹

İman etmek için ikrarda bulunmanın fayda etmediğine âyet delâlet ediyor: *إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ* "Ey Muhammed! Munafıklar sana gelince, "Senin şüphesiz Allah'ın peygamberi olduğunu kabul ederiz," derler. Allah senin kendisinin Resûlü olduğunu bilir, ayrıca iki yüzlülerin yalancı olduklarını da bilir." ⁶⁴⁰

Eğer ikrar iman için yeterli olsaydı Allah Teâlâ Kitab'ında şöyle buyurmazdı: *أَحْسِبِ النَّاسَ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ* "İnsanlar yalnız 'iman ettik' demekle, hiç denenmeden bırakılacaklarını mı sandılar?" ⁶⁴¹

Aşağıdaki âyete göre şüphe götürmeyen kesin bir inanca sahip olup kalbi inananlardan yana olmakla birlikte, canını kurtarmak amacıyla sadece diliyle küfrü

⁶³⁷ Ateş, a.g.e., I, 99, 100 ; İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 93-95.

⁶³⁸ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 160-161.

⁶³⁹ Âl-i İmran, 3/167.

⁶⁴⁰ Munafikun, 63/1.

⁶⁴¹ Ankebut, 29/2.

izhar eden kişi korkunç tehdidin dışındadır. Nitekim tefsirlerde belirtildiği gibi, bu âyet imanında hiç kuşku duyulmayan fakat müşriklerin ölüm tehdidiyle küfrünü izhar eden Ammar b. Yasir'in, Hz. Peygamber'e durumunu sorması üzerine inmiştir.⁶⁴² Zor durumda küfrü izhar etmek bir ruhsat olsa da, Mü'minin ölümüne de yol açsa imanından diliyle dahi olsa dönmek azimettir ve daha faziletli bir davranıştır. Nitekim Bilal Habeşi, Habab b. Zeyd ve Abdullah b. Huzeyfe gibi Müslümanlar azimet yolunu seçmişlerdir. Bunların kimisi şahadet şerbetini içinceye kadar direnmiş, kimisi de çok ağır işkenceler görmesine rağmen diliyle dahi küfrünü izhar etmekten sakınmıştır.⁶⁴³

İman ettikten sonra, her hangi bir zorlama ve baskı olmaksızın bir kimsenin küfre dönmesi (irtidat) kişinin katline sebep olduğu gibi, Allah indinde büyük bir nefrete ve azaba vesile olacaktır.⁶⁴⁴ Buna karşın kalbi imanla dolu olduğu halde, canına ve malına yönelik karşı koyamadığı bir baskı ve zarar neticesinde lisanen inkarını ifade edenlerin bu davranışları için bir husus zikredilmeyerek onaylanmış oluyor.

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ
 “İmana eriştikten sonra Allah'ı inkâr eden kimseye gelince -ki, bundan kasıt, kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında inkâr etmiş görünen kimse değil, fakat kalbini bile isteye hakkın inkârına açan kimsedir- işte böylelerinin üzerine Allah katından bir hışım çökecek ve onların payına çok büyük bir azap düşecektir.”⁶⁴⁵

Bütün İslâm bilginleri, imanı kalp ile tasdik olarak tanımlamakta asla tereddüt etmemişlerdir. Tartışılan konu, dil ile ifâdeye koymanın zorunlu olup olmadığıdır. Kur'ân'ın beyanlarından anlaşılan odur ki, hayatî bir engel yoksa imanı dil ile ikrar da gereklidir. Hayatî bir engelin söz konusu olduğu durumlarda ise, imanı dile getirmemek mubah olduğu gibi, inanılanın tersini açıklamak da normaldir. Buna ikrah altında inkâr diyen Kur'ân, bu durumda insanı, kalbinin imanda sabit olmasının kurtaracağını söylemektedir. Nitekim bu konuyu ele alan âyetlerin iniş sebebi, putperestlerin işkenceleri altında Allah'ı ve Peygamber'i diliyle inkâr durumunda kalan Ammâr b. Yâsir'in imanının zedelenip zedelenmediği tartışmasıdır. Kur'ân, Ammâr'ın şahsında tüm ikrah altında kalacakların imanlarının geçerliliğini ilan etmiştir.⁶⁴⁶

Kalpteki imanın sebepsiz yere, bir mazeret olmaksızın ikrar edilmemesi günahdır. Zire bu hal en azından bir gerçeğin gizlenmesidir ve günahdır.⁶⁴⁷ Üstelik

⁶⁴² Bkz. Vahidi, *Esbabu'n-Nüzul*, s. 212; Abdulbaki Güneş, *Kur'ân'da Kalp Kavramının Semântik Analizi*, Ahenk Yay., Van, 2003, 45-46.

⁶⁴³ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 526. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Güneş, *Kalp Kavramı*, 45-46.

⁶⁴⁴ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, XIII, s. 495.

⁶⁴⁵ Nahl, 16/106.

⁶⁴⁶ Nahl, 16/106.

⁶⁴⁷ Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, s.112.

dünyada bir kişiye Müslüman muamelesi yapılabilmesi yani İslâm'ın dünyevî ahkâmının o ferde uygulanabilmesi için de dilin ikrarı gereklidir.⁶⁴⁸

3.2.3. AMEL

İman etmek kendi başına bir iddiada bulunmaktır. Her iddia ispat ister. İddia ettiği mevzuyla ilgili delillerini ortaya koyamayanların samimiyetinden şüphe edilir. Bu anlamda iman gerekleri yerine getirilmediğinde, vaad edilen maddi ve manevi kazanımları elde etmenin imkânı kalmadığı gibi iman iddiasında bulunanın belirttiği hususların da bir değeri kalmayacaktır.

İman, durgun bir teslimiyetin değil, amel dediğimiz faaliyetlerle beraber dinamik bir aksiyonun ana kaynağıdır. İman, insan hayatının tüm evrelerini konu alan sahalara ilgili müntesibince uyulması gerekli ilke ve esaslar vaz' etmiştir. Doğal olarak iman eden bir insan tek taraflı olarak Allah'a teslim olup, bununla yetinmek suretiyle hayatının geri kalan kısmını istediği ölçüde sürdüren şahıs değildir. Bilakis ideal Mü'min'in özellikleri açıklanırken kısmen değinilen meziyetler kuşanılmadığı vakit, imanın sahibine bir fayda ittihaz etmesi söz konusu değildir. İman, inananlardan imanın gereği olan en güzel davranışları aktif bir biçimde yerine getirilmesini ister. Çünkü iman mutlak surette ameli gerekli kılar:⁶⁴⁹ *أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ* “İnsanlar, ‘iman ettik’ diyerek, sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar?”⁶⁵⁰

Allah Teâlâ, derin bir Allah korkusuna sahip olunup samimiyetle yaklaşıldığında, “peygamber ahlâkı”na ulaşabilmenin önünde hiçbir engel olmadığını bildirmektedir. Daha da önemlisi Allah katında kabul gören davranış biçiminin ahiret için “ciddi” bir çaba harcamak olduğu vurgulanmaktadır: *وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا* “Kim de ahireti ister ve bir Mü'min olarak ciddi bir çaba göstererek ona çalışırsa, işte böylelerinin çabası şükre şayandır.”⁶⁵¹

أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ “İşte onlar, hayırlarda yarışmaktadırlar ve onlar bundan dolayı öne geçmektedirler.”⁶⁵²

Kur'an'ın geneli göz önüne alındığında iman etmek için yalın bir hak bilgisi ve ağız yoluyla inanıyorum demenin yeterli olmadığı, bu bilgi ve iddianın insan hayatına yansması gerektiği görülür. Çünkü kabul etmek, uygulamayı gerektirir.⁶⁵³ İman kavramı zihinlerde depolanan bir kültür için değil, yaşanılan, hayata yön veren

⁶⁴⁸ Ebu Hanife, *el-Alim ve'l-Müteallim*, s.12; Ebu Mansur Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, s.377; Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebu Bekr Sabuni (ö. 580/1184), *el-Biade fi Usuliddin*, (Neşr. Bekir Topaloğlu), Diyanet Yay., Ankara, 1998 s.87-88; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s.154.

⁶⁴⁹ Ece, *a.g.e.*, s. 290.

⁶⁵⁰ Ankebut, 29/2.

⁶⁵¹ İsra, 17/19.

⁶⁵² Mü'minun, 23/61.

⁶⁵³ Muhammed Kutup, *İslam İnancı*, (Çev. Nureddin Yıldız), Risale Yay., İstanbul, 2006, s. 115-118.

bir dinamizm olması için yer almalıdır. Bu anlamda iman etmenin ilk kademesi, iman edilen ilke ve esasların işlerlik kazanması, hayatın ilâhî program çerçevesinde kanalize olmasıdır.

Kur’ân’ın geneline yayılan İslâmi yaşam kodlarına bakıldığında, onun hayattan uzak, soyut bir vicdan dini olmadığı, hayatın her aşaması için müntesiplerine kendi kimliğini ayırt etmesini sağlayacak belirleyici ahlâkî unsurları vaz’ ettiği müşahede edilir. Gerek ilâhî gerek beşeri bütün din veya ideolojiler temelde inanca ve fikirsel plana odaklanmaktan ziyade, hayata yönelik prensipleri öncelerler. İnandıkları gibi yaşamayanların başka bir fikirsel ya da ideolojik akımın etkisiyle hayatını şekillendireceği inkârı mümkün olmayan bir realitedir. Bilerek inandıkları gibi yaşamayanlar ise ya iki yüzlülük yapmış olur ya da ortak koşmuş olurlar.⁶⁵⁴

Nitekim Peygamberimiz, Müslim’de bulunan bir hadise göre şöyle buyurmuştur: “Kim hiç savaşmamış ve içinden savaşmayı geçirmemiş olarak ölürse bir tür münafıklık üzerine ölmüş olur.”⁶⁵⁵

Bu hadisten açıkça anlaşıldığına göre, bilerek inandıkları doğrultusunda amel etmeyen kimsede münafıklığın bir çeşidi varolmuş olur. Nitekim Cenab-i Allah da şöyle buyuruyor: *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ* “*Mü’minler ancak şu kimselerdir ki, Allah’a ve Resûlûne inandılar. Sonra da şüpheye düşmediler ve Allah yolunda malları ile, canları ile savaştılar. İşte (iman iddialarında) sadık olanlar bunlardır.*”⁶⁵⁶ Ayrıca yine Müslim’de yer aldığına göre Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “Aranızda kim bir eğrilik görürse onu eli ile düzeltsin. Eğer gücü yetmezse dili ile buna da gücü yetmezse kalbi ile düzeltsin (bu eğriliğe karşı nefret beslesin.)” Başka bir rivâyete göre hadisin sonu şöyledir: “Bunun ötesinde hardal tanesi kadar bile iman yoktur.”⁶⁵⁷

Ebedi ahiret hayatının mutluluk yurdunda yaşamı idame ettirmenin yegane geçerli yolu, inanç esasları doğrultusunda bir yaşam sürmektir. Dünyada bu fırsatı kaçıranların, kaçınılmaz gerçeğe birebir karşılaştıklarında, yeniden dünya hayatına dönüp amel etme niyetlerini Allah’a iletecekleri yalnız bu dileklerinin kabul olunmayacağı beyan edilir. Bunun için koyu ve yürek paralayıcı bir pişmanlığın girdabında gark olurlar ama bu bir fayda mülhaza etmekten uzaktır. O gün dünyada iman etmeyenlerin hiçbir dilekleri kabule şayan görülmediği gibi dikkate de alınmazlar:

⁶⁵⁴ Kutup, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁶⁵⁵ Müslim, İmaret, 158; Ebu Davut, Cihad, 18; Nesai, Cihad, 2; Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, c. III, s. 541.

⁶⁵⁶ Hucurât, 49/15.

⁶⁵⁷ Müslim, İman, 78; Ebû Dâvud, Salât, 232; Tirmizi, Fiten, 11; Nesai, 17; İbn Mace, Fiten, 20; Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, c. I, s. 229-230.

“İşte o gün insan anlar, fakat artık ne yararı var ki anlamanın? ‘Ah keşke ben bu hayatım için (amel) gönderseydim’ der.”⁶⁵⁸

Halbuki her türlü imkânın insan önüne hesapsız ölçüde sunulup çevresinde sürekli insanı Allah’a iman etmeye çağıran onca âyetler karşısında yüz çevirmişti. Güzel bir konuşma ya da Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya yarayacak her hangi hayırlı bir fiil bile ahiret için kavranması güç imkânlar bahşederken, bu imkânı elin tersiyle itmek, gerçekten akıl sahiplerinin hasleti olmasa gerektir.

“Güzel sözler O’na çıkar, ve Allah iyi işleri yüceltir.”⁶⁵⁹

“Yoksa sizden öncekilerin başından geçenler sizin de başınızdan geçmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁶⁶⁰

Kâinatta yürürlüğe konulan ilâhî yasalar (sünnetullah) gereği, bütün insan fiilleri sebep-sonuç ilişkilerine dayalı biçimde değerlendirilmişlerdir. İnsan için çalıştığının karşılığını birebir ihsan eden Allah, hak eden ile yüz çeviren kimseyi asıl yaşam ölçülerinin geçerli olduğu ahirette ayıracaktır. Bu mevzu muhtelif âyetlerde vurgulu biçimde ve farklı tonlamalara göndermede bulunularak tekrar edilir:

“Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah korunanları bilmektedir.”⁶⁶¹

“Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri (deneyip) öğrenmeden, sabredenleri (deneyip) öğrenmeden, cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁶⁶²

“Yoksa siz, Allah içinizden cihad eden ve Allah’tan Resûlü’nden ve Mü’minlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarını haber almaktadır.”⁶⁶³

“Allah Mü’minleri üzerinde bulduğunuz halde bırakacak değildir, pisi temizden ayıklayacaktır.”⁶⁶⁴

İnsanın bütün amellerini silip kaybedenler sınıfına dâhil olmasını sağlayan kendini büyük görme duygusunun (kibir) yanılttığı inkârcıların karşısında, kendi

⁶⁵⁸ Fecr, 89/23-24.

⁶⁵⁹ Fatır, 35/10.

⁶⁶⁰ Bakara, 2/214.

⁶⁶¹ Âl-i İmran, 3/115.

⁶⁶² Âl-i İmran, 3/142.

⁶⁶³ Tevbe, 9/16.

⁶⁶⁴ Âl-i İmran, 3/179.

varlık sırlarının bilincinde hareket edip kalbinin sesini dinleyenlerin iman edebileceğini belirten Kur'ân, vaat edilen mükâfâta yeryüzünde tevazu ile hareket edip Allah'ı her türlü eksik sıfattan tenzih ve tesbih edenler olduğunu bildiriyor:

“*Bizim âyetlerimize yalnızca o kimseler inanır ki, onlar kendilerine hatırlatıldığı zaman hemen secdeye kapanırlar, Rablerini överek secde ederler, büyüklük taslamazlar.*”⁶⁶⁵

Hasılı, İslâm'ın temel asli kaynakları Kur'ân ve Sünnet'e bakıldığında, dil ile iman etmenin ya da dinin ilke ve esaslarını kültürel düzeyde bilmenin ebedi kurtuluş için yeterli olmadığı görülür. İnandığı değerler doğrultusunda yaşamı şekillendirmek ve dinin yaşanılır kılmasını sağlamak inancın temel amacıdır. Allah, koyduğu tabii yasalar gereği vaat ettiği dünyevî ve uhrevî mükâfâtları insanların amellerine göre ihsan edeceğini belirtiyor. Allah'ın sonsuz adalet sıfatının da gereği olan bu ayırımın aksi durumunda bir düzen ve hak paylaşımından bahsedilmesi imkân dâhilinde olmazdı.

3.3. İMAN'IN MAHALLİ: KALP

Kalp kavramı Kur'ân'ın dünyaya ve hayata bakış açısını ifâde eden kelime hazinesi içinde anahtar kavramlardan biridir. Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak sıkça tekrar edilen kalp, ilâhî vahyin insanla buluşma noktasıdır. Kur'ân'a göre insan kendisinde bulunan psikolojik bir yetenek olan kalp vasıtasıyla ilâhî âyetleri anlayabilmekte, olay ve hadiselerden ders çıkarabilmektedir. Ayrıca kalp; takvanın, sevginin, imtihanın, anlamının, temizliğin ve tatmin olmanın yeri olduğu gibi; inkârın, kinin, öfkenin ve hastalığın da yeridir. Kısaca kalp, insanın psikolojik ve inanç dünyasında olup biten her türlü faaliyetin, içten ve dıştan gelen her türlü devininin gerçekleştiği bir alandır.⁶⁶⁶ Maddi ve manevi ölçülerde, insan hayatı açısından kaçınılmaz öneme sahip kalbi keşfetmekle, kişi kendi ve kâinâtın varlığının hakikatini, eşyanın ardındaki sırrı, hadiseler arasındaki hikmeti ve yaşamın gerçek anlamını kavrayabilir. Kısaca insanın asıl gerçeği kalbinde yatar.

قلب قلب fiilinin mastarı olan قلب kelimesi, bir şeyin bir yönden öteki yöne çevrilmesi, döndürülmesi anlamına gelir. İnsanın kalbedilmesi, yoldan çevrilmesi, inkilab, yani bir halden başka bir hale geçiş, bir şekilden başka bir şekle çevirme, döndürülme bu kökten türer. İnsanın kalbine bu adın verilmesinin nedeni, çokça değiştiğinden, aşırı değişkenlik göstermesindendir.⁶⁶⁷

Allah katında insanların mallarının ve dünyalıklarının hiçbir değeri yoktur. O insanlardan 'selim bir kalp' istemektedir.⁶⁶⁸ Mü'minlerin kalpleri ancak Allah'ı

⁶⁶⁵ Secde, 32/15.

⁶⁶⁶ Güneş, *Kalp Kavramı*, önsöz.

⁶⁶⁷ Isfahani, *a.g.e.*, II, s. 391-392.

⁶⁶⁸ Şu'ara, 26/89.

zikrederek tatmin bulur, onların kalpleri ancak Allah'ı hatırlayarak gıda depolar.⁶⁶⁹ Allah, Mü'minlerin kalbini takva için imtihan eder.⁶⁷⁰ Allah'ın adı anıldığı zaman Mü'minlerin kalbi ürperir.⁶⁷¹

Kur'an'a göre insanın anlama mekânizmasının kaynağını psikolojik bir yetenek olan "lubb" yahut "kalp" teşkil eder. İnsanın bütün anlama yeti ve durumları, zihinsel faaliyetleri, bu temel zihni yeteneğin yahut prensibin somut beyanından başka bir şey değildir. Kalp, insanı ilâhî âyetleri anlamaya muktedir kılar. Bu yetenek örtülüp mühürlendiği, normal çalışmadığı zaman insan hiçbir suretle anlayamaz.⁶⁷² Çünkü gerçekten insanların kalplerinde hastalık olabilmektedir.⁶⁷³ Bu hastalık bizim bildiğimiz anlamda maddi hastalık değil manevi hastalıktır. Bu kalpler son derece katıdır. Kalp katılığına, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve kendi hevalarına uymalarından dolayı müptela olmuşlardır. Aşırı hırs, dünyaya tutkunluk kalp katılığını artırır.⁶⁷⁴ Gerçekte kafadaki gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.⁶⁷⁵

Peygamberimiz (s.a.s) uzun bir hadisin son kısmında şöyle buyuruyor: 'Haberiniz olsun bedende bir et parçası vardır ki, eğer o sağlıklı olursa bedenin tamamı sağlıklı olur; eğer o bozulursa bedenin tamamı bozulur. Haberiniz olsun o et parçası kalptir.'⁶⁷⁶ 'Günah işlemek kulun kalbinin kirlenmesine ve giderek pas tutmasına sebep olur. Günahın kiri bütün bedeni sardığı zaman kişi hatasını savunmaya başlar ve giderek inkârcı olur. İnkârcıların kalpleri giderek hidâyete karşı mühürlenebilir.'⁶⁷⁷

Yine bir başka hadiste, kalp ile ilgili olarak, Ebu Hureyre'nin rivâyetine göre Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyuruyor: 'Kul bir günah işlediğinde kalbinde bir leke oluşur. Eğer o hatasından döner, Allah'tan bağışlanma diler ve tevbe ederse kalbi temizlenir. Ama aynı kabahati tekrar işlerse kalbindeki lekenin miktarı artırılır. Hatta zamanla bütün kalbi sarar. İşte bu, Allah'ın şu âyetinde sözü edilen pastır': كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ 'Hayır. Doğrusu onların kazandıkları şeyler kalplerinin üzerinde pas tutmuştur.'⁶⁷⁸ Kalp bozukluğunun en önemli belirtisi, dil ile kalbin farklı oluşudur. Bu da münafıklıktır.⁶⁷⁹

⁶⁶⁹ Ra'd, 13/28.

⁶⁷⁰ Hucurât, 49/3.

⁶⁷¹ Enfâl, 8/2.

⁶⁷² İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.159-162.

⁶⁷³ Bakara, 2/10.

⁶⁷⁴ Hadid, 57/16.

⁶⁷⁵ Hacc, 22/46.

⁶⁷⁶ Ebu Abdilleh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Cami'u's-Sahih*, (Thk. Mustafa Dîb el-Buğa), Dar İbn Kesir, 1987, Beyrut, I, 28; Müslim b. Haccac, *Sahih Müslim*, (Thk. Muhammedi Fuad Abdükbaki), Dar İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, trs., III, 1219.

⁶⁷⁷ Ece, *a.g.e.*, s. 325-326.

⁶⁷⁸ Mutaaffin, 83/14; Tirmizi, Tefsir, 75.

⁶⁷⁹ Bakara, 2/206.

“*Bunda şüphesiz kalpleri açık olanlar [yani] uyanık bir zihinle kulak verenler için bir uyarı vardır.*”⁶⁸⁰ Bu âyetteki kalp kelimesi ilim ve anlayış manasına gelmektedir. Burada kalbin akletme, bilme ve anlama organı olduğu zikrediliyor.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ “*Peki, yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı ki, orada olup biteni kalpleri kavrasın ve kulakları işitsin? Ne var ki, onlarda kör olan gözler değil; kör olan, göğüslerdeki kalpler!*”⁶⁸¹

Burada kendisinden, anlama mekânizması işlevini gören kalpten kastın akıl ya da ruh olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Mecazî bir kullanım söz konusu olsa bile bundan bir önce zikredilen âyetten yola çıkarak bunun mecazî bir kullanım değil, doğrudan kalbe işaret edilen bir işlev olduğu görülür.⁶⁸²

Kişinin iman ettiği bir şeyin nasıl gerçekleşeceğini merak etmesi, kalben hissedilen ilmi bir meraktır. Kur’ân’ın ilgili âyetinin ifâdesine göre bu istek, kişinin imanına en ufak bir halel getirmez. Bu merak itmi’nan arzusudur. Bu arzuyu inandıkları konularda peygamberler dahi duymuştur. *Allah’ın, İbrahim’e ‘inanmadın mı?’ diye sorması ve onun da, ‘hayır (inandım), fakat kalbim yatışsın (mutmain olsun) diye (görmek istiyorum)’*⁶⁸³ demesi buna bir örnektir.⁶⁸⁴

Bu âyetle Allah’ın yaratma sanatına duyulan meraka yapılan vurguda, Hz. İbrahim’in gösterdiği tavrın, imanın varlığı, sarsılmazlığı, eksiksizliği ve kararlılığı konularında bir sıkıntıdan söz edilmemektedir. Bu soruyla amaçlanan, imanı artırmak ve güçlendirmek için bir arayış da değildir. Hz. İbrahim, konumu itibarıyla bu tür meseleleri aşmış vaziyetine karşın, bu kıssanın Kur’ân’da yer bulması, Allah’ın yaratma sanatının gerçekleşme anına tanık olmaya ilişkin bir ruhi özleme yapılan vurgu sebebiyledir. Bu pratik tecrübenin insan ruhunda uyandırdığı haz, görmede inanmanın meydana getirdiği hazdan farklıdır. Hz. İbrahim, Allah’tan ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesiyle, kesin bilgidен kesin müşahedeye geçmek ve her türlü leke ve kusurdan temizlenmiş bir kalp ile sevgi ve dostluk makamına erişip Halilullah payesini elde etmek çabası içerisindeydi.⁶⁸⁵

Kalp ameliyesini devreye sokmayan insanlar Kur’ân’ın tabiriyle صُمُّ بِكُم عَمًى “*sağır, dilsiz ve kör*”⁶⁸⁶dürler. Kalp o şekilde yapılmıştır ki normal çalıştığı zaman âyetlerin manalarını anlayabilir. Bâtıl inançlara inatla sarılan ve hakikatin sesini dinlemeyi reddeden kişinin zamanla hakikati kavrama yeteneğini kaybedeceği ve

⁶⁸⁰ Kâf, 50/37.

⁶⁸¹ Hac, 22/46.

⁶⁸² Isfahani, a.g.e., II, s. 393.

⁶⁸³ Bakara, 2/260.

⁶⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. İslamoğlu, a.g.e., s. 284-288.

⁶⁸⁵ Güneş, *Kalp Kavramı*, s. 44-45.

⁶⁸⁶ Bakara, 2/171.

“böylece, sonunda kalbinin mühürlenmiş olacağı”⁶⁸⁷ şeklindeki ilâhî kanuna bir atıf yapılmıştır.⁶⁸⁸

Kalp imanın kökenidir ama imanın tamamını teşkil etmez. Gövde kalbin istediğinden uzak duramaz. Her ne zaman kalpte bilgi ve irade olursa, bunlar zaruri olarak bedende kendilerine bir çıkış yolu ararlar. O yüzden kalp salih ise, yani onda gerek bilgi gerek kalbin fiilini içeren gerçek iman mevcut ise, bunun sonucu ancak haricen fiilen ve dâhilen şifahen kalpteki hakiki iman’a göre vazife yapan sağlam bir gövde olarak iş görür. Harici (zahir) olan daima dâhili (batın) olanı izler. Dâhili olan iyi olduğu zaman, harici olan zorunlu olarak iyidir ve bu birincisi bozuk olduğunda, ikincisi de bozulur. Resûlullah (s.a.s)’in, namazı böbürlenircesine kılan bir şahıs hakkında söylediği söz bununla alâkalıdır: “Bu adamın kalbi mütevazı olsa, gövdesi de mütevazı olurdu.”⁶⁸⁹

Allah, imanı kalbin ameli olarak göstermiş,⁶⁹⁰ diğer organların amellerini iman mahiyeti dışında tutmuştur.⁶⁹¹ Buna rağmen kalp bütün karar ve yönlendirmelerin merkezi konumundadır. Kalbe nüfuz etmeyen iman dil ile ifâdesi herhangi bir anlam ifâde etmemektedir. Kur’ân’da konuyla ilgili sayısız örnek saymak mümkündür:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ
*“Ey Peygamber! Hakikati inkârda birbirleriyle yarışanlardan dolayı üzülme: şu, ağızlarıyla “Biz inanıyoruz!” diyen, halbuki kalben inanmayanlardan”*⁶⁹²

Hucurat suresi 14. âyetindeki ‘iman henüz kalplerinize girmiş değil’ ifâdesi iman asıl yerinin kalp olduğuna en muhkem delildir.

İşkence ve ölüm tehdidi altında iken canlarını kurtarmak için görünüşte inançlarından “caydıklarını” söyleyen Mü’minlere bu konuda ruhsat verilmiştir. Her ne kadar Kur’ân’da, muhtelif yerlerde, inanç uğruna şehit olmanın yüce erdemine dikkat çekilmiş ise de, لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا “Allah kimseye, taşıyabileceğinden fazla yük yüklemez”⁶⁹³ âyetinde ifâde olunduğu üzere, Allah asıl olanın kalpte saklı bulunan olduğunu ifâde ediyor.⁶⁹⁴

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ
“İmana eriştikten sonra Allah’ı inkâr eden kimseye gelince -ki, bundan kasıt, kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında inkâr etmiş görünen kimse değil, fakat kalbini bile isteye hakkın inkârına açan kimsedir- işte böylelelerinin

⁶⁸⁷ Isfahani, a.g.e., II, s. 392.

⁶⁸⁸ Esed, a.g.e., I, s. 5.

⁶⁸⁹ İbn Teymiye, *İman*, s.158-159; İzutsu, *İman Kavramı*, s. 213.

⁶⁹⁰ Mâide, 5/41; Nahl, 16/106; Hucurât, 49/14; Haşr, 59/22.

⁶⁹¹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 26; Beyzavi, *Envâr*, I, s. 44.

⁶⁹² Mâide, 5/41.

⁶⁹³ Bakara, 2/233.

⁶⁹⁴ Esed, a.g.e., II, s. 553.

*üzerine Allah katından bir hışım çökecek ve onların payına çok büyük bir azap düşecektir.”*⁶⁹⁵

Kalben yakın bir tasdikle Allah inancı taşıyan Mü'minler, dünyevî sınırlarla ölçülü düzeyde inkârcı anne-baba ve akrabalarla ilişkilerini sürdürürler ama onlara karşı Allah, Resûlü ve Mü'minlerden daha fazla bir yakınlık, sevgi ve ilgi ilişkisi görülmez. Allah'ın sınırlarına isyan noktasında sayılan tüm yakın-uzak akrabalara itaatsizlik Allah'ın emridir.

İnsanın içinde iki kalp olmadığı gibi, iki zıt sevgi de aynı anda kalpte ikame edilemez. Bu anlamda bir insanın aynı anda hem Allah ve Resûlünü sevmesi, hem de Allah'ın düşmanlarıyla sevgi temeline dayalı bir dostluk kurması eşyanın doğasına aykırıdır. Kalpte ya iman olur ya da küfür.⁶⁹⁶

Kalp, insan ülkesinin başkenti konumundadır. Bütün kararların alındığı, insan bedeninin organize edildiği mekândır. Bu misali şu şekilde örneklendirmek konuyu daha açıklayıcı kılacaktır: İman ve şeytan'ın iktidar mücadelesinde savaş alanı insanın kendisi, bir başka deyişle beden ülkesidir. İman ve şeytan iktidar savaşının en çetini, söz konusu ülkenin başkenti olan kalp'te meydana gelir. Eğer bu mücadeleden iman başarıyla çıkar da şeytanın iktidarını ortadan kaldırıp kendi iktidarını kurarsa beden ülkesinin taşrası olan göz, kulak, dil, dudak, el, ayak hep bu merkezi iktidarın kontrolünde olacaklardır. İman'a boyun eğecekler, onun iktidarını pekiştirecekler, en ücra hücrelere varana dek bedeninin tamamı üzerindeki imanın mutlak hâkimiyetini gerçekleştirip; duyguyu, düşüncüyü ve eylemi iman yönlendirmeye başlayacaktır. Bu beden ülkesinin başkentinde kopan iktidar savaşını şeytan kazanırsa, bu kez de tersi olacak, tüm organlar ve onların ürünü olan duygu, düşünce ve eylem şeytanın iktidarına hizmet eder hale geleceklerdir.⁶⁹⁷

Allah'ın hidâyetinin de yardımıyla gönülde meydana gelen tasdik imanın bedende gerçekleştirdiği zihni-hissi-akli bir inkılabtır. Şirk de şeytanın iktidar mücadelesinde kullandığı darbe yöntemlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bazen bu ülkede iktidar boşluğu olur, ya da beden ülkesi iktidar odakları tarafından parçalanır. Bu durumda nifak ortaya çıkar.⁶⁹⁸

Bu metafora uygun tarzda Kur'ân'da Hz. Nuh'un kıssası anlatılırken, Şeytan'ın, toplumun iktidarını tamamıyla eline aldığı, bunun karşısında Allah'ın, nebisi Hz. Nuh'u şeytan iktidarını yıkıp iman iktidarını yeniden gerçekleştirerek insanı asli kimliğine döndürmek için gönderdiği anlatılır. Bu özlü kıssanın ana fikri, örnekleme yoluyla izah edilen kalp-başkent ilişkisini açıklamaktadır.

⁶⁹⁵ Nahl, 16/106; Enfal, 8/2.

⁶⁹⁶ Güneş, *Kalp Kavramı*, s. 42.

⁶⁹⁷ İslamoğlu, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁶⁹⁸ İslamoğlu, *a.g.e.*, s. 21-22.

Netice itibariyle kalp ile ilgili hususların özetlenmesi gerekirse şunlar ifâde edilebilir. Maddi ve manevi anlamda insanın en önemli organı kalptir. Kalp kelimesi, yapısı itibariyle çok fazla değişiklik gösterdiğinden, döndürülme, başka şekle girme anlamında kalp ile adlandırılmıştır. Kalp, imanın merkezi konumundadır. Aynı zamanda inanma, anlama, sevmeye, nefret etme ve bağlanma gibi insanın zihni ve hissi her türlü faaliyetin gerçekleştiği yerdir. İnsan ülkesinin başkenti konumundaki kalp, iman ve küfrün tecelli ettiği mekân mesabesindedir. Bu anlamda kalbin iktidarı, insanın kurtuluşu ya da acı hüsrânı açısından çok önemli bir mesele halini almaktadır. Kalbe hakim olan duygu söz ve davranışlar yoluyla kendini dışa vurur. Şayet kalp sağlıklı, günahlardan arınmış ve Allah’a yönelmiş ise bütün vücut azaları buna göre selim bir hal üzere bulunurken; küfr, şirk ve nifak durumlarında kapkara bir hale bürünür.

Kur’ân’da kalbin mühürlenmesinden, paslanmasından ve kilitlenmesinden bahsedilir. Yaratılış itibariyle Allah’ı kabul etmeye yatkın ölçüde yaratılan kalp, normal şartlarda Allah’ın zikri ile tatmin olurken inkâr halinde nefretle çarpar. Bu algı kabiliyetlerinin ters yüz edilmesinden kaynaklanır. Gerçek manada iman, Allah’ın sevilmesini emrettiği şeylere karşı muhabbet duymayı, kerih gördüğü hususlara karşı da ilgisizliği ve yüz çevirmeyi gerektirir. Allah, iman ettiği halde kalben inkârcılara meyledenleri, çetin bir azap ile uyarmaktadır. Kalbine iman eriştiği ve bununla tatmin olduğu halde yeniden küfre dönenlere Allah’ın azap ve lanetinin hak olduğu bildirilirken zor şartlar altında kaldığında küfrü kabule zorlananların ağızlarıyla kalplerinde olmayanı ifâde etmeleri halinde, imanlarına bir hâlel gelmeyeceği belirtilmektedir.

3.4. MÜ’MİN VE ÖZELLİKLERİ

Bütün insanlar açısından prototipi belirlenebilecek mutlak ve soyut bir iman resmi çizmek mümkün değildir. Çünkü kâinatta şahıslardan müstakil olarak var olan ideal ve soyut bir iman yoktur; aksine, inanma hâssasına sahip ne kadar varlık varsa o kadar da iman vardır.⁶⁹⁹ Böyle olduğu içindir ki bizim açımızdan önemli olan, şer’î terminolojinin ana kaynağı olan Kur’ân’ın imana hangi anlamı yüklemiş olduğudur.

Şayet ‘iman’ın anlaşılmasının, ‘Mü’min’in tanımlanmasına bağlı olduğu kabul edilmesi gerekiyorsa, -ki kanaatimizce gerekmektedir- Kur’ân’ın Mü’min olarak tarif ve tavsîf ettiği kişilerin nitelikleri iman mahiyetine dâhil kabul edilmek durumundadır. Nitekim Kur’ân, imanı tanımlayıp Mü’mini buna göre belirlemek yerine, Mü’mini tanımlayıp imanı buna göre belirlemektedir. Zira Kur’ân için kavram tanımı değil, karakter tanımı esastır.⁷⁰⁰

Bu bağlamda Kur’ân’ın ne tür bir niteliğe sahip ve eylem içindekileri Mü’min

⁶⁹⁹ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 232.

⁷⁰⁰ Sülün, *a.g.e.*, s. 100–102.

saydığı hususu büyük önem arzeder. Kur’ân, Allah’ın kimlerden razı olduğunu, kimleri felaha erdirip cennetlik kabul ettiğini, dünyevî-uhrevî birtakım somut ve soyut nimetlerden kimlerin istifade edebileceğini anlatırken Mü’minin karakteristiğini vermiş olmaktadır. Ancak şuna dikkat edilmelidir ki, Kur’ân bu tür ifâdeleri, teşri etmekte olduğu bir hükmün inat etmeden, diklenmeden, burun bükmeden, kolayca benimsenmesini sağlamak amacıyla kullanmaktadır.⁷⁰¹ Dolayısıyla söz konusu ifâdeler iman ve küfür kavramları için efradını câmi ağıyarını manî bir tanım getirmez; sadece, Kur’ân’ın idealize ettiği bir Mü’min olabilmek için bunların asgarî olarak bulunması gerekmektedir. Zira imanın etimolojisi itibariyle önemli olan - tasdike ilâveten- iman edilen şahıs ve ilkelere güven telkin edebilmektir. Burada dile getirilen hususları yerine getirmeyen birinin ise, ne dinî değer ve ilkelere ne de Mü’minlere, böyle bir güven verdiği söylenemez!⁷⁰²

Kur’ân’a göre iman eden kimse nasıl bir şahsiyete bürünmüş insandır? İmanın karakteristik özellikleri nelerdir? Kur’ân’ın idealize ettiği bir Mü’min’in itikadi ve toplumsal davranış şekli nasıl olmalıdır? İmanın hayata yansıyan yüzünü görebilmek açısından sorulması gereken en temel sorular bunlardır. Bu sorulara özel ve belirli bakış açısından dolayı değerlendirirken asli kriter yine Kur’ân olacaktır. Bu soruların cevapları, akabinde Kur’ân metinlerinde ‘iman’ ve ‘Mü’min’ anlamlarına gelen kelimelerin semântik muhteviyatlarını tayin edecektir.⁷⁰³

Bu anlamda ayıplanacak vasıflar küresine dâhil tüm özellikleri çevresinde barındırıp bunların dayanak noktasını teşkil eden küfre karşı iman, bütün olumlu ahlâkî değerlerin tam manası ile merkezi konumunu teşkil etmektedir. İman, tüm İslâmî erdemlerin çıktığı kaynaktır ve İslâm’da Allah’a ve vahiylerine karşı içten bir inanışa dayalı olmayan hiçbir fazilet düşünülemez.⁷⁰⁴

Allahu Teâlâ gerçekten inanmış bir Mü’mini en çarpıcı bir biçimde aşağıdaki âyetle açıklıyor. Bununla bir Mü’minin nasıl olması gerektiğini bize bildiriyor:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *“İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah’tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer; ve kendilerine her ne zaman O’nun âyetleri ulaştırılsa inançları güçlenir; ve Rablerine güven beslerler. Onlar ki, namazlarında devamlı ve kararlıdır; kendilerine rızık olarak bahsettiğimiz şeylerden başkalarının yararına harcarlar”*⁷⁰⁵

Gerçek Mü’mine en uygun tanım “Allah huzurunda korkudan titreyen”dir.⁷⁰⁶ Bu sözlü tanım kelimenin gerçek anlamıyla, Mü’min kişiyi, sahiden muttaki,

⁷⁰¹ Bkz. Bakara, 2/93, 248; Âl-i İmran, 3/49, 175; Mâide, 5/23, 57, 88, 112; Enâm, 6/118; A’râf, 7/2, 85; Tevbe, 9/13, 62; Hûd, 11/86; Nûr, 24/17, 30, 51; ‘Ankebût, 29/44; Câsiye, 45/3; Zariyat, 51/55.

⁷⁰² Sülün, a.g.e., s. 100–102.

⁷⁰³ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 245–246.

⁷⁰⁴ İzutsu, a.g.e., s. 245.

⁷⁰⁵ Enfal, 8/3.

⁷⁰⁶ İzutsu, a.g.e., s. 104.

Allah'ın adının anılmasının bile kalbinde derin bir huşu hissi uyandırmaya yettiği ve tüm yaşamı o köklü dürüstlük haleti ruhiyesince tanzim olunan bir insan olarak resmetmektedir. Allahu Teâlâ aşağıdaki âyette ise Mü'minin takva boyutuna değiniyor:

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
[Bu, ne zaman bir günah işleseler, hemen] tevbe ve pişmanlık içinde Rablerine yönelen kimselerin [bahtiyarlığıdır]; O'na (yürekte) kulluk edenlerin; O'nu (coşkuyla) övenlerin; ve [O'nun hoşnutluğunu] aramaya durmaksızın devam edenlerin; ve [O'nun önünde] eğilen, O'nun önünde hürmet ve tazimle yere kapananların; doğru ve güzel olanın yapılmasını önerip, eğri ve kötü olanın yapılmasına engel olanların; ve Allah'ın koyduğu sınırları gözetenerlerin (bahtiyarlığı). Öyleyse, [Ey Peygamber, Allah'ın bu vaadiyle] müjdele, bütün o Mü'minleri.”⁷⁰⁷

Gerçek anlamda iman, insanları hayırlı işler işlemeye teşvik eden güçlü saik görevini görmelidir. Bunun aksini düşünmek iman sınırları dâhilinde bir tanımlamaya girmemektedir. Allah önünde insanın duyması gereken temel duygu, hatalardan ve günah işlemelerden dolayı içine girilen pişmanlık hissi ve Allah'a gereği gibi kulluk etme gayreti olmalıdır. Allah iradesi karşısındaki sorgusuz itaat ve ilâhî nimetler karşılığı can-u gönülden hissedilen şükran duyguları hayatın hemen hemen her katmanında işlenen hayırlı filleri desteklemek durumunda olmalıdır.⁷⁰⁸

Mü'min kulların en önemli vasıfları alçakgönüllü olmaları, yeryüzünde tevazu ile yürümeleridir. Bu ahlâkî özelliğin tam karşısında bulunan istikbar, büyülenme ise küfrün en karakteristik özelliğidir. İslâm ile küfrün temel bir yaşayış tarzı olarak teslimiyet ve tevazunun benimsenmesi ilkesi konusunda birbirine taban tabana zıt olduklarının kaydedilmesi kifâyet etmelidir. Aslında bu ilkedен türeyen tüm İslâmî faaliyetler, çölde yaşayan Arapların o denli gurur duydukları belli başlı erdemlerin tam zıddıdır. Gerçekten de teslimiyet, putperest bir Arap'tan beklenebilecek en güç şeydir.⁷⁰⁹

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ
سُجَّدًا وَقِيَامًا وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا وَالَّذِينَ
إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا

“Rahmân'ın has kulları ki, onlar yeryüzünde tevazu ve vekar içinde yürürler ve ne zaman kötü niyetli, dar kafalı kimseler kendilerine laf atacak olsa, (sadece) selâm! derler. Onlar ki, gecenin derinliklerinde secdeye vararak ve kıyama durarak, Rablerini anarlar. Ve onlar ki, “Ey Rabbimiz!” derler, “Cehennem azabını bizden uzaklaştır; çünkü onun çektireceği azap, gerçekten, pek korkunç, pek yaralayıcı

⁷⁰⁷ Tevbe, 9/112.

⁷⁰⁸ İzutsu, a.g.e., s. 246–247.

⁷⁰⁹ İzutsu, a.g.e., s. 106–108.

olacaktır; gerçekten, o ne kötü bir yer, o ne kötü bir durak!” Ve onlar ki, başkaları için harcadıkları zaman, ne saçıp savururlar, ne de cimrilik yaparlar; bu ikisi arasında her zaman bir orta yol bulunduğunu [bilirler]. Ve onlar ki, Allah’la beraber, asla birtakım düzmece tanrılara yalvarıp yakarmazlar ve hukukî bir gerekçe olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymazlar ve zina etmezler. Çünkü [bilirler ki,] bunlardan herhangi birini işleyen kimse, bir kötülüğe bulaşmış olmakla [kalmayacak.]”⁷¹⁰

Mü’minler ahlâkî anlamda kendileri yalancı şahitlik yapmadıkları gibi asılsız iddialara, yalana ve iftiraya dayanan herhangi bir işe, bir tertibe kalkışmazlar. Taklitçi çoğunluğun ilâhî mesaja sadece yüzeyde kalan bir heves ve heyecanla yaklaşarak, adeta görünüşü kurtarmak için “onun üzerine üşüştüğü”, ama gerçekte mesajı anlamak için en küçük bir çaba sarfetmediği ve dolayısıyla onun muhtevası hakkında kör ve sağır kaldığı eleştirisine karşılık, Allah, kendisinden yana gerçekten duyarlı ve bilinçli olan kimselerin mesajı anlamak için derin bir istek ve iştiaf gösterdiklerini ve bunun için de “onu can kulağıyla dinleyip açık bir zihinle kavramaya çalıştıklarını” belirtmektedir. Sonuncu âyette ise, Allah’a karşı sorumluluk taşıyacak hayırlı eşler ve çocukları nasip etmesi ve bunların muttakilere öncü olmasını sağlaması için gerçek iman sahiplerinin Allah’a dua ettiği beyan ediliyor:

وَالَّذِينَ لَا يَشْنَهُدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا وَالَّذِينَ إِذَا دُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا فُرَّةً أَعْيُنَ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا” *Onlar ki, yalan ve asılsız olandan yana şehadet etmezler; boş ve anlamsız şeylerle [uğraşan kimselere] rastladıkları zaman yanlarından vakarla geçip giderler. Ve onlar ki, kendilerine Rablerinin mesajları hatırlatıldığı zaman, körler(in) ve sağırlar(ın yaptığı) [gibi] (düşünüp anlamadan) onların üzerine üşüşmezler. Ve onlar ki, “Ey Rabbimiz!” diye niyaz ederler, “Bize göz nûru olacak eşler ve çocuklar bahşet; bizi Sana karşı sorumluluk bilinci taşıyan kimseler için örnek ve öncü yap!”⁷¹¹*

Bir sonraki âyet grubunun verdiği ideal Mü’min portresi öz olarak aynıdır. Allah’a karşı ibâdetlerinde sonsuz duyarlılık gösterir, fayda mülâhaza edilmeyen boş şeylerden yüz çevirir ve nefislerini arındırmak için sahip oldukları rızıklardan infakta bulunur. En önemli haslet olarak da verdikleri söze riâyet etmeleri gösterilmektedir:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ” *Kesin olan şudur ki, inananlar kurtuluşa erişeceklerdir: onlar ki, salâtlarında alçak gönüllü bir duyarlılık içindedirler; onlar ki, boş ve anlamsız şeylerden yüz çevirirler; arınmak için yapılması gerekeni yaparlar; Ve onlar ki, iffetlerini korurlar; eşleri -yani, [evlilik yoluyla] meşru olarak sahip oldukları insanlar- dışında [kimsede arzularına doyum aramazlar]: çünkü*

⁷¹⁰ Furkan, 25/ 63–68.

⁷¹¹ Furkan, 25/ 72–74.

onlar (eşleriyle olan ilişkilerinden dolayı) kınanmazlar; ama bu [sınırı] aşmak isteyenler, işte haddi aşanlar böyleleridir; ve onlar ki, emânetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler, salâtlarını [tüm dünyevî kaygılardan] uzak tutarlar. İşte varis olacak olanlar böyleleridir: Cennete varis olacak ve orada sonsuza kadar kalacak olanlar.”⁷¹²

Gerçek anlamda Allah’a iman eden Mü’minler, Allah ve Resûlünün bir konu hakkında hüküm verdiklerinde, bir tercih serbestisi kullanmaksızın mutlak iman ve itaat duygusuyla, içlerinde bir sıkıntı duymadan hareket ederler. Bu konuda gösterilen isyan hali, küfrün belirtisi sayılmaktadır:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا “Allah ve Elçisi bir konuda hüküm verdikten sonra artık inanmış bir erkek ve kadının kendileriyle ilgili konularda tercih serbestisi yoktur: [bu, hakkı kendinde görerek] Allah’a ve Elçisi’ne isyan eden kimse, apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur.”⁷¹³

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا “Hayır! Rabbinde and olsun ki, aralarında çekiştikleri işlerinde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar.”⁷¹⁴

بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَقِهِ قَوْلُكَ هُمُ الْفَائِزُونَ [kendilerine] haksızlık yapan onların (yine) kendileridir! Aralarında [ilâhî kitap] hüküm versin diye Allah’a ve O’nun Elçisi’ne çağırıldıkları zaman Mü’minlerin söyleyeceği tek söz: “İşittik ve itaat ettik.” sözü olmalıdır; kurtuluşa, esenliğe ulaşan kimseler de işte böyleleridir. Çünkü, Allah’a ve O’nun Resûlü’ne itaat edenler, Allah’tan korkup O’na karşı sorumluluk duyanlar; işte bunlardır, [nihaî] zafere erişecek olanlar!”⁷¹⁵

Sosyal çevresine karşı duyarlı, bütün toplumsal kesim ve görüşlere saygılı olan Mü’min, bu karşılıklı etkileşim halinde kendine faydalı olanı temin ederek, gereksiz bilgi ve sözlerden yüz çevirir:

[Su] الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْآلِيَاب “[Su] söylenen her sözü [dikkatle] dinleyen ve onların en güzeline uyan [kullarım]a: [çünkü] Allah’ın hidâyetine mazhar olanlar onlardır ve onlar [gerçek] akıl-iz’ân sahipleridir!”⁷¹⁶

Gerçek bir iman mutlaka insanı iyi işler işlemeğe götürür. Yüce Allah, kesin

⁷¹² Mü’minun, 23/1–11.

⁷¹³ Ahzap, 33/36.

⁷¹⁴ Nisâ, 4/65.

⁷¹⁵ Nur, 24/50–52.

⁷¹⁶ Zümer, 39/18.

bir sözle imanın dille ifâdeden ibaret olmadığını, can, mal ve itibarla bu halet-i ruhiyetin kabulünün uygulamada görülmesi gerektiğini buyurur. Kur’ân-ı Kerim, değişik âyetlerde bu niteliklere dair bilgiler verir ve gerçek bir imanın mutlaka kişiyi iyiliklere sürüklediğini belirtir:

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ
 “De ki: ‘Namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm alemlerin Rabbi olan Allah içindir. Onun hiçbir ortağı yoktur.’”⁷¹⁷

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ
 [Ama,] Allah’a karşı sorumluluk bilinci duyanlar, kendilerini bahçeler ve pınarlar arasında bulacaklar, Rablerinin bağışlayacağı her şeyden istedikleri gibi yararlanacaklardır. [Çünkü] onlar geçmişte iyi şeyler yapan (insan)lardı: gecenin çok az bir kısmında uyurlardı, bağışlanmak için kalplerinin derinliğinden gelerek yalvarırlardı; ve sahip oldukları her şeyden, [yardım] isteyenlere ve sıkıntı içinde bulunanlara bir pay [ayırırlardı].”⁷¹⁸

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
 “Gerçek şu ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emredip utanç verici ve arsızca olanı, akıl ve sağduyuya aykırı olanı ve azgınlığı, taşkınlığı yasaklıyor; ve size (böyle tekrar tekrar) öğüt veriyor ki, böylece (bütün bunları) belki aklınızda tutarsınız.”⁷¹⁹

Yüce Allah, Mü’minleri tarif ve tavsif ederken onların her hal-ü kârda infakta bulunduklarını, öfkelerini kontrol altında tuttuklarını ve her zaman Allah’ın mağfiret ve rızası için çaba gösterdiklerini belirtiyor. İşledikleri yanlış bir fiil üzerinde bilinçsizce ısrar etmez, hatalarından dönerek bağışlanma dilerler. Böylelikle, imanın inşa etmek istediği ideal Mü’min tipin en karakteristik özelliği yansıtılmaktadır: Önemli olan hata işlememek değil, işlediği hatadan dönebilme erdemini göstererek Allah’tan kendi kusurunu bağışlanmasını dilemektir:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ
 “Onlar ki hem bolluk hem de darlık zamanında [Allah yolunda] harcarlar, öfkelerini kontrol altında tutarlar ve insanları affederler, çünkü Allah iyilik yapanları sever ve onlar, utanç verici bir iş yaptıkları veya kendi kendilerine [başka türlü] bir zulüm işledikleri zaman, Allah’ı anar ve günahlarının affı için yalvarırlar – zaten Allah’tan başka kim günahları affedebilir?– ve her ne [zulüm] işlemişlerse onda bilerek ısrar etmezler.”⁷²⁰

⁷¹⁷ En’am, 6/162–163.

⁷¹⁸ Zariyat, 51/15–19.

⁷¹⁹ Nahl, 16/90.

⁷²⁰ Âl-i İmran, 3/134–135.

Mü'minin toplumsal hayatta aktif rol üstlenerek olumlu ahlâkın kendisine yüklediği sorumlulukların bilinciyle hareket ederek, kendisine karşı duyarlı olduğu temel değerler doğrultusunda korkusuzca girişimlerde bulunması gerekir. İman bağıyla müntesip olduğu ümmetin içten içe kanayan yaralarına adalet prensibi ve Allah'ın rıza ve sevgisini kazanma amacı doğrultusunda merhem olmalıdır:

وَأِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي
O halde, Mü'minler içinden iki grup çatışırsa onlar arasında barışı sağlayın; ama sonra, iki [grup]tan biri diğerine haksız şekilde davranırsa, [davranışı]nı Allah'ın buyruğuna uygun hale getirinceye kadar, haksızlık yapan taraf ile mücadele edin; (yaptıklarından) vazgeçerlerse adil bir şekilde aralarını bulun ve [onlara] eşit davranın: çünkü Allah, eşit davrananları sever!"

Bütün inananlar iman çatısı altında kan bağından daha öte bir bağlılık duygusuyla kardeş ilan edilmişlerdir. Dünyevî ilişkilerin gerektirdiği sorumlulukların dışında, iman sahibi kimsenin anne ve babasına dahi itaat etmemesi, sevgisini ve ilgisini iman kardeşine hasretmesi gerektiğini belirtiyor. Asıl ebedi yaşam yurdunda Mü'min'e eşlik edecek asıl yakınlarının Mü'minler olduğundan hareketle, Allah'ın çizdiği sınırları çiğneyenlerin muhatap alınmaması emrediliyor:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
Bütün Mü'minler kardeşler. O halde, [her ne zaman araları açılırsa] iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki O'nun rahmetine nail olasınız."⁷²¹

İmanın yüklediği sorumlulukları ferdi plandan toplumsal tabana yaymasının cemaat fikrine ve kardeşlik hukukuna daha elverişli olduğu zikrediliyor:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ
*"[Gerçek] Mü'minler öyle kimselerdir ki Allah'a ve O'nun Resûlü'ne yürekten inanırlar ve o'nunla bütün cemaati ilgilendiren bir mesele için bir araya geldiklerinde [hangi karara varılacak olursa olsun] o'nun iznini almadıkça ayrılmazlar."*⁷²²

Yukarıda sayılan Mü'minlerin temel hasletlerini özetleyen âyette, iman edenlerin tüm bu ahlâkî yükümlülük ve fedakarlıkları, ahirette yaşanılacak mutlu ve müreffeh ebedi yaşam ile Allah'ın rıza ve sevgisini kazanma hedefine kilitlenme adına üstlendiklerini/üstlenmeleri gerektiği belirtiliyor. Âyet, Mü'minlerin ve kâfirlerin karşılaştırılmasıyla başlıyor. İlk bakışta anlaşılıyor ki Mü'min ve kâfir, hayat ve düşüncüyü oluşturan unsurların ayrıntılarında birbirinden ayrı bir yapıdadırlar. Kur'ân-ı Kerim Mü'minleri Allah'ın elçisine indirdiğinin hak olduğunu bilmekle överken, inkârcı zihniyetle hareket edip normal duyu organları hasara

⁷²¹ Hucurât, 49/9-10.

⁷²² Nur, 24/62.

uğrayarak asli işlevlerini yitirmelerinden hareketle, sahiplerine yararlı olamadıklarından, hak ve hakikati gösteremediklerinden ötürü, kendilerinden ‘körler’ diye bahsetmektedir:

أَقْمَنُ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى إِنَّمَا يَنْتَظِرُ أَوَّلُو الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْفُضُونَ الْمِيثَاقَ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَئِكَ لَهُمْ

Hem, sana Rabbinden her ne ki indirilmişse, hak olduğunu gören kimseyle (bunu göremeyecek kadar) kör olan kimse bir midir? Bu gerçeği yalnızca akıl ve sağduyu sahipleri hatırdan çıkarmazlar; onlar ki Allah’la olan bağlantılarına sadakat gösterir, andlaşmalarını asla bozmazlar; ve onlar ki, Allah’ın sıkı tutulmasını buyurduğu (bağları) sıkı tutarlar; Rablerine karşı son derece saygılı ve duyarlı davranır, [O’nun çağrısına sağır kalanları bekleyen] o pek kötü hesaptan korkarlar; ve onlar ki, Rablerinin teveccühünü umarak güçlülere göğüs gerip, namazda kararlılık gösterirler; kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli-açık başkaları için harcarlar, kötülüğü iyilikle savarlar.”⁷²³

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ “Verdiklerini, Rabb’lerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri korku ile ürpererek verirler.”⁷²⁴

Mü’min, Allah’a olan ibâdet ve itaatinde, ümit ile korku arasında ölçülü biçimde hareket etmelidir. Mü’min, ne yaptığı işlerden emin olarak azaptan uzaklaştığına dayalı rehavet duygusuna kapılır; ne de işlediği günahların çokluğundan korkarak asla affedilmeyeceğine dair endişede bulunur. Allah, rahmetinden, bağışlamasından Mü’minlerin ümit kesmemelerini emrediyor.⁷²⁵

Yukarıdaki âyetlerde Kur’ân’ın idealize ettiği Mü’min’in prototipi çizilmektedir. Kur’ân inmeye başladığı ilk günden itibaren âyetlerde vurgulanan ve belirtilen tipleri oluşturmak istemiştir. Kur’ân’ın asıl indiriliş amacı da; vahiy olgusu paralelinde ideal Mü’min karakteri inşa etmektir. Aynı zamanda kişisel ve sosyal hayatın bütün açı ve detaylarına ilişkin hükümler irad ederek, Allah’ın kâinâtı yarattığı tabii hal üzere korunmasını ve geliştirilmesini hedefler. Zaten bu şekilde Mekke’de oluşturulan Mü’min tipler, Medine’ye hicret ettikten sonra bocalamamış, oradaki mevcut yapıya olumlu katkıda bulunmak suretiyle o insanlar üzerinde de derin etkiler bırakmışlardır.

Bu âyetler ışığında, ideal bir iman sahibi Mü’min’de bulunması gereken temel nitelikler özetle şu şekilde sıralanabilir. Hayata temel bakış açısı yumuşak huyluluk üzerinde gelişen Mü’min, sürekli taat halinde, ahiret dünyasındaki geleceğini hesap ederek etrafında Allah’ın kendisine verdiği ve bu vesileyle sınıdığı rızkı Allah yolunda infak eder. Takva duygusunun en önemli göstergesi olan

⁷²³ Ra’d, 13/19-22.

⁷²⁴ Mü’minun, 23/60.

⁷²⁵ Zümer, 39/53.

kontROLSÜZ ve İFTİHARA dayalı mal dağıtımını yerine, Mü'min dengeli dağıtımını yeğleyerek Allah yolunda mal harcamalarda bulunur.

Cahiliye adeti olan şirkin her türlü çeşidinden, haksız yere cana kıymaktan ve zinadan sakınır. Yalan yere yemin etmek ve boş sözler sarf etmek Mü'min tavrına yakışmaz. Allah'ın âyetlerinin anlamına karşı hassas bir alaka ile ilgi duymak ve Ahiret'te karşılaşacağı güzelliklerin ümidiyle yeryüzünde sükûnet ve huzur içinde mutlu bir hayat sürmek; bu âyetlerin Mü'minleri anlatırken ortaya koyduğu temel özellikler olarak ön plana çıkıyor.⁷²⁶

3.5. İMANIN NESNELERİ: TEMEL İNANÇ ESASLARI

3.5.1. ALLAH: VARLIK VE BİRLİĞİ

İman ancak bilmekle olur. Bilinmeyen bir şeye inanmak mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarını O'ndan başkasının bilmesi imkân dâhilinde değildir. Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde insanlar, Allah'ın kudret, azamet ve hikmetini gösteren mahlukat üzerinde düşünmeye teşvik edilmiş fakat Allah'ın zatı ve hakikatı konusunda malumat verilmemiştir. Bunu zaman ve mekanla sınırlı aklımızla bilebilmemiz de mümkün değildir. Allah bizi bununla mükellef kılmamış, bilakis Allah'ın âyetleri ve kudreti üzerinde tefekkür etmeyi emretmiştir. Allah zatı ve mahiyeti ile bilinmesi insanlık açısından olası görülmediğinden ancak isimleri, sıfatları ve fiilleri ile bilinebilir.⁷²⁷

Allah'a iman etmek demek, O'nda bulunması vacib olan, bulunmaması gereken, bulunması caiz olan sıfatları ve O'na mahsus isimleri bilmek ve inanmak demektir. Kur'ân'da Allah'ın varlığı ile ilgili âyetler ifâde edilerek O'nun varlığını akıl yoluyla bulmaya çağrı ve teşvik vardır. O kendisinin tanımladığı gibidir; O, ne sıfatlarının aynıdır ne de gayrıdır. Kâinatta yerleşik hassas denge, mükemmel nizam, var olan sayısız varlık ve özellikleri ve insanın yaratılışı, insanı Allah'ı tanımaya, bilmeye ve inanmaya araç olan özelliklerden birkaç tanedir. İnsan, bunlar üzerinde düşünmek suretiyle Allah'ı vasıtasız bir biçimde tanıyabilir.

Allah kavramı İslâm inanç esaslarının ilki olup, çok önemli bir kavramdır. Allah, Kur'ân düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan üstün bir kelime yoktur. İslâm'ın getirmiş olduğu saf tevhid akidesi, kâinatın ve eşyanın yaratıcısı ve yoktan var edicisi olarak Allah'ı kabul eder. Allah lafzı sadece İslâm'ın kabul ettiği tanrı inancının alemi (özel ismi)'dir.

“Allah” lafzı, Kur'ân'da 2697 defa anılmaktadır. İslâmî geleneğin sıralamasına göre, ilk kırk surede ulûhiyyet, “Allah” isminden ziyade izafetli

⁷²⁶ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 247-248.

⁷²⁷ Kazancı, *İslam Akaidi*, s. 59.

durumlarıyla “Rabb” ismi getirilerek ifâde olunmuştur. Ondan sonra durum, bunun zıddı şeklinde tecelli etmiştir. Bütün Kur’ân’da vârid olan “Allah” isminin, Mekkî ve Medenî surelere dağılıp nisbeti, yaklaşık olarak, % 35-40 Mekkî surelerde, % 60-65 Medenî surelerdedir.⁷²⁸

Allah kelimesi, özel isim olup, Kur’ân düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Zîra Kur’ân, hemen girişinde bulunan; *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* ”*Hamd âlemlerin Rabbi Rahman ve Rahim olan Allah’a mahsustur*”⁷²⁹ âyetiyle başlamaktadır. Bu ilâhî söz, Allah, âlem ve insan gerçeğini ve birbirleriyle olan ilişkiyi ortaya koymaktadır.⁷³⁰

Kur’ân, yüce sıfatlara sahip bir Allah’tan bahseder. Tevhîd esasına dayanan bu ilâhî sistemin odağı konumunda olan Allah, varlık ve ötesini bilen, gören, yaratan bir ilâhtır. Kur’ân: *رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا* “(O), *göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan şeylerin Rabb’idir. O’na kulluk et ve O’na kullukta sabret. Hiç O’nun adıyla anılan birini biliyor musun?*”⁷³¹ demektedir. Yani Allah’tan başka bu isimle anılan bir ilâh olmadığı anlatılmaktadır.⁷³²

Kur’ân’a göre; Allah, varlığı gerekli olan yüce ve eşsiz olan, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, bütün kemal sıfatlara sahip, herşeyi yaratan, ibâdete lâyık ve bütün noksanlıklardan münezzeh olan bir zâttır.⁷³³

Kur’ân öz olarak bu sıfatlara sahip Yüce Yaratıcı’ya, insanların iman etmelerini söyler. Kur’ân’a göre Allah kavramı, Yüce Yaratıcı’nın zâtını, varlığını, birliğini ve sıfatlarını kapsamaktadır. Diğer isimlerde, Allah lafzı kadar toplayıcılık görülmemektedir. Öyle ise bu kelime, Yüce Allah’a ait özel bir isimdir.⁷³⁴

Sonuç olarak Allah kavramını semântik açıdan değerlendirecek olursak; Allah, Kur’ân düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan üstün bir kelime yoktur. Kur’ân düşünce sistemi, esas olarak merkezinde Allah olan bir sistemdir. Onun için bu sistemde Allah fikri yukarıdan aşağıya her şeye hâkim olur ve bütün anahtar terimlerin semântik yapısı üzerinde derin tesir gösterir.⁷³⁵

3.5.2. MELEKLER

⁷²⁸ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, s. 101.

⁷²⁹ Fâtiha, 1/2, 3.

⁷³⁰ Nadim Macit, *Kur’ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplumu*, Damla Mat., Konya, 1992, s. 362, 363.

⁷³¹ Meryem, 19/65.

⁷³² Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmud Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, İstanbul, 1984, III, 40; Isfehânî, *a.g.e.*, I, s. 72-74.

⁷³³ İsmâil Hakkı İzmirli, *el-Cevâbu's-Sedîd fi Beyânı Dini't-Tevhîd*, Ankara, H.1341, s. 13, 14.

⁷³⁴ Macit, *Şirk ve Müşrik Toplumu*, s. 364, 365.

⁷³⁵ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 75.

Meleklerin varlığına, günahlardan uzak, şerefli, daima Allah’a itaat eden, hiç isyan etmeyen kullar olduklarına iman etmek, imanın altı esastan biridir. Kur’ân’da melekler hakkında doksana yakın âyet mevcuttur. Muhtelif vesileler ile bahsedilen meleklerle iman etmemek, onlara düşmanlık beslemek kişiyi iman dairesinden çıkarır.⁷³⁶

Yüce Allah insanoğlunu mahlukatın en mükemmeli olarak yaratmış ve onu melekî ve hayvânî sıfatlarla donatmıştır. Bu mükemmelliğe mukabil bir sorumluluğunun olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun için de, insanoğluna bir hesap ve ceza günü hazırlanmıştır. Bu mükemmel varlığa, bütün âlemleri musahhar kılan Yüce Rabbimiz, insanı başı boş bırakmamıştır. İnfitâr sûresinin *إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ* “Şüphemiz olmasın ki üzerinizde koruyucular, şerefli saygıdeğer kâtipler var”⁷³⁷ ifâdesiyle Kur’ân-ı Kerim, insanı kendi yaratılışı doğrultusunda uyarmakta, onun boş bırakılmayıp, her an bir denetim altında bulunduğu ve işittiklerinin, söylediklerinin noksansız tespit edildiğini hatırlatmaktadır. İşte Yüce Allah bu vazifeyi “melek” denilen yaratıklarına vermiştir. Bunlar Allah’ın emirlerini eksiksiz yerine getiren, itaatkâr mahlûklardır. Allah’a karşı gelmezler. Allah’ın emirlerini yerine getirirler, insanlara yardımcı olurlar, onu iyi ve kötü bütün davranışlarını tespit ederler. İşte meleklerin varlığına iman inanç esaslarından ikincisini oluşturur.⁷³⁸

Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona dikkatli bîr şekilde incelediğimiz zaman görürüz ki Kur’ân, melekler hakkındaki câhiliyye devri Araplarının önce zikretmiş olduğumuz inançlarına çok büyük değişiklikler getirmiştir. Tamamıyla yeni olan Theocentric (Allah’ı herşeyin merkezi olarak tanıyan) sistemi birleştirmekle varlıklar hiyerarşisinde meleklerin de yerlerini belirlemiştir. Aynı zamanda melekler de görevlerine göre kendi aralarında çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bu suretle üniversal varlık hiyerarşisi içinde bir melekler hiyerarşisi de kurulmuştur. Tanrısal takdirin icrasında özel görevleri olan bazı meleklerle büyük önem verilmiştir.⁷³⁹ Meleklerin en büyükleri: Cebrail, Mikâil, İsrail ve Azrail’dir. Cebrail peygamberlere vahiy getirir. Mikâil bir kısım olayların, yağmurların, rüzgarların ve ekinlerin meydana gelmesine; Azrail, can almaya; İsrail kıyamette birinci ve ikinci sûru üflemeye, yani her sorumlu canı ilâhî mahkemeye çağırıp âhiret gününün başlatılmasına memur melektir.⁷⁴⁰

En önemli husus ise meleklerin tanrılık vasfını kaybetmeleridir. Şimdi onlar, sadece Allah’ın bir yaratığıdır. Bu bakımdan insanlardan farkları yoktur. Onlar da insanlar gibi Allah’a ibâdet ve itaat etmek için yaratılmış Allah kullarıdır.⁷⁴¹

Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: *لَنْ يَسْتَكْفِرَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا*

⁷³⁶ Bakara, 2/285, 98.

⁷³⁷ İnfitâr, 82/10-11.

⁷³⁸ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 121.

⁷³⁹ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 16

⁷⁴⁰ Ateş, *a.g.e.*, I, 132; Soysaldı, *a.g.e.*, s. 121-124.

⁷⁴¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 76.

المَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفُ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرُ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا “*Ne Mesîh, ne de (Allah’a) yakın melekler, Allah’a kul olmaktan çekinmezler. Kim Allah’a kul olmaktan çekinirse, Allah onların hepsini huzuruna toplayacaktır.*”⁷⁴²

Bu açıdan melekler, insanlardan üstün bir ontolojik düzene ait göksel varlıklar olma özelliğinden bir şey kaybetmeden, insanlar gibi Allah’ın hizmetçileri ya da kullarıdır. Cinler de sırf Allah’a ibâdet ve itaat için yaratılmışlardır. Allah’a kul olma bakımından cinlerle insanlar arasında da bir fark yoktur.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “*Ben cinleri ve insanları, sadece bana ibâdet etmeleri için yarattım*”⁷⁴³ buyurmaktadır. Allah’a itaati ve O’na hizmeti reddeden cinlerin, hüküm gününde kâfir insanlarla beraber hiçbir ayırım yapılmadan tutulup cehenneme atılacağını, Yüce Allah bildirmektedir.⁷⁴⁴

3.5.3. KİTAPLAR

Allah Teâlâ’nın insanları hakka ve hak üzerinde sebata davet etmek, hidâyet yollarını göstermek ve dalaletten kurtarmak için Peygamberlerine indirdiği kitaplara inanmak, imanın altı esastan biridir. Bakara Suresinin 4. âyetinde: وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ “*O takva sahipleri ki, onlar sana indirilene de, senden evvel indirilene de iman ederler*” buyurur. İslâm dininin büyük temeli olan Kur’ân-ı Kerim’e ve onda indirilen ahkâma, indirildiği bildirilen kitaplara inanmamak ve inkâr etmek dinden çıkmayı gerektirir.⁷⁴⁵

Yüce Allah, insanoğlunu yaratıp sorumsuz bir biçimde bırakmamıştır. O, kullarının dünyevî ve uhrevî saadetlerini temin ve hayatlarında takip edecekleri yolun esaslarını tayin edebilmeleri için, zaman zaman peygamberleri vasıtasıyla kitaplar göndermiştir. Bu kitaplar, Allah’ın peygamberlerine melekler vasıtasıyla gönderdiği bildiri ve tebliğlerdir. İlk peygambere sahifeler halinde gönderildiği halde, Hz. Musa’ya Tevrat, Hz. Davud’a Zebur, Hz. İsa’ya İncil gönderilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)’e gönderilen vahiyler de Kur’ân’da toplanmıştır. İşte peygamberlere indirilen bütün bu mukaddes kitapların varlığına inanmak İslâm’ın iman esaslarından biri sayılmıştır.⁷⁴⁶

Kitab kelimesi Arapça ‘ke-te-be’ fiil kökünden türemiş olup, mastardır. Çoğulu ise ‘kütübün’ veya ‘kütbün’ şeklinde gelir.⁷⁴⁷ Ketebe fiili, Arapça’da üçlü fiillerin birinci babından olup, fiil çekimi şeklindedir. Bu fiilin mastarı olan ‘el-Ketb’, ‘deriyi deriye veya bir tabakayı diğer tabakaya iple bağlamak’ demektir. Bu

⁷⁴² Nisâ, 4/172.

⁷⁴³ Zâriyât, 51/56.

⁷⁴⁴ Secde, 32/13.

⁷⁴⁵ Kazancı, *İslam Akâidi*, s. 115.

⁷⁴⁶ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁴⁷ Cevherî, *a.g.e.*, I, 208; Isfahânî, *a.g.e.*, II, s. 440-441; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 216

anlamda ‘ketebtü’s-sikâe’ veya ‘ketebtü’l-kırbete’ ‘tulumun ağzını bağladım’ denilir.⁷⁴⁸ Kitap kelimesinin hangi dilden Arapçaya aktarıldığı konusunda dilciler arasında ihtilaflar çıkmıştır.

‘Kitab’ kelimesinin kökeninin ya da Arapça’ya geçişinin Kuzey Sâmi dillerinden, Aramca’dan ya da el Hira’dan olabildiği şeklinde görüşler bulunmaktadır. Bütün bu dil ve dil gruplarında *ketb*, *kitap*, *kath* kökleri toplamak, bir araya getirmek ve yazmak şeklinde manalara sahiptir. Nebati dilinde bu terimin fiil ve isim şekillerinin yaygın olması bu kelimenin Kuzey Arabistan’da erken zamanlarda ödünç alınmış olabileceğini gösteriyor.⁷⁴⁹

Râğıb’a göre ‘*el-Ketbu*’, terim olarak harfleri birbirine yazıyla bitıştirmek anlamına gelir. Bu bağlamda, harflerin sözle de birbirine bağlanmasına işaret eder. Bu bakımdan, ağızdan çıkan seslerin bir tertip halinde olması durumunda, bu seslere de ‘kitab’ denebilir, yazılması şart değildir. Onun için Allah’ın kelâmına yazılı olmasa da ‘kitab’ denilir.⁷⁵⁰

Bütün bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, kitab lügatta ‘kendisine yazı yazılacak şey, yazı yazacak divit vs. yazma âleti, yazı yazılmış sahife’ anlamlarına gelmektedir.⁷⁵¹

Kur’ân-ı Kerîm’de temel kavramlardan biri olan ‘kitab’ 260’dan fazla yerde geçmektedir. Kur’ân’da ‘kitab’ kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde, kitab kavramının birçok farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Bu anlamları şöyle sıralayabiliriz.

Farz kılmak anlamında aşağıdaki ayette kitab kavramı bu anlamda kullanılmıştır.⁷⁵² “...*Namaz, Mü’minlere vakitli olarak farz kılınmıştır.*”⁷⁵³

Hüccet ve delil anlamında şu âyette kullanılmıştır: “*Eğer doğru iseniz kitabınızı (delilinizi) getirin.*”⁷⁵⁴

Zaman, süre anlamında şöyle buyurur: “*Biz hiçbir kenti yok etmedik ki, onun mutlaka bilinen bir süresi olmasın.*”⁷⁵⁵

Bunlardan ayrı olarak yazma, yazışma, mektup anlamında şu ayette

⁷⁴⁸ Cevheri, *a.g.e.*, I, 208; Zemahşerî, *Esâsu’l-Belağâ*, s. 535; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 217; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 165

⁷⁴⁹ Jeffery, *a.g.e.*, 5. 248, 249

⁷⁵⁰ Isfahânî, *a.g.e.*, s. 441.

⁷⁵¹ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁵² Râzî, *Me’atihu’l-Ğayb*, II, 14; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 192.

⁷⁵³ Nisâ, 4/103.

⁷⁵⁴ Saffât, 37/157.

⁷⁵⁵ Hicr, 15/4.

kullanılmıştır: “*Bizi şahitlerle beraber yaz!*”⁷⁵⁶

Her ferдин fiillerinin kaydedildiği amel defteri anlamında kullanıldığı görülür. Her bireyin hareket ve fiillerinin işlendiği amel defterine de Kur’ân ‘kitâb’ demektir. Bu defterler, hesap gününde insanın önüne konur ve ona: “*Kitabını oku, bugün nefsin sana hesapçı olarak yeter!*” denir.⁷⁵⁷

Bu anlamlardan başka kitap, Kur’ân terminolojisinde en geniş anlamıyla Allah tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla peygamberlere verilen ilâhî vahiy anlamına da gelmektedir. Bu anlam da imânın temel konularından biridir. Nitekim, şu âyetler, buna delâlet etmektedir: “*Hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı...*”⁷⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de çok fazla kullanılan ‘Kitab’ ve ‘el-Kitab’ kelimeleri bazen Levh-i Mahfuz,⁷⁵⁹ Tevrat ve İncîl,⁷⁶⁰ Tevrat⁷⁶¹ ve Kur’ân⁷⁶² için kullanılmıştır. Bu manalardan ayrı olarak daha önce açıklanan lügat manalarında kullandığı gibi, bu kelimeye kendi semantik alanı içinde yeni bir anlam kazanarak Allah’ın Cebrail (a.s.) aracılığıyla insanlığa hidayet kaynağı olması için Peygamberimize gönderilen Kur’an-ı Kerim anlamı karşılığında anlamında daha çok kullanılmış ve yaygın olarak bu anlamıyla bilinmiştir. Böylece Kur’ân Arap diline yeni bir kavram daha kazandırmış olmaktadır.⁷⁶³

3.5.4. PEYGAMBERLER

Peygamber, lügat manası itibariyle haberci demektir. Farsça bir kelime olan Peygamber, Arapça’daki Nebî ve Resûl kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. İslâm’ın inanç esaslarından biri de, Yüce Rabbimizin insanlar arasından seçip, insanlara bildirmesi için, kendisine vahiy gönderdiği peygamberlere inanmaktır.⁷⁶⁴

Kur’ân, Allah’ın insanlara gönderdiği elçileri için “Nebî” veya “Resûl” terimlerini kullanmaktadır. Kur’ân’da “nebî”, (çoğu zaman İncil’de olduğu gibi) “gelecekte haber veren” anlamında değil de “Allah’tan haber getiren” anlamında kullanılmıştır. Nebî, Allah’tan insanları kötülüğe karşı uyarmak ve iyi olanlara müjde vermek için gelir. Bunun için “mübeşşir” (müjdeci) ve “münzir” (uyarıcı) terimleri Kur’ân’da ve özellikle ilk nazil olan âyetlerde sık sık geçmektedir:

⁷⁵⁶ Al-i İmrân, 3/53.

⁷⁵⁷ İsrâ, 17/14.

⁷⁵⁸ Bakara, 2/285.

⁷⁵⁹ Nisâ, 4/127.

⁷⁶⁰ Al-i İmrân, 3/184; Nisâ, 4/136; En’am, 6/156.

⁷⁶¹ Bakara: 2/44, 53, 87; En’am, 6/154; A’raf, 7/169.

⁷⁶² Bakara: 2/89; Nisa, 4/105, 113; Maide, 5/48; En’am, 6/155; Nahl, 16/89.

⁷⁶³ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 132-139.

⁷⁶⁴ Kazancı, *a.g.e.*, s. 141.

“Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim.”⁷⁶⁵

“Nebî”, kendine bir şeriat gönderilmeyen ilâhî elçi olup vahyedilmiş bir kitabı olmayan peygamberdir. “Resûl” ise, şeriat ve vahyedilmiş bir kitabı olan elçidir. Kur’ân’ın bazı elçileri hem nebî ve hem de resûl olarak adlandırmasından anlaşılıyor ki bu tip kesin bir ayırım yapmak biraz zordur.⁷⁶⁶ Örneğin şu âyetler buna delâlet etmektedir:

“فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ” *Allah’a ve O’nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın ki o (peygamber) de Allah’a ve O’nun sözlerine inanmaktadır...*⁷⁶⁷

“وَإِذْ كُنَّا فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا” *Kitab’ta Musa’yı da an, çünkü o, içi temiz (bir insandı) ve gönderilmiş bir peygamberdi.*⁷⁶⁸

İnsanoğlu, akıl ve idrâke sahip bir varlıktır. Bu âlem ve kendisi hakkında birçok soruyu, kendi kendine sorsa da, bunlara akıl yoluyla tatmin edici bir cevap bulması mümkün değildir. Çünkü, fizik ötesi aleme ait meseleler insan aklının gücünü aşmaktadır. Gerçi insanoğlu, etrafındaki denge ve düzene bakarak, bir Yaratıcı’nın varlığını sezebilir. Fakat o, Yaratıcının ne gibi sıfatlarının olduğunu, kendisini ve âlemleri niçin yarattığını ve kendisinden neler istediğini tam olarak hakkıyla bilemez. Yaratılmış her şeyin, kendisine musahhar kılındığı ve bu sebeple yaratılmışların en şerefli ve en yüce payesine erişmiş olan insanoğlu, toplum halinde yaşayan bir varlıktır ve başıboş bırakılmış da değildir. Bu bakımdan, insanın Yaratana ve hemcinslerine karşı vazife ve mükellefiyetleri olacağı tabiidir. Bu konudaki, Allah’ın emir ve nehiyelerini ona duyuracak birine ihtiyaç duyulacaktır. Çünkü insanların yaratılış kabiliyetleri de aynı değildir. İşte Yüce Allah, kendisini kurallarına daha iyi tanıtmak, emir ve yasaklarını bildirmek, onların kendisine nasıl kulluk edeceklerini, birbirlerine nasıl davranacaklarını göstermek, dünya ve âhiret nizamını tanzim etmek için, insanların kendi içlerinden seçtiği kullarını onlara örnek birer öğretmen, birer yol gösterici, önder ve rehber seçmiştir. Zîra her insan, Yaratana’la konuşacak ve meleklerle temas edecek kabiliyette değildir. İşte, Rabbimizin seçtiği bu seçkin kullara biz “peygamber” diyoruz.⁷⁶⁹

3.5.5. AHİRET

Ahirete iman, hak dinlerin hepsinde de mevcut olan ve bütün peygamberlerce

⁷⁶⁵ A’râf, 7/188.

⁷⁶⁶ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, (Çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara 1987, s. 181.

⁷⁶⁷ A’râf, 7/158.

⁷⁶⁸ Meryem, 19/51.

⁷⁶⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’den Öğütler*, Fecr Yay., Ankara, 1991, s. 73, 74.

teyid edilmiş bir esastır. Bu inanç, Allah'ın varlığının ve birliğinin bir tamamlayıcısıdır.

Ahiret kelimesi Arapça lügatta “e-h-ı” kökünden gelmektedir. “Son, sonra gelen, sonraki” anlamlarına gelen, sıfat olan “âhir” kelimesinin müennesi (dîşili)’dir. “Ahir” kelimesinin çoğulu “evâhir” şeklinde olup, “önce, önce gelen, önceki” anlamlarındaki “mütekaddim” kelimesinin zıddıdır.⁷⁷⁰

Kur’ân-ı Kerim’de âhiret günü, âhiret yurdu gibi isimlerle isimlendirilen âhiret; kıyametle birlikte başlayan yeni yaşantıya verilen genel bir isimdir. Bu dünya hayatından sonra başlayacak olan yepyeni bir hayattır ki Mü’minler buna kesin olarak inanırlar. Dünyaya neş’e-i ûlâ (ilk yaratma), âhirete neş’e-i saniye (ikinci yaratma) denir.⁷⁷¹

Ahiret ebedî hayattır. Ahiret hayatını, bilginlerden kimi tamamen rûhânî, kimi de hem rûhânî, hem cismânî kabul eder. Fakat Kur’ân’ın ruhundan anladığımıza göre bu hayat, hem rûhânî, hem de maddî ve hissîdir. Zaten yalnız rûhânî olursa hayatın bir yönü eksik olur.⁷⁷² Ahiret hayatı en mükemmel hayattır. Bu hayatın tam kemâli ise, hem maddî hem de rûhânî olmasıyla. Ancak âhiretteki maddî hayatı, bildiğimiz şu dünya maddesinden mahiyet itibarıyla farklıdır. Kur’ân-ı Kerim, o hayatın, dünya hayatının aynı değil, benzeri olduğunu söylüyor. Demek ki görünüşte benzer, mahiyette farklıdır. Onun mahiyetini ancak Allah bilir. Allah oradaki hayata, hiç yok olmayacak, yıpranmayacak bir nitelik vermiştir. İnsanlar dünyada yaptıklarının karşılığını orada bulacaktır. İyi davrananlar, bu davranışlarının karşılığını orada bağ, bahçe, çeşitli nimetler, yani cennet şeklinde göreceklerdir. Kötü davrananlar da bu davranışlarının gerçek şeklini orada çeşitli azaplar şeklinde, yani cehennem olarak bulacaklardır.⁷⁷³

Kur’ân-ı Kerim’in her yeri, cennet ve cehennem hayatının tasvirleriyle doludur. Daha önce gelmiş olan ilâhî kitapların hiçbirinde âhiret hayatı, Kur’ân’da olduğu kadar açık ve seçik, net ve detaylı anlatılmamıştır.⁷⁷⁴

Vahiy ürünü bir kitab olan Kur’ân, aynı kaynaktan gelen kendinden önceki kitapların oluşturduğu geleneğin son noktasıdır. Bu son Kitab’ın tebliğcisi Muhammed (s.a.s), Adem’in, Nuh’un, İbrahim’in, İsmail’in, Musa’nın ve İsa’nın (as) hep birbirlerini destekleyen tebliğlerini insanlara yeniden iletmiştir. Bütün diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu aynı misyonun bir üyesi olarak insanlara, tevhidin asla değişmeyen aynı ana prensiplerini son defa getirmiştir. Bu değişmezliğin hemen akla gelen iki gerekçesi şunlardır: İlki, bütün tebliğlerin aynı kaynaktan gelmiş, ikincisi de bunların aynı muhataba, yani insana iletilmiş olmasıdır.

⁷⁷⁰ Cevherî, *a.g.e.*, II, s. 576, 577; İbn Fâris, *a.g.e.*, I, s. 70; İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 29; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, III, s. 9.

⁷⁷¹ Isfahânî, *a.g.e.*, I, s. 52-54.

⁷⁷² Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 199; Ateş, *a.g.e.*, I, s. 101

⁷⁷³ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 152-155.

⁷⁷⁴ Ateş, *a.g.e.*, I, 102; Soysaldı, *a.g.e.*, s. 152-153.

Zaman, mekan ve tebliğciler değişmiş olsa bile, bu iki unsurun aynı kalması, prensiplerin de değişmezliğini zorunlu kılmıştır. Sözü ettiğimiz ana prensipler ise, insanın kendisini ve sonsuza uzanan var oluş imkânını kapsayan yine iki noktada belirlenmiştir. Bunlar, Yüce Allah ve bundan hareketle, insanın varlığını ölüm ötesine çeken âhiret inançlarıdır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *Doğrusu, inananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.*"⁷⁷⁵ Böylece Kur'an-ı Kerim'in tesis etmek istediği tevhid dininin esasını başta gelen bu iki büyük doktrin teşkil etmektedir.⁷⁷⁶

Bilindiği gibi Kur'an'da âhiret olayları oldukça canlı bir şekilde işlenmiştir. Canlı bir biçimde tasvir edilen olaylardan örnek mahiyetinde bir sahne şu şekilde cereyan eder. Bizzat Kur'an'ın anlatımına göre, son gün geldiğinde, dünyanın kurulduğu günden beri devam eden düzeni bir anda bozulur. O an (es-Sâ'a) çok kısa bir zamanda olup bitiverecektir:

وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. O saatin işi, bir göz açıp yumma gibi yahut daha yakındır. Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir..."*⁷⁷⁷

Allah'ın gerçekleşeceğini belirttiği bu an gerçekleşecek bir vaattir. Onda hiçbir şüphe yoktur:

الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أُنْذِرُكَ مَا الْحَاقَّةُ *"Gerçekleşen (el-Hakka)! Nedir o gerçekleşen? Gerçekleşenin ne olduğunu nerden bileceksin?"*⁷⁷⁸

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ لَئِيسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ *"Olacak vak'a olduğu zaman, onun oluşunu yalanlayacak kimse çıkmaz. O alçaltıcı, yükselticidir."*⁷⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'in âhiret konusunu işlerken kullandığı üslûpta dikkatleri çekici bir yön bulunmaktadır. Söz konusu âhiret olaylarının anlatımı sırasında diğer anlatımlardan farklı bir ifâde ve anlatım biçimi kullandığı hemen hissedilebilmektedir. Çoğunlukla ilk dönemde gelen vahiylerle ait olan bu üsluba ait ifâdeler, kısa fakat anlam bakımından yüklü ve gerilimlidir. Kur'an, muhatabı etkileyebilmek onun dikkatini çekebilmek için yalın ifâdeler yerine sanatlı bir üslubu seçer. Vahiy bu üslûpla muhatapta vicdanî tepkiler uyarır, onun iç hayatında bir hareketlenme meydana getirir.⁷⁸⁰ İşte Kur'an'da âhiretle ilgili manzaralar da, bu

⁷⁷⁵ Mâide, 5/69.

⁷⁷⁶ Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Çev. Salih Akdemir), Mim Yay., 1983, s. 88; Soysaldı, a.g.e., s. 157-158.

⁷⁷⁷ Nahl, 16/77.

⁷⁷⁸ Hâkka, 69/1-3.

⁷⁷⁹ Vâkıa, 56/1-3; Kehf. 18/21.

⁷⁸⁰ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Kıyâmet Sahneleri Cennet Cehennem*, (Terc. Sülyeman Ateş), Yeni Ufuk Neşr., Ankara, trs, s. 13.

üslûp ile ele alınmıştır. Haberden inşâya, tavsiften konuşmaya geçilir ve muhatap kendini sanki olayların cereyan ettiği sahne içinde bulur, Kur'ân bu dünyada muhataba vaat ettiği, âhiret âlemini anlatmıştır. Kur'ân dilinde bu âlem, sanki bizzat muhatabın gördüğü bir resim, adeta bir canlı, bir şahıs haline gelmiştir. Böylece bu âyetleri okurken, muhatap kâh son derece heyecanlanır, kâh tüyleri ürperir, kâh korkuyla dolar, kâh huzur ve güven duyar, kâh ateşin yalımları ile sarılır, kâh cennetin latif rüzgârlarını hisseder. Böylece vaat edilen günün gelmesinden önce, onu bu dünyada tanır.⁷⁸¹

Kur'ân'da âhiret için sanatlı bir üslubun kullanılmasının başka bir sebebi de; dünya âleminde iken farklı, henüz bilmediği bir âlemi muhataba anlatma zarureti olabilir. Bilindiği gibi, âhiret gerek fizikî, gerek sosyal ilişkileri alt üst ederek gelir ve insanın yaşayacağı yeni ortama kendi düzenini getirir. Bu yeni âlem dünya hayatından farklı olarak, zaman mekân gibi boyutları değiştirerek gelecektir. Dünya ötesi ya da olağanüstü şartlarda meydana gelecek olayların, olağan bir ortamda, dünyada yaşayan muhataplara anlatılıyor olması, her zamankinden farklı bir anlatım tarzını gerekli kılabilir. Yine bunun başka bir tezahürü de üslûpta teşbih sanatının sıklıkla kullanılmasıdır. Ahiretteki nimetler dünya nimetlerine benzetilir.

Kur'ân'ın âhiret olaylarını tasvir ederken dikkati çeken diğer bir husus da gelecekteki meydana gelecek olayları mâzî (dili geçmiş) bir üslûpla anlatmasıdır. Kur'ân'ın bu üslubu kullanmadaki amacı; muhataba, âhiretle ilgili gelecekte meydana gelecek olayların gerçekleşmesinin kesinliğini ifâde etmektir.

Ahiret hayatının vuku buluş sırası kısaca şu şekilde cereyan eder. Saatin gelmesiyle olaylar başlar, bir çığlık kopar, sûra üflenir ve canlılar, ölür, bir ikinci surda diriltilip, insanlar hesaba alınır, amelleri tartılır, herkesin kitabı eline verilir, iyi iş yapmış olanlar cennete, kötü iş yapmış olanlar cehenneme giderler. Ancak belirginleştirmeye gayret ettiğimiz bu safhalar, Kur'ân'ın anlatımı içinde çoğu zaman sırası ile görülmezler. Bu olaylar sanki zaman ve mekân olarak birbiri içine girmiş gibidirler.⁷⁸²

3.5.6. KAZA VE KADER

Allah'ın ezeli ilmi ve kudretiyle meydana gelmeden önce olacakları bilip takdir etmesine kader denilmektedir. Ezelde takdir edilen hadiselerin vuku bulmasına ise kaza denir.⁷⁸³ Allah'ın ilmi için bir sınır belirlemek söz konusu değildir. Geçmişini bildiği gibi, geleceği de bilir. Yeryüzündeki her türlü canlı-cansız varlığın yapıp ettiklerini yaratan ve onlardan en ince ayrıntısına kadar haberdar olan da yine

⁷⁸¹ Kutub, *a.g.e.*, s. 49; vd; İzzet Derveze, *Kur'ân Cevap Veriyor*, (Terc. Abdullah Baykal), Yöneliş Yay., İstanbul, 1988, s. 317. vd; Soysaldı, *a.g.e.*, s. 153-157.

⁷⁸² Soysaldı, *a.g.e.*, s. 158-173.

⁷⁸³ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 178-188.

Kendisidir. Bu anlamda kaderi, Allah'ın olacakları önceden bilmesi biçiminde öz olarak tanımlamak doğruya mugayir olmasa gerektir. Yeryüzündeki her türlü varlığın hareket ya da fiili Allah'ın bilgisi dolayısıyla gelişiyor değildir. Tam aksine Allah, olayları, önceden insanın aklı ve hür iradesiyle yapacaklarını bildiği için kader olmaktadır.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ
 “Yer yüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah’a kolaydır.”⁷⁸⁴

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي
 “Gayb’ın anahtarları Allah’ın yanındadır. Onları ancak O bilir. O, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir. O’nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”⁷⁸⁵

Önceden seyredilen bir film yeniden izlenildiğinde olaylar vuku bulmadan önce seyreden kişi tarafından bilinmektedir. Ancak filmin ard arda perdeye yansıyan sahneleri, seyircinin bilgisi sebebiyle aynı istikamette ilerliyor değildir. Bilakis seyircinin bilgisi, o olay sebebiyledir. Allah’ın geleceği bilmesi, tıpkı o filmi önceden seyredip gelişmeleri bilen izleyici gibidir. Aradaki en önemli fark; Allah’ın olup bitenleri en ince ayrıntısına rağmen vasıtasız ve bilgi verilmeye muhtaç olmadan bilmesidir ve yaratmasıdır. Ancak bu olup bitenler, O’nun önceden bunları bilmesi nedeniyle meydana geliyor değildir. Bilakis, ileride olaylar bu şekilde gerçekleşeceği için O, bunların bu şekilde gerçekleşeceğini bilmektedir.

Kuşkusuz Allah, sadece bir seyirci değildir. İsteddiği an müdahale edebilir. Ancak hayatın genel işleyişi anlatılan misalde geliştiği gibi seyredir. Allah yeryüzünde insanları imtihan etmek için istedikleri şekilde yaşamalarını idame etmelerine fırsat tanımış ve sonunda üstlendiği sorumluluğun neticesinde yaptıklarından dolayı ahirette hesaba çekecektir.

İnsanın kendi kaderini tayin etme konusunu *Kur’ân’ın Ana Konuları* isimli eserinde hidâyet ve dalalet başlığı altında inceleyen Mehmet Sait Şimşek, ayna örneğiyle konuyu açımmlarken şu ifâdelere yer veriyor: Bir ayna düşünün, suratınızı ekşiterek ve kaşlarınızı çatarak karşısına geçiyorsunuz. Ayna sizi ekşi suratlı ve çatık kaşlı gösterecektir. Bu nahoş durumun sebebi, aynanın kendisinde değil, sizin davranışınızdır. Tebessüm ederek karşısına geçerseniz, sizi güleç şekilde gösterecektir. Suratınızın aynada ekşi ve çatık oluşu ya da tebessüm eder bulunuşu, sizin o şekilde davranmanızdan dolayıdır, aynanın kendisinin bunda bir etkisi yoktur. İnsanın iman ve küfrü seçmesi de bunun gibidir. Aynayı Allah’ın bilgisi olarak kabul edecek olursak, bu bilginin, insanın iman veya küfrü seçmesinde herhangi bir etkisi

⁷⁸⁴ Hadid, 57/22.

⁷⁸⁵ En'am, 6/59.

bulunmamaktadır.⁷⁸⁶

İradesi konusunda bir sınıır söz konusu olmadığı Allah'ın dilemesinin dışında kâinâтта bir şeyin meydana gelebilmesi mümkün değildir. Allah'ın iradesine engelin söz konusu olmaması, kâinâтта işleyen hassas düzenin rastgele olduğunu göstermez. O her an yeni bir yaratma ve iş halindedir. Bütün kâinât onun emriyle işlemektedir. O, adaletle hükmeder. İşlerin adalet üzere yürümesini kendisi dilemiştir.

Bazı olaylar, insanın düzenleme ve planlamasının dışında gerçekteşir. Allah, insan hayatında iki çeşit irade var etmiştir: Külli irade ve cüz'i irade. Külli irade Allah'ın sonsuz ve hesapsız dilemesi için kullanılır. Cüz'i irade ise, Allah'ın insana tanıdığı hürriyet sınırları içinde istediği tercihlerde bulunmasını ifâde eder. Özellikle ağır musibet ve sıkıntı anlarında kader inancının insanın günlük hayatında önemli etkileri olduğu, izaha fırsat vermeyen açık bir konudur. İnsan, hayatında kendisinin müdâhil olmadığı, kendisi dışında gelişen ve Allah'ın külli iradesinin bir sonucu olarak öyle olaylarla karşılaşabilir ki, bunları analiz edip teselli ve güç bulmak mümkün değildir. Karşılaşılan bu tür olaylarda önemli ölçüde zarar da görülebilir, beklemedik bir nimet de söz konusu olabilir. Bütün bu gelişmelerin sırrı imtihan kavramında yatmaktadır. Allah her iki halde de insanı imtihan etmektedir. Böyleli durumlarda insanın imdadına kader inancından başkası koşamaz.

Bir anneyi düşünün, küçük çocuğu kendisinden izin alarak oynamak üzere dışarı çıkmıştır. Bir müddet sonra bir arabanın çocuğuna çarpıtđı haberini alır. Böyle bir annenin sıkıntısını kader inancından başkası dindiremez. Bir annenin bile bile, araba çarpsın diye çocuğunu dışarı göndermesi düşünülemez. Ama olan olmuştur. Anneyi teselli etmek için söylenecek tek şey: "Allah'ın takdiridir, çocuğun eceli gelmişti, elbette sen de çocuğuna araba çarpacağını bilemezdin vs." gibi sözler olacaktır.

Bu olay baz alındığında, Kur'ân'ın bazen tamamen kaderci, bazen de tamamen hürriyetçi ifâdeleri zihinlere üşüşür. Böyle bir olayda anneye yaklaşım tarzı, tamamen kaderci bir yaklaşım tarzıyla, Allah'ın takdiri ve ahiret hayatı anlatılarak teskin edilmesi söz konusudur. Bu durumda inanan bir insan olur olmaz teselli bulur. Hadisenin öteki yüzünde, olaya sebebiyet veren şoförün durumunun değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Annenin teselli edildiği şekilde çocuğa aracıyla çarpan şoföre aynı yaklaşımla: "Kaza, Allah'ın takdiri idi; çocuğun eceli zaten gelmişti. Sen ona çarpmasaydın yine de ölecekti, güle güle git, yoluna devam et" denilse, Kur'ân'ın öngördüğu yaklaşım tarzından uzaklaşılmış olunur. Bu durumda şoförün hataları sorgulanarak niçin dikkatli olmadığının, çocukların oyun oynadıkları bir yerde neden bu kadar hızlı araba sürdüğünün hesabı sorulmalıdır. Olayda kendisinden kaynaklanan bir hata söz konusu ise gereken ceza verilir. Bu durumda şoföre takınılan tavır, kader konusunda tamamen hürriyetçi bir tavidir. Kur'ân'da

⁷⁸⁶ şimşek, *a.g.e.*, s. 76–83.

birbiriyle bu konuda çelişkiliymiş gibi görünen âyetlerin bir kısmı da bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁷⁸⁷

Büsbütün olmasa bile büyük çoğunlukla insanın kendi kaderini tayini kendisinin elindedir. Kader, genellikle, Allah'ın ezeli ilmi ve kudretiyle önceden meydana gelecek hadiseleri bilip takdir etmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken ince bir nüans şudur; bunları Allah bildiği için meydana gelmiyor, aksine meydana geleceği için Allah önceden bilmektedir. Aksi bir durum düşünüldüğünde Allah'ın adalet sıfatına yakışmayan ve insanın sorumluluk yeteneğini kale alınmamış bir sonuç ortaya çıkar. Allah insana yaşamını istediği doğrultuda sürdürme yetkisi (cüz'i irade) ve bunu olumlu anlamda kullanmaya yarayan akıl ihsan etmiştir. Birey, iradesinin ürünü husule gelen her türlü fiilden sorumlu tutulacaktır. Bazı hadiselerde ise insanın dahli söz konusu değildir. Bir trafik kazasında suçsuz yere ölen ya da çığ altında kalan insanın bu durumda bir sorumluluğu yoktur. Bu durumlarda Allah'ın üstün iradesi (külli irade) devreye girer ve ahirette karşılaşılabilecek ebedi yaşamdaki mutluluk mükâfâtına nail olma inancıyla insan teselli bulur.

3.6. MÜ'MİN'DE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

3.6.1. ALLAH SEVGİSİ

Allah, hakiki imanı kuşandıktan sonra, imanın hayata dönük prensiplerine sadık kalanlara kendi katından bir sevgi var edeceğini ifâde ediyor. Çünkü O, rahman sıfatının gereği kullarına nimetler ihsan eder. Allah'ın sevgisine mazhar olacaklar için aranan şartlara dikkat çekildiğinde, vaad edilen mükâfâtın doğal nimetlerin çok ötesinde kıymete haiz olduğu anlaşıyor.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا “İman eden ve salih amel işleyen kimseler için Rahman bir sevgi yaratacak.”⁷⁸⁸

Allah, Mü'minlere tevdi ettiği ecirlerin boyutlarının sadece sevgisine nail olmakla sınırlı olmadığını aşağıdaki âyetle beyan ediyor. Allah, bahşettiği sevginin sonucu olarak, imanı Mü'minlerin kalbine ısıdırmış, sevdirmiş ve fıtrata aykırı unsurlar olan küfr, fık ve isyanı çirkin göstermiştir:

وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ “Allah size imanı sevdirdi ve onu sizin kalplerinize süsledi.”⁷⁸⁹

İman unsurunda sevginin bu denli derin yer edinmesi, imanın menşei itibariyle sevgiyle ilişkili olduğunun bir göstergesidir. Küfür için de aynı şekilde

⁷⁸⁷ Şimşek, a.g.e., s. 76–83.

⁷⁸⁸ Meryem, 19/96.

⁷⁸⁹ Hucurât, 49/7.

kerahetin ve hoşnutsuzluğun bildirilmiş olması, Allah'ın Mü'min kullarına karşı rahman ve rahim sıfatlarının açık delilidir. İmanı sevenlerin ve kendisine sevdirenlerin bulunduğu yerde elbet küfrü sevenler de olacaktır. Kalbini Allah'ın sevgisine açmış iman sahiplerinin, sevgilerini müspet sonuçlar tahsil etmeye yarayacak ölçüde, Allah'ın emrettiği sınırlar dâhilinde kullanmaları talep ediliyor: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ “ *Ey inananlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin.*”⁷⁹⁰

İman edenler sevginin gerçek kaynağı Allah'a engin ve derin bir muhabbetle bağlıdırlar. Onun sevgisini kaybetmenin korkusu içindedirler. وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ “*İman edenler Allah'a sevgi bakımından çok engin ve derindirler.*”⁷⁹¹

Buna mukabil Allah Mü'minlerin kalbine imanı yazmış ve onları kendisinden bir ruhla desteklemiştir.⁷⁹² Şeytanî güçler onları ezmeye yol bulamaz.⁷⁹³ Onlara yardımcı olmak Allah'ın, bizzat kendisi üzerine yazdığı bir görevdir.⁷⁹⁴ Allah iç huzur ve doyunluğu onlara nasip etmiştir.⁷⁹⁵ Onlar, varlık ve oluştâ en yüce burçların sahibidirler. Korkmak, kedere yenik düşmek onlara uzaktır.⁷⁹⁶ Allah'ın lütuf ve bağışı onlar içindir.⁷⁹⁷ Mü'min, böylesine onurlu olduğu içindir ki, bir Mü'mini kasten öldüren, ebediyyen cehennemde kalır.⁷⁹⁸

Allah, Kur'ân'da kulu ile iman ilişkisini sevgi temeline dayandırır. Seven, sevdiğine layık olmak, sevgisine mazhar olmak için çırpınır. İman dairesine dâhil olan kullara, Allah'ın katından bir sevgi yaratır. Bu tür kullarını çok sevmesinin bir sonucu olarak, ebedi kurtuluş istirahatgahına nail olmalarını sağlar. Maddi ve manevi anlamda, bilinmeyen ve hissedilmeyen güçlerle donatır. Mü'minlerin kalbine imanı nakşetmesi, küfür, isyan ve fışk'ı çirkin göstermesi, Mü'minler için iç güven ve huzur ihsan etmesi, kederden alıkoyması, her türlü lütuf'u kendilerine hazırlaması ve her türlü sevgi ve nimetin kaynağı Allah'ın sevgisini kalplerine yerleştirmesi, Allah'ın, Mü'minlere olan sevgisinin görebildiğimiz delilleridir. Öte yandan Allah, sevginin tabiatında yer alan doğal kıskançlık unsuru gereği, kendisinin nefret ettiği ve sevmemesini istediği kişi, kurum ve nesnelerin sevgisini Mü'minlerden alıkoymuyor. Bir kalpte aynı anda iki şeyin sevgi bir arada yer almayacağına göre, Mü'min'in kalbini selim fıtratına döndürmesi, kendi lehine olacaktır.

3.6.2. ALLAH KORKUSU

⁷⁹⁰ Tevbe, 9/23.

⁷⁹¹ Bakara, 2/165.

⁷⁹² Mücadele, 58/22.

⁷⁹³ Nahl, 16/99; Sebe', 34/20.

⁷⁹⁴ Rûm, 30/47.

⁷⁹⁵ Tevbe, 9/26; Fetih, 48/4.

⁷⁹⁶ Al-i İmran, 3/ 139.

⁷⁹⁷ Al-i İmran, 3/152.

⁷⁹⁸ Nisâ, 4/93.

İman kavramının kendi iç yapısında iki kilit kavram üzerinde durmaktadır: Allah korkusu, takva, minnettarlık ve şükür. Hüküm günü'nden ve o Gün'ün Rabbi'nden korkmak, İslâm'ın tüm veri sisteminin altında yatan ve temel karakterini oluşturan en esaslı temadır. Bu anlamda Allah'a iman etmek demek, O'ndan kafirleri inatçı küfürlerinden dolayı ebedi cehennem ateşi ile cezalandıracak olan Allah'tan korkmak demektir. İlk sürelerden Mü'min için tanımı için en kısa formül, 'Allah korkusu ile titreyen'dir. Yalnız takva için değinilen korku unsuru, salt şiddete dayalı bir cezadan ibaret değildir. Allah'ın rıza ve hoşnutluğunu kazanma amacıyla, dini emir ve yasakları titizlikle yerine getirme endişesini bünyesinde taşır.⁷⁹⁹

İnsanın asli yapısının sonucu olan korku insanın dünya-ahiret mutluluğu için, hatta bizzat yaşamını sürdürebilmesi için gerekli bir fenomendir. Korku kişinin yaşadığı duruma göre, dikkat, ürperti, irkilme, çekinme, kaygı, saygı ve dehşet şeklinde ortaya çıkar. Kur'ân korkuyu dinî hayat açısından en mühim kavramlardan sayar. İmanla korku arasında doğrudan bir ilişki vardır. Korku hem kişiyi imana ileten bir olgudur hem de kişi, iman ettikten sonraki hayatına bu korku sayesinde çekidüzen verir. Haramlar karşısında Allah'tan korkar, daima hesaba çekilme endişesi taşır. İhsan sahibi bir Mü'min, daima Allah'ın kendisini gördüğü bilinci ile hareket eder, davranışlarını buna göre ayarlar.

Mü'min büyük bir saygı ve sevgi beslediği Rabbinden korkmak zorunda olmakla birlikte bu korkunun mahiyeti tam anlamıyla açıklanamamaktadır. Hikmetin başı sayılan Allah korkusu, kişinin yırtıcı bir hayvana karşı hissettiği korkuya benzetilebilir mi? Yani Allah'tan, sizi parçalayıp parçalamaması kendisi açısından hiçbir önem arz etmeyen ve belli içgüdülerle hareket eden böyle bir hayvandan korkar gibi mi korkulacaktır?⁸⁰⁰

Hz. Peygamberin buyurduğu gibi, "kalpler O'nun iki parmağı arasında bulunmaktadır,"⁸⁰¹ kalpleri dilediği gibi çevirmesini engelleyecek bir şey yoktur! İlk Müslüman neslin "Ben gerçek bir Mü'minim!" diyememesinin⁸⁰² altındaki saik de, imanlarından şüphe etmeleri değil, sû-i hatime endişesidir. Zira, "kişi, cennetlik ameller yapıp durduğu halde, sonunda kendisinin cehennemlik olduğuna ilişkin ebedî hüküm galebe çalarak cehenneme gidebilir."⁸⁰³ Şu da bilinmektedir ki Hz. Ömer gibi son derece samimi Mü'minler bile kendilerinde nifak bulunabileceği korkusundan emin olamamışlar, hatta günümüz insanına normal gelen birtakım tavır ve hareketleri nifak saymışlardır.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 263-264.

⁸⁰⁰ Gazzali, *İhya*, IV, 165-166.

⁸⁰¹ Müslim, Kader, 1 7; Tirmizî, Kader, 7, Da'avât, 89; İbn Mâce, Mukaddime, 13; İbn Hanbel, II, 168, 173, IV, 182, VI, 182, 251, 302, 315.

⁸⁰² Razi, *a.g.e.*, XV, 121, 122, XVI, 77; Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 121 vd.; İbn Teymiyye, *İmân*, s. 319 vd.

⁸⁰³ Bahârî, *Bed'ü'l-halk*, 6, Kader 1, 5, Cihâd, 77, Tevhîd, 28, Rikâk, 33; Müslim, Kader, 1, 12, İman, 179; Ebu Davud, Sünnet, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 10, Vasâyâ, 3; İbn Hanbel, I, 382, 414, VI, 107, 108.

⁸⁰⁴ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 170; Hâlidî, *Fi Zılâli'l-İmân*, s. 103.

Bu dünyada Allah'ın insanlara akılları ve hür iradeleri vasıtasıyla diledikleri tercihte bulunabilme salahiyetleri itibariyle işledikleri ameller ölçüsünce karşılaşacakları sonuçların sorumluluğunu kendilerine mal etmesi hasebiyle O'na karşı muamelelerinde dikkatli olunması gerekmektedir. Ancak her halükârda şunu da unutmamak gerekiyor ki her şeyi⁸⁰⁵ kuşatan, rahmeti gazabını geçmiş bulunan,⁸⁰⁶ Allah kulunun kendisi hakkındaki kanaatine göre hareket edecektir.⁸⁰⁷ Bu bakımdan Mü'min için Allah'a karşı daima hüsn-i zan beslemek esastır.

İman ve korku ifâde eden kelimeler Kur'ân'da sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Ancak bu kelimelerde imandaki tasdikten fazla bir anlam söz konusudur. Bunlar, doğrulamak anlamının yanı sıra iman edilen kişi veya ilkelerin korku verici olanlarından, hakkında ilâhî tehdit varid olanlardan, sözgelimi ebedî cehennem azabından, ceza gününün adaletli hâkimi Allah'tan ve hesap gününden korkulduğunu da ifâde etmektedir. İman eden herkesin Allah'tan korkmasını ve O'na hem korkup hem de ümitlenerek ibâdet etmesini isteyen⁸⁰⁸ Kur'ân, korkuya iman kavramının anlamı içinde yer verir.⁸⁰⁹ Allah'a şirk koşulan şeylerden korkmadığını ifâde eden⁸¹⁰ Hz. İbrahim'in (a.s.) tavrında, her Mü'minin taşıması gereken Allah korkusunun yanında Allah'a ortak koştuktan korkma mefhumu da dikkat çekicidir. *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ* "Allah anıldığı zaman gerçek Mü'minlerin kalplerinin ürperceğini"⁸¹¹ belirten Kur'ân, bir başka âyette Kur'ân'ın üzerlerine indirilmesi durumunda dağların bile Allah korkusundan baş eğerek parça parça olacağını ifâde eder.⁸¹² Mü'minler ayrıca Allah ve din ile ilgili hususlarda hiç kimseden korkmamak durumundadır.⁸¹³

Kur'ân Allah korkusu ifâde etmek üzere çeşitli kelimeler kullanmaktadır: Bunlardan kimi basbayağı bir korku ifâde ederken, kimi de çekinme, endişe, sakınma, saygıyla karışık bir haşyet ve korku gereğince korunma anlamındadır.⁸¹⁴ Nisa sûresinin (4) 9. âyetinde haşyet, havf ve ittikâ bir arada kullanılmıştır:

⁸⁰⁵ A'râf, 7/156.

⁸⁰⁶ Buhari, Tevhid, 15.

⁸⁰⁷ Buhârî, Tevhîd, 15, 35; Müslim, Tevbe 1, Zîkr 2, 19; Tirmizî, Zühd 51; İbn Mâce, Edeb 58; Dârimî, Rikâk 22; İbn Hanbel, II, s. 251, 315, 391,413; A.g.e, III, s. 210, 277. Şu kadarı var ki Allah hakkındaki en güzel kanaatin O'na kulluk etmek olduğunu belirten bir hadis de bulunmaktadır: Ebu Davud, Edeb 81; Tirmizî, Da'avât, 115; İbn Hanbel, II, s. 297, 304, 359, 407.

⁸⁰⁸ Rum, 30/24.

⁸⁰⁹ İsrâ, 17/60 (: "Biz onları korkutuyoruz, ama bu, onların Sadece o müthiş azgınlıklarını artırıyor!"). Âl-i İmran, 3/1 75 (: "Şâyet Mü'min iseniz onlardan değil, Ben'den korkun!"). Benzer ifâdeler için bkz. Nisâ, 4/77; Muhammed, 47/20.

⁸¹⁰ En'âm, 6/80. Ayrıca En'âm, 6/81 (: "Sizler, Allah'ın, size haklarında hiçbir hüküm indirmedeği şeyleri O'na ortak koştuktan korkmazken, ben nasıl sizin ortak koştuklarınızdan korkarım?").

⁸¹¹ Enfâl, 8/2. Aynı mealdeki bir âyette (Zümer, 39/23) İkşî'râr masdarı kullanılarak şöyle buyrulur: *تَقْشَعِرْ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ* "Bu kitabın etkisinden ötürü Rablerinden korkanların tüyleri diken diken olur da sonra gerek bedenleri gerekse gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar".

⁸¹² Haşr, 59/21.

⁸¹³ Mâide, 5/54; Sülün, a.g.e., s. 287-299.

⁸¹⁴ Lokmân, 31/33'te ittika ve haşyet; Zümer, 39/16'da havf ve ittikâ', Zümer, 39/23'te haşyet ve ikşî'râr (ürperme, tüylerin diken diken olması); Tâhâ, 20/77'de havf ve haşyet.

Öte yandan haya da bir tür korku ifâde eder. “Nefsin, kendini çirkinliklere karşı tutması”⁸¹⁵ anlamına gelen haya Türkçe’deki utanma fiiline tekabül etmektedir. Hz. Peygamber, imandan saydığı⁸¹⁶ bu kavramın, kişinin eylem ve davranışlarında oynadığı role: “Utanmadıktan sonra dilediğini yapabilirsin!” buyurarak işaret eder.⁸¹⁷ Zira akli başında biri gerek Rabbi gerekse hemcinsleri karşısında mahcup olmaktan korktuğu için, genel ahlâka aykırı hareketler sergilemekten kaçınır. Genelde, insanları bu tür eylemlere sevk eden, hiç kimsenin bundan haberdar olmayacağı fikridir. Oysa bu, Allah’ın daima her şeyden haberdar olduğunu ifâde eden Habîr ism-i şerifine ters düşmektedir. Bu eylemleri işleyen birinin ya imansız ya da bilgisiz olduğu düşünülebilir ise de hem imanlı hem de bilgili olduğu halde kendince birtakım gerekçelerle, mahcup olacağı davranışlara girişenler de bulunmaktadır.

İmanın yapıtaşlarından biri olan korkuyla ilişkili olarak temas ettiğimiz bütün bu âyetlerden anlaşıldığı üzere Kur’ân, Mü’minler için bir yandan Allah korkusundan titreyen, endişeli, hüznü, ürkük, utangaç bir tipoloji resmedip bir yandan da cesur, Mü’min kardeşlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı zorlu ve güçlü bir Mü’min portresi çizerken, indiği ortamın Sosyopolitik özelliklerini dikkate almaktadır. Nitekim kendini büyük gören, müstağni, şımarık, küstah, çalımlı, ukalâ tipleri yererken de ilk dönem kâfirlerinin temel özelliğini yansıtmaktadır. Kur’ân’da, Mü’minlerin sahip olduğu en temel vasıf olarak korku ve saygı fenomeninin zikredilip, kâfirlerin en temel vasfı olarak da bahsettiğimiz anlamda bir korkusuzluk yani hoyratlık fenomenine yer verilmesi bizi şöyle bir sonuca götürür.

Tıpkı Allah ve azabından korkmama ifâde eden tüm kavramlar küfrün iç yapısına dâhil olduğu gibi, çeşitli oranlarda bir korkma ifâde eden bütün kelimeler de imanın iç yapısına girmektedir. İman sahibi olup da azap âyetleri zikredildiğinde korkmayıp, aldirmamak, davranışlarına çeki düzen vermemek; cennetle ilgili âyetler zikredildiği zaman da ümide kapılmamak nasıl mümkün olabilir? Böyle birinin aynı aldirmazlığı (gaflet ve nisyân) gösteren bir kâfirden farkı nedir?⁸¹⁸

3.6.3. İHLAS

İmanın içtenlikle ve dürüstçe yaşanması olarak tanımlanabilecek İhlasın nihâî anlamı Allah dışındaki her şeyden uzaklaşmaktır.⁸¹⁹ Esasen bir nesnenin başka şeylerden ayıklanarak sadece bir şeye ait ve özgü kılınması⁸²⁰ anlamına gelen ihlâs, Kur’ân sonrası literatürde, riyanın çelişği olarak, ibâdetlerin hâlis bir niyetle, gösterişe kapılmadan, sırf Allah rızası için yapılması anlamında kullanılır. Bununla

⁸¹⁵ Isfahani, *a.g.e.*, I, s. 359-361..

⁸¹⁶ Buhârî, İman, 3, 16, Edeb, 77; Müslim, İman, 57-59; Tirmizi, İman, 7.

⁸¹⁷ Buhârî, Enbiyâ, 54, Edeb, 78; Ebu Davud, Edeb, 6.

⁸¹⁸ Sülün, *a.g.e.*, s. 287-299.

⁸¹⁹ Isfahani, *a.g.e.*, I, s. 358-359.

⁸²⁰ Bakara, 2/94; A'râf, 7/32; En'âm, 6/139; Yusuf, 12/54.

birlikte, Kur'ân'da, -bunu da kapsayacak şekilde-: 'Genel anlamıyla kulluk⁸²¹ ve dinin⁸²² sadece Allah'a hasredilmesi anlamında; şirkin zıttı⁸²³ olarak kullanılmaktadır. İhlâsın, kişinin tüm hayatını kapsadığı, bir başka deyişle imanı ilgilendiren bir kavram olduğu, Şeytan'ın sadece Allah'ın kendisine özgü kılmış olduğu kullarını saptıramadığını⁸²⁴ belirten pasajlardan da anlaşılmaktadır. Çünkü aynı olgu *إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَكَّلُونَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ* "Şeytan'ın, iman edip sadece Rablerine tevekkül edenler üzerinde hiçbir otoritesi bulunmamaktadır! Onun otoritesi sadece kendisini velî edinip Allah'a şirk koşanlar üzerindedir." ⁸²⁵ mealindeki âyetlerle birlikte düşünülürse, ihlâsın şu şekilde açıklanabileceği görülür: İhlâs, Allah'a iman edip sadece O'na tevekkül etmek; Şeytan'ı dost edinmemek ve Allah'a şirk koşmamaktır.⁸²⁶

3.6.4. ŞÜKÜR

Din dilinde şükür, Allah'ın nimetinin etkisinin kulun dilinde 'itiraf ve övgü' olarak, kalbinde 'şahitlik ve muhabbet' olarak, organlarında da 'itaat ve boyun eğme' olarak ortaya çıkmasıdır. Şükür, kendisine ulaşan nimeti bilmesi ve bunu çeşitli vesilelerde açığa vurmasıdır. Bir başka deyişle; nimet sahibini bilip onu övmesi demektir. Bunun tam zıddı olan küfür ise, nimet vereni inkâr edip onu gizlemektir. Her şükrün başı hamd olmalıdır. Bu yüzden fatiha suresi Allah'a hamd ile başlamış, tevhidi inanç talebiyle sona ermiştir. *اٰهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* 'Bizi dosdoğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet' duası bunu ispatlamaktadır.⁸²⁷

İnkârın temelini oluşturan nankörlüğün zıttı olması hasebiyle şükr kavramına bilhassa Kur'ân'ın ilk vahiylerinde iman kavramsal yapısı çerçevesinde yer verilmektedir. İman-küfür zıddiyyetini şükr-küfrân zıddiyyetiyle ifâde eden âyetlerin yanında⁸²⁸ pek çok âyet,⁸²⁹ ilâhî ikram ve nimetlere vurgu yaparak muhatapları minnettarlığa yönlendirmeye çalışır. Bu manada şükür, iman diğer bir ismi olmaktadır. Esasen -tıpkı nankörlüğün kendini zahîr bir hareketle belli etmesi gibi- minnettarlık da salt inanç bağlamında ele alınmaması gereken komple bir tavidir.

⁸²¹ Zümer, 39/2, 3, 11; Yusuf, 12/24; Beyyine, 98/5.

⁸²² A'râf, 7/29; Nisâ, 4/146; Yûnus, 10/22; Ankebût, 29/65; Lokman, 31/32; Zümer, 39/2, 3, 11; Mü'min, 40/14, 65; Beyyine, 98/5.

⁸²³ Ankebût, 29/65; Beyyine, 98/5.

⁸²⁴ Yusuf, 12/24; Hicr, 15/40; Sâd, 38/83.

⁸²⁵ Nahl, 16/99-100.

⁸²⁶ Sülün, a.g.e., s. 300-302.

⁸²⁷ Ece, a.g.e., s. 661-662.

⁸²⁸ "Biz insana yolu gösterdik, ya müteşekkîr olacak ya da nankör!" (İnsân, 76/3.) âyeti ile "gerçek Rabbindendir; artık dileyen iman etsin dileyen de inkâr!" (Kehf, 18/29) âyeti arasındaki üslup benzerliğine dikkat ediniz.

⁸²⁹ A'raf, 7/10; Mü'minûn, 23/78; Secde, 32/9; Mülk, 67/23. Hz. Musa, kavmine Rablerinin şu tavsiyesini hatırlatır: "Şükredecek olursanız, daha çok veririm, ama bir de nankörlük ederseniz, o zaman, bilin ki azabım şiddetlidir" (İbrahim, 14/7, 8). Hz. Süleyman da kendisine verilen nimetler karşısında şöyle der: "Bu bana Rabbinin bir fazlıdır. Beni deniyor, bakalım şükür mü edeceğim nankörlük mü? Gerçi, kim nankörlük ederse etsin, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur!" (Neml, 27/40).

Nitekim kelime, İblis'in, Allah'ı kendisini saptırmakla suçladığı o meşhur muhaverede sarfettiği: وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ “Ve çoğunun şükretmediğini göreceksin!”⁸³⁰ ifâdesinde, inanç ve ameli kapsayacak şekilde kullanılmaktadır; yani ‘şâkirin’ ifâdesi, Allah’a yönelen Mü’minler demektir. Yine, Davud hanedanına “Çalışın!” emri verildikten sonra, وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرُونَ “Kullarım arasında şükredenler ne kadar da az!”⁸³¹ buyrularak imanlı ve nimetlerin şükrünü eda eden kimselerin ne kadar az olduğu şükr mastarı ile ifâde edilmiştir. Bu son tesbîti, Sâd sûresinin (38) 24. âyetinde, iman ve amel-i salih sahiplerini övdükten sonra kullanılan “ne çare ki, bunlar da çok az!” ifâdesiyle bağlantılı düşünecek olursak, şükrün, iman ve nimetlerin şükrünü eda etmeye tekabül edecek tarzda kullanılmış olduğu ortaya çıkacaktır.⁸³²

Kur’ân’da sürekli olarak Allah’ın insanlara yaptığı iyilikler vurgulanır. Kendisine bahşolunan bütün değerli ikramlar karşılığında insandan beklenen, Allah’a karşı derin bir şükran hissi beslemesidir. Bu dünyada insan varlığının devamına ve muhafazasına şu veya bu şekilde katkıda bulunan her şey Allah’ın katından insanlığa yağdırılmaktadır. Allah’ın ikramlarına karşılık şükretmek görevi insana düşüyorsa, Allah’ın da bu şükranı şükran ile mukabele etmesi beklenmektedir. Bu karşılıklı şükür alış veriş, Allah ile insanlar arasındaki ideal ilişki biçimidir.⁸³³

3.6.5. SALİH AMEL

Bütün Arapça lügatlere göre amel kavramı, canlılarda bir irade ve kasıt neticesinde meydana gelen hareket demektir. Aynı anlama gelen fiil lafzında ise, kasıt olmadan meydana gelme ve cansızlara da nispet edilme söz konusudur. Bu açıdan fiil amelden daha kapsamlıdır. Bundan ayrı olarak amel kavramı sığır ve deve hariç diğer hayvanların fiilleri için kullanılmaz.⁸³⁴

Kur’ân’da, iman ile amelin birlikte zikredildiği âyetler oldukça fazladır. Hatta İzutsu’nun tespitine göre, iman ve sâlih amel kelimeleri birbirine var olacak en kuvvetli semântik bağ ile bağlı olup, neredeyse ayrılması imkânsız bir şekilde birbirleri ile girift haldedirler.⁸³⁵ İmân ve sâlih amel ifâdesi, Kur’ân-ı Kerim’de 52 defa beraberce zikredilmektedir.

İman ve salih amel birlikteliği genellikle âyetlerde الصَّالِحَاتِ وَعَمَلُوا “İnânen ve salih amel işleyenler” şeklinde geçen “iman” ve “sâlih amel” lâfızları, bazı âyetlerde وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ “Kim inanarak iyi olan işlerden

⁸³⁰ A’râf, 7/17.

⁸³¹ Sebe, 34/13.

⁸³² Sülün, İman-Amel İlişkisi, s. 281-283.

⁸³³ En’am, 6/53; Bakara, 2/158; İsra, 16/19.

⁸³⁴ İsfahani, a.g.e., II, s. 248; Zemahşeri, Esasü’l-Belağa, s.656.

⁸³⁵ İzutsu, Kur’ân’da Dînî ve Ahlîkî Kavramlar, s. 269

yaparsa...”⁸³⁶ veya *وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ* “erkek ve kadından her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa...,”⁸³⁷ şeklinde şartlı olarak da geçmektedir. Aynı şartlı ifâdeyi müfred biçimiyle yani *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا* “kim salih amel işlerse”⁸³⁸ şeklinde de görmekteyiz. Bu husus, sadece iman etmenin Allah’ın vaad ettiği mahiyeti tam anlamıyla kavranamayan sayısız mükâfâta kavuşmak imkân dâhilinde değildir. Şartlı biçim, biraz farklı olarak bir âyetle şöyle ifâde edilir: *وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى* “Kim de O’na iyi işler yapmış bir Mü’min olarak gelirse, işte onlar için de yüksek dereceler vardır.”⁸³⁹ Bir âyetle de sâlih amel, şartın cevabı kısmında yer almakta ve şöyle buyrulmaktadır: *فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا* “...Kim Rabb’ine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabb’ine (yaptığı) ibâdete hiç kimseyi ortak etmesin.”⁸⁴⁰ Bu âyetler, iman sahiplerinin vaad edilen mükâfâtlara ulaşmalarının yegane şartı, iman gereği olan salih amelleri işlemektir. Şart edatlarıyla kullanılan mükâfât vaatleri konuyu açıkça ortaya koymaktadır.

Genellikle âyetlerde, “inanana ve salih amel işleyenler” tarzında geçen iman ve salih amel ifâdeleri, bütün geçtikleri her yerlerde yukarıda anlatıldığı şekilde geçmektedir biçiminde genelleme yapılırsa eksik bilgi verilmiş olur. Zira gerek “iman”⁸⁴¹ gerekse “salih”⁸⁴² amel ifâdeleri, ayrı ayrı ve tek başlarına da âyetlerde geçmektedir. Bunun da ötesinde beraber zikredildikleri bütün her yerde birbirlerine atf yapılarak anılmışlardır. Birbirlerine atfedilen kavramlar, Arap dili kaidelerine göre, birbirlerinden ayrı iki öge oldukları halde atfedildikleri kelimelerle çok yakın bağ ve ünsiyet sağlayan kavramlardır. Buna göre iman ile amel arasında sıkı irtibat bulunmakla birlikte tamamen aynı olmadıklarını gösterir.⁸⁴³ İmanın amelsiz düşünülmesi söz konusu olmadığı, ameli de bu manada imansız ele almak bütün çerçeveyi görme konusunda ilerleme sağlama imkânını vermeyecektir.

İman amel arasındaki münasebet, yukarıda mealleri zikredilen âyetlerde de görüldüğü üzere, ma’tuf ma’tufun aleyh ve şart meşrut ilişkisidir. İman ve amel birlikte zikredilirken, amel, vav atf edatıyla iman üzerine atfedilmektedir ki Arapça’da, ma’tuf, ma’tufun aleyh gayrıdır.⁸⁴⁴ Aynı şekilde şart da meşrutun gayrıdır.⁸⁴⁵ O halde amel imanın lazımı değildir. Mahiyetini meydana getirmemektedir.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ “Bu durumda her kim Mü’min olarak iyi davranışlar yaparsa onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz.

⁸³⁶ Tâhâ 20/112; Enbiyâ 21/94.

⁸³⁷ Nisâ, 4/124.

⁸³⁸ Nahl, 16/97; Mü’min 40/40.

⁸³⁹ Tâhâ, 20/75.

⁸⁴⁰ Kehf, 18/110.

⁸⁴¹ Cin, 72/13; Hadid, 57/19.

⁸⁴² Mü’minun, 23/51, 100; Tevbe, 9/102; Furkan, 25/71; Secde, 32/12; AhKâf, 46/15; Fatır, 35/10.

⁸⁴³ Beydavi, *Envar*, s.84.

⁸⁴⁴ Razi, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, I, 357.

⁸⁴⁵ Sabuni, *Bidaye*, s. 88.

*Zira biz onu yazmaktayız.*⁸⁴⁶ Bu âyette, inanmış olarak yapılan her türlü hayırlı amel karşılıksız ve mükâfatsız bırakılmayacağı beyan edilmek suretiyle imanın, amelin makbul olması için şart olduğu dile getirilmektedir.⁸⁴⁷ Bir başka âyette وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا “Ahireti isteyip onun için Mü’min olarak çalışmada bulunan kimselerin çabaları şükre değer, sa’yları meşkurdur”,⁸⁴⁸ ifâde edilerek, aynı şart meşrut ilişkisi ortaya konmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا “Şu bir gerçek ki biz güzel iş ve değer üretenlerin ödülleri heder etmeyiz.”⁸⁴⁹

Kur’ân’da birbirleriyle en fazla zikredilen kavramların başında iman ve salih amel kelimeleri gelmektedir. En klişe olmuş ifâdeler bağlamında baş kısma koyabileceğimiz bu iki ayrı kavram birlikteliği, Kur’ân’ın dünya görüşünü yansıtan en önemli kavram ağını oluşturmaktadır. Amel kelimesi Arapçada belli bir kasıt ve irade sonucu işlenilen fiiller için kullanılan bir kelime iken aynı anlamı ifâde eden fiil lafzı ise bilinç unsurunun dâhil olmadığı ve cansız varlıklara da atfedilen bir sözcüktür. İman ve amel-i salih birlikteliğinin bu kadar sıkı biçimde birlikte zikredilmesinin nedeni, her iki mana mefhumunun ayrı oldukları halde birbirlerinden ayrı düşünölmeyecek kadar irtibatlı bulunduklarını gösterir. Bu manada Kur’ân âyetlerine bakıldığında, iman gereği işlenilen salih amellerin mükâfâta nail olacağının bildirilmesi bu görüşü destekler mahiyettedir.

3.6.6. SABIR

İtidali muhafaza, kolayca vazgeçmeme ya da tahammöl gösterme demek olan sabır, cahiliye zamanında çöl koşullarında üstün bir fazilettir. Cesaretin anlamı ile iç içe olan sabır, kişinin içten gelen bir duyguyla, ne olursa olsun davasından vazgeçmemesini sağlayan bükölmez bir kararlılıkla desteklemesi demektir. Bu anlamda başlarına gelen itidal ile dayanıklılık göstermeyen ve kolaylıkla öfkeye kapılıp şiddete başvuranların özelliği demek olan ‘ceza’ nın kâmil karşılıdır.⁸⁵⁰

Sabır, rızâ, teslimiyet, tevekköl ve kanaat gibi kavramları da içeren ve kendine, zor zamanda hâkim olabilmek⁸⁵¹ ve nefsi, heves ve arzularından uzak tutabilmek⁸⁵² demektir. Kur’ân sabır üzerinde önemle durur.⁸⁵³ Zira sabır, gerek iman

⁸⁴⁶ Enbiya, 21/94.

⁸⁴⁷ Razi, *a.g.e.*, VII, 184.

⁸⁴⁸ İsra, 17/19.

⁸⁴⁹ Kehf, 18/30.

⁸⁵⁰ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 146-147.

⁸⁵¹ İsfahani, *a.g.e.*, II, s. 43-45.

⁸⁵² Taberi, *Câmi’u’l-bBeyân*, I, 370.

⁸⁵³ Enfâl, 8/65; Yûnus, 10/109; Yusuf, 12/18; Nahl, 16/42; Enbiyâ, 21/85-86; Muhammed, 47/35; Leyl, 92/17.

ederken⁸⁵⁴ gerekse imanın itikadı, hissî, ahlâkî, iktisadî... gereklerini ifa ederken karşılaşılabilecek her türlü meşakkate direnmenin adı olup muhtemelen bu özelliği sebebiyle “imanın yarısı” olarak lanse edilmektedir. Sabredenlerle Allah’ın beraber olduğu,⁸⁵⁵ onları sevdiği,⁸⁵⁶ cennetlikler⁸⁵⁷ arasında yer aldıkları hususlarına yer verilir. Çünkü cehenneme gitmek için arzu ve heveslerin tatmin edilmesi yeterli iken, cennete ancak büyük zorluklara katlanılarak gidilebilmektedir.⁸⁵⁸

Sabır, Allah’a beslenen hakiki inanışın esaslı bir cephesini yansıtır. İnanç, sabır durumunu katlanmanın, dayanmanın mümkün olmadığı durumlarda sabır göstermeyi gerektirmektedir.⁸⁵⁹

3.7. MÜ’MİN’DE BULUNMAMASI GEREKEN NİTELİKLER

3.7.1. NANKÖRLÜK

Nankörlük, şükr’ün tam kavramsal karşılığı olarak, nimeti vereni tanımayıp inkâr etmek, hakikati perdelemek ve gerçeği gizlemek anlamlarına gelir. Küfrün anlam sahası içerisinde yer alan nankörlük, yaratılıştaki saf yapının tahrif edilerek aksi bir istikamete sokulmasıdır. İnsanın varlığının bir parçasını teşkil eden nankörlük unsuru, insanlığın kendisiyle imtihan olduğu temel imtihan alanlarının başında gelir. قِيلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ “*Kahrolası insan ne kadar da nankördür!*”⁸⁶⁰ ifâdesiyle, nankörlüğün, insan fitratında meknuz bir özellik olduğunu belirten Kur’ân, Allah’a karşı hissedilen bu duyguyu yansıtmak için küfür ve küfrân masterlarının yanında kâfir,⁸⁶¹ kefir,⁸⁶² keffâr⁸⁶³ isimlerini kullanmaktadır.

Bu kök kullanılmadığı halde kavram olarak nankörlük anlamı ifâde eden pasajlar da bulunmaktadır ki bunlardan birinde Kur’ân, ilk Mekkelilere, sayesinde serbestçe ticaret yapabildikleri Allah Teâlâ’dan başkasına kulluk etmemelerini emreder.⁸⁶⁴ 100/Adiyât suresinde de birtakım varlıklara yemin edilerek herkesin dikkati çekildikten sonra, insanoğlunun gerçekten nankör bir varlık olduğu anlatılırken de “kenüd” lafzı kullanılmış ve akabinde şöyle buyrulmuştur: وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ

⁸⁵⁴ Kur’an, riyaseti Hz. Peygamber’e terk etmeleri gerekeceği düşüncesiyle ilâhî mesajı kabul etmekte zorlanan Yahûdi büyüklerine, bu zor hâlet-i rûhiyeyi ancak namaz ve sabırla yenebileceklerini belirtir (Bakara 2/45).

⁸⁵⁵ Bakara, 2/153, 249; Âl-i İmran 3/17; Enfâl 8/46, 66.

⁸⁵⁶ Âl-i İmran, 3/146.

⁸⁵⁷ Bakara, 2/177; Hacc, 22/35; Ahzâb, 33/35; Zümer, 39/10.

⁸⁵⁸ Müslim, Cennet, 1; Tirmizî, Cennet, 21.

⁸⁵⁹ Kâf, 47/39; Kehf, 18/28; Bakara, 2/153, 155, 156.

⁸⁶⁰ Abese, 80/16.

⁸⁶¹ Bakara, 2/41.

⁸⁶² Zuhurf, 43/15.

⁸⁶³ Bakara, 2/276.

⁸⁶⁴ 106/Kureyş sûresi.

لَشَهِيدٌ “Şüphesiz buna bizzat kendisi de şahittir!”⁸⁶⁵

Nankörlük, inkârın (küfr) temel unsurudur. Çünkü nankörlük ve inkâr, tekzîb⁸⁶⁶ ve cahd’la⁸⁶⁷ kesişir. Zira Kur’ân’da hem inkâr hem de nankörlük, tekzîb ve cahd mastarlarıyla ifâde edilmektedir. Ancak cahd, nankörlüğün sözel boyutunu ifâde ederken, tekzîb daha geneldir.⁸⁶⁸

3.7.2. İSTİKBAR

İstikbar, kibir kökünden türeyen bir kavramdır. Sözlükte büyülenme, kendini büyük görme, böbürlenme, insanları küçük görme anlamlarına gelir. Kavram olarak, kendini Allah’a karşı yeterli görerek isyan etmek, insanlara karşı kibirlenmek ve onlar üzerinde zorla egemenlik kurma anlayışıdır. Allah’a ve ahirete iman düşüncesinden yoksunluğun bir neticesi olan istikbar duygusu, yaşamı bu dünyadan ibaret görme anlayışından kaynaklanır. Hasta ruhluluk ve zayıf karakterin bir sonucu olan kibir, var olan kişisel zaaf ve açıkları örtmenin bir aracı olarak kullanılır. Kullara düşen Rablerinin huzurunda kul olarak hadlerini bilmek, bulunduğu yeri tespit etmektir. Allah’ı tanıyıp O’nun nimetlerine şükretmek, ölümü hesaplamak ve muhtaç olduğu anları hatırdan çıkarmaması gerekir.⁸⁶⁹

Kur’ân kendisine verilen nimetlerden dolayı böbürlenenenlerin akıbetinin hiç de iyi olmadığını ifâde ettiği pasajlarda⁸⁷⁰ gurur ve kibrin kişiyi nasıl imansızlığa sürüklediğine dikkat çeker ve قُلْ تَزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ “Kendinizi temize çıkarmayın!”⁸⁷¹ buyurarak, temize çıkaranları yerer; esas tezkiye etmesi gerekenin Allah olduğunu belirtir.⁸⁷²

Kur’ân ahlâkî bir maraz, bir kişilik bozukluğu sayabileceğimiz mezkur duyguyu, sosyal ilişkiler bağlamında ele alıp “Allah’a ibâdet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya, yakın arkadaş’a, yolcuya, idareniz altında bulunanlara iyi davranın!” buyurduktan sonra, إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا “Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran hiçbir kimseyi sevmez!” der.⁸⁷³ Bir başka âyet, aynı olguya Hz. Lokman’ın oğluna ettiği nasihatler bağlamında yer verir: وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme, zira Allah, kendini beğenen ve

⁸⁶⁵ 100/Adiyât, 6-7.

⁸⁶⁶ Bkz. 55/Rahman Süresi.

⁸⁶⁷ Nahl, 16/71.

⁸⁶⁸ Sülün, a.g.e., s. 240-241.

⁸⁶⁹ Ece, a.g.e., s. 309-311.

⁸⁷⁰ Kehf, 18/32-42; Kasas, 28/78; Fussilet, 41/50; Kalem, 68/17-32.

⁸⁷¹ Necm, 53/32.

⁸⁷² Nisâ, 4/48.

⁸⁷³ Nisâ, 4/36.

böbürlenip duran hiç kimseyi sevmez! Yürüyüşünde de itidalli ol.”⁸⁷⁴

Kur’ân, elden kaçan nimet ve fırsatlara boş yere üzülmeyi Mü’mîn tavrına yakıştırmaz. Bu, karşıtı tarafından aşırı sevincin aynısıdır: *لَكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ* “Allah (Uhud’da) size keder üstüne keder verdi ki, bundan dolayı gerek elinizden gidenlere, gerekse başınıza gelenlere üzülmeyesiniz!”⁸⁷⁵ İnsanoğlunun elde ettiği tüm kazançların ve mâruz kaldığı tüm musibetlerin, bir âyette bu iki kavramla izah edilmesi ilgi çekicidir: “Hiçbir musibet daha önce buyruğumuzda (ön görülmüş) olmadıkça ne yeryüzünün ne de sizin başınıza gelebilir! (Bunu bilin de) elinizden kaçan şeylere üzülmeyin; elde ettiğiniz şeylerle de şımarmayın.”⁸⁷⁶

Kur’ân’ın küfür ile bire bir bağlantılı olarak ele aldığı en önemli menfî kalp ameli, ilâhî gerçekler, emir ve yasaklar karşısında büyüklük taslamaktır.⁸⁷⁷ Çünkü küfrün belli başlı sebebi bu “kendini ilâhî âyetleri kabul etmeyecek kadar büyük görme tavrı”dır.

Mekke kâfirlerinin istikbârının, -Allah da olsa- bir varlığın kulu olma düşüncesini kerih görmekten kaynaklandığı söylenebilir⁸⁷⁸ ise de bu, müşriklerin nasıl olup da o değersiz putlara kulluk ettiğini açıklamaz. Ancak, samimi bir kulluk göstermeksizin putları ticarî bir araç olarak gördükleri kabul edilirse, hadise başka bir şekil kazanmış olur.

İbâdetin esas gayesi kibri yok edip istiğna duygularını sıfırlamaktır. İnsanın en değerli varlığı olan beynini ve yüzünü yere koyması, eğilmesi vs. davranışları esasen bu kibri yok etmeğe yöneliktir. Kibirli ve müstağni tavırlar içinde yapılan bedenî hareket ve davranışlar, Kur’ân okuyuşlar, oruç tutuşlar, zekât verişler... Kişiye hiçbir yarar sağlamayacağı gibi, bazen kibir ve istiğna duygularını artırdığı bile olur. Oysa bu tip duygular ve bu duygulardan kaynaklanan tutum ve davranışlar kâfirlere özgüdür. Allah Teâlâ ‘Alak sûresinin âyetlerinde, Hz. Peygamber’le Ebu Cehl’i mukayese ederken, birinin namaz kılmasını güzel bir özellik olarak gösterir; diğersinin ise azgınlığı müstağni tavırlar sergilediğine dikkat çeker. Aşağıda ele alacağımız kavramlar da esas itibarıyla bu tavrın bir yansıması veya çeşitli dereceleri sayılabilir:

İlâhî gerçekler karşısındaki büyüklük kompleksinin temel gerekçesi, kendini ihtiyaçsız hissetmek, maddi manevi bütün alanlarda kendi kendine yetebileceğini iddia etmek, bu sebeple de ilâhî emir ve yasaklara burun kıvrımdır (istiğna’). İstiğna lafzının kökü olan ‘ğna’ ihtiyaçsızlık demek olup gerçek anlamda sadece

⁸⁷⁴ Lokman, 31/18-19. Ayrıca Hûd, 11/10; Hadid, 57/23. Aynı mealde bir başka âyet de şöyledir: “Yeryüzünde böbürlenerek (merah) dolaşma, çünkü sen ne yeri yarabilir ne de boyca dağlara yükselebilirsin!” (İsra, 17/37)

⁸⁷⁵ Âl-i İmran, 3/15.

⁸⁷⁶ Hadîd, 57/23. Ayrıntı için bkz. Sülün, a.g.e., s. 244-246.

⁸⁷⁷ Bakara, 2/34, 87; Nisâ, 4/172

⁸⁷⁸ İzutsu, *Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 97, 107-108.

Allah'ın vasfıdır; kullar için söz konusu olan 'ğınâ' ise izafî bir zenginliktir.⁸⁷⁹

3.7.3. RİYA/GÖSTERİŞ

Özellikle münafık karakteri ile⁸⁸⁰ ilgili olduğuna dikkat edilecek olursa, ikiyüzlülük anlamında kullandığımız riyanın, içte olmayan ihlâs, samimiyet, iman gibi hususları yaptığı birtakım güzel hareketlerle ispata yeltenmek manasına geldiği ortadadır. Riya, bu anlamda ıstılahlaşmış olmakla birlikte, Kur'ân bu ahlâkî düşüklüğü, sadece münafıklarla ilgili kullanmaz, kâfirlerin⁸⁸¹ de benzer ikiyüzlülükler içinde bulunduğuna temas eder. Malını dini yok etme uğrunda harcarken,⁸⁸² ya da yine Allah'ın dinini boğma maksatlı bir savaş yolculuğuna çıkarken,⁸⁸³ insanlara gösteriş yapma kastı güden kâfirlerin bu tavrı da bir riyadır. Tabîî bu sefer, gösterişin mahiyeti değişmiş olmaktadır; münafık kendini Mü'minlere beğendirmeye çalışırken, kâfir, başta küfrün elebaşları olmak üzere, diğer kâfirlere beğendirmeye, kendisinin ne kadar cömert olduğu izlenimini vermeye çalışmaktadır.⁸⁸⁴

3.7.4. İSTİHZA/ALAY

Gerek dinle gerekse dince kutsal ilke ve şahıslarla alay etmek, esasen ilâhî mesaja muhatap toplumların elit tabakasının genel tavrıdır. Bu tabakanın, mesaja, mesajın sahibine karşı takındıkları temel tutum, öncelikle önemsememe, küçümseme ve akıl dışı bulma şeklinde tezahür etmiştir. Böylece, idare ettikleri kitleleri, mesajın öngördüğü gayba müteallik hususların akıldan uzak, değersiz ve önemsiz şeyler olduğuna inandırmak istemişlerdir. Tabîî onların iğvâsiyle çevrelerindeki de aynı alaycı tavrı benimsedikleri için, Kur'ân mezkûr tavrı 'elit tabaka'nın değil, 'kâfirler'in genel tutumu olarak yansıtmaktadır.

Kur'ân'a göre, kâfirler, herhangi bir âyet görüp⁸⁸⁵ öğrendiklerinde⁸⁸⁶ alay ettikleri gibi, dinin öngördüğü ba'sü ba'de'l-mevtî/ölümünden sonra dirilişi de alaylı ifâdelerle inkâr etmişlerdir.⁸⁸⁷ Dinî ilkelerin kendisine vahyedildiği zâtı küçümseyip

⁸⁷⁹ Sülün, *a.g.e.*, s. 326-329.

⁸⁸⁰ Nisâ, 4/142; Tevbe, 9/75.

⁸⁸¹ Mâ'ûn, 107/6. Yalnız, buradaki musallîn'in Mü'minler olduğu kabul edilecek olursa, âyet Kâfirlerle ilgili olmamış olur.

⁸⁸² Nisâ, 4/38; Enfâl, 8/36.

⁸⁸³ Enfâl, 8/47.

⁸⁸⁴ Sülün, *a.g.e.*, s. 254.

⁸⁸⁵ Sâffât, 37/14.

⁸⁸⁶ Câsiye, 45/9; Rûm, 30/10; Lokmân, 32/6; Enfâl, 8/31.

⁸⁸⁷ / Yasin, 36/78; Sâffât, 37/15-17; Vakı'a, 56/47-48; İsra, 17/49, 98; Mü'minûn, 23/82.

durmakla⁸⁸⁸ kalmayan din karşıtları, -bu ilkeleri akla aykırı bulmanın tabîî sonucu olarak- ona iman edenleri de akılsız⁸⁸⁹ ve aşağılık⁸⁹⁰ olmakla suçlamışlardır.

Kur'ân'ın, din karşıtlarının bu tutumlarını zemmederken genelde "suhriyyât" kavramını ve "hüzv" kökünden gelen istihzâyı tercih ettiği görülmektedir. Hüzv: Çaktırmadan dalga geçmek, demek⁸⁹¹ iken suhriyye, birini işi gücü insanları güldürmek olan bir maskara (meshare) addederek onunla alay etmek demektir. Ancak kök anlamlarında farklılık olsa da bunlar aynı tavrı ifâde etmektedir.⁸⁹² Nitekim Kur'ân "hüzv" lafzını, "la'ib" ile birlikte kullanarak⁸⁹³ müşrik ve münafıkların hem dinî ilkeleri hem de bu ilkelere bağlananları oyun ve eğlence edindiklerini belirtir. Tabîî aynı tutumun anlatıldığı bazı sûrelerde başka kelimeler de kullanılmıyor değildir. Sözgelimi, "*Şüphesiz, bu suçlular iman edenlere gülerek onlarla karşılaştıklarında kaş-göz hareketleri yaparak alay ederlerdi*"⁸⁹⁴ ifâdesinde, "daheka" ve "gameza" filleri kullanılmıştır ki bunlar, suhriyye ve istihzanın nasıl tezahür ettiğini açıklar mahiyettedir.

Kâfirlerle onların anladığı dilden mücadele etmeyi ilke edinen Kur'ân, bu alaycı kâfirler, dünyevî ya da uhrevî bir azaba çarptırılırken Mü'minlerin de onlarla alay edeceklerini, yani dalga geçtikleri insanların durumuna düşeceklerini hatırlatarak akıllarını başlarına almalarını istemiştir.⁸⁹⁵

Hiz. Peygamber'in getirdiği kesin olarak bilinen hususları dudak bükerek karşılamak, onlara karşı alaycı tavırlar takınmak, tam anlamıyla küfürdür! Kâfir ve münafık karakteristiğinin ayrılmaz parçası olan böylesi bir tavır, bir Mü'minin göstermesi imkânsız olduğu için, Kur'ân'ın, mensuplarından -istihza bağlamında- istediği, hiçbir Mü'minin bir başka Mü'minle herhangi bir kusurunu vesile ederek alay etmemesidir. Kur'ân, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ "*Ey İman edenler! Hiçbir grup bir başka grupta alay etmesin! Onların kendilerinden daha iyi olmaları muhtemeldir; ayrıca birbirinizi ayıplamayın, kötü lâkaplarla çağırmayın!*" buyurduktan sonra, bu ahlâkî düşüklüğü füsûk olarak tavsif etmekte ve بئسَ الْيَاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ "*iman ettikten sonra fısk ve füsûka düşmenin ne*

⁸⁸⁸ Enbiya, 21/36 (: "Sizin tanrılarınıza çatan, bu mu şimdi?"); Zuhuruf, 43/31 (: 'Kur'an'ın, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmesi gerekmez miydi?'); Furkan, 25/41 (Yani Allah, peygamber olarak bunu mu göndermiş?); ayrıca bkz. En'am, 6/10; Ra'd, 13/32; Enbiyâ, 21/41.

⁸⁸⁹ Bakara, 2/13 (Kendilerine iman edin!' dediği zaman, 'Biz o beyinsizlerin iman ettiği gibi iman edecek adam mıyız!' derler.)

⁸⁹⁰ Hûd, 111/27; Kehf, 18/28.

⁸⁹¹ İsfahani, Müfredât, s. 542, "hüzv" md.

⁸⁹² Enbiya, 21/41 (Andolsun senden önceki peygamberlerle de istihza edildi, ama o istihza ettikleri şey, onlarla suhriyyet edenlerin başına geliverdi!"). İstihza edildi ifâdesinin, suhriyyet edenler ifâdesiyle aynı durumu anlattığına dikkat ediniz. İbn Manzûr da, suhriyye, hüzv ve dıhk'ın bağlantısına işaret eder. (Lisânü'l-'Arab, VI, s. 203.)

⁸⁹³ Mâide, 5/57, 58.

⁸⁹⁴ Mutaaffifin, 83/29-30; Mü'minûn, 23/110.

⁸⁹⁵ Hûd, 11 /38 ("Şimdi siz bizimle olay ederseniz, biz de yarın sizinle alay ederiz ona göre!"); Tevbe, 9/64 ("De ki: Alay edin edin! Nasılsa Allah, o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracak!"); Hicr, 15/95 (: "Hiç şüphen olmasın ki Biz bu alaycıların işini bitireceğiz!"); Sâd, 38/62-63.

*kadar kötü bir durum” olduğuna temas etmektedir.*⁸⁹⁶

3.8. İMAN’IN ETKİLEŞİMLERİ

3.8.1. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

Bilindiği gibi “amel imandan bir cüz müdür, değil midir?” konusu tartışıla gelen bir meseledir.⁸⁹⁷ “Amel imandan cüz müdür, değil midir?” sorusuna verilen cevaplar, imanın tarifine paralellik arz etmektedir. İmânın tarifine “taatleri işlemektir” kaydını dâhil edenler, sâlih ameli, imanın bir cüzü olarak kabul etmektedirler. Çünkü Mu’tezile’ye göre, kötülüklerin kefâreti, iman ve sâlih ameli yerine getirmeye bağlıdır. Yani biri olmadan, diğerinin önemi yok gibidir. Onlara göre, bir kişi iman etse, sâlih amelleri yerine getirmese, ebedî azapta kalacaktır.⁸⁹⁸

İslâm ümmetinin yaşadığı siyasi ihtilafları akidevi ihtilaflara dönüştüren ve ilk olarak bu tür meseleleri ön plana çıkaran hizip Hariciler oldu. Onların ortaya attığı görüşlerden sonra ilk defa iman tarihinde tekfir olayı, yani birini küfürle itham etme gündeme geldi.⁸⁹⁹ Ameli imandan bir cüz olarak kabul etmenin doğal bir sonucu olarak, Haricilerden Muhakkime, tüm günahkâr Müslümanları tekfir ediyordu.⁹⁰⁰ Başka bir kolu olan Ezarika ise önlerine çıkana dinlerini soruyorlar, “Müslümanım” derse katlediyorlar, “Yahudiyim, Mecusiyim” vs. derse onun kanını haram sayıyor ve bırakıyorlardı.⁹⁰¹

Bu konu istismar edilmeye müsait bir alan oluşturduğu için her önüne gelen yeni bir itikadı esas geliştirmekten çekilmiyordu. Mürcie tüm büyük günahları irtikap etmiş en büyük günahkârın imanının bile Cebrail’in imanına eşit olduğunu savunuyor, insanları akıbetlerinden emin olmaya çağırıyordu. Harici ve Mürci mantığı bir kıyasa tabi tutacak olursak; Harici mantık yalnızca korkutup Mü’minleri cehenneme doldururken, Mürci mantık da sürekli emniyet telkin edip kâfir ve tescilli münafıkları dahi bol keseden cennete dolduruyorlardı.

Mutezile, Hariciler ve Mürciler tarafından uçlarda tartışılan konuya farklı bir boyut daha katarak büyük günah sahibinin ne birincilerin dediği gibi mutlak kâfir olup cehennemde, ne de ikincilerin dediği gibi mutlak Mü’min olup cennette kalacağını, lakin onun yerinin bu iki uç arasında bir yer (*el-menziletü beyne’l-*

⁸⁹⁶ Hucurât, 49/11; Sülün, *a.g.e.*, s. 252-254.

⁸⁹⁷ Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 87-88; Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 280-282.

⁸⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII, 38.

⁸⁹⁹ İslamoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁰⁰ Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, (Thk. E. Ali Mühennâ, A. Hasen Fâur), 4. Bsk., Beyrut 1415/1995., s. 115.

⁹⁰¹ Şehristani, *el-Milel*, I, s. 118.

menzileteyn) olduğunu ileri sürdü. Dolayısıyla büyük günah sahibine verilen isim de bulunmuştu: Fasık.⁹⁰²

Tüm bunlar Kur’ân’ın gerektiği oranda anlaşılmasından, lafızlara takılıp mana ve Kur’ân âyetleri arası ilişkileri göz ardı etmekten doğuyordu.

Bunlardan ayrı olarak Cenab-ı Allah’ın, *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِّ* ⁹⁰³ âyetinde olduğu gibi, iman tanımlarında ameli iman kapsamına dâhil edenlerden ayrı olarak lugavi ve mantıki gereklilikler açısından konu değerlendirilerek, “iman” ile “amel” terimlerinin yan yana kullanılması halinde, amelin doğrudan doğruya, iman kavramının kapsamına girmeyeceği düşünülebileceği gibi “amel, iman kavramının kapsamı içindedir, burada dar anlamlı bir kelime, geniş anlamlı bir kelimeye bağlanmıştır” da denebileceği belirtiliyor. Fakat her iki halde de amel, iman pratiğe geçirilerek “gerçek”leşmesi ve “tasdik” edilmesi aracıdır. Zira davranışlara yansımaya iman kalpteki varlığı ve devamlılığı düşünülemez. Çünkü “falancanın işi, sözünü tasdik etti”, denilir.⁹⁰⁴

Bir Mu’tezilî olan Zemahşerî *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي* *İnanıp iyi işler yapanlara gelince imanlarından dolayı Rabb’leri, onları altlarından ırmaklar akan nimet cennetlerine iletir* ⁹⁰⁵ âyetinin tefsirine, bir kulun, hidâyet, tevfik ve nur elde edeceği imanın, sâlih amelle birlikte şartlı bir imanla mümkün olacağını vurgulayarak iman ile sâlih amel arasında önemli bir bağın bulunduğunu ve âyette Allah’ın sanki; “*iman ile sâlih ameli bir araya getirenler, sonra, imanlarına sâlih ameli katanlar...*” buyurduğunu belirtmektedir.⁹⁰⁶ Bu duruma göre, sâlih amel imandan bir cüzdür.

Hariciler, Mürcie, Mutezile, Cehmiye ve öbür mezheplerin iman konusundaki tartışmalarının özü, bu mezheplerin tümünün imanı, bir bölümü yok olunca hepsi yok olan ve bu bölümlerin varlığı ile tümü var olabilen bir bütün, bir birim olarak kabul etmeleridir. Bu mezheplerin hiç biri imanın bir kısmı yok olunca geride kalan kısmının var olabileceğini benimsememiştir. Halbuki bu görüş Peygamber Efendimizin kalbinde hardal tanesi kadar imanı bulunan kimsenin eninde-sonunda cennete gideceğini buyuran hadisin mahiyetine ters düşmektedir.⁹⁰⁷

İman amelden bir cüzdür deyip “bileşik bir şeyin bir kısmı yok olunca diğer kısmı da yok olur” şeklindeki görüşleri doğru değildir. Yalnız eğer bu kimseler “bu durumda bütünün kendisi değil, bir kısmı kalır” ve “o durumda bileşik şey artık

⁹⁰² Mutezilenin manevi babası sayılması gereken Hasan Basri ile öğrencisi ve Mutezilenin ilk imamı Vasıl b. Ata arasında söz konusu isimlendirmede küçük bir fark bulunmaktadır. Talebesinin “fasık” dediğine Basri “münafık” diyecektir. (İzutsu, *İman Kavramı*, s. 65-68.)

⁹⁰³ Beyyine, 98/7.

⁹⁰⁴ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s.158.

⁹⁰⁵ Yûnus, 10/9.

⁹⁰⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 226.

⁹⁰⁷ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 93-95.

eskisi gibi değildir” derlerse bu sözleri kabul edilebilir.⁹⁰⁸

O zaman geride şu tartışma konusu kalıyor. Bütünün bazı unsurları yok olunca acaba bütünün adının ortadan kalkması gerekir mi?

Peygamberimiz’in yukarıda zikri geçen hardal tanesi iman’ın cennete duhule sebep olduğuna ilişkin hadisinde de belirtildiği üzere, imanın çeşitli unsurlara bölünebileceği, geriye bazı unsurların kalabileceği ve bu unsurların imandan sayıldığı görülebilir. Bundan anlaşılıyor ki, imanın bir kısmı yok olup gerideki kısmı kalabilir.⁹⁰⁹

Bunun da ötesinde, Kur’ân’ın hiçbir yerinde kişi amel işlemediği vakit imandan çıkar diye bir hususa rastlanmaz. Kadınlara ait özel halleri yaşayan bayanlar namaz kılmadıkları ya da oruç tutmadıkları için bu anlamda imansız durumuna mı düşmektedir? İmana uygun amel işlemeyenler günahkâr durumuna düşmektedirler. Allah Teâlâ bir Mü’min’i kasten katleden bir Mü’min’den bile inkârcı diye bahsetmemiş, zina iftirasını atanları, tövbe ettikleri takdirde bağışlayabileceğini ifâde edip en büyük günah olan şirkten bile geri duranlar Allah’ın bağışlaması sınırına girerken ibâdetleri işlememe halinin imansızlık durumuna tekabül ettiğini iddia etmek Kur’ân’ın genel anlayışına sığmaz.

İmanla ilgili tartışmaların odağında yer alan amelin imandan bir cüz olup olmadığı konusu, baştan itibaren İslâm İlâhîyatında derin tartışmaların konusu olmuştur. Bu konuyu ilk defa gündeme getiren itikadi anlayış sahipleri Haricilerdir. Onların imanla beraber amel etmeyenleri tekfir etmelerini Mutezile, farklı bir yapıya bindirerek fık ile irtibatlandırmıştır. Mürciler ise Harici ve Mutezili görüşlerin aksine, iman’ı marifetten ya da ikrardan ibaret görerek, meseleyi farklı bir açıdan derin sorunlar yumağı haline getirmişlerdir. Bütün bu görüşlerin ortak buluşma noktası şeklinde zuhur eden Ehl-i Sünnet mezhepleri, amel etmeyenleri imanlı kabul ederek günahkâr saymışlardır.

Amel, imanın pratiğe geçirilerek “gerçek”leşmesi ve “tasdik” edilmesi aracıdır. Zira davranışlara yansımayan imanın kalpteki varlığı ve devamlılığı düşünülemez. Amel söz konusu olmadan imanı mümkün görmeyen mezheplerin ortak noktası, tümünün iman, bir bölümü yok olunca hepsi yok olan ve bu bölümlerin varlığı ile tümü var olabilen bir bütün, bir birim olarak kabul etmeleridir. Özel hallerinde ibâdet etmeyen bayanların durumu ile Kur’ân’da günah irtikap edenlerin tekfir edilmeyip günahkâr addedilmeleri, iman ve salih amel kavramlarının birlikte geçtikleri her pasajda birbirlerine şart-meşrut ilişkisi çerçevesinde atfedilmeleri, Hz. Peygamber’in kalbinde zerre miktar iman bulunan kimsenin cennete gireceğini bildirmesi, amelin imandan bir cüz olmadığını ispatlamaktadır. Yalnız not edilmesi gereken en önemli nokta, amel olmadan imanın sahibine kayda değer ölçüde anlam katmadığı konusudur. İmanın kamil manada sahibine fayda

⁹⁰⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 101.

⁹⁰⁹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 105.

sağlaması, imanı destekleyen ve kemale erdiren amel sayesinde olabilir.

İmam İbn Teymiye'nin geliştirdiği linguistik analiz yöntemine göre, kalpte bulunan tasdik ve bilgi kalbin eylemini gerektirir.⁹¹⁰ Ona göre iman güçlü olunca unsurları arasında karşılıklı tutkunluk ve bağımlılık bulunur; zayıf imanın unsurları arasında bu sıkı bağımlılık görülmez. Yani kalpteki inanç, marifet, Allah ve peygamber sevgisi güçlü olunca bu durum kendiliğinden Allah düşmanlarından nefret etmeyi gerektirir.⁹¹¹ Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ *“Eğer onlar Allah’a, Peygamber’e ve O’na indirilen gerçeklere inansalardı, o inkârcıları dost edinmezlerdi.”*⁹¹²

Yine ona göre imanın karşıt kutbunda yer alan küfrün temel niteliklerinden olan kibirlenme, reddetme, kıskançlık ve benzeri tutumlar bilmemekten ve tasdik etmemekten -ki iman budur- ileri gelir. Yoksa, eksiksiz bilgisi ve tam bir tasdiki olan kimsenin eğer yeterli gücü de varsa mutlaka teslim olup itaat etmesi gerekir. Çünkü kesin irade ve yeterli gücün varlığı halinde murad edilen şey mutlaka husule gelir.⁹¹³

Yeterli irade ve güce rağmen arzulanan fiiller meydana gelmiyorsa insanın yönetim merkezi kalpte arzu ve iradenin olmadığını gösterir. Buna benzer bir hadise olarak tasdik etmenin ve bilmenin gerekli sonucu olan kalp sevgisi ve boyun eğme olmayınca bu durum kalbde tasdik halinin ve bilginin bulunmadığını, tersine ortada şüphe ve kuşkunun bulunduğunu gösterir. İrade ile birlikte yeterli güç bulunursa murad edilen şey mutlaka ortaya çıkar. Yeterli güçle beraber hakkı bilip tasdik etmek, mutlaka o hakkı eylem safhasına geçirmeyi, hakkı istemeyi ve sevmeyi gerektirir. Allah Teâlâ'nın Hucurat suresi 14. âyette buyurduğu *“iman kalplerinize yerleşmedi”* demesinden maksat, imanın bir kalp eylemi olduğu şeklindedir. Kalbin en temel fiilleri ise sevgi ve nefrettir.⁹¹⁴

Hayatın anlamı ve insanın mahlûkat içerisinde taşıdığı bir imtiyaz olan iman'ı bir ağaca benzetirsek, bu ağacın kökü kalpte, gövdesi akılda ve dalları da organlardadır. Bu ağacın meyvesi amellerdir. İman amel ilişkisi, âyette buyrulduğu üzere bir ağacın gövdesiyle dalları ve yaprakları arasındaki irtibata benzer. Ağaç, dalları ve yaprakları kesilse de gövdesi derin kökleriyle ayakta kalır. Bununla beraber ağacın gelişmesi ve yeryüzündeki her türlü mahlukata kendi ihtiyaçları mesabesince faydalı olabilmesi dalları ve yapraklarıyla mümkündür. Amel olmadığı zaman iman yok sayılmamakla birlikte, imanın olgunlaşması ve sıhhatli bir şekilde sürekliliği için amelle desteklenmesi gerekir.⁹¹⁵

⁹¹⁰ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 119.

⁹¹¹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁹¹² Mâide, 5/81.

⁹¹³ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 121-127.

⁹¹⁴ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 121-127.

⁹¹⁵ İzutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.245.

Öz olarak; İbn Teymiye'ye göre bir şeyin varolabilmesi için ilim, kudret (güç) ve irade (istek), gereklidir.⁹¹⁶ Bu üç faktörlü teoriyi iman ve amel etmeye uyarladığında, bilip tasdik etmenin beraberinde mutlaka amel etmeyi, iman'ın objesini sevmeyi ve istemeyi gerektirdiğini ifâde eden İbn Teymiye, kamil manada iman eden Mü'min'in imanı doğrultusunda amel etmesi, Allah ve Resûlü'nü sevmesi ve kâfir ve müşriklerden nefret etmesi gerektiğini belirtiyor.

Bu noktada ön plana çıkan diğer bir husus ise, iman söz konusu olmadan işlenen salih amellerin sahibine fayda sağlayıp sağlayamadığı konusudur.

Kur'ân âyetlerinin geneline bakıldığında iman olmadan, sâlih amelin kişiyi kurtaracağını ifâde eden bir husus göstermeye çalışmak zorlama bir yorum olacaktır. Bu husus, Peygamberimizin risaletinden önceki hak din sahipleri için ifâde edilen hususların günümüzdeki ehl-i kitap mensuplarına şamil edilmesi, sağlıklı dayanaklardan yoksun bir iddiadır. Zira Kuşeyrî'nin de kaydettiği gibi:⁹¹⁷ *“Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa...”* âyetlerinde *“inanmış olarak”*⁹¹⁸ ifâdesinin yer alması gösteriyor ki, iman olmadan sâlih amelin bir faydası olmamaktadır. Hatta yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bir amelin, sâlih olabilmesi için, imana bağlı olarak yapılması gerekir.

Bu hususta ifâde edilebilecek ek bir unsur, alimlerin dile getirdiği iyimser değerlendirmelerdir. Buna göre, iman söz konusu olmaksızın işlenen hayırlı ve salih ameller sahibinin öteki alemdeki cezasının derecesini azaltır. Daha hafif düzeyde azap çekilebileceği noktasındaki görüşün dayanağı ise, zerre miktarı işlenen hayırlı bir fiilin sonuncunun karşılıksız kalmayacağını belirten Zilzal suresinin son âyetleridir.⁹¹⁹

Kalpte tasdik ve sevgi varolunca vücut harekete geçer. İman gereği sergilecek davranışlar, açık sözler ve görünür eylemler yoluyla hayata yansır. Zahiren ifâde edilen söz ve görünür eylemlerin geri dönüp kalpteki imanı etkilemesi gibi kalbteki iman da söz ve davranışlara etki eder. Her iki unsur birbirlerini karşılıklı biçimde etkilemektedir.⁹²⁰ Kaldı ki Allah Resûlü (s.a.s) İslâm, iman ve ihsan kavramlarını Cebrail (a.s) aracılığıyla sahabelere anlattığı hadisi⁹²¹ ile diğer bir takım rivâyetlere⁹²² dayanan İslâm'ın üzerine bina edildiği temel şartları anlatan bütün hadislerde, ilk etapta temel şart olan şahadet cümlesi zikredildikten sonra diğer dört kısım hep birlikte anılmaktadır. Konumuz açısından söz konusu hadislerin en çarpıcı tarafı, imandan sonra sayılan diğer dört unsurun hepsinin ameli

⁹¹⁶ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 131.

⁹¹⁷ Abdülkerim Kuşeyrî (ö.465/1072), *Letâifu'l-İşârat*, Mısır, 1971, II, 319.

⁹¹⁸ Nahl, 16/97; Mü'min, 40/40.

⁹¹⁹ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 95.

⁹²⁰ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 139–140.

⁹²¹ Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 20.

⁹²² Müslim, İman, 5; Buhari, İman, 24, 50.

kapsamasıdır.⁹²³

Allah'a ve Resûlüne iman olmadan yapılan hiçbir hayırlı ve salih amelin değerinin olmadığını belirten Allah, amelin konu edildiği hemen hemen tüm yerlerde iman etmekten bahsetmektedir. Nahl suresi 97. âyette de vurgulandığı üzere imanlı olarak yapılan salih amellerin kişinin kurtuluşuna vesile olacağının belirtilmesi bu görüşü desteklemektedir. İman ve amel kavramları birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. İman olmadan salih amelin, salih amel olmadan da iman'ın geçerli bir işlevi olmamaktadır.

Ahlâkî açıdan özellikle de namus konusunda bozuk bir anlayışa sahip kişilerin imana gelme ihtimaliyle olumlu ahlâkî davranışlar içinde bulunanların imana gelme ihtimali kesinlikle aynı kuvvette değildir. Kişinin gerek zihnî-hissî-fikrî hareketleri gerekse zahiri eylem ve davranışları, iman ya da inkârın ortaya çıkmasında; hatta iman ve inkârın devamında etkilidirler.⁹²⁴ Kur'ân merkezli ahlâkî anlayış, sergilenen salih davranışların, zamanla sahibini hidâyete ulaştırdığını, inkârı fiil ve tavırlarında kişiyi sapıklığa yönelttiğini bildirmektedir.⁹²⁵

Fıtrat gereği insanlar, inançlarını belli birtakım hak ya da batıl ilkeler bütününden hareketle oluşturmamakta; bir inancı daha ziyade mezkur inanç sahiplerinden etkilenerken benimseme ya da reddetme yoluna gitmektedir.⁹²⁶ Bu konuda ahlâkî üstünlük büyük bir müspet etken, ahlâkî düşüklük de büyük bir menfi etken olduğu gibi, güç, kudret ve zaaf da önemlidir. İnsanoğlu daima güçlüye imrenir. Güçlü olanın hayatta hakim kuvvet pozisyonunda olduğu düşüncesine kapılır. Hayatı yaşanılır kılmak ve güvenlik zafiyetini ortadan kaldırmak maksadıyla, bilinen en kısa ve somut yolu tercih etme yoluna gider. Öteden beri, İslâm'a girenlerin genellikle, ahlâkî açıdan kemale ermiş alperen ve tüccarlardan etkilendiği,⁹²⁷ ilk devir Arap kabilelerinden pek çoğunun Mekke'nin zapt edilmesinden sonra Mekke müşriklerinden pek çoğunun da Müslümanların Medine'de kurmuş oldukları sosyal ve idari yapıyı gördükten sonra fevç fevç İslâm'a girdiği görülmektedir.⁹²⁸ İki örnek de iyi etüt edilecek olursa esasında insanları bu iki unsurun, güç ve ahlâkın ortaklaşa etkilediğini söylemek daha isabetli olacaktır. Çünkü kişiler ahlâkî açıdan kemale erdikçe güç ve kudretçe de ilerlemekte; ahlâkî açıdan düştükçe bünyeleri de zaafa uğramaktadır.⁹²⁹ Ahlâkî dinamize eden kaynağın kuşatıcı misyonu, enginliği ve etkileyici kapasitesi, bireyleri ikna etme cihetinde önemli role sahiptir. Aksi halde, geçici surette yöneliş, cazibesini yitirip ihtiyaçlara

⁹²³ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 79-80.

⁹²⁴ Sülün, *a.g.e.*, 459-460.

⁹²⁵ Şems, 91/9-10.

⁹²⁶ Şu âyetler de bu minvalde değerlendirilebilir: Hûd, 11/27; Kehf, 18/28. Nitekim bazı Mü'minlerin "*Rabbimiz! Bizi kâfirlerin fitne (ve inkâr vesile)si kılma!*" diye dua ettikleri bilinmektedir (Mümtehine 60/5; âyetin bu şekilde yorumu için bkz. Taberi, *Câmi'u'l-Beyan*, XIV, 82; Hâzin, *Lübâb*, VI, 241; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 4902).

⁹²⁷ Ahmet Yaşar Ocak "Anadolu" md. DİA, 111, 114-15.

⁹²⁸ Nasr sûresi.

⁹²⁹ Sülün, *a.g.e.*, s. 461-462.

cevap vermekten uzak bulununca aslına dönecektir.

İslâm'ın hakimiyeti altına girmenin kendilerine getireceği yararları göz önüne alarak, Mü'min oldukları iddiasını dile getiren bedevilere Kur'ân şöyle buyurmuştur:

قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا *“Siz iman etmiş değilsiniz, fakat, ‘hükümünüz altına girdik’ diyebilirsiniz. Çünkü henüz iman kalplerinize girmedir. Bununla beraber, şayet Allah’a ve Resûlüne itaat (amel) edecek olursanız, O amellerinizden hiçbir şey eksiltmeyecektir.”*⁹³⁰

‘Amellerden hiçbir şey eksiltmemek’ tabiri, tâate devam ettikleri takdirde, bunun, imanın kalplerine iyice yerleşmesine vesile olacağını göstermektedir. Sözgelimi namaz Kur'ân'ın açık ifâdesine göre, insanı kötülüklerden ve çirkin davranışlardan men'eder.⁹³¹ Ancak bu ahlâkî seviyeyi kazandıran namaz batınî-zahirî tüm şartlarına riâyete kılınan namaz olup, gönlün Allah rızasını kazanma gayesi gütmekten gafil olarak türlü dünyevî gaileler içinde, huşûdan uzak bir şekilde yapmış olduğu bedenî hareketlerden ibaret değildir. Nitekim âyet, ‘*namazı dosdoğru kıl*’ buyurduktan sonra, *إِنَّ الصَّلَاةَ* diye lââm-ı tarif kullanarak “*ancak böyle dosdoğru kılınan bir namazın kişiyi çirkin ve kötü davranışlardan alıkoyacağını*” belirtir.⁹³²

Nezih bir yaşam nasıl kişinin imana gelmesini sağlıyorsa, küfrün tezahürleri ya da fâsıkâne bir yaşam da inkârı kolaylaştırmaktadır. Kur'ân, ilâhî âyetleri ancak fasıkların inkâr edebileceğini ve fâsıkâne yaşantının kişiyi tekzibe götüreceğini bildirirken,⁹³³ şu psikolojik realiteye işaret etmektedir: “*Yaşadığınız gibi inanmaya başlarsınız!*”⁹³⁴

Hasılı, her ne kadar “inkâr tezahürü” mesabesindeki bu fâsıkâne tavır ve davranışlar bir Mü'minde de bulunabilirse de bunlar, kontrol altına alınmadıkları takdirde samimi bir Mü'mini bile sonunda küfre götürebilir.⁹³⁵ İşlenen ameller, kalpte olana etki eder. Zamanla kalbe işlenen bu ameller, kalbi iktidarı altında bulundurmaya başlar. Kalbin iktidarı altında bulunduğu anlayış, kendini azalar yoluyla dışa vurur. Bu bağlamda kişinin işlediği amel kadar sahip olduğu zihni ve itikadi anlayış da önem taşımaktadır.

3.8.2. İMAN-BİLGİ İLİŞKİSİ

⁹³⁰ Hucurât, 49/14.

⁹³¹ Ankebût, 29/45.

⁹³² Sülün, a.g.e., s. 466-467.

⁹³³ Yûnus, 10/33; Bakara, 2/99; Rûm, 30/10 (*Kötü ameller işleyenlerin akıbeti Allah'ın âyetlerini yA'lanlamak ve onlarla Alay etmek olmuştur.*) Ayrıca bkz. İsmail Hâkî Bursevî (ö. 1137/1724), *Râhu'l-Beyan*, Erkam Yay., İstanbul, 1998, VIII, s. 59-60.

⁹³⁴ Sülün, a.g.e., s. 466-467.

⁹³⁵ Sülün, a.g.e., s. 466-467.

İman özü itibariyle bilgi ve marifet değildir. İmanın tanımlarında bazı görüş sahiplerince kullanılan, marifet ile tasdik arasında da fark vardır. Tasdikın zıddı tekzip, marifetin zıddı cehalettir. Tasdik, kalbin haber verilen şeyi onaylamasıdır. Tasdik, kesbi ve ihtiyari bir amel iken marifet bazen kesbe ihtiyaç olmadan da tahakkuk eder.⁹³⁶

Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamberin getirdiklerinin hak olduğunu bilmek, iman etmek anlamına gelmemektedir: *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ* “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler.”⁹³⁷ Ehl-i Kitab'ın, öz oğulları gibi hatta kendi oğullarından daha iyi tanıdıkları şey Hz. Peygamber'in nübüvvetinin hak olduğu meselesidir.⁹³⁸ Hatta Ehl-i Kitab'ın, Kâbe'nin gerçek kible ve enbiyanın kiblesi oluşunu, bildiğini belirtenler de vardır.⁹³⁹ İman marifetten ibaret olsaydı, Şeytan, Allah'ı bildiğinden, Yahudi ve Hristiyanların da Hz. Muhammed'i tanımaları dolayısıyla Müslüman olmaları gerekirdi. Hâlbuki Kur'ân'ı Kerim onları kâfir olarak nitelendirmektedir:⁹⁴⁰ *وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ* “Kendileri de bunları yakinen bildikleri halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!”⁹⁴¹ Bu âyette Firavun ve kavminin, Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize ile karşılaştıklarında, bunların yerlerin ve göklerin Rabbi olan Allah'tan geldiğini ve Hz. Musa'nın nübüvvetinin hak olduğunu bildikleri belirtilmektedir. Ancak zulüm ve kibirlerinden dolayı inkâr ettikleri açıklanmaktadır. İman etmek için bilmek yeterli olsaydı, Firavun ve kavminin inkâr ettiğini beyan etmenin manası kalmazdı.⁹⁴²

Peygamberimizin amcası Ebu Talib bazı sözlerinden ve davranışlarından anlaşıldığına göre Resûlullah'ın peygamber olduğunu biliyordu. Fakat atalarının dinine körü-körüne bağlı olduğu ve kabilesi tarafından kınanacağından çekindiği için açıkça iman etmekten kaçınmıştı. Gerek Peygamber amcası olması gerekse öz yeğeninin peygamberliğinin hak olduğunu yakın ölçüsünde bilmesine rağmen iman üzere vefat etmemiştir.⁹⁴³

Bilmenin iman etmek için yeterli sebep olmadığını en çarpıcı diğer bir delil, lanetlenmiş ve terk edilmiş olan İblis'in, Allah'ın varlığını inkâr ettiği için değil, Allah'ın hükmüne razı olmadığı için kovulması misalidir. Şeytan Allah'a, O'nun yaratıcılığına ve ahirete inanıyordu.⁹⁴⁴ Allah'ın ululuğunu biliyor ve itiraf ediyor, O'nun izzetine yemin ediyordu.⁹⁴⁵ Allah yolunun dosdoğru bir yol olduğunu biliyor

⁹³⁶ Taftazani, *a.g.e.*, V, 184-186.

⁹³⁷ Bakara, 2/146, 89.

⁹³⁸ Razi, *Mefatihul-Gayb*, III, s.110-111.

⁹³⁹ Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, II, s.36.

⁹⁴⁰ İbn Hazm *Fasl*, s.11.

⁹⁴¹ Neml, 27/14; İsra, 17/102.

⁹⁴² Ekin, *a.g.e.*, s. 128.

⁹⁴³ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s.167-168.

⁹⁴⁴ A'raf, 7/14.

⁹⁴⁵ A'raf, 7/16; Sa'd, 38/82.

ve diyordu ki: *إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ* “*Ben Allah’tan korkarım.*”⁹⁴⁶ İblis için geçerli olan elbette insan için de geçerlidir. İblis, Cinlerin alim ve salih iken Allah’ın hükmüne razı olmadığı için cinlerin şeytanı oldu.⁹⁴⁷

Münafıkların, aynı adı taşıyan sürenin ilk âyetinde⁹⁴⁸ belirtildiği üzere Hz. Peygamber’i hak peygamber olduğuna dair şehadetlerinin kendilerini imana sevk etmeyeişi, bilmenin imanı edinmeye yetmeyeceğinin bir başka delilidir.

İmanın iki boyutu vardır: Bunlardan birisi bilgi (marifet), diğeri ise, istektir. İnanmanın gerçekleşebilmesi, öncelikle inanılacak şeylerin mahiyetlerinin bilinmesine bağlıdır. İnanabilmek için bilmek ve tanımak şarttır. Çünkü bilinmeyen, tanınmayan ve kavranılmayan şeylerin benimsenmesi mümkün değildir. Tıpkı bilgi için hayatın şart olması gibi, inanmak için de bilmek gereklidir ama iman etmek için yeterli bir sebep değildir.⁹⁴⁹ Bilinen ve tanınan inanç öğeleri duygu yoluyla yaşanılarak içselleştirilmeye, anlaşılmaya çalışılır. Akılla desteklenip duygu yumağıyla örülen iman ağının özüne sevgi ile inilir ve son aşamada özgür iradenin sonucunda iman tasdik ve tercih edilir.

Böylelikle görülmektedir ki bazı önermeleri sadece bilmek ve onların hakikatinden yana emin olmak ile onları tasdik ve onlara itikad etmek arasında temel bir fark vardır. İman ismine layık olan birincisi değil, ikincisidir.⁹⁵⁰ Buna karşın, nasıl bilgisizlik küfr’ün bir nedeni ise, bilgi de iman’ın bir nedeni, kişiyi imana götüren bir sebeptir. Bu manada bilgi, iman’ın mesnedi ve temelidir. İmanı bilgidен yoksun düşünmek iman’ın doğasına aykırıdır. İman için bilgi gerekli ve yeterli delil olmasaydı, Allah insanı kendisini tanımaları ve eşya hakkında bilgi sahibi olmak için bilgi elde etme aracı aklı yaratıp bu vasıfla insanı diğer tüm varlıklardan ayırmazdı.

Allah, iman’ın artışı’nu konu alan âyette zihinsel ve duygusal veriler amelden önce zikredilerek, iman sahibini kamil manada Allah’a ulaştıran ameli tetikleyici rolü bilgiye verilmiş oluyor. İnsana vahyedilen ilk emrin ‘oku’ oluşu ve ilk insandan itibaren Allah’ın eşref-i mahlukatı ilâhî bilgi ile desteklemesi bunu göstermektedir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ
*“İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah’tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer; ve kendilerine her ne zaman O’nun âyetleri ulaştırılsa inançları güçlenir; ve Rablerine güven beslerler.”*⁹⁵¹

Özetle; iman yolculuğunda insanı hakikati anlamaya, bilmeye ve inanmaya ulaştıran en temel araç bilgidir. Bilgi vasıtasıyla insan eşyanın doğasını keşfettiği gibi Allah’ı gereği üzere tanıyıp takdir etmeyi sağlayan âyetlerinin inceliklerini de

⁹⁴⁶ Enfal, 8/48.

⁹⁴⁷ İslamoğlu, a.g.e., s. 126–127.

⁹⁴⁸ Munafikun, 63/1.

⁹⁴⁹ İbn Teymiye, a.g.e., s. 136.

⁹⁵⁰ Taftazani, a.g.e., s. 246.

⁹⁵¹ Enfal, 8/2.

çözer. Yalnız bilgi, iman etmek için yeterli bir destek değildir. Kur’ân, kamil manada bilgi sahibi olup da nefsinin esaretini kıramayarak iman etmeyenlerin misalleriyle doludur. Sağlıklı bilgiye eşlik eden tasdik olgusunun kalbin mutmain olmasını kolaylaştırdığı Hz. İbrahim (a.s)’in örneğinde müşahade ediliyor. Kişinin bilmediği bir şeye inanması mümkün değildir.

3.8.3. İMAN-SEVGİ İLİŞKİSİ

Yüce Allah, iman ile sevgi arasındaki ilişkiyi aşağıdaki âyette şöyle açıklar: *“İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp O’na koştukları ortakları ilâh olarak benimseyenler ve onları, Allah’ı severcesine sevenler vardır. İman edenlerin Allah’a karşı sevgileri ise her şeyden daha kuvvetlidir.”*⁹⁵² Bu âyet-i kerimeye, Mü’minlerin Allah’a duydukları sevgi, diğer tüm sevgilerinin önüne geçmelidir. Eğer başka bir kişi ya da nesneye duyulan sevgi Allah sevgisinin derecesine ulaşır ya da onun üstüne çıkarsa, bu kişiyi şirke (Allah’a ortak koşmaya) kadar götürür ki, şirk iman dairesinin dışına çıkmaktır.

Şu âyet-i kerimede de Allah’ın emirlerini; Resûlullah’ın sünnetlerini yerine getirmeye engel olan her sevginin Mü’min için azap sebebi olacağı bildirilmektedir: *“قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ De ki, babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde etmiş olduğunuz mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler sizce Allah’tan, Peygamberinden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, Allah’ın buyruğu gelene kadar bekleyin.”*⁹⁵³

Resûlullah (s.a.v.) da şu sözlerinde nefsin emrinde olan sevginin yıkıcı gücünü ifâde etmiştir: “Dünya sevgisi her çeşit hatalı davranışların başıdır. Bir şeye olan sevgin seni kör ve sağır yapar.”⁹⁵⁴ “Bir sürüye salınan iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin mal ve şeref hırsıyla dine verdiği zarardan daha fazla değildir.”⁹⁵⁵

Yüce Allah, karşı cinse duyulan sevgiyi, para ve mal sevgisini, evlada duyulan sevgileri birer imtihan sebebi kılmıştır. İnsanın bunları sevmesi yasak olmayıp, bu sevgide aşırı gitmesi, sınırı aşması yasaktır. Bu sınır ise Allah’ın bir emrini yerine getirmekle, bu anılan sevgilerden biri arasında tercih yapmak durumunda kalındığında, o şeyi Allah’ın emrini tercih edemeyecek kadar çok sevmektir. Bu sevgi sebebiyle şayet haktan uzak kalınır ise, sevgi yanlış yönlere

⁹⁵² Bakara, 2/165.

⁹⁵³ Tevbe, 9/24.

⁹⁵⁴ Ebû Dâvud, Edep, 125.

⁹⁵⁵ Tirmizî, Zühhd, 43.

hasrediliyor demektir. Bu anlamda faydalı sevginin ise kişiyi Allah'a ve Resûlüne itaate sevk eden sevgi olmalıdır.

Cenâb-ı Hakk, emirlerini değil de nefsinin arzuladıklarını yapan insanlar için başka bir âyetinde şöyle buyurmaktadır: *أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَّمَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ* “Hevâ ve hevesini ilâh edinen ve Allah’ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâla ibret almayacak mısınız?”⁹⁵⁶ Heva ve heves, nefsin isteklerinde aşırı gitmek olarak tanımlanabilir. Sevgi, insanın bir şeyi arzulaması demek olduğundan, heva ve heves de nefsanî sevgilerde aşırılığı ifâde eden bir kavram olmaktadır. Bir kişinin evini sevmesi tabii ve dine uygun bir duygu iken, yatıp kalkıp evini düşünecek kadar sevmesi ve bağlanması gayr-i tabiidir.

Eğer Mü’min insan, Allah ve Resûlü’nün sevgisini tüm sevgilerden üstün tutarsa o zaman da Resûlullah (s.a.v.)’ın lisanı ile imanın halavetini (tadını) duyacak hale gelir. Hz. Enes (r.a.), Resûlullah (s.a.s)’ın şöyle buyurduğunu anlatıyor: “Üç haslet vardır. Bunlar kimde varsa imanın tadını duyar: Allah ve Resûlünü bu ikisi dışında kalan her şeyden ve herkesten daha çok sevmek, bir kulu sırf Allah rızası için sevmek, Allah, imansızlıktan kurtarıp İslâm’ı nasip ettikten sonra tekrar küfre, inançsızlığa düşmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak.”⁹⁵⁷ Kişi, iman tadını duyunca ona dinin emirlerini yapmak zor gelmediği gibi, Allah’ın emrettiği her şey ona güzel ve çekici gelir. İmanın gereğini yapmada zorlanmaz, aksine imanına aykırı bir işi yapmada kendisine cebir uygulansa bile aldırılmaz, imanı kendisine bu zorlamalara bile karşı koyabilecek bir güç verir.

Sevgi duygusu her insanın fitratında mevcut olup, toprağa bırakılan bir su gibi kendine bir mecra arayacaktır. Bulduğu mecra ise öncelikle etrafında mevcut olan ortamdaki etkilenecektir. Sevginin bir özelliği olarak da seven sevdiğine tabi olur, ona benzemeye çalışır. Çevrede gelişen ilişkiler, yaşanan dini hayat gönüllerde Allah sevgisi hedefi çerçevesinde şekillenmiş ise Allah’ın razı olacağı işleri yapmaya daha muktedir olunur; bu sevgi ve lezzetini elde etmek daha kolay vuku bulur. Girilen bu ortam kişide Cenâb-ı Hakk’ın sevgisinin filizlenmesine neden olacaktır. Kulun gönlünde Allah sevgisi yeşerdikçe salih amelleri artacak, bu durumda Cenâb-ı Hakk’ın da onu sevmesine kapı açacaktır. Bir kudsî hadis-i şerifte şöyle buyrulur: “Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafilâ ibâdetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır,

⁹⁵⁶ Casiye, 45/23.

⁹⁵⁷ Buhârî, İman, 9, 14, İkrâh, 1; Müslim, İman, 67, 43; Tirmizî, İman, 10, 2626; Nesâî, İman, 3, 8, 96; İbn Mâce, Fiten, 23.

korurum.”⁹⁵⁸ İmanın zevkini tatmak isteyen ve bu sebeple zikredilen hadîs-i kutsîdeki nimetten istifâde edebilme noktasında bir Mü'minin, Allah'ı ve Resûlü'nü takip etmeye, sünnetini yaşamaya ihtiyacı vardır.

3.9. İMAN KONUSUYLA İLGİLİ PROBLEMLER

3.9.1. İRTİDAD

İmansızlık ve tam tekzîb ifâde eden irtidâd, redde fiil kökünden türeyen, iftial sigasından mastar olan ve “geldiği yoldan geri dönmek”,⁹⁵⁹ “bir şeyin bir halden başka bir hale geçmesi”⁹⁶⁰ anlamında kullanılan irtidâd, mensubu bulunduğu ve yaşadığı dinden vazgeçmek, kişinin Müslüman olduktan sonra tekrar küfre geri dönmesi anlamına gelir.⁹⁶¹ Bu da dinden olduğu kesin olarak bilinen namaz, zekât vb. bir hususun beğenilmeyip benimsenmemesi (inkâr); yahut İslâm karşıtı hareket ve tutumlar içerisine girilmesi veya küfürden başka bir ihtimale çekilemeyecek şekilde konuşulması durumunda söz konusu olur.⁹⁶² Dininden vazgeçmiş birinin durumu bir âyette şu şekilde ifâde edilir: وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ قِيمَتُهُ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Her kim dininden irtidâd eder ve kâfir olarak ölürse, böylelerinin (Mü'min olarak yapmış olduğu) amelleri, hem dünyada hem de ahirette boşa gidecektir ve bunlar tam anlamıyla ebediyen ziyana uğramış olacaklardır!”⁹⁶³

İrtidâd eden biri artık küfre dönmüş, iman sınırları dâhilinden çıkmış demektir. Mezkûr dönüş de iki sebebe bağlı olabilir. Ya kişinin zihninde inandığı şahıs ve değerlerle ilgili bir problem zuhur etmiş ve bu kuşku giderilememiştir ya da kişi dinin ön gördüğü bir tâat eylemini reddetmektedir.

İtikadî açıdan içine girilen irtidat durumu, iman etmiş olduğu hususlar hakkında giderilmesi -kendince- imkânsız birtakım şüphe ve kuşkulara kapılma sonucu, taşıdığı ‘psikolojik emniyet hissi’ni kaybetmeye dayalı olarak küfre düşme sonucunda vuku bulur. İtikadî açıdan küfre düşen böyle birinden artık dinin ön gördüğü amelleri ifa etmesi beklenemez. Hz. Peygambere inen bir vahyi yazarken, kendi ağzından gayr-i ihtiyari dökülen lâfızların Kur’ân olarak kaydettirilmesi karşısında kuşkuyla kapılan Abdullah b. Sa’d b. Ebu Serh’in (ö. 36/656-57) irtidâdı⁹⁶⁴ buna örnek verilebilir.

⁹⁵⁸ Buhârî, Rikak, 38.

⁹⁵⁹ Isfahani, *a.g.e.*, I, s. 484-487.

⁹⁶⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, III, s. 173.

⁹⁶¹ Bakara, 2/217; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, s. 173; Isfahani, *a.g.e.*, I, s. 484-487.

⁹⁶² Zindânî, *el-İmân*, s. 173-174.

⁹⁶³ Bakara, 2/217; Mâide, 5/54; Âl-i İmran, 3/90.

⁹⁶⁴ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'an*, VII, 28, (En'âm, 6/93. âyetin Tefsiri), ayrıca XII, 74 (Mü'minûn 23/14. âyet); Celaleddin es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükul fî Esbâbi'n-nüzûl*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Dimaşk, 1987, s. 119, (En'âm 6/93. âyet); Mustafa Fayda, DİA, I, 130.

Amelî irtidâd ise, yukarıdakinden farklı olarak amel zaafına bağlı bir irtidattır. Dinin ön gördüğü herhangi bir husus hakkında kuşkuya kapılmaksızın, sadece, ifa etmesi gereken bazı amelleri birtakım tevillerle reddetmekten kaynaklanır. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra zuhur eden irtidat olaylarından, zekâtı reddetmekle ilgili olanı, bu tip irtidada en güzel örnektir.⁹⁶⁵ Hz. Ebu Bekr'in başında bulunduğu İslâm devleti, "zihnî tasdik anlamındaki iman" açısından bir sıkıntıları bulunmayan bu kişilerle sırf zekâtı reddettikleri için savaşımıştır.⁹⁶⁶

İmanı kalben tasdik ettiği halde zihnen içine girilen itikadî şüphe ve kuşku sonucu psikolojik emniyetini kaybederek dinin ön gördüğü tüm ilke ve esasların dışına çıkan mürted, amel açısından delâleti kat'i olan hususlarla ilgili doğrudan ya da dolaylı şekilde inkâr etme sürecine dâhil olduğunda da bir önceki sonuçla karşılaşır. Bu aşamadan sonra küfr kavramıyla açıklanabilecek gelişmelere konu olmuştur.

3.9.2. BÜYÜK GÜNAH

İslâm ilâhîyatında büyük günah kavramı keskin çekişmelere sebep olmuştur. Hariciler bu konuda başı çeken grub olarak ön plana çıkmaktadır. Onlara göre büyük günah işleyen kimse iman dairesi içerisinden çıkar ve ebedi olarak cehennemde kalır. Mutezililer de tıpkı Hariciler gibi, 'büyük günah işleyen ebediyen cehennemliktir. Biz onlara ne Mü'min ve ne de kâfir diyor, tersine onları fasık diye kabul ediyoruz' demektedirler. Ayrıca 'Mutezili'ler Peygamber Efendimizin (s.a.s) ümmeti arasındaki büyük günahkârlara şefaateceğini ve bu kimselerin bir süre cehennemde kaldıktan sonra çıkacaklarını reddetmişlerdir.⁹⁶⁷

Bu konuda Harici ve Mutezili grupları yalnız kalmış ve aksi istikametteki görüş kabul görmüştür. İnanılması kesin biçimde istenen ilke ve esasları inkâr etmediği halde büyük günah işleyen birinin tevbe ettiği takdirde küfür üzere kalmayacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Ehl-i Sünnet mezheplerinin bütün imamları büyük günah işleyen hiçbir ehl-i kiblenin ebedi olarak cehennemde kalacağına ya da küfre gireceğine dair bir görüşü yoktur.⁹⁶⁸ Mü'minler işledikleri masiyetlerin cezası ölçüsünce cehennemde azablarını çektikten sonra cennete dâhil olacaklardır.

Ameli açıdan bir fasık'ın bütün amelleri yok sayılıp kendisi cehennemlik olsaydı, tıpkı mürted gibi ölüm ve köleleşme cezasına çarptırılması gerekirdi. Halbuki ameli açıdan fiske eyleminde bulunan, dine inandığını açığa vurmuştur.

⁹⁶⁵ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, 155-156; Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, DİB Yay., Ankara, 1984, V, s. 19-24

⁹⁶⁶ Sülün, *a.g.e.*, s. 147-148.

⁹⁶⁷ İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 52-53.

⁹⁶⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s.148-150.

Cenab-ı Allah (c.c.) de şöyle buyurmaktadır: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ* “Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez fakat bunun dışında kalan günahlardan dilediğini bağışlar.”⁹⁶⁹

Allah’ın, kesinlik ve devamlılık ifâde etmek üzere kullandığı ‘Mü’min’ lafzını, büyük günah sahipleri için kullanmamasının sebebi, bu ifâdenin sadece iman’ı elde etme konusunda bir sıkıntı yaşamayanlar için kullanılmasından dolayıdır. Tasdiki açıdan inkâr etmeyip iman üzere olduğu din hukukunun koyduğu sınırları çiğneyip duran büyük günah sahipleri –fısk kapsamına giren ameller işledikleri sürece- ‘iman’ etmemiş olmaktadır. Zira yağmacılık, zina, hırsızlık, cana kıyma vb. bir fısk ameli işlediklerinde topluma vermiş oldukları güveni ihlâl etmiş olmakta ve böylece, kalplerindeki inanç ve düşünceler bir yana, fiilî olarak iman dairesinden çıkmış olmaktadır.⁹⁷⁰

Büyük günah, kişiyi kategorik olarak imandan ihraç etmez belki ama böyle birinin yavaş yavaş kendiliğinden imandan çıkması, önemsenmeyecek bir ihtimal değildir. Kur’ân da ilâhî âyetleri ancak fasıkların inkâr edebileceğini ve fâsikane yaşantının, kişiyi sonunda tekzibe götüreceğini bildirirken⁹⁷¹ bu realiteye işaret eder.⁹⁷²

Mu’tezile’nin de isabetle belirttiği gibi, dinin öngördüğü hukuki sınırları çiğneyip duran birine, fâsik gibi bir tahkir vasfı yerine, ancak imanda sübut ve istimrar kazananların hak ettiği “Mü’min” gibi bir tezkiye sıfatının verilmesi, ahlâkî düşüklüğü onaylamak, hatta teşvik etmek demek olacaktır. Çünkü bu tür bir kullanım, dilin yapısı gereğidir; birtakım davranışlar ve bu davranışları sergileyenler kavramlaştırılırken bazı şeylere dikkat edilir. Hırsızlık etmek kişiyi imandan çıkarmamakla birlikte, imanlı bir hırsız Mü’min denmeyip hırsız denmesi; imanlı bir zamparaya zinâkâr denmesi dilin yapısı gereğidir. Dil bu gibi durumlarda mecazî olarak, kişinin en çok göze çarpan davranışını esas alır. Nitekim takvanın aslı olan “imansızlıktan korunma” unsuru bütün iman sahiplerinde bulunmasına rağmen her iman sahibi muttaki olarak tavsif edilmez.⁹⁷³ Kaldı ki dinin emir, tavsiye ve yasaklarını hiçe sayarak gayr-ı ahlâkî bir yaşam sürdürenlerin, imanının zihnî ve hissî boyutlarına gerçekten sahip olabilmesi ve dinin itikadî esaslarını benimsemesi hiç de kolay değildir.⁹⁷⁴

Bazı âyetlerde, büyük günah kavramı karşılığında da ele alınan kavram, bu şekliyle İslâm ilâhîyatında ciddi tartışmalara sebep olmuştur. İman’ın niteliği ile ilgili tartışmaların odağında yer alan amel’in imandan bir cüz olup olmadığı konusuyla ilişkili mevzunun ağırlık noktası, dini hükümlere karşı takınılan tutumda yatmaktadır.

⁹⁶⁹ Nisâ, 4/46.

⁹⁷⁰ Sülün, a.g.e., s. 455.

⁹⁷¹ Bakara 2/99; Rûm 30/10.

⁹⁷² Sülün, a.g.e., s. 455.

⁹⁷³ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 353; İbn Teymiyye, *İman*, s. 232–234.

⁹⁷⁴ Sülün, a.g.e., s. 455.

3.9.3. KAFİRLERİ DOST EDİNME

Allah'ı sevmek, O'na itaat ederek kendi iradesini Allah'ın iradesine tabî kılmak anlamına geldiği için, Kur'ân, Mü'minlerin, Rablerini, putlarına büyük bir sevgi ile bağlanan müşriklerden daha fazla sevmesi gerektiğini belirtir⁹⁷⁵ ve dininden dönecek olanların yerine Allah'ın getirebileceği mümtaz şahsiyetleri şöyle tavsif eder: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ* “Ey iman edenler! Hanginiz dininden dönerse, bilsin ki Allah, hem kendisinin sevdiği hem de kendisini seven, Mü'minlere karşı alçakgönüllü, ama kâfirlere karşı şerefli ve zorlu bir topluluk getirebilir.”⁹⁷⁶

Allah'ın beğendiği Mü'minler hem Allah'ı sevmektedirler hem de Mü'minlere karşı şefkat ve alçakgönüllülükle muamele ederken, kendilerinden olmayanlara karşı son derece izzetli ve zorludurlar; Mü'minleri dost bilirlerken, kâfirleri düşman bilmektedirler. Nitekim bir sonraki âyet Mü'minlerin kimleri dost edinmeleri gerektiğini açıklar.⁹⁷⁷ Âyetle, “innema” edatı kullanılarak sizin dostunuz, ancak şunlardır, şeklinde bir tekidden sonra, Allah ve Peygamberin akabinde zikredilen Mü'minlerin sıfatı dikkat çekmektedir. Bunlar, sadece “imanlı olanlar” değil, “Allah'ın emirlerine boyun eğerek namaz kılıp zekât veren”; yani imanın hayata yansıyan boyutuna sahip Mü'minlerdir.

Mü'min Allah karşısında tanrı diye tapınılan hiçbir kişi, kavram ve ilkeye bağlanıp onu sevemez.⁹⁷⁸ Kendileri ile aynı imana sahip olmayanlara sevgi besleyen Mü'minleri ikaz eden⁹⁷⁹ Kur'ân, Mü'min olmayanlara niçin sevgi beslenmemesi gerektiğini, onların Mü'minlere duydukları iflah olmaz kine bağlayan âyetin hemen öncesinde, Mü'minlerin kendilerinden olmayan münafık ve kâfirleri niçin sırdaş edinmemeleri gerektiğini şöyle tasrih eder: *لَا يَأْلَوْنَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْثَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ* “Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten kin ve düşmanlıkları ağızlarından dökülen sözlerden belli olmaktadır. Kalplerinde saklı bulunan düşünceleri ise çok daha korkunçtur.”⁹⁸⁰

Kur'ân Mü'min kardeşini kendine tercih eden Mü'minleri överken⁹⁸¹ Hz. Peygamber de “kendisi için sevip arzuladığı bir şeyi Mü'min bir kardeşi için de

⁹⁷⁵ Bakara, 2/166 (“Kimi insanlar Allah'ın yanı sıra birtakım varlıkları Allah'a denk tutarlar. Bunları, tıpkı Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a karşı sevgileri onlarınkinden çok daha fazladır”).

⁹⁷⁶ Mâide, 5/54.

⁹⁷⁷ Mâide, 5/55.

⁹⁷⁸ En'âm, 6/76.

⁹⁷⁹ Âl-i İmran, 3/119 (“İste siz öyle kimselersiniz ki sizin dışınızdakiler sizi sevmedikleri halde siz onları seviyorsunuz! Sizin yanınızda iken ‘iman ettik’ derler, fakat kendi başlarına kalınca size olan kinlerinden parmaklarının ucunu ısıırırlar. De ki: ‘Kahrolup geberin o kininizle!’”).

⁹⁸⁰ Âl-i İmran, 3/118.

⁹⁸¹ Haşr, 59/9.

arzulayıp sevmedikçe hiç kimsenin ‘Mü’min’ olamayacağını” bildirir.⁹⁸² Yukarıda belirttiğimiz üzere Kur’ân, Mü’minlerin, iman düşmanlarına karşı nefret beslemelerini telkin ederken⁹⁸³ bu tür hisleri birbirlerine karşı asla beslememelerini, buna yol açacak içki, kumar gibi Şeytan işi pisliklerden uzak durmalarını ister.⁹⁸⁴

Hasılı Hz. Peygamberin ifâdesiyle “Her kim sevdiğini Allah için sever; kızdığına Allah için kızar, verdiği şeyi Allah için verir; esirgeyip vermediği şeyi de yine Allah için vermezse, imanını kemale erdirmiş demektir.”⁹⁸⁵

3.9.4. TEKFİR

Bir Müslüman veya Müslüman kabul edilen bir kimseyi küfre nispet etmek mânâsına gelen tekfir veya ikfâr İslâm tarihi boyunca toplulukların elinde hasım gruplara karşı bir silâh olarak kullanılmıştır. Hangi inanış ve ifâdenin, hangi hareket ve davranışın kişiyi iman sınırından çıkardığı hicri I. asırdan başlamak üzere günümüze kadar münakaşa edilmiştir. İman ile küfür arasındaki sınırı tespit demek olan tekfir, İslâm camiası içerisinde çeşitli kargaşa ve ihtilaflara konu olan çetin konuların başında gelmektedir.

Peygamber Efendimizin hayatı incelendiğinde, onun Asr-ı Saadette yaşamış olan muayyen grup ve şahısları tekfir ettiği görülmemektedir. Halbuki Medine devrinde Müslümanlar arasında münafıkların mevcut olduğu bir gerçektir. Kur’ân-ı Kerim’in pek çok yerinde münafıklar, kâfirler ve müşriklerle yan yana zikredilmekte, aynı azap ile tehdit edilmekte,⁹⁸⁶ hatta münafıkların cehennemin en alt tabakasında “derk-i esfel’de” bulundukları zikredilmektedir.⁹⁸⁷ Vahiy ile teyit edilmesi sebebiyle kimlerin samîmi imana sahip olduğunu, kimlerin de kalbleri küfür ile kararmışken, dışından Mü’minmiş gibi gözüktüğünü çok iyi bilen Resûlu Ekrem’in kişi ve grupları tekfir etmekten sakınarak, onları İslâm potasında eritmek suretiyle bir İslâmlaştırma siyaseti güttüğü görülür. “Ben müslümanım” diyen bir insana münafık da olsa, hatta bu sözü kerhen de söylemiş bulunsa, Müslümanmış gibi muamele yapmak ve onu İslâm cemiyetine mal etmek rahmet peygamberi tarafından hikmete uygun bulunmuştur. Aksi takdirde “ben müslümanım” diyen kimseyi “hayır sen Müslüman değilsin” iddiasıyla itmek ve İslâm cemiyetinden çıkarmak gerekecektir. Bu ise öyle anlaşılıyor ki, İslâm’ın bekası için isabetli bir tutum kabul edilmemiştir.⁹⁸⁸

Peygamberimizin Hadisleri incelendiğinde onun belirli insanlar ve gruplardan ziyade, şahısları tayin edilmemiş tipleri tekfir ettiği göze çarpar. Meselâ: “Kim bile

⁹⁸² Buhârî, İman, 6, 7; Müslim, İman, 71, 72; Nesâî, İman, 19; Tirmizi, Zühd, 2, Kıyâme, 59.

⁹⁸³ Müntehe, 60/4.

⁹⁸⁴ Mâide, 5/91; Sülûn, a.g.e., s. 311-315.

⁹⁸⁵ Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, Kıyâmet, 60; İbn Hanbel, III, 438, 440.

⁹⁸⁶ Bu çeşit âyetler için bkz., Abdülbâkî, *Mu'cem*, “münafık” mad.

⁹⁸⁷ Nisâ, 4/145.

⁹⁸⁸ Bekir Topaloğlu, “İman ile Küfür Arasındaki Sınır”, Diyanet Gazetesi, c. IV, sayı: 80, s. 4.

bile öz babasından başkasının evlâdı olduğunu iddia ederse...”, “Kim bir kâhine gider söylediğini tasdik ederse...”, “Kim Allah’tan başkasının adına yemin ederse...”, “Kim namazını terk ederse küfretmiştir,” hadislerinde görüleceği gibi onun mutlak ve umumi bir hüküm verdiği görülür.⁹⁸⁹ Ehl-i sünnet âlimleri, bu nevi hadislerin bazılarının, işlenen günahın büyüklüğünü göstererek insanları sakındırmak için olduğunu, aslında failinin küfrüne apaçık hükmedilemeyeceğini söylemişlerdir.⁹⁹⁰

İslâm tarihinde tekfir müessesesini harekete geçiren ve belli grup ve şahısları tekfir eden ilk topluluk Hâricilerdir. Onların geliştirdiği akım, daha sonra oluşacak siyasi, dini, ekole dayalı ve diğer muhtelif toplulukların birbirlerinin husumetlerini uç noktalara dayamalarına sebep olacak tekfir mekanizmasını devreye sokmasına sebep oldu. Dinin temel ilke ve esasları hususunda açık ve bilinçli inkâr hali dışında, imanını ikrar eden birisinin küfrüne hükmetmek kişinin küfrüne sebep olacak denli tehlikeli bir gelişmedir. Bu anlamda dinin yorum açık meseleleri hususunda yapılan münakaşalarda, farklı görüş ileri süren müctehidlerin inkârla suçlanması ve bu silâhın fütursuzca kullanılması, İslâm dünyasında derin yaraların açılmasına vesile olmuştur.

3.9.5. İMAN’IN ARTIP EKSİLMESİ

İslâm’da kelâmî ve itikâdî oluşumlar daha çok imanın niteliği konusunda tartışmalara girmiş, bu konuda derin ihtilaflar, ciddi münakaşalar yaşamışlardır. Biz burada bu tartışmalara girmek istemiyoruz. Hatta meseleyi değerlendirirken de, bu tartışmalarda sözü edilen hususlardan farklı bir bakış açısıyla meseleyi değerlendiriyoruz. Kelâmî ekollerin tartıştığı konunun mahiyetine ilişkin değerlendirmelerden ziyade artma ve eksilme sıfatlarının neye binaen imana yakıştırıldığını izah ederek kısa bir özet sunmak istiyoruz.

İman tanımına ilişkin tartışmalarla ilgili olan konunun başat unsurunu amel konusu teşkil etmektedir. Bütün kelâmî ekoller, genel anlamda imana amelin dâhil olması halinde imanın artma ve eksilme kriterlerine konu olabileceğini, ama imanın tasdik şeklinde algılanılması durumunda ise artma ve eksilmeyle ilişkilendirilemeyeceğini vurguluyorlar. Bu manada, imanın artması eksilmesi sorunu amel sorununun takipçisinden başka bir şey değildir. İman’da farklı derecelerin olup olmadığı sorunu ise, artma ve eksilme sorununun takipçisidir. Zira iman’ın artıp eksilebileceğini, yani farklılık gösterebileceğini kabul eder isek, ister istemez dereceleri olduğunu da kabul etmiş oluruz. Öte yandan eğer iman artmaz ve eksilmez ise, zaruri olarak bütün insanlarda tamamı ile aynı olması gerekir.

İmanı salt marifet ya da tasdik olarak algılayanlara göre, imanın azalması ancak küfrün artması durumunda; imanın artması ise küfrün azalması durumunda

⁹⁸⁹ Bu nevi hadisler için bkz., Wensinck, *el-Mu'cemu'I-Müfehres li Elfâz'l - Hadis*, “k-f-r” mad.

⁹⁹⁰ Topaloğlu, a.g.m, s. 4.

düşünülebilir ki tek bir şahsın aynı anda Mü'min ve kâfir olması düşünülemez.⁹⁹¹ Kur'ân'ın imanın artacağını belirtmesine mukabil, eksilmesini hiç söz konusu etmemesine dayananlar, "eksilecek olsa tamamı yok olurdu" gerekçesine dayanarak türü kendileriyle sınırlı bir görüş ileri sürmüşlerdir.⁹⁹²

Genel kabul, imanın hem artacağı hem de eksileceği şeklinde olmakla birlikte⁹⁹³ bu görüşü savunanlardan bazıları, artıp eksilmeyi tâat ve mâsiyete bağlarken, bazıları tasdik, yakîn ve nurla ilgili görmektedir. Mü'minlerin kendi aralarındaki efdaliyetini konu alan âyetlerin yanında gerçek anlamda üstünlük kriterinin amel ile bağlantılı zihni-tasdiki bir kavram olan takva ile ilişkilendirilmesi, imanın ziyadeliği ve noksanlığı problemini ön plana koymaktadır.

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ “Doğrusu Allah katında en değerli olanlarınız, Allah’tan en çok korkanlarınızdır.”⁹⁹⁴

Genel manada ameller imanın artışını sağlayacağı açık bir konudur. Bunun ötesinde artmış ve kemal noktasına ermiş bir imanın amelleri doğurduğu da göz önüne alınmalıdır. Bu manda ameller, iman artışının göstergesidir. Dinin istediği yönde gerçekleşen her bir davranış, zihnî-fikrî-hissî alemdeki kanaat, duygu ve düşüncelerin sonucudur. Bunlar ne kadar güçlü ve zinde olursa, kişinin din lehindeki tutumu da o kadar güçlü ve zinde; ne kadar zayıf ve pörsümüş olurlarsa, din lehindeki tutumu da o kadar zayıf ve pörsümüş olacaktır. Gerçek manada tasdik, kalbe yerleşip iktidarını gerçekleştirdiğinde onun müthiş gücünden dolayı kişi ona karşı koyamaz. Buna karşın kimi tasdikler de vardır ki aklın zahirine etki eder; mantığa boyun eğdirir; hikmeti, kalp tarafından benimsenir, ancak bu tasdik, bilinci ve hevesleri tamamen kaplayamaz; hatta bilinç, his ve amel bir türlü; akıl, fikir ve nutk başka türlü olur.⁹⁹⁵

Bir kimse iman şubelerinden⁹⁹⁶ ne kadar fazlasına sahipse, imanı da o kadar artmış olur denebilir mi?

Bu soruya olumlu yanıt vermek gerekir. “İmanın -ihtiyatlı bir tahminle- yetmiş dokuz (79) şubesini⁹⁹⁷ benliğinde gerçekleştirebilen birinin imanı, bu sayıdan

⁹⁹¹ 'Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, Beyrut, 1984, s. 126.

⁹⁹² Aynî, *'Umdetü'l-Kari*, I, 122.

⁹⁹³ Muhammed b. İshak b. Yahya İbn Mende (ö. 395/1004), *Kitâb el-İmân*, (Neşr. Ali b. Muhammed el Fakihî), Medine, 1981, II, 341; Ebu Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh Âcürî (ö. 360/970) eş-Şerî'a, (Neşr. Ali b. Muhammed el Fakihî), Beyrut, 1983, 11, 18; Aliyyü'l-Kârî, *fıkhî'i-Ekber*, s. 203; Rızâ, *Menâr*, IX, 546.

⁹⁹⁴ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 165-166

⁹⁹⁵ Muhammed Ebu Zehra- *Ebu Hanîfe Hayâtühü ve 'asruhu ve fıkhuh*, Kahire, 1960, s. 173; Sülün, *a.g.e.*, s. 412-413.

⁹⁹⁶ İmanın şubelerinin tâdâdı ve Şu'abü'l-îman literatürü İçin bkz. 'Aynî, *'Umde*, I, 145-146; İbn Mende, *el-İmân*, II, 362-63 (İbrahim Canan, 'Aynînin saydığı şube ve hasletlere eserinde yer vermektedir. Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, I, s. 79-83).

⁹⁹⁷ Ebu Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref Nevevî, *Şerhu Sahihî Müslim*, Beyrut, 1987, I-II, 364.

daha az şubeye sahip olan birinin imanından daha güçlüdür.⁹⁹⁸ Bir televizyon cihazına benzetilebilecek olan kalp, halden hale girerek⁹⁹⁹ aynı anda iman, nifak ve inkâr frekanslarından yayın yapabilme, sahibine söz konusu tüm frekanslara uygun amel ettirebilme kapasitesine sahiptir. Yayın yapacak frekansın seçiminde etkili olan ise, kişinin, anten mesabesindeki kulak ve gözlerini yönelttiği ilâhî-nefsânî vericilerdir. İlâhî kaynaklı vericilere yöneldiğinde, kişiye akıl-düşünce ve vicdana dayalı hareketler yaptıran kalp, nefsanî vericilere yöneldiğinde, kişiyi arzu ve tutkularına göre hareket ettirecektir.¹⁰⁰⁰

Bu teşbihten yola çıkarak kalp, üzerinde faydalı-zararlı her tür bitkiyi; hem imanî hasletleri hem de inkârî hasletleri, yetiştirip büyümeye müsait münbit bir toprağa da benzetilebilir. Kişi iman bitkisi mesâbesindeki hasletlere önem verip onlara gözü gibi baktığı zaman, bunlar, inkâr bitkilerinden daha çok yeşerip büyüyecek; inkâr otları kalp toprağından -tam olarak temizlenememekle birlikte- ayırık otu derecesine düşürülecek ve iman bitkileri, kalp toprağını çepeçevre kuşatacaktır.¹⁰⁰¹

Evet, Allah, hiçbir insanda iki kalp/beyin yaratmamıştır, ama kalp cihazını, içinde çeşit çeşit inanç, duygu ve düşüncenin barınabileceği şekilde yaratmıştır. Kur’ân, “*imandan çok küfre yakın*”,¹⁰⁰² “*Mü’min-kâfir arası*”¹⁰⁰³ ve “*şirk koşarak iman eden*”¹⁰⁰⁴ karakterlerden bahsederken, bu olguya vurgu yapar. Kişi, -hâkim karakter olarak- ya Mü’min ya da kâfirdir; ‘çelişik şeyler aynı yerde aynı anda barınamazlar’; ancak, çelişik şeyler farklı zaman dilimleri, farklı hal, şart ve ortamlar söz konusu olduğunda, aynı kalpte pekâlâ barınabilmektedir.

Allah’ın ölüleri dirilttiğine iman etmiş olmasına rağmen, bu hususta bir delil isteyen Hz. İbrahim (a.s.)’e Allah Teâlâ: ‘*Yoksa iman etmedin mi?*’ diye sorduğunda, o, ‘*Tabî ki, bunu sadece, kalbim tam olarak yatışsın diye istiyorum*’ demiştir. Bu Kur’ânî muhavereden anlaşılan odur ki Hz. İbrahim’in ba’se yönelik olarak irad ettiği şüphe, önce imansızlık olarak görülmüş, fakat bu, Hz. İbrahim’in cevabı ile bertaraf edilmiştir. Şüphesinin giderildiği bu olaydan sonra, Hz. İbrahim’in gönlü tamamen yatışmış ve imanı ‘artmış’tır ki buna göre itmînan hali, imanının artmasından başka bir şey olmamaktadır.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁸ Bunun tam aksi de variddir: Bir kâfir ya da münafık da, küfür ya da nifak şubelerinden ne kadar fazlasını irtikâb ediyorsa, inkâr ve nifakı o kadar daha güçlü demektir.

⁹⁹⁹ Bir şuur hali olan imandaki artma eksilme olgusu, ateş veya ışığın farklı parıltı düzeylerine benzetilebileceği gibi, -şuur hallerinin nehir dalgalarına benzetilmesinden (Ruh olayları daima kişisel bir şuurun unsurları olarak vardır. Bütünlükleri içinde dinmeyen ve daima değişen bir akıma benzerler) (Armaner, *İnanç-Hareket Bütünlüğü*, s. 16)’den yola çıkılarak nehir dalgalarının hareketlerine de benzetilebilir.

¹⁰⁰⁰ Sülün, *a.g.e.*, s. 414-415.

¹⁰⁰¹ Sülün, *a.g.e.*, s. 414-415.

¹⁰⁰² Âl-i İmran, 3/167.

¹⁰⁰³ Nisâ, 4/143.

¹⁰⁰⁴ Yusuf, 12/106; Mü’min, 40/12.

¹⁰⁰⁵ Sülün, *a.g.e.*, s. 428.

İhtilaflara konu olan âyetlerin başında namazdan iman şeklinde bahsedilmesidir.¹⁰⁰⁶ Âyette namaz, iman olarak isimlendirildiğine göre, Kur’ân terminolojisinde ameli de iman olarak isimlendirmek mümkündür. İmanda eksilip artma daha çok amel kısmında vuku bulurken, tasdik olgusu bu işlenen ameller ölçüsünce zayıflayıp kuvvetlenmeyi kendi bünyesinde taşımaktadır. Amel arttıkça, tasdike konu olan kısım kuvvet bulmakta, amel azaldıkça da tasdike konu olan kısım zayıflamakta ve amel tamamen yok olduğunda da, zayıflamış durumda olan tasdik kısmı hiçbir anlam ifâde etmeyecek vaziyete bürünmektedir. Bu anlamda iman söz ve amel olarak artar ve eksilir. Bu artma ibâdetle sağlanırken isyanla eksilme söz konusu olmaktadır.

Burada kullanılan “söz” ve “amel” terimlerinden maksat “kalp ve dilin sözü” ile “kalp ve organların ameli”dir. Çünkü kalbin inancı olmaksızın dilin söylemesi hiçbir anlam ifâde etmemektedir. Allah münafıklardan bahsederken, *يَقُولُونَ بِاللَّيْنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ* “onlar, dilleri ile kalbinde olmayan bir şeyi söylüyorlar”¹⁰⁰⁷ buyuruyor.

Konu hülâsa edilecek olursa; bütün kelâmî ekoller, genel anlamda imana, amelin dâhil olması halinde imanın artma ve eksilme kriterlerine konu olabileceğini ama imanın tasdik şeklinde algılanılması durumunda ise artma ve eksilmeyle ilişkilendirilemeyeceğini vurgularlar. Bu manada, imanın artması eksilmesi sorunu amel sorununun takipçisinden başka bir şey değildir. Genel manada amellerin, imanın artışını sağlayacağı açık bir konudur. Bunun ötesinde artmış ve kemal noktasına ermiş bir imanın amelleri doğurduğu da göz önüne alınmalıdır. İmanda eksilip artma daha çok amel kısmında vuku bulurken; tasdik olgusu, işlenen ameller ölçünce zayıflayıp kuvvetlenmeyi kendi bünyesinde taşımaktadır. Amel arttıkça, tasdike konu olan kısım kuvvet bulmakta, amel azaldıkça da tasdike konu olan kısım zayıflamakta ve amel tamamen yok olduğunda da, zayıflamış durumda olan tasdik kısmı hiçbir anlam ifâde etmeyecek vaziyete bürünmektedir

¹⁰⁰⁶ Bakara, 2/143.

¹⁰⁰⁷ Fetih, 50/11.

4. SONUÇ

İnsanın temel yaratılış amacına uygun bir istikamet takip etmesini sağlamak amacıyla gönderilen Kur'ân-ı Kerim, kâinâtı yaratan ve idare eden Allah'a yönelmeye iman adını vermektedir. İnsanların ezelde verdikleri ahde bağlı kalıp kalmayacaklarının sınıandığı dünyada, kişilerin kurtuluşlarını sağlayacak temel ölçüt iman doğrultusunda bir yaşam sürüp sürmemedir. Kur'ân-ı Kerim söz konusu iman ilke ve esaslarını bünyesinde barındıran temel kılavuz olma hüviyetine sahip tek 'Îlâhî Kitap'tır. Kur'ân'ın yeryüzündeki yürüyen, yaşayan ve canlı tanığı olan Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri de, Kur'ân'ın hayata yansıyan aşamasından ibarettir. Bu iki temel kaynağın dayanak noktasını teşkil etmediği hiçbir hüküm, Allah indinde iman ile ilişkilendirilemez. Bu doğrultuda çalışmanın başlığı koyulurken 'Kur'ân'da' ifâdesinin önemi üzerinde özellikle duruldu. Çünkü Kur'ân'a ve Sünnet'e dayanmayan hiçbir ölçü gerçek manada insanlara fayda ittihaz etmekten uzaktır.

İman, Kur'ânî dünya görüşünün temel ve odak kavramlarından birisidir. İman, Kur'ân'ın en mühim ve omurga kavramlarından biri olduğu gibi tüm Kur'ânî düşüncenin tam çekirdeğini teşkil eder. İman ve Mü'min ile ilgili veriler tüm Kur'ân'ın yaklaşık dörtte üçünü oluşturur. İman e-m-n kökünden müştak olan bir mastardır. Temel anlamı itibarıyla emn, tasdik, inanma, gönül huzuru, korkunun bertaraf olması anlamlarına gelir. İman lafzı, tasdikten ayrı olarak gaybi haberlere inanmayı, bağlanmayı ve itaat etmeyi gerektiren hususlara ilişkin olarak kullanılır. İçinde itaat etme ve iltizam gerektirmeyen ve somut olgularla ilgili konular için tasdik sözcüğü ele alınır.

İman, tüm olumlu ahlâkî nitelik ve davranışların kaynağı konumundadır. Kavramsal açıdan küfrün zıt kutbunu teşkil eder. Allah ve Resûlünün inanılmasını istediği, sübut ve delâletleri kat'i olan tüm ilke ve esaslara bir bütün olarak kalben tasdik edip dil ile ikrar etmek iman şeklinde tanımlanmıştır. Genel mahiyeti itibarıyla iman, bir emânlaşme eylemidir. Güvenin söz konusu olmadığı hiçbir atmosferde imandan bahsedilmez. Söz konusu bağlılık ve değerler sisteminin iman diye tanımlanması, İslâm'ın güvene dayalı evrensel ahlâka verdiği önemi gösterir. Kur'ân'ın genel gönderiliş amacını oluşturan güzel ahlâkın bütün unsurları imanda mevcuttur. Diğer bir tabirle iman, ideal ahlâkî karakter inşa programıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de iman kavramı semântik açıdan kendisi ile asli anlamları bağlamında ve farklı açılardan aynı anlamı karşılayan değişik kelimelerle birlikte kullanılır. Bütün bu kavramlar iman bağlamında kullanıldıklarında aynı anlam sahasını paylaşırlar. İman ile birlikte bulunduklarında ise kendi asli anlam sahalarıyla ilişkili biçimde anlam kazanırlar. Kur'ân'da iman kavramı en fazla İslâm, hidâyet ve takva kavramları ile birlikte ele alınır. İslâm, imanın temsil ettiği dinin özel adıyla, mahiyeti itibarıyla imanla aynı anlam öbeklerini bünyesinde barındırır. Doğru yolu bulma mefhumu ile daha çok ele alınan hidâyet kavramı geçtiği her bağlamda imanı karşılayan anlamları kapsar şekilde bulunur. 'Sorumluluk bilincini kuşanma' baskın

manası etrafında ele alınan takva, imani ilke ve esasları sevgi ve korku karışımı bir duygu ile yaşamayı ifâde eder. Birr ve rüşd sözcükleri de kendi özel manaları açısından imanla ilişkili konularda iman kavramını karşılar mahiyette ele alınmışlardır.

İmanın temsil ettiği anlam sahasının zıt kutbunu oluşturan küfür ve yakın anlamlı diğer kavramların anlamları belirlendiğinde, iman kavramının mana alanı daha kolay belirlenir. Her şeyin zıddı ile kaim olduğu tabiatta, semântik açıdan bir kavramın tarihi süreç içerisinde uğradığı anlam değişimleri araştırıldığında kavramın temsil ettiği değerler sisteminin karşıt kutbunu oluşturan kavramların anlam alanlarının belirlenmesi araştırmacının işini kolaylaştırmaktadır. Değişik açılardan inkâr anlamını karşılayan dalalet, şirk, nifak ve fisk kavramları, küfrün anlam sahasının tali kavramları konumunu oluşturmaktadırlar. İnsanın hakikati yitirmesi anlamındaki dalal sözcüğü, hidâyet kavramının karşıtı manalar taşımaktadır. Kişi bilerek ya da işlediği ameller sebebiyle haktan yüz çevirmesi temel anlamıyla ele alınmıştır. Şirk ile Allah'ın otoritesini türetilen bir takım ilâh ya da ilâhlar paylaşma sahibini inkârcı kılar. Nifak ise bütün benliğiyle imanı kabul etmediği halde bir takım menfaatlerden yararlanma amacı ile inanmış görünme kaygısı ön planda olduğu için kınanmaya konu olmaktadır. Fisk kavramı, küfür anlam sahasının en ilginç kavramlarından biridir. Kur'ân'da fisk kavramı inkârcıların küfür amelleri için kullanılırken, Mü'minlerin imanına aykırı bir takım günahlar için de ele alındığı görülmektedir. Mü'minler için söz konusu olduğunda büyük günahları karşılayan fisk, inkârcı için küfür amelleri anlamında yer bulmaktadır.

Kur'ân'da delâletleri ve sübutları kat'i olarak emredilen tüm iman ilke ve esasların bütün olarak inanmak gerekmektedir. İnanma eylemini gerçekleştiren kimseye Mü'min denirken söz konusu akde de iman denilmektedir. İmanın temel kaynakları Kur'ân ve Sünnet'te inanılması emredilen tüm hususlar ise Mü'men bih (imanın nesneleri) şeklinde adlandırılmaktadır.

İmanın tasdikten ibaret olduğu konusunda alimler ittifak etmişlerse de tasdik mahiyeti konusunda karara varamamışlardır. Tasdik kalbi bir eylemdir. İmanın mahalli kalptir. Söz konusu iman tüm şüphe ve tereddütlerden arınmış olması gerekmektedir. Kalple tasdik edilen iman dil ile ikrarı da gereklidir. İslâm'ın dünyevî ahkâmının o ferde uygulanabilmesi için dilin ikrarı zorunludur. Kur'ân'da en fazla birbiri ile birlikte zikredilen kavramların başında iman ve amel kavramları gelmektedir. Bir iddiadan ibaret görülen iman ispatı için amel şart koşulmuştur. Yalnız İslâm ulemasının geneline göre; iman işlenen ameller ile güçlenir, kuvvet bulur; amelsizlik halinde ise sahibine hiçbir fayda sağlamaz, bir tesirde bulunamaz. Amel, iman pratiğe geçirilerek “gerçek”leşmesi ve “tasdik” edilmesi aracıdır. Zira davranışlara yansımayan iman kalpteki varlığı ve devamlılığı düşünülemez. Yalnız amel, imandan parça değildir.

İnsanla ilgili tüm anlam olaylarının vuku bulduğu yer kalptir. Kalp, bir manada insan bedeninin yönetim merkezidir. İmanın gerçekleştiği yer de kalptir.

Kalpde hakim olan imanın tesiri bütün azalara sirâyet ederek varlığını gösterir. İmanın etkinliği oranında kalpteki irade iktidar olabilmektedir. Kur'ân'ın idealize ettiği Mü'min tipin genel karakteristik özellikleri muhtelif vesilelerle ifâde edilmektedir. Olumlu tüm ahlâkî özellikler Mü'min'in tanımı için verilirken, zıt anlam sahasında bulunan küfür de, tüm çirkin iş ve amellerin kaynağı olarak gösterilmektedir. Kur'ân'da iman edilmesi gereken esaslardan Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe iman esasları birlikte zikredilirken kaza ve kader inancına anlam açısından muhtelif yerlerde değinilir.

İmanın semântik alanında birçok kavram yer almaktadır. Bunlardan olumlu olanlarından Allah'a karşı duyulan sevgi ve onun emir ve yasaklarını üstün bir titizlikle yerine getirme endişesinin ürünü olan takva duygusu, iman karakterinin dışa vuran yüzü konumundadırlar. İmanın gerektirdiği söz ve davranışların derin bir samimiyetle yerine getirilmesini karşılayan ihlas sözcüğü ile ifâde edilmiştir. Yeryüzünde insanın emrine musahhar kılınan hesapsız nimetin sahibini tanıyarak ona şükretmeyi esas alan temel duygu imanın sonucudur. Küfürde nimetini sahibini inkâr, hakikatin üzerini inatla ve bilinçli olarak örtme düşüncesinin aksine acziyetini itiraf ederek verdiği nimetlere dil, akıl, kalp ve davranışlar yoluyla hamd etmeyi esas alan şükür, imanın en esaslı tavrını yansıtmaktadır. Kur'ân'a göre işlenen tüm hayırlı amellerin imanın birer sonucu yapılması gerektiği kaydı vardır. Her ne kadar yapılan iyi amellerin inkârcılar için öteki âlemde azaplarının hafiflemesine sebep teşkil edeceği iddia edilse de, Allah indinde iman söz konusu olmadan işlenen ameller için bir değer atfedilmemektir. Kamil bir iman ise sahibini salih amel işlemeye yöneltir. İşlenen salih ameller oranında kalpteki iman kuvvet bulur, sahibine fayda sağlar. İmanın dışa yansıyan en temel özelliklerinden birisi de sabırdır. Sabır, tahammül etmenin son haddine ulaştığı, dayanma gücünün tükendiği andan itibaren dayanmayı öğütleyen ahlâkî bir davranıştır. Bu duygu ve düşünceyi sağlayan kuvvet ve cesaret ise imandır.

İmansızlığın söz konusu olduğu ahlâkî özellikler kümesinin en önde gelen davranış tipi nankörlüktür. Sahip olduğu nimetin kaynağını hayali bir takım varlık ve güçlere yükleyerek Allah Teâlâ'nın varlığını inkâr etme amacının baskın olduğu bir duygu olan inkâr, insanın kendisiyle sınındığı en zorlu imtihan alanıdır. Kendisini ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yeterli görerek Allah'ı görmezden gelen inkârcının gösterdiği kendini büyük görme tavrı, kendini muhtaç kabul etmemenin, içinde bulunduğu acziyet ve zaafın perdelenmesi endişesinin ve hastalıklı ruh halinin bir sonucudur. İşlenen bütün amellerin nimetlerin asıl sahibi Allah'ın rıza ve sevgisini kazanma amacından saptırılması demek olan gösterişte, Allah'ın yanında diğer bir takım otoriteleri önemseme ya da kişisel bir takım menfaatleri esas alarak hareket etmenin baskın olduğu bir ruh halidir. Allah bu tür davranış sahiplerini varlıkların en şerlisi olarak tanımlarken, cehennemın en alt tabakasında cezalandıracağını beyan etmektedir. İmanları uğruna içine girdikleri bir takım sıkıntılı hal ve durumları fırsat bilerek onları yermenin ya da alay etmenin inkârcı zihniyetin, ahirette karşılaşacakları azabın derecesini artmaya sebep olan davranış biçimi olduğu Kur'ân'da yer almaktadır.

İman ve amel birbirleri ile çok sıkı ilişkileri bulunan ama birbirleri ayrı bir takım yapıları oluşturan alanlardır. İşlenen amel oranında kuvvet bulan iman, sahibine bu sayede fayda temin eder. İnsanın bilmediği bir şeye inanması mümkün değildir. Bu anlamda iman etmek için bilgi gereklidir, fakat iman büsbütün bilgiden ibaret değildir. Bilinen bir takım şeylere inanmak daha kolaydır ve bu sahibinde kalıcı izler bırakmasına sebep olur. İman sahibinin inandığı değerler manzumesinin işaret ettiği doğrultuda kalbi amelleri göstermesi gerekmektedir. Allah'ın sevdiği şeyleri sevmesi, nefret ettiği şeylerden nefret etmesi, imanın en temel hususiyetidir.

Kişinin inandığı değerleri bilerek inkâr etmesi anlamına gelen irtidad, onu iman sınırları içinden çıkarır. İrtidad ile kişi bir takım zihni şüphe ve tereddütler ya da bir takım amelleri terki sebebiyle küfre dönmesi söz konusudur. Allah'ın yapılmamasını emrettiği tüm fiillerden cezaya sebep olacağı belirtilen büyük boyutlu olanlarını işlemek büyük günah diye anılmaktadır. Büyük günah işlemek, iman sahibini dinden çıkarmaz ama imanında büyük yaralar açar. İmanın yöneltmesini talep ettiği hususlar dışındaki her yöne sevgi beslemek imana halel getirir. Bu Allah tarafından kesin olarak yasaklanmıştır.

5. KAYNAKLAR

- Abdülbâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Kahire, 1980.
- Açar, Halil Rahman, “Kur'ân'ın Bilgisinden Bilgi Bilimine”, 1. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu (03-05 Şubat, 1995), Ankara, 1995.
- Aliyyü'l-Kâri, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, Beyrut, 1984.
- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İFAV Yay., İstanbul, 1996.
- Atay, Hüseyin, *Kur'ân'a Göre İman Esasları*, Atay ve Atay Yay., Ankara, 1999.
- Bağdadi, Mevlana Halidi, *Herkese Lazım Olan İman*, (Çev. Kemahlı Feyzullah Efendi), Hakikat Yay., İstanbul, 1996.
- Bilgin, Mustafa, *Kur'ân'a Göre İman-İlim İlişkisi*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1984.
- Bilgiseven, Kurtkan, *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's-Sahih*, (Thk. Mustafa Dib el-Buğa), Dar İbn Kesir, Beyrut, 1987.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi-Kütüb-i Site*, Akçağ Yay., İstanbul, trs.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413) *Kitab et-Ta'rifât*, Beyrut, 1988.
- Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir, 1999.
- Ebu Hayan, el-Endülüsi Esireddin Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ali (ö. 654/754), *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut, 1990.
- Ebu's-Suûd, Efendi, *İrşâdü'l Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbil-Kerim*, Beyrut, 1994.
- Ekin, Yunus, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, Işık yay., İstanbul, 2001.
- Ece, Hüseyin K., *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan, İstanbul, 2006.
- ed-Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temimi es-Semerkindi, (ö. 255/868), *Sünen-i Darimi*, (Çev. Abdullah Aydın), Madve Yay., , İstanbul, 1994, (I-VI).
- Derveze, İzzet *Kur'ân Cevap Veriyor*, (Terc. Abdullah Baykal), Yöneliş Yay., İstanbul, 1988.
- Ekin, Yunus, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, (Küfür Kavramının Semântik Tahlili), Işık Yay., İstanbul, 2001.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (sade: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul, trs.

- el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, (Thk. Ahmed Abdulgafûr Atar), Beyrut 1983.
- el-Hâlidî, Salah Abdulfettah, *fî Zılâli'l-İmân*, Ürdün, 1987.
- el-Eseri, Abdullah b. Abdulhamid, *Ehli Sünnete Göre İman*, (Çev. Ahmet İyibildiren), Guraba Yay. İstanbul, 2004.
- el-İsfahani, Rağıp, *Müfredat, Kur'ân Istılahları Sözlüğü*, (*el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*), (Terc. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay., İstanbul, 2006.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (Çev. Ahmet Ertürk, Cahit Koytak), İşaret Yay., İstanbul, 1999.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara 1987.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Ahmet Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *İhya'u-Ulumi'd-Din*, (Terc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul, 1975.
- Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semântik Metod-Kur'ân'da Kavm Kelimesinin Semântik Analizi*, Ötüken Neş., İstanbul, 2002.
- Güler, İlhami, *İman ve İnkârın Ahlâkî ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri*, İslâmiyat, cilt 1, sayı 1, Ocak –Mart 1998.
- Güneş, Abdalbaki, *Kur'ân'da Kalp Kavramının Semântik Analizi*, Ahenk Yay., Van, 2003.
- Kur'ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, Gündönümü Yay., İstanbul, 2005.
- Güneş, Ahmet, “Kur'ân'ı Kerim'de imana vurgu ve vicdani sorumluluk”, *Yeni Ümit Dergisi*, sayı: 66, İstanbul, 2004.
- İbn Hanbel, Ahmed eş-Şeybani, (V.239), *Müsned*, İstanbul, 1992, (I-II).
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerîya, *Mu'cemu'l-Mekayisi'l-Luğa*, Mısır, 1969.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini (ö. 273/886), *Sünen*, (Neşr. M. Fuad Abdalbaki), Kahire, 1952.
- İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Yahya (ö. 395/1004), *Kitâbu'l-İmân*, (Neşr. Ali b. Muhammed el Fakihî), Medine, 1981.
- İbn Manzur, Cemaleddin Ebü'l-Fazl el-İfrîkî, (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, (Neşr. Ali Şiri), Beyrut, Daru ihya-i't-Türasi'l-Arabi, 1992.
- İbn Teymiye, *İman Üzerine*, (Çev. Salih Uçan), Pınar Yay., İstanbul, 1994.
- *Kitâbu'l-İmân*, (Tlsh-thk-şrh. Hasen Yusuf el-Ğazel), Beyrut, 1993.
- İslâmoğlu, Mustafa, *İman*, Denge Yay., İstanbul, 2005.
- *Yürek Devleti*, Denge Yay., İstanbul, 1998.

- İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çev. Selahaddin Ayaz), Pınar Yay., 2005.
- *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuk Yay., İstanbul, trs.,
- *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1997.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *İman-Küfür Sınırı, Tekfir Meselesi*, Marifet Yay., İstanbul, 1997.
- Kalkan, Ahmet, *Müslümanın Akaidi-İnanç Esaslarımız*, Rağbet Yay., İstanbul, 2005.
- el-Kardavi, Yusuf, *İman ve Hayat*, (Terc. Abdulvahhab Öztürk), Hilal Yay., İstanbul, 2003.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, *İslâm Akaidi*, Marifet Yay., İstanbul, 2006.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Komisyon (İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan Ziyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali Neccar), Çağrı Yay, İstanbul, 1992.
- Kutup, Muhammed, *İslâm İnancı*, (Çev. Nureddin Yıldız), Risale Yay., İstanbul, 2006, 3. baskı.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, (Terc. Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa), Çelik Yay., İstanbul, 1993.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'ân*, (Thk. Ahmed Abdulalim), Kahire, 1372.
- Macit, Nadim, *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplumu*, Ribat Yay., Konya 1992.
- Mevdûdî, Ebu'l-Ala, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Terc. Heyet), İnsan Yay., İstanbul, 2001.
- Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, DİB Yay., Ankara, 1984.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.
- Müslim, b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, (Thk. Muhammedi Fuad Abdukbaki), Dar İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, trs.
- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Bahr (ö. 303/915) *Sünen (el-Mücteba)*, İstanbul, 1992.
- Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, Daru'r-Reyyan et-Turas, Kahire, trs.
- Özsoy- Güler, Ömer –İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, (Sistematik Kur'ân Fihristi), Fecr Yay., İstanbul, 2006.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1995.
- Razi, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, (Çev. Lutfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Cafer Sadık Doğru), Akçağ Yay., İstanbul, trs.

- Razi, Muhammed b. Ebubekir, *Muhtaru's-Sıhah*, (Thk, şrh ve dzl. Said Mahmud Ukayy), Daru'l-Cil, Beyrut, 2001.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid Arapça Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul, 1982.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. AbdülKerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Thk. E. Ali Mühennâ, A. Hasen Fâur), Daru'l-Marife, 4. Bsk., Beyrut 1415/1995.
- Sezikli, Ahmet, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, TDV Vakfı Yay., Ankara, 1997.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", DİA, İstanbul, 2002.
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân Semâtiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997.
- Suyuti, Abdurrahman b. Kemal Celaluddin- Celaluddin Muhalli, *Tefsiru'l-Celâleyn*, Pamuk Yay., İstanbul, trs.
- Sülün, Murat, *Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neş., İstanbul, 2005.
- Şeyhzade, Muhammed b. Muslihuddin Mustafa Muhyiddin (ö. 951/1544), *Haşiye ala Tefsiri'l-Kadi el-Beydavi*, Hakikat Yay., İstanbul, 1981.
- Şimşek, Mehmet Sait, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul, 2001.
- et-Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Halid (ö. 310/922), *Câmi'ul-beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân-* (Neşr. Sıdkı C. El-Attar), Beyrut, 1995
- Taylan, Necip, *Mantık, Tarihçesi, Problemleri*, İstanbul, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa Sevre (ö. 209/827), *el-Camii's-Sahih*, İstanbul, 1992.
- Tunç, Cihat, "Yüce Allah'a İman ve Bunun Önemi", EÜİFD, Kayseri, 1985, II/1-2.
- Türkçe Sözlük*, Komisyon, TDK Yay., Ankara, 1988.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B, İstanbul, 1989.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ân Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, İzmir, 1996.
- Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1986.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, Kayihan Yay., İstanbul, 1987.
- Yücedoğru, Tevfik, "Kur'ân'da İman Kavramı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış makale.
- Zemahşeri, Mahmud b. Ömer b. Muhammed Carullah (ö. 538/1143), *Esasu'l-Belağâ*, Daru'l-Maarife, Beyrut, 1989.
- *el-Keşşâf 'an Hakaikı Ğavamidi't-Tenzil ve 'Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, (Neşr. M. Mürsi Amir), Daru'l-Maarife, Kahire, trs.
- Zindânî, Abdulmecit, *el-İmân*, Risale Yay., İstanbul, 1986.

6. ÖZET/SUMMARY

İman'ın Kur'ân'daki en temel anlamı, huzur ve güvendir. Aynı zamanda iman, Allah'ın prototipini çizdiği ideal Mü'min tipin en karakteristik özelliklerini yansıtan kaynaktır. Bu kaynağın menşei ise Kur'ân'ın ana muhtevsından başka bir şey değildir. İman'ın Mü'min'e isim olması, anlamı içerisinde barındırdığı güven ögesini hayatında daha bir anlamlı kılmaktadır. Güven, bütün ahlâkî sistemlerde en temel ve vazgeçilmez bir haslettir. Ahlâkî anlamda güveni kuşanmayan Mü'min'in, İslâm'ın sınırları içerisinde görülmemesi, bu anlamı destekler mahiyettedir. İman'ın Kur'ân'da sıklıkla amel ile birlikte anılması, Allah'ın spekülasyonda kalmış iman yerine aksiyona dönüşmüş imanı öncelediğini gösterir. Kur'ân'ın üzerine bina edildiği iki temel zıt dünya görüşünden, olumlu ahlâkî nitelikleri bütünüyle karşılayan kategoriye iman denirken, iman'ın karşısındaki her türlü şer ve kötü unsur küfür ile sembolize edilir. İman ve küfür zıtlığı, insanın sınanmak için gönderildiği dünyada imtihan edildiği iki temel alan konumundadır. Bu kulvardan herhangi birisinin tercihi, insanın hürriyetine ve doğal olarak sorumluluğuna bırakılmıştır. Akıl ve irade serbestisi ile donatılan insan, ebedi yaşam mekânı ahirette, iman sahiplerini bekleyen mutluluk ve refah yurdu cennet veya inkârcılar için hazırlanan sürekli azap ve işkence yurdu cehennem seçeneklerinden birini, gösterdiği duyarlılıklar ve ameller doğrultusunda tercih ederek elde edecektir. Bu olgu, insan hayatında iman'ı anlamlı ve önemli kılan en temel unsurdur. Çalışmamızın temel uğraş sahası, özetlenen konu bağlamında gerçekleştirilmiştir.

THE SEMÂNTİC ANALYSIS OF FAİTH CONCEPT IN QURAN

The basic meaning of faith in Quran is peace of mind and trust. At the same time faith is the source which reflects the most charecteristic properties of perfect Müslim type drawn by God. The root of that source is the basic content of Quran not the other one. Being name of faith for Müslim makes more meaningful in her/his life, since it includes the component of trust in its meaning. Trust is the basic and not given up trait in all Moral system. That the Müslim, who doesn't put on trust in Moral meaning, is not seen in the border of Islam supports that meaning. Often being commemorated of faith with act in the Quran points out that God gives priority to faith which becomes action instead of faith which is speculation. From two basisc opposite world idea which Quran is constructed on while the category which welcomes all positive moral traits is called faith, all type of evil and bad things which are opposite of faith are sembolized with swearing. The opposition of faith and swearing is a basic position for people sent for being tested in the world. The selection, of one of these depends on freedom of person and his/her responsibility. Humanbeing being provided with mind and volition will get either paradise, the area of happines and prosperity, waiting people who owns gremer faith or hell, the area of the pongs and fortune, prefored or liers by. Preferring in the direction of sensitiviness and acts. That fect is the most basic component which makes faith more meaningful and significant in human's life. The basic occupation area or of our study is done with summarizing the subject.